

GLOBALIS, LOKÁLIS KIHÍVÁSOK ÉS VÁLASZOK

Válogatás a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
oktatóinak tanulmányaiból

Szerkesztette:
Csugány Julianna
Szlávik János

Líceum Kiadó

Globális, lokális kihívások és válaszok

*Válogatás a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
oktatóinak tanulmányaiból*

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Globális, lokális kihívások és válaszok

*Válogatás a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
oktatóinak tanulmányaiból*

Szerkesztette:
Csugány Julianna
Szlávik János

LICEUM
KIADÓ
Eger, 2024

Lektor:

Dr. Pálvölgyi Tamás

Dr. Sárkány Péter

Nyelvi lektor:

Báthory Kinga

ISBN 978-963-496-294-6

Az első borítón: Herczeg István – Kisváros (olajfestmény, 2011)

A kiadásért felelős

az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem rektora
Megjelent az EKKE Líceum Kiadó gondozásában

Kiadóvezető: Nagy Andor

Felelős szerkesztő: Kuser Judit

Nyomdai előkészítés, borítóterv: Csombó Bence

Megjelent: 2024-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nyomdája

Felelős vezető: Kérészy László

Tartalom

Szerkesztői előszó	7
CSUGÁNY JULIANNA, TÁNCZOS TAMÁS Innovációs helyzetkép: felzárkózás vagy lemaradás? A hazai innovációs teljesítmény alakulása az elmúlt 20 évben.....	9
CSÁFOR HAJNALKA, SZLÁVIK JÁNOS Lehet-e fenntartható a turizmus?	25
VÁRHELYI TAMÁS Fenntarthatatlan fejlődés és a problémák kezelésének kísérletei	39
GYURKÓ ÁDÁM, CSEGŐDI TIBOR LÁSZLÓ Fenntartható turizmus és területfejlesztés a Balaton térségében	55
MATISCSÁKNÉ LIZÁK MARIANNA A felelős, jogszerű, sokszínű és zöld foglalkoztatás értelmezése	73
BARANYI DÁNIEL MARTIN, CSONTOS TAMÁS TIBOR A munka természetes ára az Európai Unióban és a regeneratív gazdaság.....	91
DOBÓ MARIANNA, KARKUS-ZSEBE BLANKA Területi autonómiák szerepe az uniós csatlakozási folyamatokban (a gagauz, dél-oszét, abház, georgiai térségek lehetőségei, konfliktusai)	105
PACSUTA ISTVÁN Az európai uniós tagság megítélése felsőoktatási hallgatók körében	115
SÁPI-DUDUK ILDIKÓ Vállalatértékelési kihívások és válaszok a globális gazdasági változásokra	125
SZARVAS ANITA, CSORBA LÁSZLÓ A Covid19-járvány átmeneti és tartós hatásai az önkormányzati adóbevételekre (2019–2023)	145

LEÁNYVÁRI JUDIT ERIKA	
A globalizáció hatásai egy észak-magyarországi családi vállalkozás termelési logisztikájára – esettanulmány	165
ROMÁN RÓBERT	
A vagyontörvényes eljárás.....	175
BÁN SZABINA	
A skandináv államok, a balti államok és a visegrádi négyek összehasonlítása az adóverseny szempontjából.....	189
CSORBA LÁSZLÓ	
Gazdasági felzárkózási folyamatok elhúzódnása, illetve a vállalt kockázat és a kockázatvállalási jellemzők közötti visszacsatolási mechanizmus lehetséges összefüggése	199
SZÁNTÓ ÁKOS	
Egy hungarikumot gyártó és értékesítő startupvállalkozás nemzetközi piacra lépésének kihívásai. A Royal Paté példája.....	215
SOMODI-TÓTH ORSOLYA	
A Csillagvizsgáló és Tudományos Élmenyközpont Google-értékeléseinek hangulatelemzése. Látogatói élmények online lenyomatai a Varázstoronyban ...	227
BOGÁRDI TÜNDE	
Nagyító alatt. A társadalmi kirekesztettség és a lakhatási szegénység Magyarországon és Nógrád vármegyében.....	239
CSORBA LÁSZLÓ, TÓTH-BOROS NIKOLETT	
A családi nevelés hatása a gyermekvállalással kapcsolatos értékrendre: 3 generáció összehasonlító elemzése	253
GENG NOÉMI	
A civil vallási dimenzió a kelet-közép-európai régióban és a 2023-as pápalátogatás. Társadalmi diskurzus mint egy régióspecifikus jegy megmutatója	269

Szerkesztői előszó

Magyarország 2004. május 1-jén csatlakozott az Európai Unióhoz, a tagság 20 éves kerek évfordulója kiváló alkalmat kínál az elmúlt évek értékelésére, illetve az európai közösség aktuális gazdasági és társadalmi kihívásainak vizsgálatára globális és lokális szinten. Az eltelt húsz évben számos gazdasági és társadalmi változás következett be, berobbant a negyedik ipari forradalom, átalakult a világgazdaság. A változásokhoz való hatékony alkalmazkodás kulcsfontosságúvá vált, miközben a legmagasabb szintű regionális integráció részeként annak normarendszeréhez illeszkedve kellett alakítani a gazdaságpolitikát. Néhány évvel az Európai Unióhoz való csatlakozás után egy világméretű pénzügyi válsággal kellett szembenézni, majd ezt követően gazdasági fellendülés következett, a kedvező világgazdasági környezet számos lehetőséget kínált a gazdaság élénkítésére. A kedvező konjunktúrának a Covid19-járvány vetett véget, a gyors kilábalást geopolitikai konfliktusok és energiaválság, valamint az ezek következtében romló makrogazdasági indikátorok nehezítették. Az uniós tagság húsz éve tehát gazdasági és társadalmi problémákkal tarkítva, fellendülés és recesszió között váltakozva, ugyanakkor egy reziliens EU részeként számos lehetőséget kínálva telt el.

Az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar oktatóinak tanulmányaiból összeállított kötet a gazdaság- és társadalomtudományok széles területeiről igyekszik átfogó képet nyújtani egyrészt az elmúlt 20 év eredményeiről, a jelenlegi helyzetről és a jövőbeni lehetőségekről, kitérve a nemzetközi folyamatokra is, valamint foglalkozik az aktuális globális és lokális kihívásokkal, gazdasági és társadalmi problémákkal, melyekkel nemcsak európai szinten, hanem szűkebb környezetünkben is szembe kell néznünk. A kötetben megjelennek a kar profiljához illeszkedően a vizsgálatok tárgyát képező jelenségek nemzetközi és a hazai vonatkozásai elméleti és gyakorlati megközelítésben egyaránt. A tanulmányokban kiemelt figyelmet kapott a fenntarthatóság, illetve a klímaváltozás, a zöld gazdaság témaköre, az EU-tagsághoz kapcsolódó gazdasági és társadalmi aspektusok, a jelenkori vállalati működés sajátosságainak esettanulmányok segítségével történő bemutatása, valamint a különböző társadalmi problémák. A kötetben szereplő tanulmányok elméleti és gyakorlati oldalról is bemutatják a jelenkor kihívásait, a szervezeti kultúra, a jogi szabályozás és adózás, a nemzetközi piacra lépés, illetve a kockázatvállalás területén kirajzolódó sajátosságokat, kitérnek a megváltozott gazdasági és társadalmi környezet jellemzésére, valamint foglalkoznak az aktuális társadalmi problémákkal is regionális és nemzetközi kontextusban.

Bízunk benne, hogy a kötetben szereplő 19 tanulmány hasznos és informatív olvasmány minden érdeklődő számára.

A szerkesztők

Innovációs helyzetkép: felzárkózás vagy lemaradás?

A hazai innovációs teljesítmény alakulása az elmúlt 20 évben

CSUGÁNY JULIANNA, TÁNCZOS TAMÁS
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Gazdaságtudományi Intézet, Közgazdaságtan Tanszék
Egészség ház u. 4., Eger 3300
csugany.julianna@uni-eszterhazy.hu
tanczos.tamas@uni-eszterhazy.hu

Az Európai Unió 2023. évi innovációs eredménytáblája alapján Magyarország összesített innovációs teljesítménye elérte az EU-átlag 70%-át, így előrelépett a mérsékelt innovátorok csoportjába a feltörekvő innovátorok közül, ugyanakkor a csoportváltás ellenére a 27 országot tartalmazó rangsorban továbbra is a 22. helyen áll. Az Európai Unió innovációs teljesítménye 2016-hoz képest 8,5%-kal javult, a hazai növekedés az eltelt években ettől mérsékeltebb, 7,7% volt, de miközben az EU átlagos növekedése 2022-ről 2023-ra mindössze 0,6%, Magyarországon 2,4%-os emelkedés tapasztalható, ami lehetővé tette az EU-átlaghoz való relatív közeledést. A hazai innovációs teljesítmény kedvezőnek tekinthető átfogó tendenciái mögött megfigyelhetők ugyanakkor strukturális gyengeségek, elsősorban az innovációhoz elengedhetetlen humán erőforrás, valamint a kis- és középvállalkozások innovációs aktivitásának gyengesége miatt. Jelen tanulmány célja a hazai innovációs teljesítmény átfogó áttekintése, rávilágítva a felzárkózás és a lemaradás okaira, továbbá az erősségek és a gyengeségek, valamint a lehetőségek és veszélyek strukturált bemutatása az Európai Unióhoz való csatlakozástól eltelt 20 év főbb kutatás-fejlesztési és innovációs mérőszámainak elemzésével.

Kulcsszavak: innovációs teljesítmény, kutatás-fejlesztés, EU, humán erőforrás, vállalati innováció

1. Bevezetés

Magyarország 2004-ben csatlakozott az Európai Unióhoz, a közösség részeként eltöltött 20 évben számos változás következett be a gazdasági-társadalmi környezetben, a tudásalapú gazdaság megteremtése mellett egy dinamikusan változó világban az Innovatív Unió realizálása célkitűzésként fogalmazódott meg az EU-ban. A fejlesztéspolitika prioritásaként megfogalmazott innováció előmozdítását az indokolta, hogy a 90-es évektől egyre inkább láthatóvá vált, hogy az USA fölénybe kerül Európával szemben. A 2000-es években tapasztalt innovációs lemaradást az „európai paradoxon” jelenségével próbálták magyarázni, mely arra utalt, hogy az összességében gyenge európai innovációs teljesítmény oka az, hogy bár a tudományos aktivitás mérőszámaként használt publikációs adatokban Európa erősebb, ezeket a tudományos eredményeket nem sikerül piacosható innovációkká alakítani. Ezt a paradoxont azonban nem sikerült alátámasztani, az Európai Uniót az elmúlt évtizedekben nemcsak az Amerikai Egyesült Államok hagyta le, hanem Kanada és Ausztrália, valamint az innovációban gyorsan előre törő Dél-Korea is, Japán és Kína pedig az EU innovációs mérési keretrendszeré alapján is dinamikusan zárkózik fel Európához.

Magyarország innovációs teljesítménye az Európai Unióhoz való csatlakozás évében az EU-átlag 62%-a volt, a 25 tagállam közül az innovációs rangsorban a 19. volt (EIS 2004). Ehhez képest az eltelt 20 év alatt közelebb kerültünk az EU átlagához, annak 70,4%-át realizálta hazánk, a rangsorban viszont 27 tagállam közül csak a 22. volt, relatív helyezése tehát a közösségen belül nem javult (EIS 2023). 2004-ben az innováció terén még megelőztük Lengyelországot, Ciprust, Lettországot, Szlovákiát, Görögországot és Máltát, 2023-ban viszont már csak Lengyelország, Lettország, Szlovákia és a 2007-ben csatlakozott Románia és Bulgária van mögöttünk a rangsorban. *Török és Csuka* (2014) az EU-tagság első tíz évét elemezve megállapították, hogy hazánknak felzárkózást nem sikerült elérni a K+F+I területén, de távolodásról sem beszélhetünk, inkább stagnálás jellemző a K+F+I korszerűsödése mellett. Az elemzés érdekessége a volt, hogy az EU-csatlakozás óta nem romlott a magyar innovációs teljesítmény annak ellenére, hogy európai vonatkozásban az EU gyengülő innovációs helyzete mutatkozott meg. Néhány évvel később *Polónyi* (2018) vizsgálata továbbra is a hazai innovációs teljesítmény stagnálására mutat rá, de néhány területen, elsősorban a szabadalmakkal és publikációkkal mérhető kutatás-fejlesztési tevékenység eredményességében, az innovatív vállalatok arányában, illetve az innovációhoz elengedhetetlen humán erőforrás tekintetében már megmutatkoztak a romlás jelei is. *Györi és Czákó* (2019) arra is rámutattak, hogy hazánkban a nagyvállalatok és a kisvállalatok innovációs tevékenységében mutatkoznak jelentős különbségek annak ellenére, hogy az EU támogatáspolitikája a kkv-k innovációs támogatására irányult, hazánkban a szektor innovációs aktivitása ugyanakkor alacsony, ami jelentősen rontja az innovációs teljesítményt. A hazai kkv-szektor innovációs tevékenységét vizsgálva *Makó,*

Illésy és Heidrich (2020) megállapította, hogy ahol nagyobb a különbség a nagyvállalatok és a kkv-k innovációs teljesítménye között, ott az innovációs teljesítmény átlagos színvonala is kisebb. A szerzők a szervezeti méret függvényében érvényesülő innovációs egyenlőtlenségek forrásai közül a humán, a strukturális és a relációs tőketípusok szerepét vizsgálták megállapítva, hogy a kkv-szektor innovációs teljesítménye minden tagállamban elmarad a nagyvállalatokétól, de a régi (EU-15) tagállamokban a különbségek kisebbek a szervezeti méret szerint, mint az újabb tagállamokban. Kutatásuk során kiemelték, hogy a megfelelő humán tőke mellett a vállalati együttműködések, a kapcsolati tőke is fontos a vállalkozások innovációs teljesítményének növelése szempontjából. *Györi és Czakó* (2018) a magyar kis- és közepes vállalkozások innovációs tevékenységét meghatározó tényezők közül a pénzügyi-gazdálkodói kultúra szerepét vizsgálva rámutattak, hogy a hazai kkv-k megvalósult és tervezett innovációs aktivitására jelentős hatást gyakorol a technológiai és tudásintenzív szolgáltató ágazatokba tartozás, a magasabb exportarány, a fiatalabb vállalati életkor és a nagyobb vállalatméret. A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a pénzügyi, gazdálkodási döntések megalapozottsága növeli az innovativitás esélyét, miközben csökkenti az innovációtól való elfordulás esélyét. E célból is szükséges a hazai lakosság pénzügyi kultúrájának, illetve pénzügyi műveltségének fejlesztése, a tudás mellett törekedve a viselkedés és az attitűd, azaz az egyéni informális tényezők erősítésére, amiben kiemelt szerepe van a pénzügyi piac kínálati oldalának (*Csorba*, 2020).

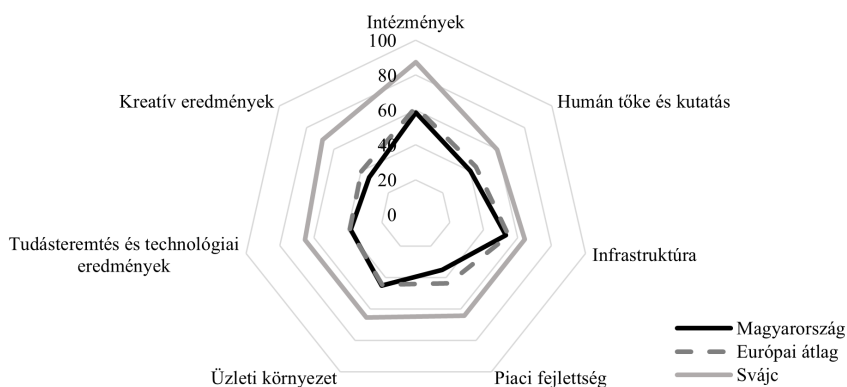
Az elmúlt évek törekvéseinek köszönhetően a 2016 óta mért 7,7%-os átlagos növekedés hazánk innovációs teljesítményének javulását eredményezte, a legnagyobb előrelépés az együttműködésekben, valamint a kis- és középvállalati szektor innovációs aktivitásában érhető tetten, ugyanakkor visszaesés mutatkozik az értékesítési hatások és a finanszírozás területén. Az innováció területi egyenlőtlenségeit vizsgálva *Szabó, Trautmann és Vida* (2023) arra a következtetésre jutottak, hogy a K+F-kiadások tekintetében bár megfigyelhető nagyságrendi lemaradás, az EU-csatlakozás óta Magyarország egyértelműen felfelé ívelő tendenciát mutat, a ráfordítások szerkezete ugyanakkor nem követi az uniós trendeket, mert a humán erőforrás-fejlesztés helyett a beruházásokra koncentrálnak. *Gyurkó és szerzőtársai* (2024) rámutattak arra, hogy az EU-tagság keretében kapott fejlesztési források ellenére sem sikerült hazánkban a regionális különbségeket mérsékelni. Az innováció térbeli egyenlőtlenségei kapcsán érdemes megjegyezni azt is, hogy az egy-egy településre, tipikusan a fővárosi régiókra koncentrált innovációs tevékenység veszélybe kerülhet a városok zsugorodása és ezáltal a humán erőforrás elvesztése miatt. Ez utóbbi problémára *Kovács* (2014) több nagyváros példájával illusztrálva rámutat, illetve megoldásként ugyancsak az innovációt előtérbe helyező területfejlesztés szükségességét vetíti előre. Hazai vonatkozásban lényeges, hogy a demográfiai csökkenés és az urbanizáció mellett az egyre fenyegetőbb városzsugorodás jelensége hazánk innovációs motorját, Budapestet is érinti, melyet *Kovács* (2014) példaként említ a leggyorsabban fogyatkozó városokra.

Jelen kutatás statisztikai számítások, valamint idősoros és keresztmetszeti összehasonlítások segítségével egy hazai innovációs helyzetkép felvázolására törekszik az Európai Unió tagjaként eltöltött húsz év innovációs teljesítményének átfogó vizsgálatával. Az elemzés rávilágít a hazai K+F+I területén a felzárkózás és lemaradás kettősségére, mert bár az innováció mérésére alkalmazott összetett indikátorok alapján a hazai innovációs teljesítmény javuló tendenciát mutat, strukturális gyengeségek akadályozhatják a további felzárkózást. A tanulmány a főbb kutatás-fejlesztési és innovációs mérőszámok segítségével strukturált formában mutatja be a hazai innovációs teljesítmény erősségeit és gyengeségeit, valamint lehetőségeit és veszélyeit.

2. A hazai innovációs teljesítmény alakulása nemzetközi összehasonlításban

A világ országainak innovációs teljesítménye többféle aggregált mutatószámmal mérhető, ezek közül széles körű összehasonlítást tesz lehetővé a Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO), a Cornell Egyetem és az európai felsőoktatási intézmény, az INSEAD által készített globális innovációs index (Global Innovation Index, GII), melyet 2007 óta alkalmaznak az országok innovációs képességeinek és teljesítményének éves rangsorolására. Az első mérés során, 2007-ben Magyarország 36. volt a 107 országot tartalmazó rangsorban, közvetlenül előtte Szlovákia, míg mögötte Mexikó, Dél-Afrika és Portugália, az akkori vezető innovátorhoz, az USA-hoz képest hazánk teljesítménye csaknem feleakkora volt, a világ második leginnovatívabb gazdaságához, Németországhoz képest is 40%-os lemaradás volt megfigyelhető, innovációs teljesítményünk nem érte el a német 60%-át (World Business, 2007). A globális innovációs index sajátossága, hogy input és output oldalról közelíti az innovációs teljesítményt, megkülönböztetve ezáltal az innováció megvalósításához szükséges feltételeket, valamint az innovációs tevékenység eredményességét. Az első mérések során bemeneti oldalon az intézmények, a humán kapacitás, az infrastruktúra, a piaci-finanszírozási és az üzleti környezet mutatói szerepeltek, míg output oldalon a létrehozott tudás, a versenyképesség, valamint a jólét köré csoportosultak a mutatók. A 2008-2009-es már 130 országot tartalmazó innovációs rangsorban Magyarország a 47. helyet foglalta el, input és output oldalon egyaránt komoly gyengeségeket mutatva a régiós versenytársakhoz képest (INSEAD 2009). Hazánk leggyengébben output oldalon az elsősorban exporttevékenységet, innovatív termékeket, nemzetközi jelenlétet mérő versenyképesség pillérben, input oldalon pedig az IKT-ráfordítások arányával, technológia abszorpcióval, technológia transzferrel mérhető, a technológiai fejlődést segítő üzleti környezet tekintetében teljesített. Ezen komplex mérés alapján már látható volt, hogy hazánkban az imitációalapú technológiai fejlődés ösztönzése lehet hatékony, az eredményes önálló K+F+I feltételei kevésbé adóttak, továbbá az infrastrukturális feltételek kiépítése mellett nagyobb hangsúlyt kell fektetni

az innovációt ösztönző minőségi tényezők, így például a humán erőforrás és az intézmények fejlesztésére. A 2023-ban már 16. alkalommal kiadott mérésben Magyarország 132 ország közül a 35. volt az innovációs rangsorban, közvetlenül előtte Szlovénia és Litvánia, mögötte Malajzia, Lettország, Bulgária, illetve kicsit lemaradva Lengyelország. A vezető innovátorhoz, Svájcához képest a lemaradásunk mérséklődött, a svájci összesített teljesítmény 61,1%-át éri el a magyar (WIPO, 2023). Az index mérési keretrendszerében változatlanul megkülönböztetésre kerül az input és output oldal, melyek tartalma azonban változott a mérés kezdete óta, igazodott a technológiai fejlődés megváltozott környezetéhez. A WIPO (2023) alapján bemeneti oldalon az intézmények pillérben az intézményi, szabályozási és az üzleti környezet mutatói szerepelnek, a humán tőke és kutatás pillér tartalmazza az oktatás, kiemelten a felsőoktatás és a K+F mérőszámait, az infrastruktúra foglalja magában az IKT, az általános infrastruktúra és a fenntarthatósági indikátorokat, a piaci fejlettség pillérben a finanszírozási lehetőségek (hitel, beruházás, kereskedelem), a diverzifikáció és a piacméret mérőszámai kapnak helyet, az üzleti fejlettség pedig a tudás létrehozásán dolgozókat, az innovációs együttműködések és a tudásabszorpciót méri. Kimeneti oldalon az egyik pillérként a létrehozott tudás és technológiai eredmények szerepelnek, e pillér magában foglalja a tudáslétrehozást, tudásáramlást és a hatásokat is, míg a kreatív eredmények pillére az innovációs tevékenység eredményeként létrejövő immateriális javak, kreatív termékek és szolgáltatások, valamint online kreativitás mutatóit tartalmazza. Összességében a hét pillér 80 mutatót tartalmaz, melyek segítségével átfogóan jellemezhető az országok innovációs feltételrendszere és eredményessége. Magyarország teljesítménye összehasonlítva az európai országok átlagával, illetve a 2023-as rangsor alapján a világ leginnovatívabb gazdaságával, Svájjal az 1. ábrán látható.

Forrás: WIPO (2023) alapján saját szerkesztés

1. ábra: Magyarország, Svájc és az európai országok átlagos teljesítménye a globális innovációs index részterületein

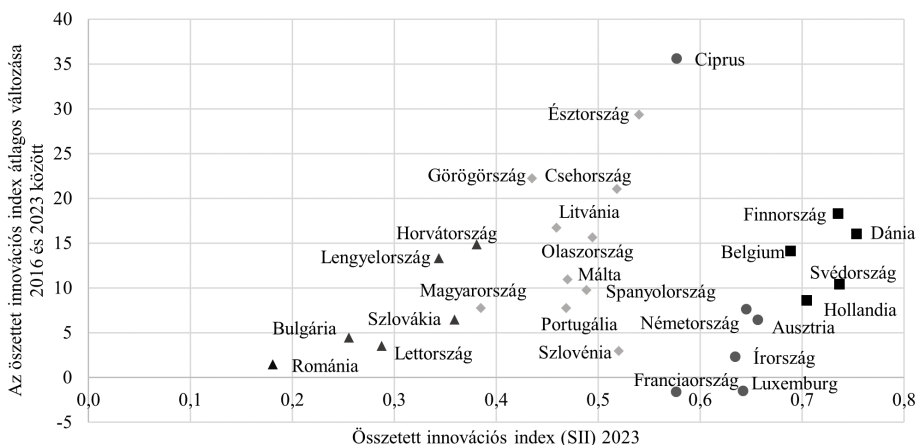
Az 1. ábrán látható módon a világ vezető innovátorországai valamennyi innovációs pillérben kiegyenlítetten jól teljesít, Európa átlagosan és hazánk az infrastruktúra területén közelíti meg leginkább. Magyarország az innováció eredményességében teljesít jobban, e rangsorban a 33., míg az innovációs feltételrendszert mérő bemeneti oldalon csak a 36. helyet foglalja el. Az ábrán látható is, hogy a tudásteremtés és technológiai eredmények, valamint a vállalkozói környezet pillérben Európa átlagához közeli hazánk teljesítménye (ez utóbbiban picit jobb is a magyar érték az európainál), a legnagyobb lemaradás a piaci környezet tekintetében figyelhető meg, melyet a kreatív eredmények, a humán tőke és kutatás, illetve az intézmények követnek. A hazai indikátorstruktúrát részletesen elemezve megállapítható, hogy hazánk erősségének tekinthető az üzleti környezetben a tudásabszorpció, melyben Magyarország a világon a 9., az ökológiai fenntarthatóság területén a 15., a tudásdiffúzióban a 16. Mutatószinten hazánk világszerte a GDP-arányos nettó FDI-beáramlásban, 5. a high-tech gyártás részaránya tekintetében. Gyengeségként említhető a piacok fejlettsége, melyben hazánk a 64. helyen szerepelt, az intézmények vonatkozásában 47., infrastruktúrában a 42. A leggyengébb helyet a természettudományos és mérnöki diplomások arányában realizálta az ország (98.), illetve a GDP-arányosan számított magánszektorban nyújtott belföldi hitelek tekintetében (87.). A gyenge üzleti fejlettségen belül mérhetetlen a kockázati tőke az országban, mely az innovatív kkv-k egyik lehetséges finanszírozási alternatívája lehetne. E területen ráadásul 2023-ban jelentős visszaesés mutatkozik, a kockázati- és magántőke-finanszírozásban részesülő magyar vállalatok száma 2022-höz képest 38%-kal csökkent, a befektetések értéke pedig 58%-kal esett vissza (HVCA 2023).

Az Európai Unió tagországainak innovációs teljesítményéről átfogó képet ad az évente publikált európai innovációs eredménytábla (European Innovation Scoreboard, EIS), melynek segítségével a tagállamok innovációs aktivitása összehasonlítható, és egy-egy ország fejlődési tendenciái is nyomon követhetők az innováció terén. A vizsgált 2004 és 2023 közötti időszakban az Európai Unió innovációt mérő keretrendszere jelentős átalakuláson ment keresztül, ami megnehezíti az innováció részterületeinek idősoros összehasonlítását. A 2004-es innovációs eredménytábla négy dimenzióban – humán erőforrás, új tudás létrehozása, tudásátadás és -alkalmazás, finanszírozás, innováció eredményei – 22 indikátor segítségével mérte az innovációt, miközben a 2023-as verzió négyféle tevékenységcsoport (keretfeltételek, beruházás, innovációs tevékenység, hatások) mentén 12 innovációs dimenzióban 32 indikátort tartalmaz. A 2021 óta alkalmazott eredménytábla segítségével mérhetővé válnak az innovációhoz szükséges humán és fizikai infrastrukturális feltételek, a magán- és közfinanszírozási lehetőségek, a megvalósult innovációs tevékenységek, valamint ezek foglalkoztatási, értékesítésbeli és környezeti hatásai (EIS, 2023). Az eredménytábla mutatóiból megalkotható az összetett innovációs mérőszám (Summary Innovation Index, SII), amely

alapján a tagországok négy innovációs teljesítménycsoportba sorolhatók attól függően, hogy relatív teljesítményük hogyan viszonyul az EU átlagához:

- *vezető innovátorok* (az EU átlagának 125%-a felett): Dánia, Svédország, Finnország, Hollandia, Belgium;
- *erős innovátorok* (az EU-átlag 100-125%-a között): Ausztria, Németország, Luxemburg, Írország, Ciprus, Franciaország;
- *mérsékelt innovátorok* (az EU-átlag 70 és 100%-a között): Észtország, Szlovénia, Csehország, Olaszország, Spanyolország, Málta, Portugália, Litvánia, Görögország, Magyarország;
- *feltörekvő innovátorok* (az EU-átlag 70%-a alatt): Horvátország, Szlovákia, Lengyelország, Lettország, Bulgária, Románia.

Nemzetközi összehasonlításban az európai innovációs teljesítmény dinamikusan javult az elmúlt években, 2016-hoz képest átlagosan 8,5%-kal nőtt, ettől nagyobb mértékű növekedés figyelhető meg Ciprus, Észtország, Görögország és Csehország esetében, míg Franciaország és Luxemburg teljesítménye 1%-ot meghaladó mértékben romlott a bázisidőszakhoz képest (EIS, 2023). A tagállamok közötti innovációs rés mérséklődött, közeledés leginkább a mérsékelt innovátorok és az erős innovátorok csoportja között valósult meg. A 2. ábra az összetett innovációs mérőszám 2023-as értékét és a 2016–2023 közötti átlagos változását mutatja.

Megjegyzés: az országok jelölése az innovációs teljesítménycsoportba tartozásukat tükrözi.

A vezető innovátorokat ■, az erős innovátorokat ●, a mérsékelt innovátorokat ◆, a feltörekvő innovátorokat pedig ▲ jelöli.

Forrás: EIS (2023) alapján saját szerkesztés

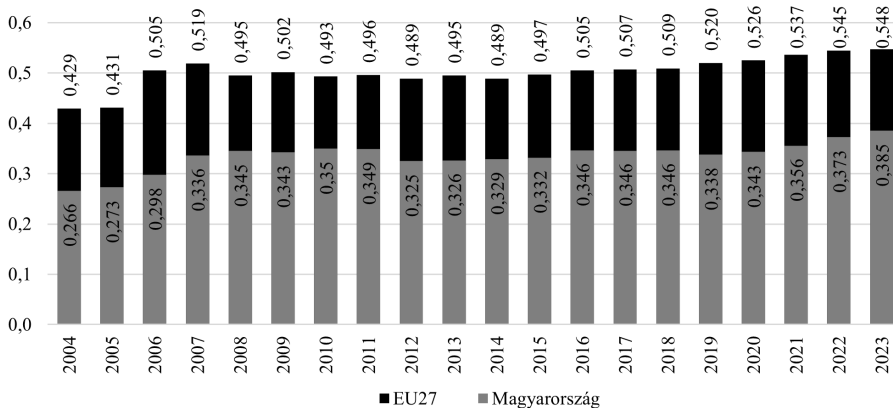
2. ábra: Az összetett innovációs mérőszám (SII) 2023-as értéke és átlagos változása 2016 és 2023 között az Európai Unió tagállamaiban

A level & trend elemzés alapján jól látható a mérsékelt innovátorok közeledése az erős innovátorok csoportjához, a legtöbb mérsékelt innovátor ország átlag feletti növekedést realizált, miközben az erős innovátorok növekedési üteme átlag alatti. Az ábra alapján látható az is, hogy a feltörekvő innovátorok csoportjából Lengyelország és Horvátország zárkózik fel dinamikusabban, a többiek esetében azonban távolodás figyelhető meg. Magyarország és Horvátország közelebb került egymáshoz innovációs teljesítmény tekintetében az elmúlt években, a kedvezőbb kezdeti pozíció miatt, átlagtól elmaradó növekedési ütemmel tudott hazánk a mérsékelt innovátorok csoportjába kerülni. Jelentősebb átrendeződés látszik az erős innovátorok csoportjában is, Ausztria és Németország erősödött, a dinamikus növekedés eredményeként Ciprus 2022-ben előrelépett mérsékelt innovátorból az erős innovátorok közé, átlagot meghaladó növekedésével Belgium pedig vezető innovátorra vált az elmúlt években. Az észak magas növekedési üteme egyre jobb teljesítmény realizálását teszi lehetővé, a mérsékelt innovátorok legjobbjá, ugyanakkor erős innovátor is volt az elmúlt években.

Az innovációból fakadó előnyök realizálásához napjainkban elengedhetetlen a digitális környezet fejlesztése, mely a pandémia időszaka alatt felgyorsult. Az Európai Unió 2014 óta tette közzé a tagállamok digitális gazdasági és társadalmi fejlettségét mérő mutatóját (*Digital Economy and Society Index, DESI*), mely négy fő területen 33 indikátor segítségével tette összehasonlíthatóvá a digitalizáltságot az országok között. A digitális infrastruktúrát, a digitális kompetenciákat, a digitális gazdaságot és a digitális államot is magában foglaló index szorosan korrelált az összetett innovációs mérőszámmal, a tagállamok digitális fejlettsége terén konvergencia rajzolódik ki (Czugány-Tánczos 2023). 2023-tól a digitális évtizedre vonatkozó szakpolitikai programmal összhangban az összevont mutatót már nem közlik, de az egyes részterületek mérését folytatják, illetve nyomon követik, hogy a tagállamokban hogyan halad a digitális átalakulás. A 2023-as riport (EC, 2023b) kiemeli, hogy Magyarország kiaknázatlan digitális potenciállal rendelkezik, az infrastruktúra kiépítése előrehaladott, de szükség van a lakosság digitális képességeinek javítására. Nemzetközi összehasonlításban a digitális környezet elemei közül az internet-hozzáférés biztosítása tekintetében mutatkozik a legkisebb különbség a tagállamok között, míg a legnagyobb eltérés a digitális közszolgáltatások terén figyelhető meg. Ez összhangban van a globális innovációs index mérésével, az innovációs, kiemelten a digitális infrastruktúra területén nincs kiugróan nagy különbség az európai országok között.

A 2023-as európai innovációs rangsor érdekessége, hogy többévi vezető szerep után már nem Svédország, hanem Dánia az Európai Unió leginnovatívabb tagállama, a közeledés már a korábbi években is látszott. Ehhez képest a 2023-as globális innovációs index alapján készített rangsorban Dánia csak a 9., miközben Svédország Svájc mögött a 2. volt, a korábbi évekhez képest megfigyelhető ugyan közeledés a két ország között, de Dániát megelőzi Finnország, Hollandia és Németország is. Hazai szempontból kedvező változás, hogy Magyarország innovációs teljesítménye meghaladta az EU-átlag 70%-át

(70,4%), így a feltörekvő innovátorok csoportjából átkerült a mérsékelt innovátorok közé. Az EU-átlag és a magyar összetett innovációs mérőszám alakulása 2004-től a 3. ábrán látható.

Forrás: EIS (2004-2023) alapján saját szerkesztés

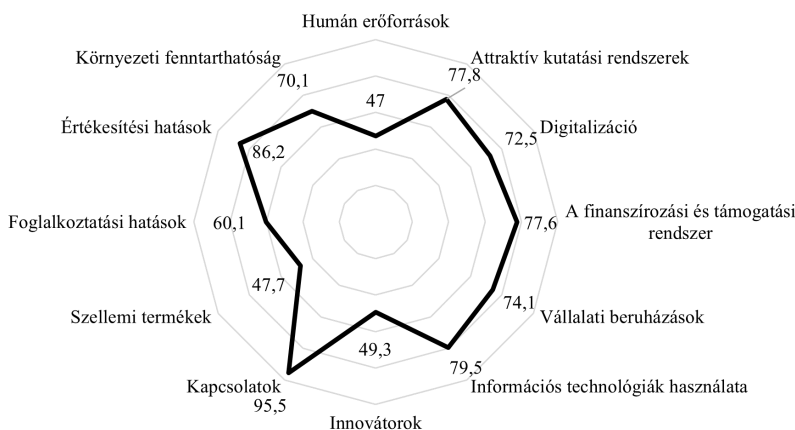
3. ábra: Magyarország és az EU27 innovációs teljesítményének alakulása az összetett innovációs mérőszám (SII) alapján 2004 és 2023 között

Az összetett innovációs mérőszám alapján Magyarország összesített innovációs teljesítménye 44,7%-kal nőtt 2004-hez képest, miközben az EU-átlag 27,7%-kal lett magasabb. Megjegyzendő, hogy az EU-átlag idősoros összehasonlítása megtévesztő, hiszen 2004 és 2023 között a tagállami összetételben bekövetkező változások az innovációs teljesítményt is befolyásolták. 2007-ben Románia és Bulgária, majd 2013-ban Horvátország csatlakozása gyengítette az unió innovációs potenciálját, ezek az országok az utolsó mérés alapján is a feltörekvő innovátorok csoportjába tartoznak, azaz gyengébb teljesítményt nyújtanak az innováció területén. Az EU régi tagállamai (EU-15) innovációs szempontból is erősebbek, mint az újonnan csatlakozott országok, a lassú növekedési ütem ezzel is magyarázható. Szintén negatívan hatott az innovációs tevékenységre az erős innovátornak számító Egyesült Királyság EU-ból való 2020-as kilépése. Magyarország vonatkozásában megállapítható, hogy dinamikus növekedés mellett megfigyelhető közeledés, de az átfogó teljesítményt érdemes részletesebben is vizsgálni.

3. Az innovációs teljesítmény részterületi sajátosságai

A hazai innovációs teljesítmény részterületeinek vizsgálatát érdemes az összetett innovációs mérőszám részletes elemzésével kezdeni, a 12 dimenzió mentén változó a hazai teljesítmény EU-átlaghoz viszonyított relatív értékeit a 4. ábra mutatja. Komoly elmaradás

tapasztalható a humán erőforrások területén, mely a hazai doktori hallgatókat, a felsőfokú végzettségűek arányát és az élethosszig tartó tanulásban részt vevők arányát jelző indikátorokat tartalmazza. Szintén jelentős a lemaradás az elmúlt évek kedvező tendenciái ellenére a kis- és középvállalati szektor termék- és üzletifolyamat-innovációit mérő innovátorok dimenzióban, valamint a foglalkoztatási hatások tekintetében is, mely a tudásintenzív ágazatokban és az innovatív vállalkozásoknál foglalkoztatottak arányát méri. Hazánk jól teljesít ezzel szemben az innovációs együttműködések, valamint a medium és high-tech termékek és tudásintenzív szolgáltatások exportját és az innovatív termékek értékesítését magában foglaló értékesítési hatások területén.

Forrás: EIS (2023) alapján saját szerkesztés

4. ábra: Magyarország relatív teljesítményének alakulása az összetett innovációs mérőszám (SII) dimenzióiban (2023)

A hazai K+F+I-tevékenység gyengesége láthatóan a feltételrendszer területén, kiemelten a humán infrastruktúra biztosítása területén mutatkozik meg. A humán erőforrások dimenzióban a lifelong learning területén közelítjük leginkább az uniós átlagot (60,8%), e téren dinamikus a növekedés, a felsőfokú végzettségűek aránya tekintetében viszont az alacsony érték romló tendenciával párosul. Az attraktív kutatási rendszerek dimenzióban, mely magában foglalja az innovációt megalapozó K+F-tevékenység eredményességét is jelző tudományos publikációk nemzetközi hatását, illetve a külföldi doktoranduszok számát, már jobb a hazai teljesítmény, ami elsősorban annak köszönhető, hogy európai szinten kimagasló mértékben sikerült növelni a külföldi doktoranduszok számát, 2016-hoz képest 120,4%-os a bővülés, hazánk teljesítménye ezen a téren 2023-ban az uniós átlag 146,3%-a volt. A humán infrastruktúra kettőssége tetten érhető a globális innovációs indexben is, mely alapján megállapítható, hogy bár a kutatók számában és a K+F-ráfordítások terén nincs jelentősebb lemaradásunk, a magasabb szintű tudás létrehozását

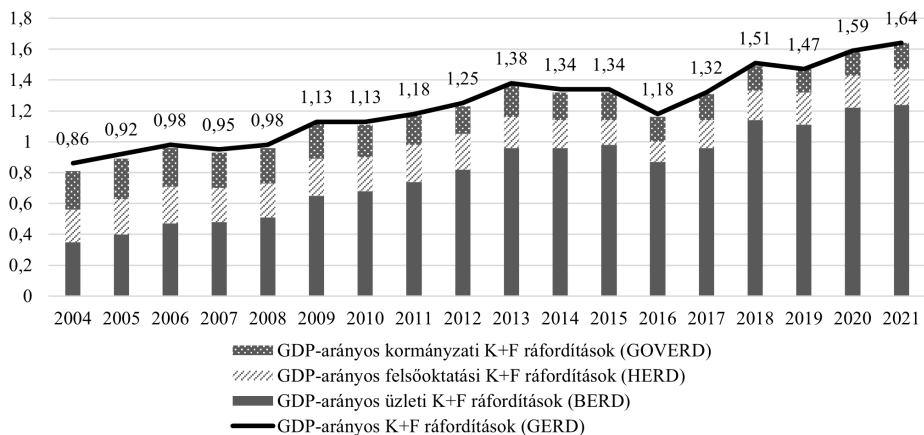
megalapozó oktatási rendszerünk gyenge, mely megmutatkozik az alacsony GDP-arányos oktatási ráfordítások és iskolában töltött várható idő tekintetében is (WIPO, 2023).

Az innováció humán erőforrás-vetülete összekapcsolható a digitalizációval is, hazánkban a digitális infrastruktúra kiépítettsége megfelelő, a nagy kapacitású hálózat kiépítése és az 5G területén jelentős előrelépés történt, de a digitális kompetenciák területén lemaradás mutatkozik (EC, 2023b). Az összetett innovációs mérőszám digitalizáció dimenziójában az alapvetőnél magasabb digitális készségekkel rendelkezők aránya tekintetében Magyarország a 20. helyet foglalja el, a 2023-as DESI-mérés (EC, 2023c) alapján a 16–74 éves lakosság 49,09%-a rendelkezik alapvető digitális készségekkel, ennél magasabb szintű készségekkel már csak 21,54%. Mindkét tekintetben elmaradunk az uniós átlagtól, a távolság a magasabb szintű készségek tekintetében nagyobb, miközben egy másik szakterületi indikátor, az internethasználók aránya uniós szinten van (EC, 2023c). Összehasonlításképpen a legjobban teljesítő Hollandiában és Finnországban az alapvető digitális készséggel rendelkezők aránya közelíti a 80%-ot (ez az EU célkitűzése is), miközben ennél magasabb szintű kompetenciával a lakosság 50% körüli része rendelkezik (Hollandiában az arány 51,77%, Finnországban 48,13%). Mindkét mutató tekintetében jelentős különbségek vannak a tagállamok között, az értékek 27,82% és 79,18%, valamint 7,82% és 51,77% között széles intervallumon belül ingadoznak, hazánk az alsó kvartilisbe tartozik. Az IKT-kompetenciák fejlesztését célzó képzéseket nyújtó vállalatok aránya Magyarországon elmarad az uniós átlagtól, miközben igazán látványos különbség az IKT-specialisták alkalmazásának tekintetében figyelhető meg, nagyságrendileg magasabb a fajlagos mutató értéke az EU-ban (9403,9/ezer alkalmazott), mint hazánkban (193,6/ezer alkalmazott). Az idősoros tendencia sem kedvező hazai szempontból, mert míg 2018-hoz képest Magyarországon 22,77%-os növekedés figyelhető meg, az EU-ban átlagosan 30,96%-kal nőtt az IKT-specialisták ezer lakosra vetített száma, a távolság az arányokat tekintve is megfigyelhető, a 2018-as közel azonos 3,6-3,7%-os szintről az EU-ban 4,6%, hazánkban csak 4,1% az IKT-szakemberek aránya a foglalkoztatottakon belül. Érdekes ugyanakkor, hogy az IKT-diplomások aránya meghaladja az uniós átlagot, Magyarországon 5,7%, az EU-ban átlagosan 4,2%, illetve ezen a területen a növekedési ütem is nagyobb, hazánkban 32%-kal, az EU-ban átlagosan 23,5%-kal nőtt az IKT-területen diplomával rendelkezők aránya.

Az innováció lineáris folyamatmodellje alapján a kutatás-fejlesztési tevékenység eredményeinek gyakorlati megvalósításával realizálódik az innováció, melyhez szükség van a kutatószektor és a vállalati szféra együttműködésére is. Hazai szempontból pozitív, hogy a kapcsolatok területén jól teljesítünk (teljesítményünk az EU átlagának 95,5%-a), dinamikus növekedés figyelhető meg az állami-magán közös publikációk számában, mely 2016 óta 58,8%-kal nőtt, s bár 2022-höz képest 4,5%-os visszaesés következett be, e téren is uniós átlag felett van a magyar teljesítmény (114,1),

valamint jelentősen javult a tudomány és a technológia területén alkalmazott humán erőforrás munkaerő-mobilitása. Szintén kedvező az aktuális magyar helyzet az értékesítési hatások területén, a közép- és csúcstechnológiai termékek exportja terén még az uniós átlagot meghaladó a teljesítményünk (109,2), idősorosan vizsgálva azonban tendenciózus a visszaesés, különösen az innovatív termékek értékesítésében mutatkozó leszakadás, mely 2016-hoz képest 41,3%. Kedvezőnek tekinthető a kis- és középvállalati szektor innovatív tevékenységében mutatkozó előrelépés, bár az innovátorok dimenzióban az egyik legnagyobb lemaradásunk (az uniós átlag 49,3%-a), jelentős növekedés figyelhető meg a kkv-szektor esetében mind a termék- (49,6%), mind az üzletifolyamat-innovációk terén (43,5%). A DESI-mérés lehetővé teszi a kkv-szektor digitális átalakulásának mérését is, 2023-ban a kkv-k 51,7%-a rendelkezik legalább alapszintű digitális intenzitással, mely téren felzárkózás mutatkozik az uniós átlaghoz. A hazai kkv-k bár lemaradásban vannak a felhőalapú szolgáltatások, a social media, az elektronikus információmegosztás terén, ugyanakkor az online értékesítés aránya uniós átlagot meghaladó (20,3%). Kevésbé jó a helyzet a szellemi termékek dimenzióban, mely a K+F+I mérhető immateriális eredményességét jelzi, a szabadalmak, a védjegyek és a formatervezési mintaoltalmak segítségével. A szellemi tulajdonjogi védelem intézményes formái jelzésértékűek a gazdaság technológiai fejlettsége szempontjából, mert a védelem a gazdaság innovációs tevékenységének produktumára, egy új találmányra vagy innovatív megoldásra irányul. Magyarország ezen a téren igazán gyengén teljesít, nemhogy felzárkózás nem mutatkozik, inkább további lemaradás valószínűsíthető, mely továbbra is az imitációalapú felzárkózást teszi lehetővé Magyarország számára. Az uniós csatlakozáskor is ez volt a hazai innovációs tevékenység leggyengébb pontja, ezen az eltelt 20 évben sem sikerült változtatni, annak ellenére, hogy már nemcsak a szabadalmak, hanem a védjegyek és a formatervezési mintaoltalmak is számbavételre kerülnek.

Az innovációk finanszírozásának tekintetében vegyes kép rajzolódik ki hazai vonatkozásban, az üzleti kutatás-fejlesztési és innovációs kormányzati támogatások területén 26,7%-kal magasabb a hazai teljesítmény az EU átlagánál, ugyanakkor ezen a területen jelentős, 58%-os visszaesés következett be 2016-hoz képest, ami a terület gyengülését vetíti előre. Emellett az üzleti szektor K+F-kiadásai lassan nőnek, 2023-ban az uniós átlag 82,6%-át tették ki, javul az egy dolgozóra jutó innovatív kiadások mértéke is, illetve a kormányzati ráfordítások területén is javulás mutatkozik. A hazai K+F-ráfordítások alakulását szektorálisan is megkülönböztetve az 5. ábra mutatja.

Forrás: OECD (2024) alapján saját összeállítás

5. ábra: A GDP-arányos K+F-ráfordítások alakulása 2004 és 2021 között

Hazánkban a K+F-ráfordítások területén dinamikus növekedés tapasztalható az uniós csatlakozás óta, majdnem kétszeresére nőtt a GDP-arányos K+F-ráfordítások (GERD) aránya 2004-ről 2021-re. A K+F-ráfordításokat finanszírozási forma szerint nézve átrendeződés figyelhető meg, az üzleti K+F-ráfordítások (BERD) aránya 3,5-szeresére nőtt a vizsgált időszakban, miközben a kormányzati finanszírozású K+F-ráfordítások (GOVERD) aránya kétharmadára esett vissza, a felsőoktatási K+F-ráfordítások (HERD) mennyisége pedig arányaiban nem változott 2021-ben 2004-hez képest. Az üzleti szféra K+F-aktivitásának növekedése megnyilvánul a kkv-k innovációs tevékenységének megélénkülésében is, másrészt a nagyvállalatok innovációs versenyben való helyzetállásában.

4. Konklúzió, javaslatok

Magyarország innovációs tevékenységének megítélésében kedvezőnek tekinthető, hogy a 2023-as európai innovációs eredménytábla alapján már nem a legrosszabbul teljesítő feltörekvő innovátorok csoportjába tartozik, hanem előrébb lépett a mérsékelt innovátorok közé azáltal, hogy összesített innovációs teljesítménye elérte az uniós átlag 70%-át. Az Európai Unióhoz való csatlakozás óta számos területen mutatkozik fejlődés, ami hozzájárul az innovációs teljesítmény javulásához, de strukturális problémák továbbra is hátráltatják a technológiai felzárkózást. A hazai kutatás-fejlesztési és innovációs tevékenység egyik gyenge pontja a humán erőforrás, illetve az önálló K+F+I-tevékenység piaci eredményessége, mely elsősorban a hazai kis- és középvállalati szektor gyenge innovációs aktivitásának és finanszírozási nehézségeinek köszönhető. A globális

innovációs index, valamint az európai összetett innovációs mérőszám segítségével végzett nemzetközi összehasonlítások eredményeként a hazai innovációs tevékenység vonatkozásában összeállítható egy SWOT-elemzés, mely az erősségek és gyengeségek mellett a jövőbeni lehetőségeket és veszélyeket veszi sorra, ezt összegzi az *1. táblázat*.

<p>ERŐSSÉGEK</p> <ul style="list-style-type: none"> • az innovációs ökoszisztémában lévő kapcsolatok, a magán- és a közszféra közötti kutatási együttműködés, a tudományos és technológiai humán erőforrás munkahelyek közötti mobilitása, illetve az innovatív cégek közötti együttműködési erőfeszítések • nemzetközi nyitás az innováció segítése céljából • magas technológiaintenzitású termékek és tudásintenzív szolgáltatások exportja • kormányzati támogatás az üzleti kutatás-fejlesztési tevékenységhez • a digitális infrastruktúra kiépítettsége 	<p>GYENGESÉGEK</p> <ul style="list-style-type: none"> • a szellemi tulajdon intézményes védelmének alacsony szintje, mely a technológiai fejlesztések alacsony színvonalát jelzi • kevés innovatív vállalat, üzleti innováció, főként a kis- és középvállalati szektor innovativitása alacsony • kevésbé innovációbarát üzleti környezet (pl. az üzleti-szabályozási környezet bizonytalansága, vállalkozói kultúra, informális intézmények) • innovációfinanszírozási források szűkössége, pl. a kockázattitőke-finanszírozás nehézségei • az innovációhoz szükséges humánerőforrás-feltételek gyengesége, kiemelten a kutatói utánpótlást biztosító felsőoktatás területén
<p>LEHETŐSÉGEK</p> <ul style="list-style-type: none"> • humánerőforrás-fejlesztés, kiemelten a lakosság digitális kompetenciáinak erősítése, a felsőoktatásban és a doktori képzésben részt vevők számának növelése, tehetség gondozás, az élethosszig tartó tanulás ösztönzése • a digitalizáció kínálta lehetőségek széles körű alkalmazása, a hazai kkv-k ösztönzése a digitális megoldások alkalmazására és fejlesztésére • a vállalati innovációs potenciál kiaknázása • fiatalok vállalkozói ambícióinak ösztönzése, új ötletek megvalósításának finanszírozása, startupvállalkozások támogatása • az imitációvezérelt technológiai fejlődéshez a technológiaabszorpció támogatása 	<p>VESZÉLYEK</p> <ul style="list-style-type: none"> • az innovatív nagyvállalatok K+F-tevékenységének mérséklődése • a makrogazdasági környezet, az innovációs ökoszisztéma bizonytalansága • kockázatos, innovatív kezdeményezések elmaradása a finanszírozási gyengeségek miatt • lemaradás a technológiai versenyben, kulcstechnológiák késleltetett alkalmazása • demográfiai problémák, mely a K+F+I humánerőforrás-bázisát is veszélyeztetik • innovációvezérelt növekedés ösztönzése az imitációvezérelt technológiai felzárkózás feltételeinek megteremtése helyett

Forrás: EIS (2023) és GII (2023) alapján saját összeállítás

1. táblázat: Magyarország innovációs SWOT-elemzése

Az *1. táblázatban* összefoglalt erősségek, gyengeségek, lehetőségek és veszélyek rámutatnak arra, hogy bár Magyarország átfogó innovációs teljesítménye javulást mutat, a strukturális gyengeségek hátráltatják a technológiai felzárkózást. A jelenlegi helyzetkép alapján leginkább a humánerőforrás-feltételrendszernek, illetve a hazai kkv-szektor innovációs aktivitásának az erősítésére van szükség, a finanszírozási lehetőségek

bővítésére, melyek az új technológiák abszorpcióját is szolgálják. A digitális gazdaság és társadalom széles körű kiépítése megalapozza a technológiai fejlődést, mely hazánkban innováció- helyett imitációvezérelt alapon valósítható meg.

Hivatkozások

- CSORBA LÁSZLÓ (2020): Pénzügyi kultúra és pénzügyi műveltség, a pénzügyi magatartás meghatározó tényezői. *Pénzügyi Szemle*, 65(1), 67–82. https://doi.org/10.35551/PSZ_2020_1_6
- CSUGÁNY JULIANNA – TÁNCZOS TAMÁS (2023): A hazai technológiai fejlődés a pandémia árnyékában. In: Szlávik János – Csugány Julianna (szerk.): *Válság, kilábalás, fenntarthatóság*. Válogatás az EKKE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar oktatóinak tanulmányaiból. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Líceum Kiadó, Eger. 41–56.
- EUROPEAN COMMISSION (2005-2022): *European Innovation Scoreboard 2005-2022*. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/statistics/performance-indicators/european-innovation-scoreboard_en
- EUROPEAN COMMISSION (2023): *European Innovation Scoreboard 2023*. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/statistics/performance-indicators/european-innovation-scoreboard_en Megtekintve 2024. 04. 15.
- EUROPEAN COMMISSION (2023a): *European Innovation Scoreboard 2023* [database]
- EUROPEAN COMMISSION (2023b): *2030 Digital Decade. Report on the state of the Digital Decade 2023. Annex Hungary*. <https://ec.europa.eu/newsroom/dae/redirection/document/98648>
- EUROPEAN COMMISSION (2023c): *DESI dashboard for the Digital Decade (2023 onwards)*. <https://digital-decade-desi.digital-strategy.ec.europa.eu/datasets/desi/charts>
- EUROPEAN COMMISSION, DIRECTORATE-GENERAL FOR ENTERPRISE AND INDUSTRY (2005): *European Innovation Scoreboard 2004 – Comparative analysis of innovation performance*. Publications Office. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cd2a0722-9c97-496c-a918-fccf904a0881>
- EUROPEAN COMMISSION, DIRECTORATE-GENERAL FOR RESEARCH AND INNOVATION, HOLLANDERS, H. (2023): *European Innovation Scoreboard 2023*. Publications Office of the European Union, <https://data.europa.eu/doi/10.2777/119961>
- GYŐRI ÁGNES – CZAKÓ ÁGNES (2018): Innováció és pénzügyi-gazdálkodási kultúra (Az innovációs aktivitás egyes meghatározó tényezői a kkv-szektorban), *Szociológiai Szemle*, 29(1), 85–116.
- GYŐRI ÁGNES – CZAKÓ ÁGNES (2019): A kisvállalatok és az innováció körülményei Magyarországon. *Erdélyi Társadalom*, 17(2), 153–175. <https://doi.org/10.17177/77171.235>

- GYURKÓ ÁDÁM – BUJDOSÓ ZOLTÁN – RAHMAT, A. F. – DÁVID LÓRÁNT DÉNES (2024): Characterisation of Hungary's Regional Tourism and Economic Performance between 2004 and 2022 in the Light of EU Funding. *Geographica Pannonia*, 28(1), 21–33. <https://doi.org/10.5937/gp28-48906>
- INSEAD (2009): *Global Innovation Index 2008-2009*. <https://english.www.gov.cn/r/Pub/GOV/ReceivedContent/Other/2016-08-12/GII-2008-2009-Report.pdf>
- KOVÁCS TIBOR (2014): A városfejlődés „új” iránya közép-európai nézőpontból. *Magyar Tudomány*, 175, 2014/8 pp. 966–974.
- MAGYAR KOCKÁZATI- ÉS MAGÁNTŐKE EGYESÜLET (HVCA) – ERNST&YOUNG (2023): Venture Capital and Private Equity update. Hungary – 2023. https://www.hvca.hu/documents/HVCA_report_20240605_%281%29_1.pdf
- MAKÓ CSABA – ILLÉSSY MIKLÓS – HEIDRICH BALÁZS (2020): Az innovációs és tanulási képesség egyenlőtlenségei. A magyar kkv-k nemzetközi összehasonlításban. *Külgazdaság*, LXIV. évf., november–december, 3–33.
- OECD (2024): Main Science and Technology Indicators (MSTI database). <https://stats.oecd.org> Letöltve: 2024. június 3.
- POLÓNYI ISTVÁN (2018): A magyar innováció nemzetközi összehasonlításban. *Educatio*, 27(2), 161–176 DOI: 10.1556/2063.27.2018.2.
- SZABÓ BÁLINT – TRAUTMANN LÁSZLÓ – VIDA CECÍLIA (2023): Az innováció területi egyenlőtlenségének okai. *Világpolitika és a Közgazdaságtan*, 2(1), 70–92. DOI: 10.14267/VILPOL2023.01.09
- TÖRÖK ÁDÁM – CSUKA GYÖNGYI (2014): Magyarország a nemzetközi innovációs versenyben az EU-csatlakozás után. *Közgazdasági Szemle*, 61(4), 509–526.
- WORLD BUSINESS (2007): *The world's top innovators*. Január–február, 26–37. <http://english.www.gov.cn/r/Pub/GOV/ReceivedContent/Other/2016-08-12/GII-2007-Report.pdf>
- WORLD INTELLECTUAL PROPERTY ORGANIZATION (WIPO) (2023): *Global Innovation Index 2023: Innovation in the face of uncertainty*. Geneva: WIPO. DOI:10.34667/tind.48220

Lehet-e fenntartható a turizmus?

CSÁFOR HAJNALKA, SZLÁVIK JÁNOS
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Gazdaságtudományi Intézet, Közgazdaságtan Tanszék
Egészség ház u. 4., Eger 3300
csafor.hajnalka@uni-eszterhazy.hu
szlavik.janos@uni-eszterhazy.hu

A tanulmány címében megfogalmazott kérdés, miszerint lehet-e fenntartható a turizmus, talán provokatív, de valós. Arra a kérdésre, hogy a turizmus mint globális gazdasági ágazat összhangban van-e a fenntarthatósági kritériumokkal, nem tudunk választ adni. (Mindössze gyanítjuk, hogy a formájában, irányában és dinamikájában összeségében nem.) Írásunkban azt vizsgáljuk, hogy a turizmus mely területei teljesíthetik a fenntarthatósági kritériumokat. Bemutatjuk a természeti tőkére és kulturális hagyományokra és a térségre jellemző helyi termékekre alapozott turizmust. Esettanulmányunkkal azt szemléltetjük, hogy hogyan lehet a fenntarthatóság irányába mutató turisztikai programot kidolgozni. Konklúzióink szerint amennyiben úgy használjuk ki a turizmusban rejlő lehetőségeket, komparatív előnyöket, hogy közben teljesülnek az erős környezeti fenntarthatóság követelményei, akkor megteremthető a fenntartható turizmus.

Kulcsszavak: fenntarthatóság, természeti tőke, turizmus, fenntartható turizmus, helyi termék

1. Gondolatok a fenntartható turizmusról

A tanulmány címében megfogalmazott kérdés, miszerint lehet-e fenntartható a turizmus, talán provokatív, de valós. Arra a kérdésre, hogy a turizmus mint globális gazdasági ágazat összhangban van-e a fenntarthatósági kritériumokkal, nem tudunk választ adni. (Mindössze gyanítjuk, hogy a formájában, irányában és dinamikájában összeségében nem.) Írásunkban azt vizsgáljuk, hogy a turizmus mely területei teljesíthetik a fenntarthatósági kritériumokat.

Tanulmányunkban a fenntarthatóságot, a fenntartható turizmust két szempontból és egy eseten keresztül elemezzük. Az első a természetitőke-szolgáltatásokra épülő turizmus.

A konkrét példa egy a Hortobágyra tervezett program, amelyet egy amerikai egyetem kutatóival együtt dolgoztunk ki, tanulva az ő floridai tapasztalataikból, kiegészítve azt helyi termékeken alapuló programokkal, jelen esetben a „borral” mint helyi termékkel, a hozzá kötődő komplex szolgáltatásokkal. A turizmus szolgálhatja a fenntarthatóságot, de a tömegturizmus nagysága és növekedési dinamikája ellene hat a fenntarthatóságnak, rombolva önmaga fenntarthatóságának feltételeit is.

Az 1992-es riói konferencián elfogadott Agenda 21-gyel összhangban a turizmus fenntarthatóságáról Michalkó Gábor a következőket írja: „A turizmus fenntarthatósága kettős: úgy kell garantálni a vonzerők utódaink számára történő megőrzését, hogy közben biztosítjuk a turizmusba investáló vállalkozók tőkéjének megtérülését, cégük eredményeinek javulását. A fenntartható turizmusnak hosszú távon ökológiailag elviselhetőnek, gazdaságilag kivitelezhetőnek, etikailag és szociális szempontból a helyi lakosságra nézve méltányosnak kell lennie. Természetesen, ami fenntarthatónak tűnik az egyik nézőpontból, kevésbé az a másiktól. Ezt az ellentmondást az ökoturizmus éppen azzal kívánja feloldani, hogy olyan turisztikai termékeket képvisel, amely a vállalkozók tőkebevonását a természeti és a vele szimbiózisban élő kulturális értékek megőrzését célzó turisztikai tevékenység érdekében hasznosítja.” (Michalkó, 2013, 215. o.)

Az aktualitás és a fontosság miatt idézzük az alábbi gondolatot. Noha a szerző nem foglalkozott direkt a fenntarthatósággal, idézett gondolatai mégis adalékul szolgálnak a fenntarthatósághoz.

„Néha azt hiszem ez a legtöbb, amit tehetünk: tanulni mindenből, ami kijutott, és aztán megpróbálni a világot egy kicsit jobb állapotba hagyni a következő generációnak.” (Karikó, 2023. 43. o.) Ez a szerző Karikó Katalin, a Nobel-díjas biológus, aki ha nem így gondolkodik és cselekszik, talán soha nem jutott volna el a Nobel-díjig.

1.1. A természeti tőkére és kulturális hagyományokra és a térségre jellemző helyi termékekre alapozott turizmus

A fenntarthatóság folyamatainak megértéséhez fontos az ökológiai szolgáltatások elemzése. Ezt a kérdést R. B. Norgaardnak, az ökológiai gazdaságtan egyik alapítójának és nemzetközi hírű tudósának eredményeit felhasználva ismertetjük.

R. B. Norgaard egy nagy hatást kiváltó tanulmányában (Norgaard, 2010) kételyeit írja le az „ökoszisztéma-szolgáltatások” eredeti megfogalmazásának elferdítésével kapcsolatban. Kifejező a tanulmány alcíme is: *Hogyan vált egy szemléletes metafora a lényeg elhomályosítójává.*

A metafora a következőképpen került megfogalmazásra: „A természetre úgy is tekinthetünk, mint egy meghatározott méretű tőke állományra, amely az ökoszisztéma szolgáltatások korlátozott áramát tudja csak feltartani.” (Norgaard, 2011, 61. o.)

Ez a metafora az ökológiai közgazdászok részéről azért került megfogalmazásra, hogy feltárja a gazdaság „mindenhatóságát” hirdető uralkodó közgazdasági nézetekkel

szemben az emberiség valódi viszonyát a természettel, kifejezve vele a környezeti fenntarthatóság lényegét.

A fenti metafora azonban a *millenniumi ökoszisztéma felmérés* (*Millennium Ecosystem Assessment 2003-2005*) központi keretrendszerévé vált. Az ökológusokkal szemben pedig elvárás lett, hogy a korábbiaknál pontosabb elméleti és gyakorlati eljárást adjanak arról, hogy a természeti tőke miként biztosítja az ökoszisztéma-szolgáltatások áramát.

A fő gond azonban az, hogy az ökoszisztéma egy nagyon összetett komplex rendszer, amely nem illeszthető be egy vagy akár néhány tényezőként a világgazdasági modellekbe.

Ugyanakkor amint azt *Norgaard* (2011) megállapítja, „az ökológia tudománya jelen pillanatban nem rendelkezik olyan előre jelző képességgel, amellyel meg lehetne határozni, hogy mikor tekinthető fenntarthatónak egy-egy ökológiai szolgáltatás használata”. (*Norgaard*, 2011, 64. o.)

Ennek gyakorlati illusztrálására leírja, hogy a *millenniumi ökoszisztéma felmérés* készítői gyakran olyan esetet sem tudnak dokumentálni, amelyben az ökológusok között egyetértés lett volna abban, hogy egy populáció mikor fog összeomlani, vagy hogy egy ökológiai rendszer mikor lép át egy meghatározott állapotából egy másikba.

Norgaard és a vele hasonló véleményen lévő ökológiai közgazdászok, illetve a környezetgazdászok egy része úgy látja, hogy az idézett metaforában rejlő gondolat nem valószínűsíthető meg azzal a feltételezéssel, hogy parciális közgazdasági elemzéssel megérthetünk egy globális problémát, valamint hogy projektről projektre haladva, átfogó intézményi változás nélkül új gazdaságot építünk.

A gazdasági kalkuláció azonban megkövetel valamiféle természetitőke-értékelést. A gazdasági kalkulációban ugyanis, ha a természeti jelenségeknek nem adunk gazdasági értéket, vagy azokat akár végtelennek feltételezzük, a kalkulátor és a döntéshozó azokat nullaként veszi számításba. A gazdasági értékelés során kiemelt jelentősége van a „közvetlen használat” értékének. Ennél az értékösszetevőnél az értékelemek közvetlenül kapcsolódnak a személyes használatához, méghozzá többnyire áruk formájában. A természet ezen szolgáltatásai közül kiemelkedik az élelmiszer-termelés, a biomassza közvetlen gazdasági felhasználása, egy folyó, egy tó esetében ilyen érték például a hal, a nád, a sás stb. Az emberi pihenést, egészségmegőrzést, gyógyulást szolgáló rekreációs szolgáltatások különös jelentőséggel bírnak, és sajátosan jelennek meg az emberi fogyasztásban. A rekreációs tőke (pl. a szép táj, a gazdag madárvilág, a háborítatlan csend, a tiszta levegő) nagy része mint közvetlen szolgáltatás fogyasztható, és az adott helyhez kötött (in situ), attól elválaszthatatlan. Addig, amíg a természeti és művi tőke együttes eredményeként létrejött biomassza helyben is fogyasztható, de máshol is felhasználható (ex situ), a rekreációs tőke szolgáltatásai helyhez kötöttek. A fogyasztásából eredő élvezetnövekmény csak az adott helyen „vásárolható” meg. Ez a tulajdonsága például a vidékfejlesztés szempontjából, a vidéki lakosság megtartását tekintve kiemelt jelentőségű. A rekreációs tőkére épített ökoturizmus és a vele harmonikus viszonyban

lévő környezetbarát agrárium a fenntartható fejlődés irányába mozdíthatja el a vidéket. Különösen igaz ez a gazdag biológiai sokszínűséggel rendelkező magyar vidékekre.

A személyes használattal összefüggő értékösszetevők esetében a legerősebb a személy érintettsége, és a személy mint a gazdaság szereplője is képes megbecsülni a piaci döntéseit alapvetően motiváló használdozat-költséget.

A környezeti hatásvizsgálatok és a környezeti kárszámítások esetében is leginkább ezt az értékkört veszik számba. (Számos esetben meg is maradnak ennél a leszűkített értékbecslésnél.)

A „közvetett használat értéke” a következő értékösszetevő, amely olyan értékkört érint, mint a természet ökológiai funkciója, az árvízvédelem, viharvédelem stb. E funkciók nem kis része rejtve marad mind a gazdaság szereplőit, mind a köznapi szemlélődő előtt. Addig, amíg például a Tisza egészséges állapotában a gazdaság által leginkább számba vett és értékelt hasznok a halgazdaság, nádtermelés (mindkettő mint rekreáció és tőkehozadék is) voltak, a folyó élővilágának jelentős része – az ökológiai piramis alapja – rejtve maradt. A Tisza példájánál maradván hasonlóképpen nem kellően értékelték az alapvető ökológiai funkciókat adó, a folyó újjászületését nagymértékben segítő mocsaras, lápos, vizenyős területek sem. (A Tisza tó célja az árvízvédelem és az öntözés volt.) A közvetett használat értékére jellemző példaként szolgálnak az erdő-sávok, amelyek a viharvédelem, hófúvások csökkentése mellett kiemelkedő szerepet töltenek be mint ökológiai folyosók.

1.2. Az érintett terület turisztikai jellemzőinek a feltárása

Egy, a természeti értékekre, természeti tőkehozadéokra alapozott program megvalósításának az első lépése a programba bevonandó terület jellemzőinek a feltárása, amit a következő lépésekben tehetünk meg (*Fausnaugh és szerzőtársai*, 2004):

- A terület természeti szépségeinek a feltárása.
- A vizsgált terület kulturális és társadalmi jellemzőinek leírása.
- Rekreációs, sportolási és kulturális programok szervezésének lehetőségei.
- Szolgáltatások és vásárlási lehetőségek feltárása.
- Turisztikai infrastrukturális ellátottság (közlekedés, egészségügy, közbiztonság stb.) bemutatása.
- A helyiek vendégszeretetének megismerése.
- A terület megközelíthetőségének a feltérképezése.

Ezeket a jellemzőket – amelyek részjellemzők összegzései – elemezve tudunk dönteni arról, hogy egyáltalán érdemes-e belekezdeni az adott területen a program szervezésébe.

A természeti értékekre alapozott, a fenntarthatóságot szolgáló programok esetében kiemelten fontos a közlekedés milyensége, továbbá a helyi termékek és szolgáltatások minősége és mennyisége.

Noha első látásra nem tűnik fontosnak, de lényeges az időtényező, hogy mikorra tervezzük a programot, és milyen hosszú időre.

A továbbiakban bemutatott program (Hortobágyi Madarász Napok) a partnereinkkel, a Florida Institute of Technology kutatóival végzett közös kutatás jóvoltából, a Floridai *Birding and Wildlife Festival* programmal együtt született. Mindkét esetben meghatározó a madarak jelenléte (tavaszi és őszi madárvonulás) és ezekkel harmóniában az, hogy a cél a turisztikai szezon meghosszabbítása (korábbi kezdés és későbbi befejezés).

A program nem lehet túl rövid, de túl hosszú sem. A túl rövid programnak nagy a közlekedési terhelése és az üvegházgáz-kibocsátása, a túl hosszú idejű program pedig a terület jellegéből adódóan esetleg jelentős regionális mobilitást indukál.

1.3. Helyi termékekre alapozott turizmus

A helyi termékeken alapuló turizmus olyan turisztikai forma, amely a régió sajátos élelmiszereit, kézműves termékeit és kulturális örökségét helyezi előtérbe. Ez a turizmus elősegíti a helyi gazdaság fenntarthatóságát, támogatja a helyi közösségeket, és erősíti a látogatók kapcsolatát az adott térség identitásával. Különösen népszerű a slow life filozófiát követő turisták körében, akik az autentikus kulináris élmények és a regionális hagyományok felfedezését keresik. (Dankó, 2023)

A helyi termékeken alapuló turizmus számos előnnyel jár a fenntarthatóság szempontjából:

- Gazdasági előnyök: A helyi termelők által előállított termékek kínálása, árusítása és ajánlása a helyi gazdaságot erősíti, egyedi vonzerőt szolgáltat a desztinációk turisztikai szolgáltatóinak, és egyúttal csökkenti a külső szállítókra való támaszkodást. Hozzájárul a bevételek helyben tartásához, a munkahelyteremtéshez és a munkahelyek megőrzéséhez (Gonda és szerzőtársai, 2018).
- Természeti hozadék (környezeti fenntarthatóság¹): A helyi termékek előtérbe helyezése a rövidebb szállítási útvonalaknak köszönhetően csökkenti a szállítási tevékenység ökológiai lábnyomát, és támogatja a környezetbarát gyakorlatokat.
- A helyi kultúra megőrzése: A helyi termékek népszerűsítése hozzájárul a település/ régió kulturális és kulináris örökségének, hagyományainak megőrzéséhez és öregbítéséhez.

¹ Míg az erős és gyenge fenntarthatóság esetében a tőke (stock) nagyságát vizsgálja, a környezeti fenntarthatóság (Environmental Sustainability) a tőke hozadékát (flow) emeli ki. E szerint a meghatározás szerint az egyes erőforrásokból befolyó javak/szolgáltatások szintjét kell fenntartani (nem csak a teljes összesített értéket). A halászat esetében ez pl. azt jelenti, hogy a kifogott zsákmányt kell állandó szinten tartani (ami a fenntartható hozam), és nem csak a tőke értékét. Egy vizes élőhely esetében ez pl. azt jelenti, hogy nemcsak a természeti tőke értékét, hanem ökológiai funkcióját is meg kell őrizni. (Szlávik, 2013. 24. o.)

- Szociális előnyök: A helyi termékek fogyasztásán keresztül növekszik a turisták és a helyiek közötti interakciók száma, mélyül a bizalom, ami további lehetőségeket nyit a helyi termelők számára.

Magyarországon újra nagy turisztikai vonzerőt jelentenek a regionális és helyi termékek, melyek gyakran az adott területek turizmusának az alapját jelentik, és számos attrakciót építenek rájuk. A helyi termékek értékesítéséből származó hasznok nemcsak a helyi vállalkozásokat, de végső soron a teljes helyi közösségeket és településeket is gazdagítják (*Gonda és szerzőtársai*, 2018). A továbbiakban bemutatásra kerülő esettanulmányunkban ezért szántunk szerepet a természeti tőkére alapozott program mellett a helyi termékek szerepének is, mert úgy véljük, hogy a program vonzereje és sikeressége ezzel kiegészítve tovább növelhető.

A példaként felhozott, alapvetően természeti értékekre épülő programnak is részét képezi egy építészeti, történelmi és kulturális programcsomag (Debrecen), illetve egy vagy akár több borgasztronómiai program (Eger esetében történelmi és kulturális programokkal kombinálva). A borgasztronómia esetében jelentős a fenntarthatóság irányába mutató pozitív hatása a „bornak” mint helyi terméknek.

2. Esettanulmány: Madarász és állatvédő napok a Hortobágyon

Az alábbi esettanulmánnyal szemléltetjük azt, hogy lehet a fenntarthatóság irányába turisztikai programot kidolgozni.

Az első a természeti tőkehozadékra alapozott program, amelyet a Floridai Institute of Technology oktatóival dolgoztunk ki. A program kidolgozói: Chambliss K; Slotkin M. H; Morris J. G; Vamosi A. R; Szlávik J; Füle M. A program Floridában már sikeresen futott, és az ottani tapasztalatokat felhasználva kíséreltük meg azt átültetni a Hortobágyra. (A program csak program maradt, nem sikerült megvalósítani, de a jövőben meg lehetne kísérelni a gyakorlati megvalósítást.)

A program alapvetően a természeti tőke személyes használatával összefüggő értékre épül, azon belül is a helyhez kötött természeti tőkehozadéokra. A kereslet alapvetően a nemzetközi és hazai madármegfigyelő turistákra épül, fenntartható módon (az élővilágot nem zavarva), kihasználva a gazdag madárvilágot.

A hagyomány és örökölhetőség értékrészén belül jól „eladható” a domesztikált állatok bemutatása is (szürkemarha, racka juh, mangalica). Velük együtt „eladható” annak a történelmi életformának, gazdálkodási formának a bemutatása, amely ezeknek az állatoknak tartásához kötődik. Ugyanúgy vonzerőként jelennek meg azok a fogyasztási javak is (élelmiszerek, italok, ruházat stb.), amelyek ehhez az életformához kötődnek.

Ezen turisztikai forma lényege az, hogy a természeti tőke döntő részben már domesztikált (ember által befolyásolt és részben átalakított természet) megőrzése csupán tudatos emberi cselekedettel tartható fenn. A puszta ökológiai sokszínűségének megőrzéséhez is emberi tevékenység kell. A hortobágyi pusztán állatokat kell tartani (legeltetni kell, a réteket kaszálni kell stb.), különben elszaporodnak a többnyire invazív fajok, amelyek jelentősen csökkentik a biodiverzitást.

A turizmusnak ez a fajtája tehát lehet fenntartható, amennyiben a biológiai életközösségeket figyelembe véve fejlesztjük, és a megtermelt jövedelem meghatározó része helyben marad, és a természet komplex élő rendszerét szolgálja. Az embereknek kellő jövedelmet biztosít, hogy fenntartsák a természettel harmóniában élő helyi társadalmat és gazdaságot is.

A Hortobágyra tervezett programot kezdjük egy SWOT-elemzéssel.

2.1. A Tisza-tó régió SWOT-elemzése

A vállalatok menedzserei alkalmazzák a SWOT-elemzést mint tervezési eszközt, amely a vállalat erősségeit, gyengeségeit, lehetőségeit és veszélyeit határozza meg. Először a menedzserek egy alap stratégiát alkotnak meg, miután képesek a szervezeti erősségek és gyengeségek összeírására. Az erősségek és gyengeségek a szervezet aktuális helyzetéről adnak információt. A következő lépés az előzőleg meghatározott tényezők elemzése. Ekkor azon lehetséges lehetőségek és veszélyek meghatározása a feladat, amelyek jelenleg vagy a jövőben hatással lehetnek a szervezetre. A tanulmányban a Tisza-tó régió fejlődési képességének SWOT-elemzése található.

Az eredményeket az 1. táblázat tartalmazza 4 részre bontva: erősségek – lehetőségek és gyengeségek – veszélyek, amelyek között jól felfedezhetőek az átfedések. Az erősségek mind számban és jelentőségben is felülmúlják a gyengeségeket. A terület természeti tőkéje lenyűgöző és egyedülálló.

A gyengeségek, mint például a régióban a munkahiány, valamint a helyi lakosság nyelvi nehézségei, környezetvédelmi tudatossága, illetve turisztikai szakképzettsége nem a legmegfelelőbb, de mégis van bennük lehetőség. A magánvállalkozások és az önkormányzat együttműködése a természeti és kulturális értékek fejlesztésével a helyi lakosok életszínvonalát emelné. Ez egy marketing kihívás, hogy hogyan lehet azoknak a turistáknak a figyelmét felhívni, akik a közeli látnivalókat már bejárták. Sőt, az öregedő és elszegényedő helyi lakosság az, ami rendelkezik a kulturális örökséggel, amely idecsábíthatná az ökoturistákat. Továbbá a hagyományok átadása a fiatalabb generációk számára is elősegítené az ökoturisztikai fejlődést.

A gyengeségek közül a környezetvédelem iránti alacsony érdeklődés veszélyként jelenik meg. Ha már a terület felfejlődik, és a helyi lakosok életszínvonala is emelkedik, a környezetvédelem is fontosabbá fog válni.

A terület legproblematisabb és legdrágább megoldandó problémái az átmenő forgalom infrastruktúrájának hiánya és az árvízveszély. Társadalmi aspektusból is elég érzékeny a terület, és nehéz a cigányság integrációjának megoldása is. A legnagyobb politikai akadály pedig a magán- és a közszektor közötti együttműködés hiánya, főleg a helyi önkormányzatokra értve.

ERŐSSÉGEK	GYENGESÉGEK
<p>A Tisza-tó szinte érintetlen természeti környezettel rendelkezik.</p> <p>Gyalogos túrákra is alkalmas környezet, számos helyi élővilágot bemutató rövid tanösvény.</p> <p>Az M3-as autópálya és a 33-as főút vonal.</p> <p>Termálvizekben gazdag terület.</p> <p>Kerékpározásra alkalmas utak és kerékpárutak, kerékpárbérlési lehetőség áll rendelkezésre, és a tó jól körbe-kerékpározható.</p> <p>Vízitúrákra és vitorlázásra alkalmas környezet, kikötési és hajóbérlési lehetőségek adóttak.</p> <p>Kulturális és folklórértékek, hagyományörző alföldi és hegyi falvak. Kiváló rekreációs terület.</p> <p>Regionális Fejlesztési Önkormányzat létezése, és elkötelezett döntéshozók.</p> <p>Kivételes turistalátványosságok.</p> <p>Turisztikai tevékenységek széles választéka.</p> <p>Közelség a Hortobágyi Nemzeti Parkhoz és a Mátra és Bükk hegységekhez.</p> <p>Szakképzett, elérhető munkaerő.</p> <p>Helyi menedzsment fejlődése (civil szervezet, társaságok stb.).</p> <p>Pályázási lehetőség EU-s támogatásra. Turizmus területén szóba jöhető magas színvonalú termékek és szolgáltatások menedzsmentje és fejlesztése.</p> <p>Turistaszezon meghosszabbítása.</p> <p>Bizonyos kulturális és természeti értékekben bekövetkező értéknövekedés. Környezettudatosság növekedése. Gazdasági és társadalmi szektorok együttműködésének javulása.</p>	<p>Munkalehetőségek hiánya, öregedő társadalom.</p> <p>Alacsony jövedelmi színvonal.</p> <p>Nagyarányú nélkülöző vállalatok, innováció, versenyképes vállalatok hiánya.</p> <p>Rövid turistaszézon.</p> <p>A természethasználati kultúra kiforratlansága.</p> <p>A turisztikai attrakciók ismertségének hiánya.</p> <p>Országos jelölt turistautak hiánya.</p> <p>Kiépített pihenők és vizesblokkok hiánya a turistautakon.</p> <p>Magas színvonalú szálláshelyek hiánya (alacsony szintű szolgáltatások).</p> <p>Szaktudás hiánya.</p> <p>Idegennyelv-tudás alacsony szintje.</p> <p>Közlekedési infrastruktúra fejlesztésének hiánya.</p> <p>Kevés stabil tőkével rendelkező nyereséges vállalat és kevés ipari park jellegű fejlesztés.</p> <p>Alacsony beruházói aktivitás.</p> <p>Turizmussal kapcsolatos szakmai képzések, oktatás (tanfolyamok) szükségessége.</p>
LEHETŐSÉGEK	VESZÉLYEK
<p>Közelség a Hortobágyi Nemzeti Parkhoz és a Mátra és Bükk hegységekhez.</p> <p>Az autópálya és a kötöttpályás közlekedés kiépítettségének jobb kihasználása.</p> <p>A kulturális és épített értékek összekapcsolása a turisztikai útvonalakkal.</p> <p>A jelenlegi tanösvények körtúrákká történő összekapcsolása pihenők építésével.</p>	<p>Környezetvédelem iránti alacsony érdeklődés.</p> <p>A növekvő vendégforgalom negatív hatása a környezet állapotára.</p> <p>Közlekedési hálózat nehézségei.</p> <p>Tisza-tó vízminőségét befolyásoló tényezők.</p> <p>Árvízveszély.</p> <p>Tőkehiány.</p> <p>Szaktudás hiánya.</p>

<p>Az erősödő ökoturizmus lehetőségeinek kihasználása. Hálózatos fejlesztésekben való részvétel. A terjedő technológiai megoldások (weblapok és applikációk) adta lehetőségek jobb kihasználása. Arányában viszonylag jelentős idős korosztály segítségével aktívvá tenni a hagyományokat (gazdálkodás, életmód, fogyasztás). Az Európai Unió schengeni térsége adta lehetőségek a madárfigyelők (birdwatchers) szabadabb mozgásához.</p>	<p>Idegennyelv-tudás hiánya. Közlekedési hálózat lassú fejlődése. Környező régiókkal piaci verseny. Az önkormányzatok kevés felhasználható tőkével rendelkeznek, rossz tendencia jellemzi a meglévő lehetőségek kihasználását. A magán- és közszektor, valamint a helyi önkormányzatok együttműködésének hiánya. Romák beilleszkedésével kapcsolatos megoldatlan problémák.</p>
---	---

Forrás: saját összeállítás a Tisza-tó Térségi Területfejlesztési Program (2014–2020) és a Tisza-tó Térségi Aktív Turisztikai Stratégia (2024) felhasználásával

1. táblázat: Tisza-tó régió fejlesztésének képességét elemző SWOT-analízis

Összefoglalva az eddigieket, a természeti és emberi tőke, az infrastruktúra és az irányelvek mind jelentős szerepet játszanak a tervezett esemény megvalósításában. Ráadásul a terület viszonylag fejletlen, és az idegenforgalom, amely az utazási és szabadidős piac magját alkotja, csökkent az utóbbi időben. Egy nemzeti madarászfesztivál nem lenne csodaszer a probléma megoldására, de hozzájárulna az ökoturisztikai piac fellendüléséhez és az életszínvonal emeléséhez.

A turisták kedvelik, ha megtapasztalhatják a helyi, autentikus életmódot, illetve növekedett a speciális termékek iránti kereslet is. Az utazók keresik a hobbijuknak és érdeklődési körüknek megfelelő specialis turisztikai lehetőségeket, és a tematikus fesztiválok (valamilyen téma köré szervezett tematikus napok, mint pl. egy madarászfesztivál) egyre inkább felértékelődnek, főleg, ha azok témája nem „sablonos”, hanem különleges vagy egyedülálló helyi vonzerőre épülő (Piskóti, 2021).

2.2. Magyar Madarász Napok a Hortobágyon – 4 lehetséges verzió

Az eddig leírtakat szem előtt tartva, Magyarország számára a lehetőségek széles tárháza áll rendelkezésre. A régió érintetlen természeti környezete és gazdag kultúrája korlátlan lehetőségeket biztosít a terepgyakorlatok, szemináriumok, gyakorlati bemutatók és vitaindító előadások számára, melyek szabadon választhatók. Míg a Magyar Madarász Napoknak sok életképes variációja létezik, mi 4 verziót mutatunk be az alábbiakban. Az első 300 regisztrált látogató elszállásolására hivatott, míg a második 150 jelentkezőre csökkentett befogadóképességgel rendelkezne. A harmadik variáció szerint szintén 150 jelentkezőt fogadnának, de a környékbéli kirándulások megtartása nélkül. Természetesen a negyedik variáció az esemény elmaradása. Minden egyes lehetőséget a következőkben részletesen elemzünk.

Első variáció

Fő célként 300 regisztrált látogató bevonásával az esemény a következőképpen épülne fel:

- Egy moderátor az 5 napos program minden egyes napjára.
- Egy nyitóünnepség az első estén, közös beszélgetések minden este (bor és sajt mellett), egy helyi specialitásokon alapuló piknik, zárásképp az utolsó délutánon lennének a közösségi programok.
- Egyenletesen elosztott terepgyakorlatok az 5 nap alatt, hogy a jelentkezők szabadon tudjanak választani.
- Gyakorlatok, melyek a kezdő, középhaladó és haladó madarászok számára a különböző madárfajok, pillangók és egyéb állatok felismerésének technikáit helyezik a középpontba. Fényképészet, természeti megfigyelések, telefotografálás és egyéb sajátos érdeklődést előtérbe helyező tevékenységek.
- Az előadásokat terepgyakorlatokkal és bemutatókkal színesítik, melyek során a meghívott szakemberek átadják tudásukat.
- Művészek és fényképészek kiállítják műveiket, kereskedők pedig kínálják a legújabb optikai és egyéb madarászszerszözöket.
- Érdeklődésre tarthat számot egy amatőröknek rendezett művészeti verseny, melyen gyerekek is pályázhatnak.
- Kirándulások Egerbe, Tokajra, Debrecenbe és más közeli térségbe, amelyek során lehetősége nyílik a nem helybéli látogatóknak, hogy felfedezzék a régió kulturális és történelmi kincseit és a bort mint helyi terméket.

A nyitó és záró események kivételével, a tevékenységek átfedik egymást, a választás lehetőségét meghagyva a látogatóknak, az egyéni érdeklődés függvényében. A népszerűbb eseményeket többször megismételnék, hogy a résztvevők megtervezhessék egyéni terepgyakorlataikat vagy gyakorlataikat anélkül, hogy lemaradnának a többség által „divatosnak” ítélt tevékenységekről. A kiállítások az egész fesztivál alatt megtekinthetők lennének. Az állatvilág nem törődik a 8-tól 5-ig vagy 6-ig tartó általános nyitvatartással, ezért számos terepgyakorlat hajnalban indul, hogy a résztvevők megfigyelhessék a nappali fajok ébredését és reggeli táplálkozását, talán még néhány éjjeli állatot is megpillanthatnak.

A program egy részét a terület ökoszisztémájának gyerekekkel való megismertetésének szentelnék, mely során megtapasztalnák a természet keze nyomát. A gyerekek tapasztalati tanulása állatszakértők felügyelete mellett zajlana, mely során megfigyelik a különböző növényeket és állatfajokat. A felnőttek és gyerekek tanulóprogramjai átfedik egymást, hogy a csoportok kiválaszthassák azt az ökoszisztémát, melyet tanulmányozni kívánnak. A tanulóprogramok úgy lennének ütemezve, hogy bármely csoport minden ökoszisztémával megismerkedhessen.

Példaként a tanulóprogramok célterületei a Tisza-tó és a Hortobágy lehetnek. Mind körülbelül ugyanabban az időben lenne megtartva, és minden csoport egy eseményt

választana. Minden program úgy lenne szervezve, hogy elegendő időt biztosítana a kísérleti tanulóprogramokban részt vevő csoportoknak a helyszínre utazáshoz.

A minden résztvevő és helyi lakos számára nyitott művészeti verseny eredményét a megnyitó ünnepség és vitaindító előadás előtt vagy rögtön azt követően célszerű kihirdetni, hogy a látogatók az egész fesztivál alatt gyönyörködheszenek az alkotásokban és a díjakban. A művészeti verseny és kiállítás a helyi lakók részvételét ösztönözné, ezzel az egyéni érdekek figyelembevétele is növelné a fesztivál sikerét. Az elbírálás kor és eszköz szerint történne, azaz hogy fényképpel, pasztellképpel, olajfestménnyel, szoborral, multimédiával, kollázzsal vagy egyéb alkotással pályáztak. Egy tekintélyes bírákból álló zsűri adna hitelt a díjaknak.

Második variáció

Az eseményre regisztrált látogatók létszámának 150 főre történő lecsökkentése. A jelentkezők az első változatban vázolt tevékenységekben vennének részt, de a programok száma is kevesebb lenne, hogy mindegyik kellő létszámú résztvevőt motiváljon, figyelembe véve a gazdasági szempontokat.

Harmadik variáció

Ez a verzió szintén 150 fővel számolna, ugyanúgy mint a második, de a szomszédos területek meglátogatása nélkül. A fesztivál a Hortobágy–Tisza-tó területére korlátozódna.

Negyedik variáció

Az egész rendezvény elmarad. E forgatókönyv szerint alapos vizsgálatok eredményeképp úgy ítélik, hogy az adott gazdasági és pénzügyi korlátok mellett a tervezett esemény nem megvalósítható.

Az első három variációban lenne egy olyan időszak, valószínűleg a hétvége, amikor a fesztivál nyitva állna a nagyközönség számára, elfogadható belépőárak mellett. Ez magyar érdeklődők ezreinek tenné lehetővé a különböző kiállítások megtekintését. A magyar résztvevők számának növekedésével egyre fokozódna a büszkeség és a tulajdonosi szemlélet, és feltehetően érdekeltek lennének a természeti kincsek és kulturális tőke megőrzésében, mely Európa vagy a világ más tájairól vonzza az ökoturistákat. A magyar közvélemény szerint ez megerősítené a környezeti értékek gazdasági és esztétikai tényezőinek jelentőségét.

Végül a megvalósíthatósági tanulmány fontos kérdése, hogy tudunk-e egy olyan lehetséges, a madarászat iránt érdeklődő vevőkört beazonosítani, akik a fesztivált a turizmusukkal és az ebből képződő bevételeikkel támogatnák. A siker érdekében a rendezvénynek elegendő külföldi madarászt kell idecsábítania. A nemzetközi résztvevők szállásra, közlekedésre, étkezésre, regisztrációra, terepgyakorlatokra, kulturális programelemekre, vásárlásokra és emléktárgyakra költött pénze a fesztivál gazdasági

alapjának nagy részét képezné. Ez elegendő lenne a fesztivál üzemeltetési költségeinek (kiegészítve a reklámbevételekkel) fedezésére, és bevételt teremtene a helyi kereskedőknek, étterem- és szállodatulajdonosoknak. Vajon léteznek-e olyan európai madarászok, akik ellátogatnának a fesztiválra?

3. Konklúzió

Amennyiben úgy használjuk ki a turizmusban rejlő lehetőségeket, komparatív előnyöket, hogy közben teljesülnek az erős környezeti fenntarthatóság követelményei, akkor megteremthető a fenntartható turizmus.

A turizmusnak az a fajtája lehet fenntartható, amelynek során a fejlesztés a biológiai életközösségek megőrzésére épül. A megtermelt jövedelem meghatározó része helyben marad, és a helyi közösségek természeti-társadalmi-gazdasági komplexrendszerét szolgálja. Az embereknek kellő jövedelmet biztosít, hogy fenntartsák a természettel harmóniában élő helyi társadalmat és gazdaságot is.

Az erős fenntarthatóság megteremtésének célja önmagában nem jelent megoldást, az ugyanis a tőke (stock) megőrzését jelenti. A környezeti fenntarthatóság a tőke hozadékainak (flow) a fenntartását is jelenti.

A természeti tőkéhez emberi közösségek kapcsolódnak, amelyek számos helyen évszázadokon keresztül a természeti tőke hozamaiból éltek és élnének a jövőben is. Ezért fontos a hozamok fenntartása.

A hozamok (jövedelmek) helyben maradása azért fontos, mert a természet (amely napjainkban már szinte teljes mértékben domesztikált, az ember által harmóniában tartott) igényli az emberi közösség aktív jelenlétét. Amennyiben a fenntartható fejlődés jelszavával ezeket a közösségeket kizárjuk a védendő területről, a közösségek elszegényednek, az emberek elvándorolnak, a természet pedig magára marad. A magára hagyott természet az esetek többségében elvadul, leszegényedik, lepusztul.

Hivatkozások

AKTÍV ÉS ÖKOTURISZTIKAI FEJLESZTÉSI KÖZPONT (2024): *Tisza-tó Térségi Aktív Turisztikai Stratégia* <https://aofk.hu/wp-content/uploads/2024/07/tisza-to-aktiv-turisztikai-fejlesztési-program.pdf>, Letöltve: 2024. december 13.

DALY, H. E. (1991): *Steady-State Economics*. Island Press, Washington DC.

DANKÓ LÁSZLÓ (2023): *Helyi termékekre fókuszáló turizmus a körforgásos és fenntartható gazdaságban*. THE Eszencia – Bor és Tudomány tanulmánykötet 86–100., Tokaj Hegyalja Egyetem, Sárospatak

- FAUSNAUGH, C. – HIGGINBOTTON K. – WAIGHT, P. – FERENCZ LEVENTE – CSIGÉNÉ NAGYPÁL NOÉMI – HERZEG MÁRTON (2004): *Természeti értékekre alapozott turizmus – Belevágjunk-e, s ha igen, hogyan?*, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Környezetgazdaságtan Tanszék, Budapest
- GONDA TIBOR – ANGLER KINGA – CSÓKA LÁSZLÓ (2021): The Role of Local Products in Tourism, *European Countryside*, 13(1), 91–107.
- KARIKÓ KATALIN (2023): *Áttörések: életem és a tudomány*. Helikon Kiadó, Budapest.
- MICHALKÓ GÁBOR (2013): *Turizmológia*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- NORGAARD, R. B. (2011): Ökoszisztéma szolgáltatások – Hogyan vált egy szemléletes metafora a lényeg elhomályosítójává? *Kovács XII*. 2011/1-4. szám 61–93.
- OPSCOR, H. (2000): The Ecological Footprint – Measuring Rod or Methaphor. *Ecological Economic* (32) 363–365.
- PISKÓTI ISTVÁN (2021): *Versenyképes turizmus és desztinációmarketing – trendek és teendők*. Helyi erőforrásokra épülő kis léptékű turizmusfejlesztés – A turisztikai desztináció mint minőségi élettér fejlesztése. Tanulmányok és szemelvények a turizmus és turizmusfejlesztés területeiről, Szikszó Város Önkormányzata, Szikszó
- SZLÁVIK JÁNOS (SZERK.) (2005): *Hungarian Birding and Wildlife Days*. Florida Institute of Technology – Budapest University of Technology and Economics, Melbourne (FL) – Budapest
- SZLÁVIK JÁNOS (2013): *Fenntartható gazdálkodás*. Wolters Kluwer – CompLex Kiadó, Budapest.
- TISZA-TÓ FEJLESZTÉSI KORLÁTOLT FELELŐSSÉGŰ TÁRSASÁG (2013): *Tisza-tó Térségi Területfejlesztési Program (2014–2020)*, https://hbmo.hu/portal/wp-content/uploads/2020/11/mxv1zydx_2yo_03A_hatjav_mell_TISZA_TO_TERSEG_PROGRAM_140624.pdf, Letöltve: 2024. december 13.

Fenntarthatatlan fejlődés és a problémák kezelésének kísérletei

VÁRHELYI TAMÁS

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Gazdaságtudományi Intézet, Turizmus Tanszék
Egészségház u. 4., Eger 3300
varhelyi.tamas@uni-eszterhazy.com

A világ globális problémáival, illetve a környezet védelmével foglalkozó szakemberek körében egyre inkább egyértelművé válik, hogy a világ jelenlegi fejlődésének menete a Föld szempontjából fenntarthatatlan. Ennek ellenére a szakirodalomban és a közbeszédben még mindig a fenntartható fejlődés terminológiát használjuk. Ez azért problematikus, mert elfedi a tényleges helyzet súlyosságát. Ebben a tanulmányban bemutatom, hogy milyen környezetvédelmi problémák miatt kell a világ fejlődését fenntarthatatlannak minősíteni, mikor és miért keletkezett a fenntartható fejlődés kifejezés, mit láttak akkor előre a szakemberek és az ezzel foglalkozó szakpolitikusok, vezetők. Néhány példán keresztül bemutatom, hogy az ENSZ és az Európai Unió hogyan próbálta kezelni a problémát, mennyire és miért sikertelenek ezek a próbálkozások.

A sikertelenség egyik fő oka az, hogy a világgazdaság jelenlegi, növekedésre és csaknem korlátlan globális versenyre épülő rendszere nem alkalmas a fenntarthatóság biztosítására. Egy korábbi tanulmányban (*Várhelyi-Árva, 2023*) bemutattuk a világgazdaság fenntarthatósággal, illetve válságkezeléssel kapcsolatos részeit, amelyben kitértünk a gazdasági szempontból legfontosabb világtrendekre, technológiai fejlődési tényezőkre. Ebben a tanulmányban ezt a kérdést is tovább vizsgálom, a fenntarthatatlanság szempontjából.

A sikertelenség drámai mértékét az ENSZ fenntartható fejlődés rendkívüli ülése dokumentumainak elemzésével támasztom alá – már 1997-ben is látszott, hogy a megfelelő tudományos és politikai helyzetfelismerés ellenére a megoldás nem halad a szükséges mértékben. Ennek ellenére a világ töretlenül optimista: az ENSZ 2015-ben 2030-ra az eddigieknél konkrétabb fenntarthatósági célokat határozott meg, és 2030-ra nyilvánvalóvá fog válni az igazság: a fenntarthatóság a jelenlegi gazdasági-szabályozási-társadalmi környezetben nem lehetséges, és

a Földet, illetve az egész jelenlegi életmódunkat érintő katasztrófa elkerüléséért sokkal többet és másképp kellene cselekedni.

***Kulcsszavak:* fenntartható gazdaság, környezetvédelmi problémák, ENSZ fenntartható fejlődési célok, globalizáció, fenntarthatatlanság**

1. A legfontosabb környezetvédelmi problémák

A világ egyre inkább tisztában van azzal, hogy a környezetvédelmi, fenntarthatósági problémák a legfontosabbak az emberiség jövője szempontjából. Gazdasági berendezkedésünk, a multinacionális cégek által meghatározott kapitalizmus alapja azonban a gazdasági növekedés – ezeknek a cégeknek a részvényesei folyamatos, negyedévenkénti eredményt, általában növekedést várnak el a cégek menedzsmentjétől. Abban ugyan konszenzus van, hogy a jelenlegi folyamatok fenntarthatatlanok, és környezetünk pusztulásához, a Föld élehetlenné válásához vezetnek, de azt a következtetést csak nagyon kevesen vonják le, hogy a folyamatos gazdasági növekedés, valamint a népesség növekedése összeegyeztethetetlen az emberiség mai értelemben vett életének fenntarthatóságával. Így bár a legtöbben fenntartható fejlődésről beszélnek, valójában olyan nincs, hogy ennek a folyamatos gazdasági fejlődés is a része legyen.

Nézzük meg először a definíciót (Átmenet a fenntarthatóság felé: Világ Tudományos Akadémiáinak Nyilatkozata, Tokió, 2000):

„A fenntarthatóság az emberiség jelen szükségleteinek kielégítése, a környezet és a természeti erőforrások jövő generációk számára történő megőrzésével egyidejűleg.”

A fenntartható fejlődés komplex folyamat, amelynek általánosan elfogadottan három fő aspektusa van: a fenntartható gazdasági, ökológiai és társadalmi fejlődés.

Ha megnézzük a világ folyamatait az elmúlt harminc évben, akkor valójában megkérdőjelezhető, hogy a folyamatok többsége fejlődésnek nevezhető-e. A fenntarthatóság szempontjából a fenti definíció értelmében a válasz egyértelműen nem, hiszen nyilvánvalóan nem őrzik meg a környezeti és természeti erőforrásokat a jövő generációi számára!

1.1. A fenntarthatóság fő problémái

Az emberiségre leselkedő veszélyeket a fenntarthatóság szempontjából 4 csoportba sorolhatjuk:

- Klímapolitikai veszélyek, globális felmelegedés;
- A gazdaság számára fontos erőforrások (anyagok) elfogyása, kimerülése (az ipar számára bányászott anyagoktól a mezőgazdasági talajok kimerüléséig);

- A környezet elszennyezése (hulladékfelhalmozódás és általános szennyezés, ide értve az ivóvízkészlet és egyéb vizek, tengerek elszennyezését is);
- A szükséges mennyiségű energia biztosításának ellehetetlenülése.

A fentiek közül az elsőt veszik a politikusok, állami vezetők a legkomolyabban, és látszik, hogy sajnálatos módon ebben sem sikerül megfelelő eredményeket elérni. A legnagyobb fejlődés talán a harmadik területen van, ahol a fejlett világ lakosságának jelentős része környezettudatosná vált – de ez összességében még kevés az eredményhez.

Természetesen emellett még további komoly veszélyek leselkedhetnek a jövőnkre: a mesterséges intelligencia nem megfelelő irányú fejlődése vagy a biológiai-genetikai technológiák fejlődésével előálló veszély, a közvetlen veszélyekről (atomháború vagy atomkatasztrófa, valamint pandémiás katasztrófák) nem is beszélve.

1.2. A globális felmelegedés

A klímaváltozás leegyszerűsítve a Föld globális átlaghőmérsékletének hosszú távú és tartós emelkedését jelenti. Okai (a jelenlegi folyamatoknak egyértelműen) elsősorban antropogén hatások. Az üvegházhatás több fokkal emeli a bolygó átlaghőmérsékletét. Az ipari forradalom óta emelkedik a légkörben az üvegházhatású gázok mennyisége, ami az elmúlt évtizedekben kezd kritikussá válni.

A Föld klímájának megváltozása nem csak a természeti környezetre van hatással. Drasztikus változások zajlanak a gazdaság és a társadalom területén (mezőgazdasági termelésben, a földhasználatban, a járványzónákban, a vízkészletben). Ugyanez igaz a természeti katasztrófákra (hőhullámok, elsvatagosodás, árvizek). Az éghajlatváltozás a jelen folyamatok alapján önmagában ellehetetleníti a fenntartható fejlődés megvalósíthatóságát – azaz a jelenkori fejlődés fenntarthatatlan.

Egyre kevesebben, de még az elmúlt években is voltak olyan politikusok, akik vitatták a globális felmelegedés tényét vagy ember által okozott voltát. Pedig tudományosan már kb. 30 éve bizonyítottnak tekinthető, hogy az üvegházhatású gázok növekvő kibocsátása jelentős mértékben hozzájárul a globális felmelegedéshez (Fenntartható Fejlődés Bizottság, 1997). Arra hivatkoznak, hogy korábban is voltak a Föld életében melegedési ciklusok – ez igaz, csak azok nem ilyen gyorsan zajlottak, nem is beszélve a kibocsátással az egyértelmű ok-okozati összefüggésről.

Márpedig a globális felmelegedés több veszélyes következménnyel jár: a mélyebben fekvő tengerparti területek víz alá kerülése, vízhiány, egyes térségek extrém felmelegedése és elsvatagosodása (a Földön a felmelegedés nem egyenletes), éghajlati anomáliák, az élelmiszer-termelés feltételeinek romlása, új kórokozók megjelenése vagy a régiéek terjedésének megkönnyítése.

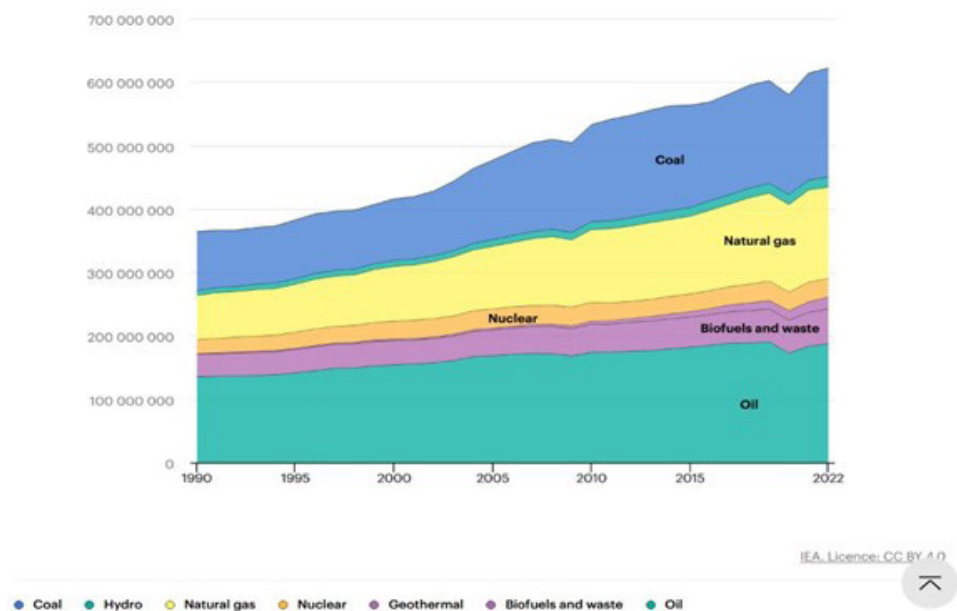
Az emberiség a kilencvenes években felismerte a problémát, kidolgozta a megoldási lehetőségeket – a következő fejezetben elemezzük, hogy 30 éve már az is látszott, hogy

ennek ellenére a döntéshozók, illetve a szennyezők nem képesek rálépni a fenntarthatóság útjára. Pedig léteznek környezetbarát, mindenki számára hozzáférhető megújuló energiaforrások, melyek

- természeti folyamatok során folyamatosan rendelkezésre állnak vagy újratermelődnek,
- összhangban vannak a fenntartható fejlődés alapelveivel,
- hosszú távon is képesek lehetnek kielégíteni a Föld energiaszükségletét,
- tiszta energiaforrások, zéró emisszióval (bár sajnos ez a termelésükhöz szükséges eszközök előállítására nem igaz),
- az energiafüggetlenséget az országok, illetve termelési vállalat szintjén is növelik.

Ez elvileg elvezethetne a környezetbarát, fenntartható energiagazdaság megteremtéséhez (technológiai okból az atomenergia mindenképpen szükséges, a fosszilis energia termelése azonban nagyrészt kiváltható lenne). Elvezethetne, de csak akkor, ha a Föld energiafelhasználása nem növekedne – a nagy baj az, hogy ez nem így van.

Bár az igaz, hogy a napjainkban belépő megújuló energiaforrások egyre nagyobb mértékben nyernek teret a fosszilis tüzelőanyagokkal szemben, az energiafelhasználás olyan ütemben növekszik, hogy a fosszilis energiák termelése is nő – azaz a szennyezés folyamatosan nő, ahelyett, hogy csökkenne. Ezt a következő ábrán lehet részleteiben is látni:

Forrás: World Energy Balances, 2024

1. ábra: A primer energiahordozók részesedése a világ energiafogyasztásában az 1990–2022 közötti időszakra

A jövőnket veszélyeztető négy fő tényező mögött néhány ezeket súlyosbító folyamatot lehet azonosítani. Ezek közül kétségtelenül a legfontosabb a népesség növekedése, melyet más kontextusban korábban már sikerült elemezni (*Várbhelyi–Árva, 2023*).

A Föld a korábban már említett ökológiai lábnyom nagyságának függvényében képes egy bizonyos mennyiségű embert eltartani. A ma a fejlett világban elfogadhatónak tartott szinten ez 4-6 milliárd ember – azaz már ma többen élnek ennél. A népesség jelentős része azonban jóval kevésbé terheli a környezetet, mint a fejlett és/vagy gazdag, pazarló országok. Környezetvédelmi szempontból a probléma az, hogy előbb-utóbb a döntő többség úgy szeretne élni, mint a gazdagok, de legalábbis a fejlett világ jól élő középosztálya – ez azonban már a mai népesség esetén sem lehetséges. Vegyük észre, hogy egyébként közgazdasági szempontból ez egy potenciális igény, hajtóerő – azaz ha nem avatkozunk be, akkor a helyzet csak romlani fog.

Az egyetlen fenntartható út a népesség növekedési ütemének csökkentése, valamint a gazdagok pazarló életmódjának korlátozása. A népesség növekedését csak a fejlődő világot célzó hatékony programok és a fejlettebb világból érkező, célzott, feltételekhez kötött, igen jelentős mértékű források segítségével lehetne csökkenteni – a világ gazdasági berendezkedése, a multinacionális cégek és az országok versengése azonban ezt nem teszi lehetővé. A gazdagok túlfogyasztásának korlátozása szintén nem egyszerű, bár még ehhez lehetne a legkönnyebben megteremteni a társadalmi támogatottságot. Így például elképzelhető lenne, hogy a magánrepülőgépek használata után legalább olyan mértékű díjat kellene fizetni, amennyivel az a polgári légitársaságoknál jobban terheli a környezetet – ide értve az előállításuk és az infrastruktúraigényük költségét is. Az életmód változása, a fogyasztás korlátozása szintén nehéz kérdés, és bár ennek vannak az emberi gondolkodást a gazdasági kérdésektől függetlenül érintő vonatkozásai, itt is a fő kérdés a gazdasági rendszer, az ennek szereplői által szinte korlátlan pénzből finanszírozott, a fogyasztás növelését célzó életmód-propaganda. Ebből adódik, hogy célszerű lenne a gazdasági rendszerünk fenntarthatóságát is részletesen megvizsgálni – ebben a tanulmányban a fenntarthatatlanság közgazdasági okaira csak ráirányítjuk a figyelmet azzal, hogy a 30 évvel ezelőtti anyagok és tudás ellenére romlott és folyamatosan romlik a helyzet.

A gazdasági rendszerünk kritikáját megvizsgálhatjuk a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek alakulása szempontjából is. Ezt természetesen szociális és más szempontból rendszeresen vizsgálják, itt csak néhány példát hozunk, amelyek további veszélyekre is rávilágítanak:

- A Föld népességének 60 százaléka Ázsiában él, és a népességnövekedés a legszegényebb kontinensen, Afrikában a legnagyobb.
- Egyes országokban – pl. Bangladesben – már ma is kezelhetetlenné vált a népességnövekedés. De egy sor afrikai országban is eltűntek már az őshonos állatok, mert élőhelyükből vagy mezőgazdasági terület lett, vagy levadászták őket.

- A „civilizáció” terjedése ezt erősítette, az autentikus kultúrák rombolása mellett – ezek az országok nem tudták befutni a maguk szerves fejlődési pályáját.
- A felső 10% jövedelme mintegy kilencszer nagyobb, mint az alsó 10% jövedelme.
- Ezen belül az USA leggazdagabb 1%-ának vagyona meghaladja az USA „alsó 90%”-ának vagyonát.
- A leggazdagabb 1% a világ vagyonának 46%-át birtokolja.
- Az amerikai háztartások körülbelül 24%-a 3 vagy több autóval vagy más könnyű járművel rendelkezik.

Mindezek arra világítanak rá, hogy bár gazdasági rendszerünk bizonyára a lehető leghatékonyabb a gazdasági fejlődés szempontjából (amire védelmezői rendszeresen hivatkoznak), ez korántsem feltétlenül jó az emberiség többsége számára. Akinek pedig jó, azok számára is ez csak a jövő felélését jelenti – az ő gyermekeik, unokáik számára is élehetetlen lesz a világ, még ha a vagyonuk miatt a kedvezőtlen hatásokkal később is szembesülnek majd.

Ahogy korábban már elemeztük (*Várhegyi–Árva, 2023*), bár a jelenlegi világgazdasági rendszerben a fogyasztó, egyben választópolgár áll elméletileg a középpontban, és a döntéshozók olyan feltételek megteremtésében érdekeltek, amelyek elősegítik a fogyasztói elvárások minél alaposabb kielégítését. Ezek az igények, elvárások azonban nagyrészt mesterségesen, a cégek marketingtevékenysége által lettek létrehozva. A fogyasztók ezen rövid távú érdeke egybeesik az elsősorban az USA, illetve a fejlett nyugat-európai országok tőkés csoportjainak tulajdonában lévő multinacionális cégek érdekeivel, és a minél olcsóbb termelés érdekében ezek a cégek világméretű termelési, ellátási láncokat hoztak létre. Azonban ahogy az már régóta a szakmai és laikus közbeszéd tárgya, ez környezetvédelmi szempontból fenntarthatatlan, és számos más társadalmi szempontból sem igazságos. A rendszer egyik alapja a globalizáció, amelyet az ezredfordulóig többnyire pozitívnak tekintett a világ. Kialakultak ugyan globalizációellenes mozgalmak, de a közgazdászok körében szinte konszenzus volt azon a téren, hogy a világ gyors gazdasági fejlődése szempontjából erre van szükség. Mivel a XX. század végére a munkaerő vált a legfontosabb termelési erőforrássá, a nemzetközi vállalatok az összes vállalati profit maximalizálása érdekében a mai napig arra törekednek, hogy a termelést oly módon szervezzék meg, hogy a viszonylag képzetlen munkaerőt igénylő tevékenységeket oda telepítsék a világban, ahol az olcsó munkaerő nagy mennyiségben található (*Krugman, 2018*).

Mindennek a közvetlen következménye a multinacionális cégek profitjának növekedése, valamint a társaságok tulajdonosainak gazdagodása, a közvetett következmény pedig a szállítási tevékenység növekedése, ami jelentős szén-dioxid-kibocsátással jár, és így erősíti a globális felmelegedést, növeli az energiafelhasználást.

Az elmúlt évtizedekben a világ számos térségében és országában kérdőjelezték meg a globalizáció folyamatát. Ahogy azt az ENSZ Latin-Amerikai Gazdasági Szervezetének

legutóbb a koronavírus-járvány kapcsán kiadott elemzésében írták, a 2008-as válságot követően a globalizációval és annak öngyógyító képességével szemben kételyek merültek fel (pl. *Pol*, 2020). Vannak egyértelműen globalizációellenessé vált közgazdászok: így például Bogár László szerint (*Bogár*, 2003) az ökológiai lavina megállítása talán már meg is haladja az emberiség teljesítőképességét. „Erre utalnak azok az erőtlen kísérletek, amelyek Rio de Janeirótól Kiotóig és Johannesburgig jól jelzik a globalitás birodalmának rövidlátó cinizmusát az emberiségre leselkedő veszélyek elhárítását illetően” – ezzel a kérdéssel fogunk foglalkozni a tanulmány II. részében. Ő idézi egyébként II. János Pál pápa mondatát is: „A világ számos tájának társadalma átadja magát a pillanatnyi örömöknek és a fogyasztás gyönyöreinek, és közömbös a velük okozott kárral szemben”, illetve „az ökológiai kérdés súlyossága az emberi erkölcs mély válságából fakad”. Ezek a kérdések a jelenlegi Szentatya gondolkodásának is a középpontjában állnak. Kétségtelenül lényeges ez az erkölcsi válság, de meg kell vizsgálni, miből fakad. Ez összetett, de a legfontosabb szempont itt is nyilvánvalóan a profitérdekelt, profitmaximalizációs kényszerben lévő multinacionális cégek érdeke, a fogyasztásösztönzés érdekében elköltött milliók. Észre kell venni, hogy a probléma nem elsősorban ezen cégek vezetőinek erkölcsi színvonalából eredeztethető, hanem a gazdasági rendszerből rájuk is nehezedő kényszerekből. Azaz egyes antiglobalista aktivisták véleményével ellentétben nem ezek a cégek „gonoszak”, hanem a rendszer a versenyfeltételek miatt nem tud másként működni.

A globalizációellenesség egyébként egyértelműen erősödik a világban, különösen a „Globális Dél”-nek nevezett országokban. Ennek azonban nem környezetvédelmi, hanem hatalmi, alárendeltségérzésre visszavezethető okai vannak. Érdekes például Stephen Howe gondolata, aki könyvében megvizsgálja, hogy mit jelent a birodalmi gondolat (*Howe*, 2004): szerinte a szegényebb országokban élő emberek nagy része mindig pontosan megértette, mit akartak a támadók, legyen szó bármilyen típusú hódításról vagy neokolonizációról. Ezek az országok a Nyugat, de főként az USA gazdasági-politikai dominanciáját többnyire így élik meg. Ez a tanulmány szemszögéből két vonatkozásban is problémás: az ellenszenv miatt elutasíthatják a fejlett országok környezetvédelmi irányelveit is, illetve nehezebbé válnak a fenntarthatóság érdekében szükséges nemzetközi megállapodások, együttműködések.

2. Problémamegoldási kísérletek globális szinten

Bár már a hatvanas évektől egyre intenzívebben foglalkoznak a tudósok a környezetvédelmi problémákkal, kormányzati szinten ez mintegy harminc éve tekinthető komoly fókuszú témának. Azóta a világ országai és szervezetei megpróbálnak megoldásokat találni. Hosszan lehetne elemezni, hogy ez mennyire nem sikerül, gyakran mennyire nem is hiteles – pl. amikor az éves klímacsúcsokra extrém környezetkárosító

magánrepülőkkal érkeznek a résztvevők. Erre itt terjedelmi okokból sincs lehetőség, de két példával kiválóan szemléltethető a helyzet súlyossága.

2.1. Az ENSZ-közgyűlés rendkívüli ülészakának tanulságai

Az ENSZ viszonylag korán elkezdett foglalkozni a környezetvédelem, illetve a fenntarthatóság kérdéseivel. Főtitkára, U Thant már 1969-ben drámai felhívással fordult a világ közvéleményéhez, többek között kijelentve, hogy „az emberiség történelme során most első ízben vagyunk tanúi egy olyan világviszonylatú válság kibontakozásának, amely mind a fejlett, mind a fejlődő országokat érinti: az emberi környezet válságáról van szó”, illetve „ha a jelenlegi irányzatok továbbra is érvényesülnek, biztosra vehető, hogy veszélybe kerül az élet a földgolyónkon” (A fenntartható fejlődés nemzetközi programjának értékelése, 1997). Ennek folyományaként tartották meg 1972-ben Stockholmban a környezetvédelmi világértekezletet, az ott született nyilatkozatok az emberközpontúságra, környezet-egészségügyi elvekre és a jövő generációk iránti felelősségre épültek, és a nemzetközi együttműködések kialakítását kezdeményezték.

Az ezt követő években a környezetvédelmi problémák nyilvánvalóvá váltak, miközben a világ népessége nagyon gyorsan növekedett. Felvetődött a gazdaságpolitika és a környezetpolitika integrálásának szükségessége, és Stockholmhoz képest megjelent az új fogalom, a „fenntartható fejlődés” fogalma is. Ezzel részben a gazdaság szereplőit próbálták megnyerni, de sokak szerint itt mentek félre a dolgok, mert ez a fogalom azt sugallja, hogy lehetséges intenzív gazdasági fejlődés fenntartható módon. Mára kiderült, hogy ez fából vaskarika, nincs ilyen: a gazdasági világtrend nem alkalmas önkorlátozásra, a fenntarthatóság kritériumainak megfelelő működtetésére.

Az 1990-es években ez még nem volt egyértelmű. Ebben a szellemben rendezték meg Rióban a mérföldkőnek számító Környezet és Fejlődés ENSZ-konferenciát, amelyen fontos megegyezések születtek, és amelyet máig mérföldkőnek tekintünk. Itt fogadták el az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményét az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentéséről, azonban az USA nem fogadta el a határértékeket és az időpontokat. Itt született egyezmény a biológiai sokféleségről is, és itt állapodtak meg arról, hogy a fejlett országok a GNP 0,7%-át egy Globális Környezetvédelmi Alapba fizetik be, amely egyébként sajnálatos módon soha nem teljesült. Létrejött az ENSZ Fenntartható Fejlődés Bizottsága is a konferencia határozatainak figyelemmel kísérésére.

Az ENSZ öt év múlva, 1997-ben értékelt a fejleményeket. Utólag ezt a tanácskozást abban az értelemben szintén kulcsfontosságúnak tekinthetjük, hogy ezen kiderült: a Rióban elfogadott célokat képtelen megvalósítani a világ. Az értékelés szerint az eredmények és erőfeszítések ellenére tovább romlott a földi környezet állapota. Ráadásul csökkent az együttműködési készség is, elsősorban az Észak–Dél vonatkozásában, így a Globális Környezetvédelmi Alapba történt befizetések az 1992-es 0,34%-ról 0,25%-ra mérséklődtek. Ezentúl az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése és az erdők

védelme tekintetében sem sikerült a különböző országcsoportok (illetve ezek ipari lobbijai) különböző érdekei miatt egyezsége jutni.

Pozitív fejlemény, hogy a kormányzati és nemzetközi szervezetek mellett megerősödtek a civil környezetvédő szervezetek is. Ezek kritikusan viszonyultak a folyamatokhoz, és deklarálták, hogy a kormányzati szereplők nem hajtották végre az öt éve tett vállalásaikat. Kiemelték, hogy tovább terjednek az elsősorban a fejlett országokban kialakult nem fenntartható termelési és fogyasztási szokások, azaz kezdték felismerni és kommunikálni, hogy a globalizációnak komoly ártalmi is vannak, és terjedése elsősorban a multinacionális cégek érdekeinek megfelelően történik. A civil szervezetek egyértelműen nyomást gyakoroltak annak érdekében, hogy a legfontosabbnak ítélt területeken az ENSZ rendkívüli ülészaka egyértelműen határozza meg a feladatokat, és nevezze meg az azok végrehajtásáért felelősöket. Bár a civilek nyomásgyakorlása fontos volt és azóta is fontos, a következő vizsgált példán látható, hogy a kormányok és az ENSZ szervezetei inkább hajlamosak politikailag jól hangzó ígéreteke, általánosságok leírására.

2.2. Az ENSZ aktuális fenntartható fejlődési céljai

2015 szeptemberében az ENSZ 193 tagállama New Yorkban egy ENSZ-csúcstalálkozón elkötelezte magát amellett, hogy véget vetnek a szegénységnek, megküzdnek a klímaváltozással, és harcolnak az igazságtalanság ellen. Ezért a csúcstalálkozón egyhangúlag fogadták el azt az új globális fejlődési programot, amely 2030-ig a szegénység felszámolását és a fenntartható jövő felépítését tűzi ki célul (ENSZ Fenntartható fejlődési célok, 2015).

Forrás: AGENDA 2030 Fenntartható Fejlődési Keretrendszer

2. ábra: ENSZ fenntartható fejlődési célok

A 193 ország által egyhangúlag elfogadott 17 fenntartható fejlődési cél (SDG-k) a fejlődés új egyetemes mércéjét állította fel annak biztosításával, hogy senkit sem hagynak magára. Az SDG-k mögött álló célkitűzések és indikátorok egy viszonyítási alapot jelentenek az előrehaladás sikerességének méréséhez.

A 2030-as fenntartható fejlődési keretrendszer célja szerint egy jobb jövőt kínál bolygónk egészének és emberek milliárdjainak világszerte, ugyanakkor cselekvésre szólítja fel mind a fejlődő, mind a fejlett országokat, hogy véget vessenek a szegénységnek, kezeljék az egyenlőtlenségeket és megbirkózzanak a klímaváltozással 2030-ig.

A nemzeti programok és a nemzetközi együttműködés új korszakát bevezetni szándékozó új agenda valamennyi országot egy sor akcióra kötelezi, amelyek nemcsak a szegénység alapvető okaival foglalkoznak, hanem a gazdasági növekedés és jólét fokozásával, továbbá az emberek egészségügyi, oktatási és szociális szükségleteivel, miközben a környezetvédelemre is koncentrálnak.

A fenntartható fejlődést szorosabban véve csak a 11–16. pont taglalja. Természetesen helyes, hogy a fenntartható fejlődésnek mindhárom – gazdasági, társadalmi és környezeti – vetületével akarnak foglalkozni, de alapvetően hiányzik a felismerés, hogy mi okozza a problémákat, és korlátozások helyett még a gazdaság növekedésének fokozásáról beszélnek. A dokumentum szerint „kiegyensúlyozott és összehangolt módon” érnék el a célokat, de valójában azok részleteit tekintve egyértelmű, hogy nem reálisak, és egymással is ellentétben vannak. Hogy mennyire irreálisak ezek, és mennyire nem teljesültek az elmúlt években, arra példaképp nézzük meg a 15. cél (Szárazföldi ökoszisztémák védelme) néhány pontját.

A 15. célkitűzés: *„Védjük, helyreállítjuk, és fenntarthatóan használjuk a szárazföldi ökoszisztémákat, fenntartható erdőgazdálkodást folytatunk, leküzdjük a sivatagosodást, megállítjuk és visszafordítjuk a talajok és a biodiverzitás pusztulását.*

- 15.1 A nemzetközi megállapodásokból fakadó kötelezettségeinknek megfelelően 2020-ra biztosítjuk a szárazföldi és édesvízi ökoszisztémák és ökoszisztéma-szolgáltatásaik megőrzését, helyreállítását és fenntartható használatát, különösen az erdők, vizes élőhelyek, hegyek és száraz területek esetében.
- 15.2 Előmozdítjuk, hogy 2020-ra minden erdőtípusban fenntartható erdőgazdálkodás legyen, megállítjuk az erdőirtást, helyreállítjuk a leromlott erdőket, és világszerte jelentősen megnöveljük az erdőtelepítést és erdőfelújítást.
- 15.3 2030-ig leküzdjük a sivatagosodást, helyreállítjuk a leromlott talajokat és termőföldeket, ideértve a sivatagosodástól, aszálytól, illetve árvizektől sújtott területeket, és arra törekszünk, hogy a világon a talajmérleg (azaz a helyreállítás és leromlás különbsége) pozitív legyen.
- 15.5 Sürgős és jelentős mértékben beavatkozunk a természetes élőhelyek leromlásának csökkentése érdekében, megállítjuk a biológiai sokféleség csökkenését, és 2020-ra megvédjük a veszélyeztetett fajokat, megakadályozzuk kipusztulásukat.”

Láthatjuk, hogy az elmúlt 9 évben nem történt lényegi változás, vagy még tovább is romlott a helyzet. Ezt alátámasztja a World Energy Balances (2024) korábban tárgyalt energiamix-ábrája is, amelyen látható, hogy csökkenés helyett a szennyező, fosszilis energiák felhasználása folyamatosan növekszik (egyedül az olaj terén volt egy kis megtorpanás). Szintén alátámasztja a World Energy Outlook jelentés (World Energy Outlook, 2024): eszerint az energetikai kilátások összetettek, sokrétűek, és nem egyedül a klímastratégiákban megfogalmazott szükségsszerűségeknek megfelelően alakulnak. Három esetben 2020 volt a határidő – ezen már jócskán túl vagyunk. És semmi sem utal arra, hogy a következő hat évben esély lenne a vállalások akár felének teljesülésére.

Ezek alapján kijelenthetjük, hogy az eddigi nemzetközi szervezetek keretében történt erőfeszítések elégtelenek. 2030-ban ez végképp egyértelművé fog válni, hiszen a célok értékelésekor ki fog derülni, hogy maradéktalanul egyik sem teljesül, és környezetvédelmi vonatkozásokban a jellemző az, hogy a helyzet tovább romlik.

3. Kárenyhítési lehetőségek, konklúzió

Bár az előzőkben leírtak alapján reálisan nem remélhetjük, hogy a problémák igazán súlyossá válása előtt a nemzetközi közösség meg tudja oldani ezeket, nyilván nem mindegy, hogy a Föld élhetetlenné válása mikor következik be, az egyes problémákra fel tudunk-e készülni, lesznek-e az innováció révén olyan alternatív megoldásaink, amelyek részben ellensúlyozzák a fenntarthatatlanság miatt bekövetkező helyzetet. Az sem mindegy, hogy az egyes problémák nagyjából egyszerre következnek-e be, vagy évtizedekkel eltolódva. Ugyan a fentiekből nyilvánvalóan következik, hogy fontos lenne átgondolni az „alapvető emberi értékeket”, azokat a dolgokat, amelyek az emberek számára tényleg fontosak és nélkülözhetetlenek, az is látható, hogy a gazdasági rendszer belső törvényszerűségei miatt ez időben nem fog bekövetkezni. Az a mentalitás, amely nem az élet minőségét, hanem a fogyasztás növelését tekinti elsődleges értéknek, nem tartható fenn. Ám ez hiába okozza egyre nyilvánvalóbban az emberi környezet visszafordíthatatlan pusztulását, addig, amíg nem sikerül olyan korlátokat, gazdasági szabályozókat találni, amelyek megváltoztatják a gazdaságban a játékszabályokat, ebben nem fog bekövetkezni érdemi változás, amint azt az előző fejezetben bemutattuk. Így például hiába támogatja az EU is az egyre népszerűbb „sharing economy” (megosztásos gazdaság) és a hulladék nélküli gazdaság (körkörös gazdaság) elveinek alkalmazását, áttörésről nem beszélhetünk. Pedig ezek segíthetnének az ökológiai katasztrófa elkerülésében. Természetesen ez nagyon tudatos tervezést és szemléletváltást, továbbá jogi és egyéb kényszerítő mechanizmusokat igényel. Enélkül számos komoly akadállyal kell számolni (lásd pl. *Kirchherr et al.* (2018)), és esélytelen, hogy ez a kellő időben és kellő mértékben-mélységben megvalósuljon.

Sajnos érdemi elmozdulás nincs a gazdasági rendszer okozta fenntarthatatlanság megváltoztatása terén, pedig egyre többen beszélnek arról a triviális gondolatról, hogy egy véges erőforrásokkal rendelkező bolygón a végtelen növekedés nem folytatható. Mivel mára egyértelműen láthatóvá vált, hogy a kritikus erőforrások jelentős része néhány nemzedéken belül el fog fogyni, nyilvánvalónak kellene lenni annak is, hogy nem lehet a növekedés a gazdasági rendszerünk alapja.

Ugyan egyre többször hallani, hogy a „bruttó hazai termék” (GDP), vagyis a gazdasági növekedés elsődleges preferálása helyett a nettó jólét, a „Net Welfare” (még pontosabban fenntartható nettó jólét) középpontba állítására lenne szükség, fel kell ismerni, hogy ez nem az országok, törvényhozók döntésétől függ, hanem ez is a világ gazdasági berendezkedésének következménye. Bár a technológiai fejlődés, az ipar 4.0 (lényegében az információs társadalom) megteremtheti a lehetőségét annak, hogy a környezetszennyező termelés helyett környezetkímélő megoldások terjedjenek el, eddig nem láthattuk, hogy a lehetőségeket erre használná a gazdaság. Ez nem is csoda, hiszen számára, tulajdonosai és menedzserei számára nem ez a siker fokmérője, hanem a növekedés és a profit. Pedig a technológiai fejlődés révén szükséges folyamatos változásokba könnyebb egy új szemlélet kritériumait beépíteni, mint ha ezt egy statikus, beállt gazdasági rendszerben kellene megtenni. Emellett a szolgáltatások arányának (egyébként is trendszerűen folyó) növekedése is egy lehetőség: ha már a jelenlegi gazdasági növekedési logika alapján növekedni, túlfogyasztani kell, akkor álljon a túlfogyasztás a környezetet nem károsító szolgáltatásokból. Ez a tőke számára is egy menekülési útvonal, ha (a környezettudatosá váló választók nyomására) a világ döntéshozói valahogy elérnék a szennyező, energiaigényes ipari termelés fenntarthatóságát szemponthoz megfelelő korlátozását.

3.1. További kárenyhítési lehetőségek

Tekintettel arra, hogy az eddigiek alapján a problémákért első helyen a világ gazdasági berendezkedése felelős, elsőként a gazdaság újraszabályozásához szükséges alapokról kell szólni. Ennek egyik kulcsa a „business science” és a gazdaságpolitika közelítése. Nagyon fontos, hogy a pusztán a profit maximálásával foglalkozó üzleti tudományok és a távolabbi, externális hatásokat is figyelembe vevő gazdaságpolitika közeledjen egymáshoz, de oly módon, hogy az üzleti tudományok, a business sciences építsék be magukba a gazdaságpolitika távlati szempontjait is. Ebben a nemzetközi szervezeteknek, kormányoknak, tudományos közösségeknek kiemelten nagy a felelőssége.

A másik fontos téma a területfejlesztési politika: a tájvédelem és a biodiverzitás megőrzése. Kiemelten fontos a biodiverzitás hatékonyabb védelme, hiszen anélkül a természet egyensúlya alapvetően képes megbomlani. El kell terjeszteni azokat a gondolatokat is, hogy egyes esetekben nem tudjuk még pontosan azt, hogy a környezet- vagy természetkárosítás milyen mechanizmusokon keresztül okoz problémákat, de nagy valószínűséggel problémákat fog okozni, és a biztonságos magatartás ennek megelőzése.

Az elmúlt években a pandémia miatt sok ember számára lett fontos a jövőbeli kockázatok csökkentése – ezt kellene most kihasználni, megfelelő irányba terelni. Érdemes lenne komolyan venni a rendszerökológiai szempontokat is: így pl. Jordán Ferenc szerint megpróbálhatnánk hibáinkból bölcsen tanulni és változtatni a hozzáállásunkon – ezáltal pedig (talán a világ eddigi legnagyobb projektjeként) akár új alapokra is helyezhetnénk az ehhez a bolygóhoz fűződő viszonyunkat (Jordán, 2023).

Azonnali beavatkozást igényelne a mesterséges keresletgenerálás visszafogása, hiszen ez a felesleges túlfogyasztás első számú közvetlen oka. A reklámok, marketing drasztikus szabályozása egy lehetséges és szükséges eszköz. A káros termékek, így a dohányárúk esetén ennek egyértelműen bebizonyosodtak az előnyei. A fogyasztásösztönző reklámok betiltása vagy drasztikus megadóztatása komoly paradigmaváltás lenne. Emellett igen fontos lenne egy olyan állami és civil összefogáson alapuló fogyasztóvédelem, amely nemcsak a fogyasztó egyszerű becsapása esetén lép fel, hanem akkor is, amikor egy termék fejlesztése során tudatosan beépítik az avulást. Fel lehetne lépni ennek az új típusú fogyasztóvédelmi szervezetnek az úgynevezett „gyors divat” (fast fashion) ellen is (nem csak a ruhaipar esetén).

Komoly lehetőség a fenntarthatóság erősítésére a globális termelési értékláncok rövidítése. Ahogy már említettük, az a neoglobalista tendencia, hogy egy-egy vállalat a termelését a világban földrajzilag optimalizálja, oly módon, hogy az alacsony hozzáadott értékű tevékenységeket az olcsó munkabérű országokba telepíti ki, és ennek révén nagy volumenű terméket szállít világszerte, ökológiailag már egyre kevésbé fenntartható. Fontos lenne olyan külön környezeti adókat kivetni a nemzetközi vállalatokra, amelyek visszaszoríthatnák a termékek nagy volumenű szállítását.

Erre egyébként most kiváló lehetőség nyílna: egyrészt a pandémia miatt az ellátási láncok sebezhetősége nyilvánvalóvá vált, másrészt bizonyos költségek irreális módon növekedtek – így ez igaz a tengeri szállítási költségekre. A probléma az, hogy a világ, illetve az egyes nemzetgazdaságok annyira függenek a növekedéstől (többek között a költségvetési bevételek volumene és az eladósodottság, adósságszolgáltatás miatt), hogy nem mernének olyan szabályozókat hozni, amelyek recesszióba taszíthatnák a gazdaságot.

A biztonság igénye a technológiai fejlődéssel együtt le fogja rövidíteni az ellátási láncokat, csökkenni fog a fejlett országokból az olcsóbb munkaerőt kínáló országokba a tőkekivitel, hiszen egy robotizált üzem a fejlett országban lényegében ugyanolyan költségen, biztonságosan és a szállítás környezetkárosító hatásaitól és költségeitől mentesen tud működni. Látni kell azonban, hogy ezek lassabban történnek meg (pl. a munkabér-megtakarítás nagyobb, mint a robotizált gyár révén elért költségcsökkenés, vagy az új gyárnak nagy a beruházási költsége, ezért amíg lehet, használják a régit), mint arra a környezetvédelmi okokból szükség lenne.

A fentiek mellett fontos az emberekben tudatosítani: nem biztos, hogy az emberiség sikerrel úrrá tud lenni ezen a kihíváson. A történelemben számos példa van arra, hogy

egyes részproblémák esetén ez miért és hogy nem sikerült (pl. *Diamond*, 2007). Diamond az Összeomlás című könyvében összeszedi a gyakorlati tanulságokat is, és elemzi, hogy miért hoz néhány társadalom önsorsrontó döntéseket. Az ő konklúziója, hogy még a legnagyobb cégek viselkedéséért is a fogyasztók a felelősök, mert ők, illetve az általuk választott politikusok tudják csak rákényszeríteni a gazdasági szereplőket a változásra. Az pedig e tanulmánynak is a végkövetkeztetése, hogy a gazdaságnak, a világ gazdasági rendszerének változnia kell, ha a fenntarthatóság felé akarunk közelíteni.

Konklúzió

Fenntartható fejlődés a Föld jelenlegi állapotában valójában már nem létezik, illetve az, ami a világgazdaságban folyik, egyértelműen nem fenntartható. A multinacionális cégekre és a piaci versenyre alapozott kapitalizmus a legsikeresebb modell a gazdasági növekedés tekintetében – de a gazdasági növekedés, illetve ez a modell komoly korrekciók, korlátozások nélkül a Föld szempontjából tarthatatlan. Ráadásul a multinacionális cégek immanens érdeke nem egyeztethető össze a Föld érdekeivel, a helyi környezetvédelem nem lehetséges lokálpatriotizmus nélkül. Nem remélhető érdemi változás, ha a helyben érdekelt választóknak nincs érdemi ráhatásuk a multinacionális szennyezőkre. Cselekedni lokális (választópolgári) nyomásra lehet, de a fenntarthatóságot csak globálisan lehet megteremteni. A jelen gazdasági modell szerint azonban a felelősen cselekvők versenyhátrányba kerülnek, és ez igaz a cégekre és országokra egyaránt. Ezen kellene a gazdaság szabályainak átírásával változtatni. Viszont cselekedni kell – már nincs idő.

Hivatkozások

- A fenntartható fejlődés nemzetközi programjának értékelése és a további feladatok.
Fenntartható Fejlődés Bizottság, 1997 (ISBN 963 03 4431 9)
- ENSZ Fenntartható fejlődési célok <https://www.ajbh.hu/-/ensz-fenntarthato-fejlodesi-celok-sustainable-development-goal-sdg->, https://jak.ppke.hu/uploads/collection/546/file/Vilagunk_atalakitasa.pdf
- BOGÁR LÁSZLÓ (2003): *Magyarország és a globalizáció*. Osiris Kiadó, Budapest.
- DIAMOND, J. (2007): *Összeomlás*. TYPOTEX, Budapest.
- HOWE, S. (2004): *Bírodalmak*. Magyar Világ Kiadó, Budapest.
- JORDÁN FERENC (2023): *Az ember vége, a természet esélye*. Open Books.
- KIRCHHERR, J. – PISCICELLI, L. – BOUR, R. – KOSTENSE-SMIT, E. – MULLER, J. – HUIBRECHTSE-TRUIJENS, A. – HEKKERT, M. (2018): Barriers to the Circular Economy: Evidence from the European Union. *Ecological Economics*, 150, 264–272.

- KRUGMAN, P. (2019): 6. Globalization: What Did We Miss?”. *Meeting Globalization's Challenges: Policies to Make Trade Work for All*, Princeton: Princeton University Press, 113–120. <https://doi.org/10.1515/9780691198866-010>
- Pol Antràs (2020): De-Globalisation? Global Value Chains in the Post-COVID-19 Age. *NBER Working Papers 28115*, National Bureau of Economic Research, Inc.
- VÁRHELYI TAMÁS – ÁRVA LÁSZLÓ (2022): Az új, post-Covid közgazdaságtan felé. *Európai Tükör*, 24(4), 107–120.
- VÁRHELYI TAMÁS – ÁRVA LÁSZLÓ (2023): Világgazdaság a pandémia után, tekintettel a technológiai fejlődésre és a jelenkor kríziseinek tanulságaira. In: Szlávik János – Csugány Julianna (szerk.): *Válság, kilábalás, fenntarthatóság*. Líceum Kiadó, Eger.
- World Energy Balances, 2024: World Energy Statistics and Balances - Data product - IEA
- World Energy Outlook, 2024: <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2024>

Fenntartható turizmus és területfejlesztés a Balaton térségében

GYURKÓ ÁDÁM^A, CSEGŐDI TIBOR LÁSZLÓ^B

^aEszterházy Károly Katolikus Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Gazdaságtudományi Intézet, Turizmus Tanszék
Egészségház u. 4., Eger 3300
gyurko.adam@uni-eszterhazy.hu

^bMagyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Agrár- és Élelmiszergazdasági Intézet
Nemzetközi-szabályozási és Gazdasági Jogi Tanszék
Páter Károly utca 1., Gödöllő 2100
csegodi.tibor.laszlo@uni-mate.hu

A Balaton, Magyarország legnagyobb tava, kiemelkedő turisztikai célpontként évente több millió látogatót vonz. A nyári hónapokban tapasztalható túlzott turizmus azonban jelentős kihívásokat okoz a térségben, veszélyeztetve a természeti erőforrásokat, a helyi közösségek életminőségét és ezáltal fokozva a helyi gazdaság sérülékenységét. Jelen tanulmány a fenntartható turizmus és területfejlesztés kérdéseit vizsgálja a Balaton térségében, különös tekintettel az idegenforgalom és a természeti értékek közötti egyensúly vonatkozásában. A kutatás feltárja a térség infrastruktúrájának jelenlegi állapotát, a környezeti terhelés mértékét, valamint az ezzel kapcsolatos jogi és szabályozási kereteket. Ezen túlmenően javaslatokat fogalmaz meg a fenntartható fejlődés elősegítésére, például a helyi közösségek bevonását, az alternatív turisztikai formák népszerűsítését és az ökológiai lábnyom csökkentését célzó intézkedéseknek az ösztönzésével. A tanulmány további célja, hogy hozzájáruljon a Balaton térségének hosszú távú fenntarthatóságához, és bemutassa azokat a stratégiákat, amelyek segítségével a térség turizmusa összhangba hozható a természeti és társadalmi környezet védelmével. A tanulmány fő konklúziója, hogy a Balaton régió fenntartható turizmusfejlesztéséhez elengedhetetlen az ezt szolgáló hatékony jogi keretrendszer kialakítása, a turisztikai növekedés felelősségteljes kezelése, a fenntartható gyakorlatok ösztönzése és a helyi szereplők bevonása. Emellett a fenntartható turizmus előmozdítása nemcsak a régió természeti szépségének megőrzéséhez járul hozzá, hanem a helyi gazdaság fellendítéséhez és a lakosság életminőségének javításához is.

***Kulcsszavak:* Balaton, fenntartható turizmus, gazdasági válság, idegenforgalom, koronavírus, területfejlesztés**

1. Bevezetés

A Balaton, a „magyar tenger”, a hazai turizmus egyik legfontosabb pillére, lenyűgöző tájaival, pezsgő nyári életével és gazdag történelmével évente milliókat vonz. A tóparti települések a vízi sportok és a strandolás örömei mellett a borvidékekről, a helyi gasztronómiáról és a kulturális programokról is híresek. Ugyanakkor a Balaton népszerűsége nem mentes a kihívásoktól. A nyári hónapokban azonosítható tömeges turizmus óriási terhet ró a térségre, fenyegetve ezzel a tó ökológiai egyensúlyát és a helyi lakosság életminőségét. A túlzott terhelés környezeti károkhoz vezet, a zsúfoltság kellemetlenné teheti a nyaralást, a helyi infrastruktúra pedig komoly kihívásokkal szembesül emiatt.

A tanulmány a fenntartható turizmus és területfejlesztés általános helyzetét vizsgálja a Balaton térségében. A dolgozat eredményei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy felhívják a figyelmet az egyensúlyi állapot kiemelt fontosságára a turisztikai igények és a természeti értékek megőrzése között, biztosítva ezzel a térség gazdasági fejlődését és a helyi lakosság jólétét. Egy nagy átfogó célkitűzés került meghatározásra. Cél megvizsgálni, hogyan lehet a Balaton térségében egyensúlyt teremteni a turizmus dinamikus fejlesztése és a fenntarthatóság között.

Az átfogó célkitűzés megválaszolásához az alábbi kutatási részcélok kerültek azonosításra.

- A fenntartható turizmus- és területfejlesztés meghatározása, továbbá a jogi szabályozás keretrendszere általános és a célterületre vetített viszonyainak megismerése.
- A Balaton körüli part menti települések mesterséges felszínborítottságának felmérése és viszonyítása az országos átlaghoz mérten.
- A balatoni turizmus tömegszerűségének meghatározása az országos és a budapesti viszonyokhoz mérten.
- A kutatási eredmények felhasználásával egy javaslattétel kerül megfogalmazásra a Balaton térség fenntartható turizmusának és területfejlesztésének elősegítése céljából.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1. Fenntartható turizmus- és területfejlesztés

A fenntartható turizmus az idegenforgalom rendszerében kulcsfontosságú paradigmaként jelent meg, amely holisztikus megközelítést kínál a turizmus igényeinek a környezetvédelem

és a társadalmi-gazdasági jólét követelményeivel való összeegyeztetésére (Gyurkó, 2023). A fenntartható turizmus koncepciója a fenntartható fejlődés elvein alapul, amely a jelenlegi szükségletek kielégítését helyezi előtérbe anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk képességét saját szükségleteik kielégítésére (Bramwell et al., 2016; Higgins-Desbiolles, 2018; Akbar et al., 2021). A turizmusban a biztonság szerepe is egyre inkább felértékelődik, mivel az utazási döntések meghozatalában egyre inkább növekszik a stabilitás fontossága. Az idegenforgalom szereplői számára így kiemelt prioritássá vált a biztonsági intézkedések és protokollok szigorítása annak érdekében, hogy garantálják a biztonságos és élményalapú utazásokat a turisták számára (Nagy, 2022).

A fenntartható turizmus a regionális fejlődés előmozdításának kulcsfontosságú stratégiájává vált, amely hozzájárulhat a gazdasági és a társadalmi jólét növekedéséhez, továbbá a környezetvédelem elősegítéséhez (Horváth 2015; Guo et al., 2019). A kulturális örökség, a helyi erőforrások és a környezettudatos gyakorlatok kihasználásával a fenntartható turizmus pozitív változásokat idézhet elő a lokális közösségekben, miközben mérsékli a hagyományos turisztikai modellekhez kapcsolódó lehetséges negatív hatásokat. A fenntartható turizmus fejlesztése sokoldalú megközelítést foglal magában, amely a gazdasági, környezeti és társadalmi tényezőkkel foglalkozik az iparág hosszú távú életképességének és pozitív hatásának biztosítása érdekében (Liu et al., 2023).

A fenntartható turizmus egyik elsődleges előnye, hogy képes elősegíteni a gazdasági növekedést és a munkahelyteremtést a regionális gazdaságokban is (Coccosis, 2008; Nagy et al., 2021; Azhari et al., 2023). A helyi erőforrások kihasználásával a fenntartható turisztikai modellek munkalehetőséget biztosíthatnak a közösség tagjai számára (Rätz 2007; Garsous et al., 2017; Guimarães–Silva 2017; Azhari et al., 2023). Továbbá a fenntartható turizmus ösztönzi a helyi kézműves termelés, a vendéglátás, valamint a közlekedés fejlődését, ezáltal olyan multiplikátorhatást hozva létre, amely erősíti a regionális gazdaságot. A helyi áruk és szolgáltatások használatának előtérbe helyezésével a fenntartható turisztikai kezdeményezések hozzájárulhatnak a jövedelemkoncentrációhoz, biztosítva ezzel, hogy a turizmusból származó bevételek nagyobb hányada a közösségen belül maradjon (Coccosis, 2008; Rojabi et al., 2023). A fenntartható turizmus a gazdasági hatásain túlmenően létfontosságú szerepet játszik egy régió természeti és kulturális örökségének megőrzésében és gyarapításában is. A fenntartható turizmus – a környezetromlást minimalizáló gyakorlatok révén – hozzájárulhat a biológiai sokféleség, a tájak és az ökoszisztémák megőrzéséhez, amelyek a turisztikai vonzerők alapjául szolgálnak (Rojabi et al., 2023).

A jövedelemegyenlőtlenségek regionális alakulása is közvetlenül érinti a turizmus és a területfejlesztés fenntarthatóságát. Azok a térségek, ahol jelentős gazdasági hátrány figyelhető meg, hátrányos helyzetbe kerülhetnek a fenntartható turizmushoz kapcsolódó stratégiák kialakításában és végrehajtásában. A jövedelemegyenlőtlenségek miatt az alacsonyabb jövedelmű térségek nehezebben tudnak beruházni infrastruktúrafejlesztésbe vagy fenntartható megoldásokba (Tánczos et al., 2023).

2.2. A fenntartható turizmusfejlesztés jogi kerete

A fenntarthatóság jogi szabályozása hasonlóan komplex és többdimenziós, mint a válságkezelés gazdasági-jogi szabályozása, azonban a prioritások és a megközelítések különböznek (Román, 2023). A fenntarthatósági szabályozás célja nemcsak a válságok utólagos kezelésére vagy enyhítésére koncentrálni, hanem proaktív módon az olyan folyamatok kialakítására, amelyek hosszú távon elősegítik a környezeti, gazdasági és társadalmi stabilitást.

A fenntarthatóság környezetvédelemmel összefüggésben használt fogalmát a tudományos köztudatba Lester Russel Brown, a Worldwatch Institute alapítója vezette be 1981-ben a fenntartható társadalom megvalósításáról szóló Building a Sustainable Society című művében. A professzor elméletére is támaszkodva az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága 1988-ban a Közös jövőnk című jelentésében kinyilvánította, miszerint „*a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék saját szükségleteiket*” (Csorba, 2017).

Annak ellenére, hogy az 1988-as jelentés az 1992-ben Rio de Janeiróban tartott úgynevezett II. Föld Csúcs alapdokumentuma volt, egészen 1999-ig kellett arra várni, hogy a fenntarthatóságot a turizmus ágazattal is összefüggésbe hozzák. Abban az évben adta ki az ENSZ Turisztikai Világszervezete a Turizmus Globális Etikai Kódexét (Orlovits, 2019), amely harmadik cikkelyének címe „A turizmus mint a fenntartható fejlődés egyik tényezője”. A világszervezet ebben kinyilvánítja, hogy a turizmus fejlesztésében érdekelt szereplőknek olyan módon kell védeni a természeti környezetet, amely folyamatos és fenntartható gazdasági fejlődést eredményez. Az említett cikkely hitet tesz a „turistadömping” enyhítése mellett is. 2005-ben a Turisztikai Világszervezet és az ENSZ Környezetvédelmi Program közös dokumentumában (WTO-UNEP, 2005), amely a Making Tourism More Sustainable címet viselte, kinyilvánította, hogy csak abban az esetben nevezhető fenntarthatónak az iparág, amennyiben az idegenforgalom teljes mértékben figyelembe veszi a jelenlegi és jövőbeli gazdasági, társadalmi, környezeti hatásokat, a turisták, az iparág, a környezet és a befogadó közösségek igényeit.

Az ENSZ Közgyűlése 70/193. számú határozatával a 2017-es évet a fenntartható turizmus nemzetközi évének nyilvánította. Ennél sokkal nagyobb jelentőséggel bír, hogy az ENSZ által meghatározott 17 fenntartható fejlődési cél közül a nyolcadikban (amely a tartós, fenntartható és inkluzív gazdasági fejlődés megteremtését célozza) a fenntartható turizmus megteremtését is a kívánalmak között nevezi meg 2030-ra (2030 Agenda, 2015). A fenntartható turizmus iránti igény azért egyre sürgetőbb, mivel az ágazat folyamatosan növekszik, és az idegenforgalmi tevékenységek negatív környezeti, társadalmi hatásai egyre nyilvánvalóbbá válnak. A fenntartható turizmusfejlesztést övező jogi keret kulcsfontosságú szempont az ágazat hosszú távú életképességének biztosításában, miközben megfelelő környezet kialakítása révén enyhítheti is annak

negatív hatásait (Rizio–Gios, 2014). A 2010-es évek második feléig a fenntartható turisztikai politikák gyakran csak a gazdasági növekedést szorgalmazták, ami gyakran ellentétben állt a fenntartható fejlődés tágabb céljaival (Guo et al., 2019).

Az Európai Unió Parlamentje 2021-ben – részben a COVID turisztikai iparágra kifejtett romboló hatását látva – hozta meg állásfoglalását a fenntartható turizmusra vonatkozó uniós stratégiáról (2020/2038[INI]). Ebben ugyan célul tűzik ki, hogy Európa a turisták szélesebb köre számára legyen vonzó célpont, ugyanakkor a tömegturizmussal küzdő desztinációkra alternatívát kínál, más fő turisztikai célpontok is kapjanak nyilvánosságot. Többek között a látogatók és a helyi lakosok szempontjait is figyelembe vevő fenntartható turizmus megteremtésének fontosságát hangsúlyozták a tagállamok számára az Európai Unió Tanácsának 2022. december elsején elfogadott, a 2030-ra vonatkozó európai turisztikai menetrendről szóló következtetéseiben (15441/22[INIT]). A széles körű fenntarthatóságot emeli ki a magyar Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 (Turizmus 2.0, 2021) is, amely 12 irányvonal mentén épül fel. A Magyar Turisztikai Ügynökség által három éve elfogadott dokumentum hosszú távú célként nevesíti a desztinációk versenyképes fejlesztését, valamint a környezet és a helyi közösségek érdekeinek védelme közötti egyensúly kialakítását.

2.3. A Balaton térségének fenntartható turizmusfejlesztése: jogszabályi keretek, környezeti kihívások

A Balaton Magyarország egyik legkedveltebb turisztikai célpontja, de az idegenforgalom fellendülése számos környezeti és társadalmi kihívás elé állítja a térséget. A fenntartható turizmusfejlesztés célja az egyensúly megteremtése a turisztikai igények kielégítése és a térség ökológiai értékeinek megőrzése között (Remenyik, 2009; Janusz–Bajdor, 2013; Szabó, 2016).

A fenntartható turizmusfejlesztés elérésének egyik leghatékonyabb eszköze a stabil alapokra helyezett és egyértelműen meghatározott jogszabályi környezet kialakítása (Borzán–Szekeres, 2021). Ez keretet ad a fenntartható turizmus meghatározásának, és biztosítja a környezeti értékek megőrzését. A jogszabályok a következőképpen járulhatnak hozzá a fenntartható turizmusfejlesztéshez.

- Környezetvédelmi szabályok: Korlátozhatják a szennyezést, védhetik a helyi élővilágot, szabályozhatják a természeti erőforrások használatát.
- Területfejlesztési szabályok: Irányíthatják a turisztikai infrastruktúra fejlesztését, védhetik a tájképet, korlátozhatják a beépíthetőséget.
- Turisztikai szabályok: Ösztönözhetik a fenntartható turisztikai gyakorlatokat, korlátozhatják a tömeges turizmust, elősegíthetik a helyi gazdaság fejlődését.

Fontos megjegyezni, hogy a jogszabályi és a természeti környezet folyamatosan változik, ezért szükséges a folyamatos nyomon követés és adaptáció a fenntartható

turizmusfejlesztés sikeréhez. A jogszabályi környezet változásaival lépést kell tartani, és a természeti környezetben bekövetkező változásokhoz is alkalmazkodni kell. Jelenleg az alábbi hatályban lévő törvényi jogszabályokat szükséges górcső alá venni, amennyiben a fenntartható turizmusfejlesztés a cél.

- Az 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről: A törvény célja a természetes környezet és a biológiai sokféleség megőrzése, valamint a természetvédelmi területek és értékek védelme. A törvény részletesen szabályozza a tájvédelem, élőhelyek, fajok és egyedi tájértékek védelmét is. A törvény szabályozza a vizek védelmét, a vízkészletek fenntartható használatát, a vízi környezet minőségének megőrzését, valamint a vízi létesítmények és infrastruktúra üzemeltetését és karbantartását is. A törvény az épített környezet fenntartható fejlődésének biztosítását is tartalmazza, és részletesen tárgyalja az építési tevékenységeket, valamint a kulturális örökség védelmét.
- A 2016. évi CLVI. törvény a turisztikai térségek fejlesztésének állami feladatairól: A törvény célja a turizmus fejlesztésének, irányításának és támogatásának szabályozása, különös tekintettel a fenntartható turizmusra és a turisztikai szolgáltatások minőségének javítására.

A Balaton fenntartható turizmusfejlesztése érdekében több jogszabály és stratégiai program is készült már, ezek átfogó célja a természeti értékek megőrzése és a turizmus környezetbarát fejlesztése.

- Fenntartható Térségi Mobilitási Terv: A terv a Balaton térség területére készült, melynek célja egy valós, utasforgalmi alapokon nyugvó komplex közlekedésfejlesztési térségi koncepció kidolgozása. A cél a közlekedési infrastruktúra fejlesztése, figyelembe véve a helyi önkormányzatok igényeit és javaslatait.
- Fenntartható Fejlődés és Technológiák Nemzeti Program: Ennek keretében különféle kutatások és fejlesztések folynak, amelyek a vízgazdálkodás fenntarthatóságára, az energetika biztonságára és a levegőminőség javítására összpontosítanak, melynek egyik fontos eleme a Balaton vízszintszabályozását segítő döntéstámogató rendszer kidolgozása.
- TÁJTÉKA projekt: A Kortárs Építészeti Központ (KÉK) kezdeményezése, amely a Balaton-felvidék fenntartható turizmusának lehetőségeit vizsgálja. A projekt keretében készített kiadványok és a szervezett workshopok célja a helyi közösségek bevonása és a fenntartható fejlődést támogató megoldások keresése, népszerűsítése.

Ezen törvénykezéseket egészíthetik ki a helyi, települési önkormányzati rendeletek, pl.: arculati kézikönyv, építési szabályzat, környezetvédelmi rendelet, településrendezési terv stb. A jól meghatározott és változásokra is reagálni képes jogszabályi környezet azonban nem elégséges, kiemelt fontosságú a tudatosság növelése és a helyi szereplők

bevonása is a fenntartható turizmusfejlesztésbe. A helyi lakosságnak, a turisztikai vállalkozásoknak és a felelős hatóságoknak össze kell fogniuk a térség ökológiai értékeinek megőrzésére annak érdekében, hogy a jövő generációi számára is élvezeti értéket biztosító turizmus valósulhasson meg (*Lőrincz–Lang–Banász, 2019*).

A fentiek alapján a Balaton fenntartható turizmusfejlesztése nemcsak jogszabályi keretek kialakítását, hanem alapos helyzetelemzést is igényel, amely feltárja a térség társadalmi, gazdasági és környezeti adottságait (*Balaton Fejlesztési Tanács, 2013*). A Balaton Kiemelt Térség Hosszú Távú Fejlesztési Konceptiója átfogó képet nyújt a fenntarthatóság szempontjából releváns kihívásokról. A Balaton Kiemelt Térség Hosszú Távú Fejlesztési Konceptiójának helyzetelemzése hangsúlyozza a demográfiai és gazdasági kihívásokat, valamint a fenntarthatóság szükségességét. A térség lakosságának öregedése – az öregedési index 2000 és 2017 között 1,33-ról 2,40-re nőtt – jelentős hatással van a turisztikai keresletre és a gazdasági fenntarthatóságra, különösen az idősebb korosztályokra irányuló szolgáltatások terén. Magyarország lélekszáma már 1981-től folyamatosan zsugorodik, ami komplex politikai-társadalmi-gazdasági okokra vezethető vissza (*Kovács, 2023*). A turizmus gazdasági szerepe kiemelkedő, hiszen a szálláshely-szolgáltatásban és vendéglátásban működő vállalkozások aránya 25%-ot tesz ki a térségben, szemben az országos 5%-kal. Ugyanakkor a mikrovállalkozások túlsúlya korlátozza az innovációt, ezért a fenntartható fejlődés érdekében szükséges a vállalkozói kapacitások erősítése és a gazdasági diverzifikáció. A koncepció kiemelt figyelmet fordít a környezeti fenntarthatóságra, különösen a Balaton vízminőségének megőrzésére és a környezetbarát közlekedési megoldások fejlesztésére. Ezek az intézkedések nemcsak a természeti értékek megóvását, hanem a térség hosszú távú turisztikai vonzerejének fenntartását is szolgálják. A dokumentum alapvető keretet ad a fenntartható turizmusfejlesztés stratégiájának kialakításához.

3. Kutatási módszerek

A tanulmányban releváns hazai, nemzetközi szakirodalmak, a vonatkozó jogszabályok feldolgozása, továbbá szekunder adatelemzések azonosíthatók. A vizsgált célterület a Balaton térsége, az idegenforgalom teljesítőképességének vizsgálata esetén a 429/2020. (IX. 14.) korm.-rendelet alapján meghatározott térségi lehatárolás képezte a kutatási területet. A túrturizmus és a mesterséges felszínborítottság vizsgálata esetén pedig a Balaton tó északi és déli partjához közvetlenül kapcsolódó települések képezték a vizsgálat célterületét.

A Balaton általános turisztikai teljesítményértékelése és a túrturizmus mértéke megállapításának alapját a belföldi és külföldi vendégek száma, továbbá a vendégéjszakák adatai jelentették. A vendégforgalmi mutatók mindegyike a kereskedelmi célú

szálláshelyekre értendő, ugyanis az idegenforgalom teljesítményét ezen paraméter fejezi ki a legkonstruktívabban. A kutatás során idősoros elemzésre került sor, 2019 és 2023 közötti időintervallumban. A statisztikai mutatók a KSH Tájékoztatási adatbázisából kerültek leszármazásra.

A CORINE felszínborítottsági adatokat felhasználva a Balaton part menti településeinek a vizsgálat tárgyát képezte a mesterséges felszínborítottság mértékének és arányának meghatározása. A rendelkezésre álló adatok alapján öt időpontban (1990, 2000, 2006, 2012, 2018) került górcső alá a mesterséges felszínborítottság a tó északi és déli partján az országos viszonyokhoz mérten. A CORINE a környezettel kapcsolatos információkat tartalmaz, összesen 44 különböző felszínborítási osztályból áll. Az adatbázis idősoros adatai lehetőséget kínálnak az egyes osztályok változásainak bemutatására, elemzésére.

4. Kutatási eredmények

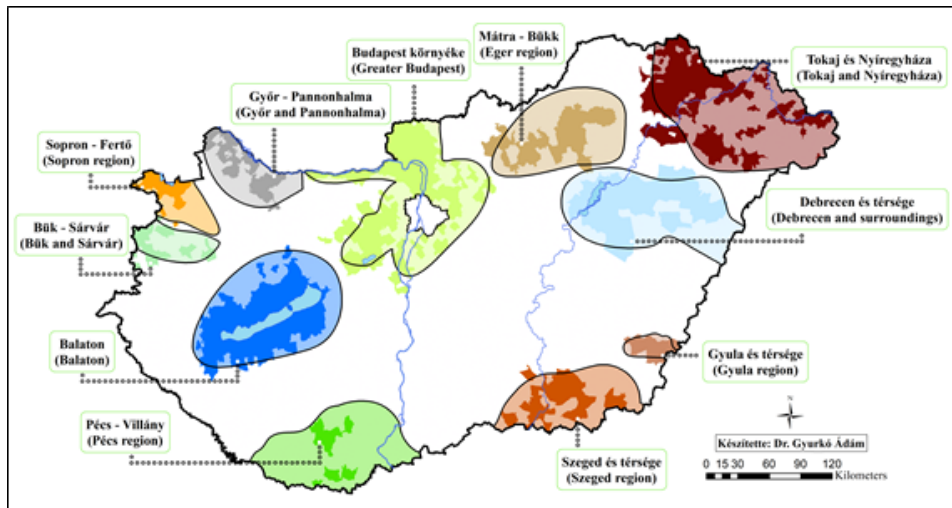
4.1. A Balaton turizmusának helyzet- és teljesítményértékelése

A Balaton turisztikai infrastruktúrája napjainkban fejlettnak mondható, de regionális egyenlőtlenségek azonosíthatók. A déli parton Siófok, az északi parton Balatonfüred és térségeik kiemelkedően fejlett turisztikai infrastruktúrával rendelkeznek. Az az általánosságban elterjedt kijelentés továbbra is alátámasztható, hogy a déli part kiépültebb, fejlettebb, mint az északi. A szálláshelykínálat változatos, a kempingektől a panziókon át a négycsillagos szállodákig minden igényt kielégít. A térségben számos étterem, bár és kávézó várja a vendégeket, a gasztronómiai kínálat a helyi alapanyagokra is épít, mely a borvidékek kiemelkedő kínálatával is párosul.

A Balaton turisztikai forgalma szezonális – a nyári hónapokban tetőzik –, ami napjainkban is komoly kihívásokat jelent főként a humán erőforrás megfelelő mennyiségi és minőségi igényeinek biztosítása során. A szezonálitás ellenére a turisztikai bevételek jelentősen hozzájárulnak a térség gazdaságához. A belföldi turisták mellett a külföldi vendégek száma is igen jelentős, a lengyelek, a németek, a csehek és az osztrákok a legfőbb célközönség. A Balaton turisztikai térségének hosszú távú fejlesztésében tehát kiemelt figyelmet kell fordítani a szezonálitás enyhítésére a desztináció egész éves vonzerejének növelése érdekében. Ennek eléréséhez fontos a térségi együttműködés erősítése, a közös marketingtevékenység és a desztinációfejlesztési stratégiák összehangolása. Szükség van a turisztikai kínálat bővítésére, új programok és szolgáltatások bevezetésére, a minőségi turizmus ösztönzésére. Fontos ugyanakkor a fenntarthatóság szem előtt tartása is, a környezetvédelem és a helyi értékek megőrzése.

2020 őszén a Magyar Kormány 11 turisztikai térséget jelölt ki a 429/2020. (IX. 14.) kormányrendelet alapján. A cél a turisztikai feladatok hatékonyabbá tétele és a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 (NTS 2030) célkitűzéseivel összhangban lévő, jól

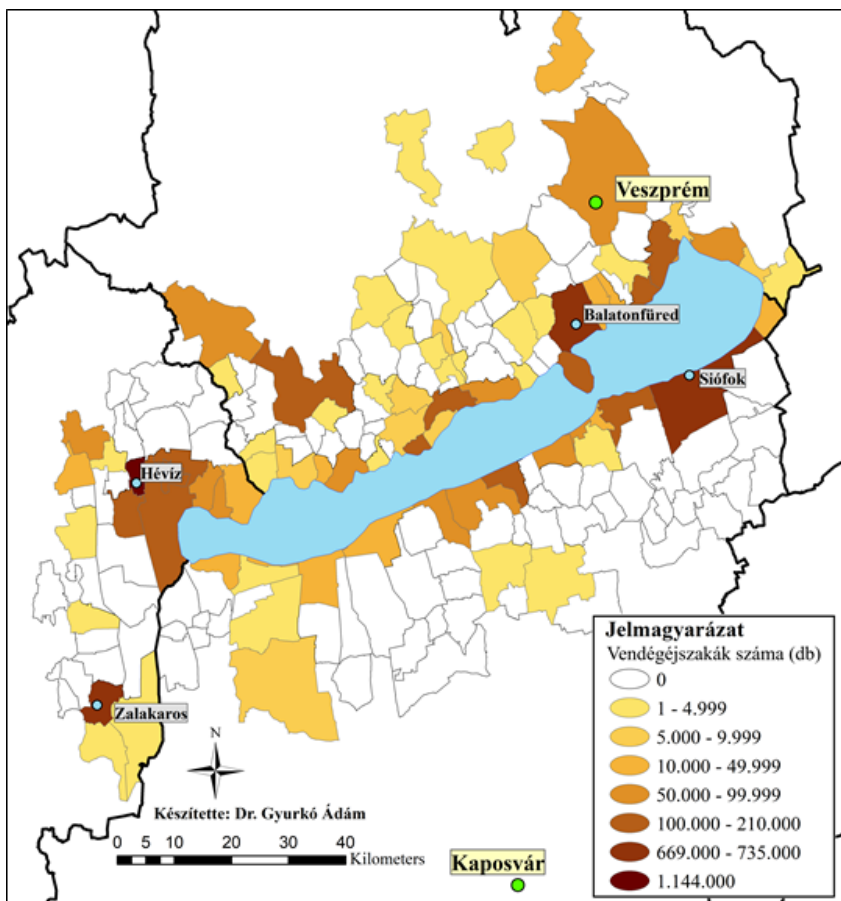
kommunikálható és azonosítható fogadóterületek létrehozása volt. A turisztikai térségek kijelölésének céljai közt szerepelt a szolgáltatók közötti együttműködés erősítése, a fogadóterületek versenyképességének növelése és a meglévő kínálati elemek összehangolt szolgáltatási csomaggá történő átalakítása. A turisztikai térségek kijelölésének elsődleges célja az volt, hogy az egymástól jól elkülöníthető desztinációk már rövid távon is képesek legyenek versenyképes utazási ajánlatokat nyújtani a belföldi és külföldi turisták számára egyaránt.

Forrás: saját szerkesztés a 429/2020. (IX. 14.) korm.-rendelet alapján

1. ábra: A 429/2020. (IX. 14.) korm.-rendeletben meghatározott turisztikai térségek Magyarországon, az MTÜ által hivatalosan kiadott térkép, illetve a települések közigazgatási határai alapján

Az 1. ábrán a 429/2020. (IX. 14.) korm.-rendelet alapján meghatározott turisztikai térségek láthatók a települések közigazgatási határainak figyelembevételével. A Balaton turisztikai térség nem csupán a tóparton fekvő településeket foglalja magába, hanem kiterjed a tótól távolabbi településekre is. Ennek oka a térség turisztikai attrakcióinak, szolgáltatóinak széles skálája, amelyek nem csupán a strandolásra és a vízi sportokra korlátozódnak. A térségben számos történelmi, kulturális és természeti látnivaló is található, amelyek a tóparti településeken kívül is vonzzák a turistákat. A Balaton turisztikai térség tágabban való értelmezése és idegenforgalmi fejlesztése a térség gazdaságának fellendüléséhez, infrastruktúrájának fejlesztéséhez is hozzájárul. Ugyanis a tóparti településeken kívül is egyre több munkahely nyílik a turizmushoz kapcsolódó ágazatokban.

Forrás: saját szerkesztés; adat: KSH Adatbázis, 2024

2. ábra: A kereskedelmi célú szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma (db) a Balaton turisztikai térségben, 2019-ben

A kereskedelmi célú szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma alapján Hévíz (1.144.141 éj), Balatonfüred (733.687 éj), Siófok (694.729 éj), Zalakaros (669.158 éj), Zánka (208.519 éj) települések tartoztak a Balaton térség TOP 5 legkedveltebb turisztikai célpontjai közé 2019-ben (2. ábra). Ezen települések fejlett infrastruktúrával, változatos turisztikai kínálatával és kiemelkedő imázssal rendelkeznek. A Balaton-parti településeken a magas vendégéjszakszámok a nyári hónapokban koncentrálnak, a gyógyfürdő-településeken, pl.: Hévíz, Zalakaros viszont közel négy évszakos desztinációkról beszélhetünk.

A turisztikai teljesítőképesség rekordéve a Balaton tó esetében is 2019 volt, amikor is több mint 6,2 millió (KSH Adatbázis, 2019) vendégéjszakszám realizálódott a térségben. A 2020-as évben a Balaton esetében is történelmi mélypontra zuhant az idegenforgalom 3,6 millió (KSH Adatbázis, 2020) vendégéjszakával, ami 2021-ben is csak 4,0 millióra

(KSH Adatbázis, 2021) rúgott. A drasztikus visszaesés hátterében a koronavírus-járvány hatására bevezetett korlátozó intézkedések álltak, melyek 2022-re már teljes mértékben megszűntek, ezzel ismételten növekedési pályára állítva a turisztikai térség vendégforgalmát.

No.	Település	Vendégéjszakák száma	No.	Település	Vendégek száma
1.	Budapest	9 922 243	1.	Budapest	3 906 829
2.	Hévíz	856 620	2.	Siófok	298 139
3.	Hajdúszoboszló	761 854	3.	Hévíz	254 561
4.	Balatonfüred	681 981	4.	Balatonfüred	251 971
5.	Siófok	680 472	5.	Hajdúszoboszló	251 349
6.	Bük	632 144	6.	Szeged	221 694
7.	Zalakaros	611 484	7.	Zalakaros	217 410
8.	Sárvár	461 397	8.	Bük	199 430
9.	Debrecen	449 335	9.	Győr	186 684
10.	Szeged	427 326	10.	Miskolc	172 095

Forrás: saját szerkesztés; adat: KSH Adatbázis, 2024

1. táblázat: A kereskedelmi célú szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma (db) és a vendégek száma (fő) a Balaton turisztikai térségben, 2023-ban

A Balaton tehát Magyarország kiemelt turisztikai desztinációja, a térségben a legnagyobb forgalommal bíró települések évről évre a TOP 10 települések között szerepelnek a vendégéjszakák és a vendégek száma alapján egyaránt (*1. táblázat*). Budapest ugyan magasan a legtöbb vendégéjszakát és vendéget generáló/vonzó település, de a Balaton régió települései, mint Siófok és Balatonfüred, szintén jelentős turisztikai vonzerővel rendelkeznek, és az ország legfontosabb turisztikai célpontjai közé tartoznak.

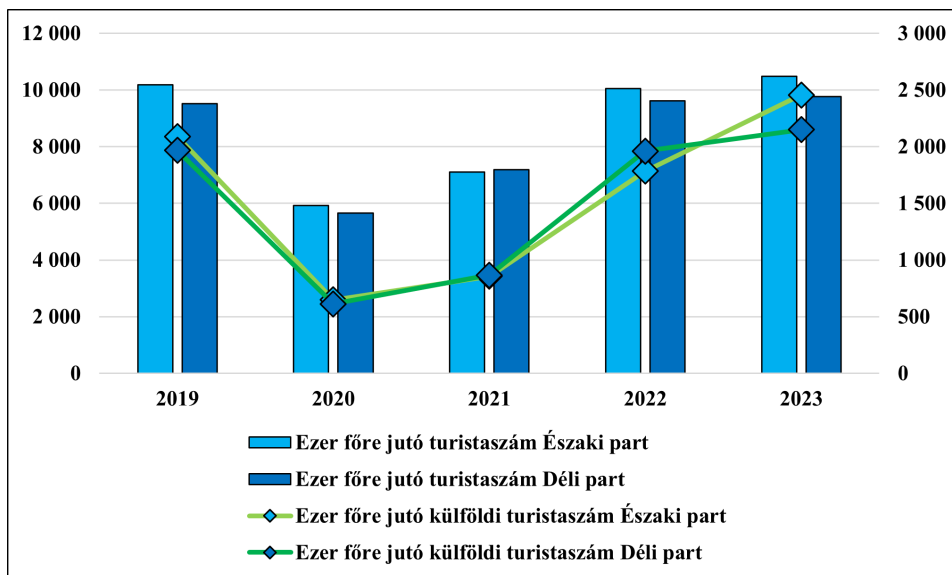
4.2. Tömeges turizmus, túlturizmus a Balaton térségében

A Balaton térsége a hazai turizmus egyik legmeghatározóbb idegenforgalmi desztinációja, melyet évente milliók látogatnak. A vendégforgalom dinamikus növekedése azonban magával vonzza a túlturizmus jelenségét is, mely számos kihívás elé állítja a fogadó desztinációt. Ezek többek között az infrastrukturális túlterheltség, a fokozott környezeti terhelés, valamint a negatív társadalmi hatások lehetnek. A tömeges turizmus megnöveli az igényt a szálláshelyek, éttermek, közlekedési eszközök és egyéb turisztikai szolgáltatások iránt. Ez a megnövekedett igény túlterhelheti az infrastruktúrát, ami zsúfoltsághoz, forgalmi dugókhoz és a szolgáltatási minőség romlásához is vezethet. A tömeges turizmus a környezetre is káros hatással lehet. A megnövekedett hulladéktermelés, a víz- és energiafogyasztás növekedése, valamint a zaj- és légszennyezés súlyosbítja a környezeti problémákat. A tömeges turizmus a helyi lakosság számára is

kellemetlenségeket okozhat. A zsúfoltság, a zaj és a megnövekedett árak feszültséget okozhatnak a turisták és a helyi lakosok között.

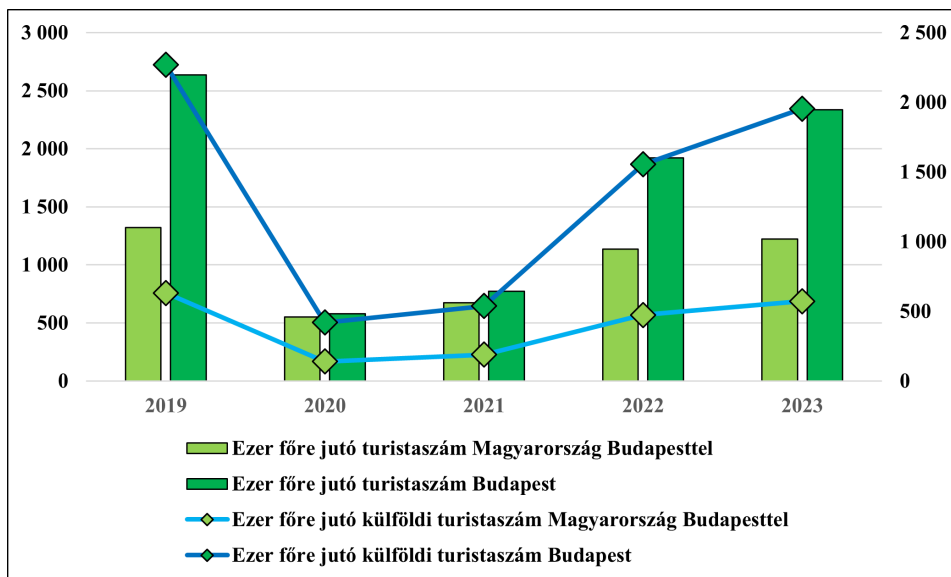
A 3. ábrán a kereskedelmi célú szálláshelyekre érkező turisták száma látható ezer fő lakosra vetítve a Balaton északi és déli partjainak településein összegezve 2019 és 2023 között. A mutató jól kifejezi az idegenforgalom intenzitását, vagyis azt, hogy a turisták által mennyire telített az adott desztináció. A mutató kiemelten fontos lehet a turisztikai infrastruktúra terhelésének felméréséhez, továbbá segíthet meghatározni az idegenforgalom koncentrációs pontjait. A mutató összefüggésben áll a turisztikai bevételekkel is, ugyanis minél magasabb az értéke, annál nagyobb a turisztikai bevételek összege. Tehát a mutató fontos lehet a turisztikai szektor gazdasági jelentőségének felméréséhez.

A Balaton északi partján a vizsgált időintervallumban 2021 kivételével mindig magasabb volt az ezer fő lakosra jutó turistaszám (3. ábra). Ennek hátterében az áll, hogy a déli parthoz viszonyítva északon a lakosság szám és a turisták száma is magasabb. A legfrissebb statisztikák alapján külföldi vendégek tekintetében is az mondható el, hogy az északi parton magas számú és arányú vendéggel találkozhatunk a lakosság számhoz mérten. Ugyanakkor ez a mutató 2021-ben és 2022-ben a déli parton magasabb volt, ami jól jelzi, hogy a nemzetközi turizmus tekintetében a két part közötti különbségek mérsékeltebbek. Ennek hátterében az állhat, hogy a déli parton például Zamárdi révén a nemzetközi turisták számára vonzóbb turisztikai események azonosíthatók. A település ad otthont a Balaton Soundnak, mely Európa egyik legnagyobb szabadtéri elektronikus zenei fesztiválja.

Forrás: Saját szerkesztés; Adat: KSH Adatbázis, 2024

3. ábra: A kereskedelmi célú szálláshelyekre érkezők turisták száma ezer főre vetítve a Balaton északi és déli partján 2019 és 2023 között

Forrás: saját szerkesztés; adat: KSH Adatbázis, 2024

4. ábra: A kereskedelmi célú szálláshelyekre érkező turisták száma ezer főre vetítve a Magyarországon és Budapesten 2019 és 2023 között

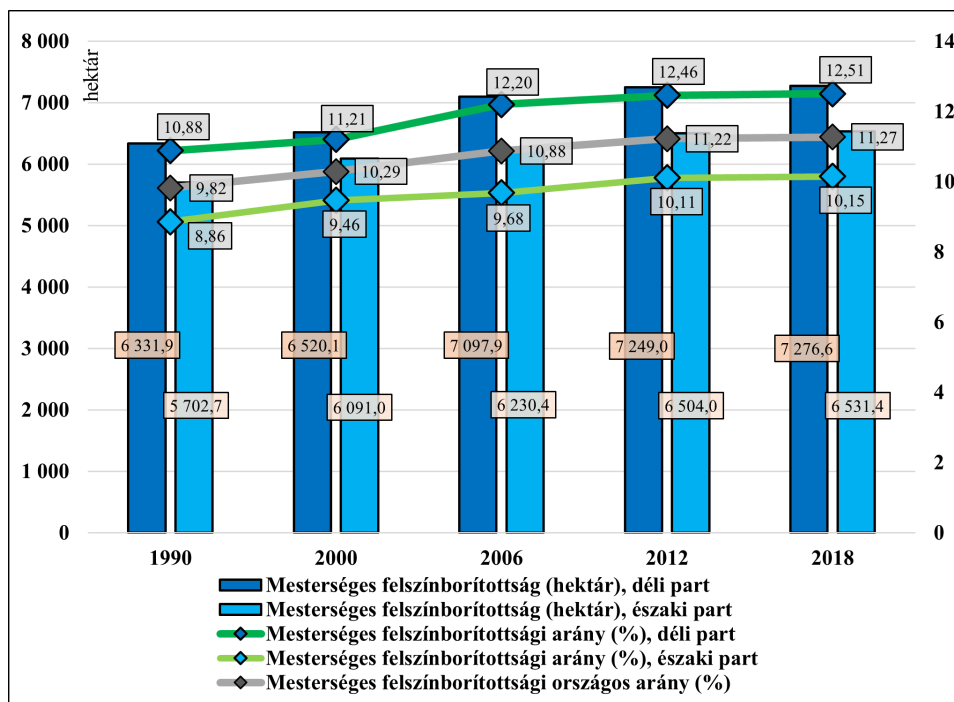
Viszonyítási alapként a 4. ábrán látható a kereskedelmi célú szálláshelyekre érkező turisták száma ezer főre vetítve Magyarországon és Budapesten 2019 és 2023 között. A lakosságszámhoz mért országos és a fővárosi mutató meg sem közelíti a Balaton térségében mérhető értékeket (3. ábra). A turisztikai teljesítmény alapján a 2019-es rekordévben Budapesten ez az érték épphogy meghaladta a 2.600 fő turistát, míg ez az érték a Balaton esetében a legrosszabb mutatójával bíró 2020-as évben is majdnem 2,5-szerese volt (3. ábra). Ennek konklúziójaképpen elmondható, hogy a Balaton egyes települései inkább üdülőhely-, mintsem lakóhelyfunkciót kezdenek betölteni.

4.3. Mesterséges felszínborítottság

A mesterséges felszínborítottság mértéke szorosan összefügg a fenntarthatósággal, számos negatív hatást gyakorolhat a környezetre. A beton, az aszfalt és más mesterséges burkolatok használatával a talaj vízáteresztő képessége csökken, ami talajerózióhoz vezethet. Ezenkívül a mesterséges felszínborítások hőszigetelést okoznak, ami a városi hőmérséklet emelkedésével jár, ez a hőmérséklet-emelkedés káros hatással lehet az emberi egészségre és a helyi ökoszisztémákra egyaránt.

A mesterséges felszínborítottság növekedése a biodiverzitás csökkenéséhez is vezethet, mivel a természetes élőhelyeket pusztítja. Egyes fajok kiszorulása igen káros hatással lehet a tápláléklánra és az ökoszisztéma egyensúlyára. Ezenkívül a szennyezés mértékének

növekedéséhez is hozzájárulhat, mivel a csapadék az esővízcsatornákon keresztül a víz-hálózatba szállíthatja a szennyezőanyagokat, ami káros hatással lehet a vízi élővilágra és az emberi egészségre is. A mesterséges felszínborítottság mértékének és/vagy annak negatív környezeti hatásainak csökkentése érdekében számos lépést lehet tenni. Többek között a zöldfelületek növelése, a permakultúra alkalmazása és a vízáteresztő burkolatok használata mind hatékony stratégiák a fenntarthatóság javításában.

Forrás: saját szerkesztés; adat: TeIR Adatbázis, 2024

5. ábra: A mesterséges felszínborítottság mértéke (hektár) és aránya (%) a Balaton déli és északi partján az országos átlaghoz viszonyítva

Az 5. ábrán látható a mesterséges felszínborítottság mértéke és aránya a Balaton déli és északi partján az országos átlaghoz viszonyítva. Az abszolút számok és az arányok tekintetében is a déli parton magasabb a mesterséges felszínborítottság, ami egy ellentmondásra világít rá. Az északi parton ugyanis magasabb a lakónépeség és a turisták száma is, viszont a mesterséges felszínborítottság ezzel nem áll egyenes arányban. A népességszám és a turisták számának magasabb statisztikai adatára magyarázat lehet, hogy az északi parton több a település. A települések beépítettségének alacsonyabb mértéke és aránya pedig természetföldrajzi indokokkal magyarázható leginkább. A Balaton déli partja alacsonyabb tengerszint feletti magassággal jellemezhető, míg

az északi part domborzati viszonyai változatosabbak, „dimbes-dombosabb” tájak az uralkodóak. Ennek következtében a déli partot valószínűsíthetően nagyobb telekméretű és inkább horizontális terjeszkedésű épületegyüttesek jellemezhetik, míg az északi parton **változatosabb** a kép.

A Balaton térségében a mesterséges felszínborítottság mértékének csökkentése különösen fontos a tó egyedülálló ökoszisztémájának megőrzése érdekében. A tóparti településeknek a fenntartható területfejlesztés elveit kell követniük, ennek érdekében pedig olyan beruházásokat kell előnyben részesíteni, amelyek nem károsítják a környezetet. Továbbá a természetes élőhelyek megőrzése kulcsfontosságú a környezet védelme és a jövő generációi számára a fenntartható jövő biztosítása érdekében.

5. Konklúzió

A tanulmány a Balaton régió turisztikai fenntarthatóságának és regionális fejlődésének általános helyzetét vizsgálta. A kutatás eredményei hozzájárulhatnak a tudatosság növeléséhez, a turisztikai igények és a természeti értékek megőrzése közötti egyensúly megteremtéséhez, biztosítva ezzel a régió gazdasági fejlődését és a helyi lakosság jólétét. A tanulmány rámutat, hogy a fenntartható turizmus a gazdasági növekedés, a környezetvédelem és a társadalmi jólét előmozdításának kulcsfontosságú eszköze. A hatékony jogi keretrendszer, a turisztikai növekedés felelősségteljes kezelése, a fenntartható turisztikai gyakorlatok ösztönzése és a helyi szereplők bevonása elengedhetetlen a Balaton hosszú távú fenntarthatóságának biztosításához. A kutatás javaslatokat is megfogalmaz a fenntartható turizmus megvalósítására, beleértve a jogi keretrendszer megerősítését, a turisztikai növekedés hatékonyabb kezelését, a fenntartható gyakorlatok ösztönzését és a helyi szereplők bevonását. Ezen lépések megtételével a Balaton régió egyensúlyban fejlődő, a helyi lakosságot és a környezetet is szolgáló turisztikai desztinációvá válhat.

A Balaton jövője a turizmus fenntartható fejlődésétől nagymértékben függ. A régióknak tehát proaktívan kell cselekednie a tömegturizmus negatív hatásainak enyhítése és a környezet védelme érdekében. A helyi identitás megőrzése, a szezonális kihívások kezelése és a minőségi turisztikai élmények elősegítése kulcsfontosságú a Balaton hosszú távú sikeréhez. A fenntartható turizmusba való befektetés nemcsak megőrzi a régió természeti szépségét, de a helyi gazdaságot is fellendíti, javítva a helyi lakosság életminőségét. A Balaton térségnek megvan a lehetősége arra, hogy jó gyakorlatként szolgáljon a fenntartható turizmus terén, inspirálva más régiókat a felelősségteljes és környezettudatos turizmusfejlesztésre.

Hivatkozások

- AKBAR SYAHRUL – NOVIYANTI EVI – KHADIJAH UTI – DEINAPUTRA REIZA (2021): Community Empowerment in the Context of Sustainable Tourism Development in Surodadi Village. *Jurnal Pendidikan dan Pemberdayaan Masyarakat*, 8(2), pp. 131–146. DOI: <https://doi.org/10.21831/jppm.v8i2.39164>
- AZHARI NUR JULIANA – RAZAK AZRIN BINTI ABDUL – SHAZLI MOHD – MUHAMMAD MUZHAFAR MOHD ARIS (2023): Assessing Sustainable Tourism in Kuala Kubu Bharu: A Qualitative Approach. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 13(5): pp. 2309–2326. DOI: <https://doi.org/10.6007/IJARBS/v13-i5/16899>
- BORZÁN ANITA – SZEKERES BERNADETT (2021): A hazai fenntartható turizmus támogatási formái. *Polgári Szemle*, 17(1-3): pp. 78–94. DOI: <https://doi.org/10.24307/psz.2021.0707>
- BALATON FEJLESZTÉSI TANÁCS (2013): *A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Hosszú Távú Területfejlesztési Konceptiója 2014–2030 Helyzetelemzés*
Letölthető: https://www.balatonregion.hu/msite/190/2020/11/2np_1_melleklet_helyzetelemzes.pdf
- BRAMWELL BILL – JAMES HIGHAM – BERNARD LANE – GRAHAM MILLER (2016): Twenty-Five Years of Sustainable Tourism and the Journal of Sustainable Tourism: Looking Back and Moving Forward. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(1): pp. 1–9. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1251689>
- CSORBA GYÖRGY (2017): Fenntartható turizmus, Országgyűlés Hivatala, Közgyműteményi és Közművelődési Igazgatóság, Képviselői Információs Szolgálat, Infójegyzet 2017/41. p.4. Letölthető: https://www.parlament.hu/documents/10181/1202209/Infójegyzet_2017_41_fenntarthato_turizmus.pdf/47b870e8-9c07-4268-b7e6-db0466b02da3
- EURÓPAI PARLAMENT 2020/2038 (INI) ÁLLÁSFOGLALÁSA: „A fenntartható turizmusra vonatkozó uniós stratégia létrehozása” témájáról
Letölthető: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0109_HU.html#ref_1_15
- EURÓPAI TANÁCS 15441/22 (INIT) KÖVETKEZTETÉSEI: A 2030-ra vonatkozó európai turisztikai menetrendről, p. 17. Letölthető: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15441-2022-INIT/hu/pdf>
- GARABARA K. JANUSZ – PAULA BAJDOR (2013): Towards to Sustainable Tourism – Framework, Activities and Dimensions. *Procedia Economics and Finance*, 2(6): pp. 523–529. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(13\)00170-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(13)00170-6)

- GARSOUS GRÉGOIRE – CORDERIA DAVID – VELASCOA MERCEDES – COLOMBOB ANDREA (2017): Tax Incentives and Job Creation in the Tourism Sector of Brazil's SUDENE Area. *World Development*, 96(1): pp. 87–101.
- GUIMARÃES CARLA – SILVA JOAQUIM RAMOS (2017): Tourism and formal job creation: a study on Brazil and its regions. *Revista Turismo & Desenvolvimento*, 27/28(1): pp. 1273–1286.
- GUO YI JINBO JIANG – SHENGCHAO LI (2019): A Sustainable Tourism Policy Research Review. *Sustainability* 11(11): pp. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11113187>
- GYURKÓ ÁDÁM (2023): A 2008-as gazdasági világválság és a 2020-as koronavírus-járvány hatásai Magyarország és az Európai Unió idegenforgalmának teljesítőképességére. In: SZLÁVIK JÁNOS – CSUGÁNY JULIANNA (szerk.): *Válság, kilábalás, fenntarthatóság: Válogatás a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar oktatóinak tanulmányaiból.* Líceum Kiadó, Eger, 173–193. DOI: <https://doi.org/10.46403/Valsag.2023.173>
- LIU YUNG-LUN – CHIANG JUI-TE – KO PEN-FA (2023): The benefits of tourism for rural community development. *Humanit Soc Sci Commun*, 10(1): pp. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01610-4>
- COCCOSSIS, H. (2008): Cultural heritage, local resources and sustainable tourism. *International Journal of Services Technology and Management*, 10(1): pp. 8–14.
- HIGGINS-DESBIOLLES FREYA (2018): Sustainable tourism: Sustaining tourism or something more? *Tourism management perspectives*, 25(1): pp 157–160. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.11.017>
- HORVÁTH PÉTER (2015): A turizmus és az Európai Unión belüli területfejlesztés kölcsönhatása Spanyolország egy régiójában. *Acta Scientiarum Socialium*, 45(3): pp. 175–182.
- LŐRINCZ KATALIN – LANG LETÍCIA ANIKÓ – BANÁSZ ZSUZSANNA (2019): A Balaton térség imázsa a helyi lakosság szemszögéből: a fiatal népesség véleménye. *Modern Geográfia*, 14(4): pp. 1–14.
- KOVÁCS TIBOR (2023): Városok alkonya (?) – Lassú haldoklás vagy esély a feltámadásra? In: SZLÁVIK JÁNOS – CSUGÁNY JULIANNA (szerk.): *Válság, kilábalás, fenntarthatóság: Válogatás a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar oktatóinak tanulmányaiból.* Líceum Kiadó, Eger, pp. 145–160. DOI: <https://doi.org/10.46403/Valsag.2023.145>
- MAGYAR TURISZTIKAI ÜGYNÖKSÉG (2021): *Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 – Turizmus 2.0*, p. 452.
- Letölthető: https://mtu.gov.hu/dokumentumok/NTS2030_Turizmus2.0-Strategia.pdf?v=0.159
- NAGY DÁVID – CSAPÓ JÁNOS – VÉGI SZABINA (2021): A jövő turizmusa, a turizmus jövője – vállalkozói prognózis kutatás a Dél-dunántúli turisztikai vállalkozók szemszögéből. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 6(2): pp. 72–85.

- NAGY DÁVID (2022): A biztonság és a környezeti fenntarthatóság szerepe a dunai szállodahajózásban. In: MÁTÉ ANDREA – DÁN ANDREA (szerk.): *Vidéki Örökségi Értékek – 2022: II. Nemzetközi Vidéki Örökség Konferencia: Az elmélet és a jó gyakorlat találkozása*. Konferenciakötet. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Marketing és Turizmus Intézet, Pécs, 58–68.
- ORLOVITS ZSOLT (SZERK.) (2019): *Turizmusjog és -igazgatás*. Egyetemi jegyzet, Szent István Egyetemi Kiadó Kft., Gödöllő, 223–224.
- SITI HAMDIAH ROJABI – MAHMUDAH BUDIATININGSIH – ARYAN AGUS PRATAMA (2023): SWOT Analysis of Sustainable Tourism Development in Tetebatu, East Lombok. *International Journal of Tourism Business Research*, 2(1): 22–26. DOI: <https://doi.org/10.29303/intour.v2i1.716>
- RÁTZ TAMARA (2007): A turizmus hatásainak értékelése. In: DÁVID LÓRÁNT (szerk.): *Turisztikai erőforrások: A természeti és kulturális erőforrások turisztikai hasznosítása*. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt., Budapest, pp. 228–250.
- RIZIO DINA – GEREMIA GIOS (2014): A Sustainable Tourism Paradigm: Opportunities and Limits for Forest Landscape Planning. *Sustainability*, 6(4): pp. 2379–2391. DOI: <https://doi.org/10.3390/su6042379>
- REMENYIK BULCSÚ (2009): Fenntartható turizmusfejlesztés a Tisza-tónál. *Gazdálkodás: Scientific Journal on Agricultural Economics*, 53(5): pp. 465–469.
- ROMÁN RÓBERT (2023): Válságkezelés jogi szabályozás útján: a jogalkotás lehetséges reflexiói. In: SZLÁVIK JÁNOS – CSUGÁNY JULIANNA (szerk.): *Válság, kilábalás, fenntarthatóság: Válogatás a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar oktatóinak tanulmányaiból*. Líceum Kiadó, Eger, 59–69. DOI: <https://doi.org/10.46403/Valsag.2023.59>
- SZABÓ ZOLTÁN (2016): Új kutatási irányok a fenntartható turizmus vizsgálatában. In.: Szabó Zoltán (szerk.): *Fürdővárosok környezete. Magyar Fürdővárosok Szövetsége, Túrkeve*, pp. 75–94.
- TÁNCZOS TAMÁS – CSUGÁNY JULIANNA – EGRİ ZOLTÁN (2023): A térbeli jövedelemegyenlőtlenségek változása Magyarországon. In: SZLÁVIK JÁNOS – CSUGÁNY JULIANNA (szerk.): *Válság, kilábalás, fenntarthatóság: Válogatás a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar oktatóinak tanulmányaiból*. Líceum Kiadó, Eger, pp. 101–129. DOI: <https://doi.org/10.46403/Valsag.2023.101>
- UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY 70/I. RESOLUTION: Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, p. 35.
Letölthető: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/291/89/pdf/n1529189.pdf?token=wfzWX4A2433PDfDW7d&fe=true>
- UNWTO-UNEP (2005): *Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers*. Letölthető: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284408214>

A felelős, jogszerű, sokszínű és zöld foglalkoztatás értelmezése

MATISCSÁKNÉ LIZÁK MARIANNA
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Gazdaságtudományi Intézet, Közgazdaságtan Tanszék
Egészségház u. 4., Eger 3300
matiscsakne.marianna@uni-eszterhazy.hu

Ebben a tanulmányban bemutatásra kerülnek a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) főbb témakörei, melyek rávilágítanak arra, hogy a vállalatoknak mint munkaadóknak milyen kötelezettségei vannak a foglalkoztatáshoz kapcsolódóan, mit kell figyelembe venniük ahhoz, hogy felelős, jogszerű, sokszínű és zöld foglalkoztatók legyenek. A fiatal álláskereső és munkavállalók értékrendjük alapján ezen foglalkoztatókat részesítik előnyben, még akkor is, ha kevesebb jövedelmet fizetnek, mint más cégek. Részletesebben bemutatom a felelős, a jogszerű, a sokszínű és a zöld foglalkoztatás azon HR-területeit, melyek segítik a felelőségteljes, tudatos alkalmazottak szervezetbe történő bekerülését és benntartását.

***Kulcsszavak:* vállalatok társadalmi felelősségvállalása, felelős foglalkoztatás, jogszerű foglalkoztatás, sokszínűség a munkahelyen (életkorbarát munkahely), zöld foglalkoztatás, HR**

1. Bevezetés

Eszter lányunk 2023 januárjában végzett logisztikai mérnök MA-n, és amikor állást keresett, megfogalmazta, hogy olyan céghez akar menni dolgozni, amelyik felelős a munkavállalóival, a környezetével, és olyan gazdasági tevékenységet folytat, amely nem veszélyezteti a fenntartható környezetet. Ekkor egyetemi oktatóként, munkaerőpiaci tanácsadóként megfogalmazódott bennem, hogy felnőtt egy olyan generáció, amelynek a munkahellyel kapcsolatosan is vannak konkrét elvárásai, és csak olyan helyen akarnak dolgozni, amely megfelel az értékrendjeiknek. Már az 1980-as években megfogalmazódott, hogy a vállalatokkal szembeni elvárások változnak, a gazdasági teljesítmény növelése, a munkahelyteremtés és -bővítés mellett egyre inkább megjelennek egyéb társadalmi

elvárások is, mint a fenntarthatóság, a társadalmi felelősségvállalás és a környezetvédelem. Lester (1981) szerint a fejlődés fogalmát rendszerszemléletű megközelítés jellemzi, egységes egészként kell kezelni a gazdaság, a társadalom és a környezet állapotát befolyásoló tényezőket. Így a fenntartható fejlődés három alappilléren nyugszik, ezért a vállalatoknak mindháromat együttesen, kölcsönhatásaik figyelembevételével kell mérlegelniük a fejlesztési stratégiáikban, a konkrét cselekvéseikben egyaránt. És ez a foglalkoztatás, a HR területén is egyre inkább előtérbe kerül (Matiscsákné, 2017). Elkezdtem a munkám során azt vizsgálni, hogy a fiatalok, elsősorban az egyetemi hallgatók mit gondolnak az értékrendjüknek megfelelő foglalkoztatásról, mi fontos nekik az elhelyezkedéskor a cég kapcsán. Nagyon sok elvárást megfogalmaznak, de igazán a köznyelvben és szakirodalomban is kevés szó esik a foglalkoztatás különböző fajtáiról, a felelős, a jogszerű, a sokszínű és a zöld foglalkoztatásokról, míg leginkább a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának fogalmát, témaköreit halljuk. A következőkben ezen jelzőkkel illetett foglalkoztatás pontosításához szeretnénk hozzájárulni, de először a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (Corporate Social Responsibility, CSR) fogalmával és területeivel foglalkozunk, majd kitérünk az ESG (Environmental, Social, and Governance) rövid bemutatására is.

2. A vállalatok társadalmi felelősségvállalása (CSR) és a környezeti, társadalmi és irányítási keretrendszer (ESG)

A vállalatok társadalmi felelősségvállalása (VTF), angolul a Corporate Social Responsibility (CSR) népszerű fogalommá vált a reklámokban és a médiában, de egyre gyakrabban találkozunk vele a foglalkoztatás kapcsán is. Az Európai Unió zöld könyve szerint: „a CSR egy olyan megközelítés, amely szerint a vállalatok önkéntes alapon környezeti és társadalmi szempontokat építenek be üzleti tevékenységükbe és az érdekelt felekkel való kapcsolatukba.” (Európai Bizottság, 2001. 8. p.) Az Európai Bizottság 2011-ben a COM (2011) 681 végleges dokumentumban az alábbi új meghatározást javasolja a vállalati társadalmi felelősségvállalásra: „a vállalkozásoknak a társadalomra gyakorolt hatásuk iránti felelőssége”. (COM [2011] 681 végleges, 2011. 7. p.) A CSR lényege, hogy a vállalatok etikusan és átláthatóan működjenek, és elkötelezettek legyenek a környezetvédelem és a társadalmi jólét iránt.

Carroll (1991) megalkotta a négyelemű CSR-piramist, lásd 1. ábra, mely a felelősség négy szintjét mutatja. Az alapja a gazdasági felelősség (a tulajdonos részéről elvárás, hogy legyen profitábilis a vállalat), a következő szint a jogi (a társadalom követelménye az, hogy a vállalat tartsa be a jogi előírásokat), majd az etikai szint (az etikus viselkedés, amelyet a társadalom elvár), végül a piramis csúcsa a filantropikus felelősség (a társadalom, illetve egyes célcsoportok kívánalma).

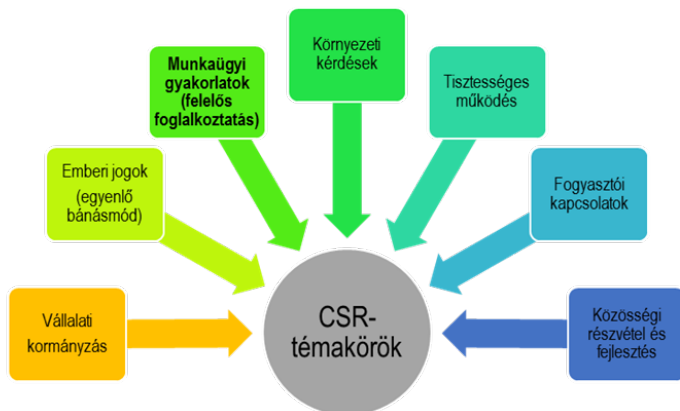

Forrás: Carroll, 1991

1. ábra: CSR-piramis

2011-ben az EU Bizottsága megfogalmazta, hogy a vállalatoknak úgy kell tevékenykedniük, hogy megértsék a társadalomra és a környezetre gyakorolt pozitív és negatív hatásait, így megelőzhetőek, kezelhetőek és mérsékelhetőek az általuk okozott negatív hatások. E kötelezettség teljesítését általában „vállalati társadalmi felelősségvállalásnak” (CSR) vagy „felelős üzleti magatartásnak” (Responsible Business Conduct, RBC) nevezik. A hatóságok, köztük az EU, fontos szerepet töltenek be a vállalatok felelősségteljes üzleti tevékenységének támogatásában és ösztönzésében. 2011-ben a bizottság elfogadta a CSR-re vonatkozó megújított stratégiáját, amely a CSR/RBC előmozdítását célzó horizontális megközelítéseket az egyes ágazatokra és szakpolitikai területekre vonatkozó konkrétabb megközelítésekkel kombinálja. A bizottság 2019 márciusában Bizottsági munkadokumentum – Vállalati társadalmi felelősségvállalás, felelősségteljes üzleti magatartás, valamint üzlet és emberi jogok: a haladás áttekintése címmel (Az Európai Bizottság [2019] munkadokumentuma) tette közzé a munkadokumentumát, amely áttekintést ad a bizottság és az Európai Külügyi Szolgálat (EKSZ) által a CSR/RBC, valamint az üzleti és emberi jogok végrehajtása terén elért eredményekről. A bizottság úgy határozta meg a CSR-t, mint a vállalkozások felelősségét a társadalomra gyakorolt hatásukért, amiért a cégvezetésnek kell tennie. A vállalatok azáltal válhatnak társadalmilag felelőssé, hogyha társadalmi, környezeti, etikai, fogyasztói és emberi jogi szempontokat integrálnak az üzleti stratégiájukba és működésükbe, illetve a törvényt követve működnek (Az EU Bizottság [1])

A Magyar Szabványügyi Testület magyarul is megjelentette az *MSZ ISO 26000:2011* Útmutató a társadalmi felelősségvállaláshoz című szabványt. A szabvány hét kulcsfontosságú CSR-témát azonosít, amelyekkel a szervezeteknek foglalkozniuk kell, ezt a 2. ábra szemlélteti.

Forrás: MSZ ISO 26000:2011 szabvány

2. ábra: CSR-témakörök

A szervezeteknek nem kötelező mind a hét témakörrel egyenlő mértékben foglalkozniuk, de a CSR-stratégia kidolgozásakor mindegyiket figyelembe kell venniük. A szervezet sajátosságaitól és prioritásaitól függően eltérő hangsúlyt fektethetnek a különböző témakörökre. A CSR-témakörök rávilágítanak arra, hogy a vállalatoknak mint munkaadóknak milyen kötelezettségei vannak a foglalkoztatáshoz kapcsolódóan (Suzanne Benn – Dianne Bolton, 2015).

Az ESG az Environmental (környezeti), Social (társadalmi) és Governance (irányítási) angol szavak rövidítése. A magyar törvényalkotásban 2023-ban jelent meg az úgynevezett ESG-törvény, a 2023. évi CVIII. törvény a fenntartható finanszírozás és az egységes vállalati felelősségvállalás ösztönzését szolgáló környezettudatos, társadalmi és szociális szempontokat is figyelembe vevő, vállalati társadalmi felelősségvállalás szabályairól és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról (továbbiakban ESG-törvény). Az ESG-törvény alapján az ESG „*olyan fenntarthatósági kérdésekre vonatkozó szempontrendszer, amely egy adott vállalkozásnál a környezetre, a társadalomra és az irányításra vonatkozó hatásokat és faktorokat értékeli fenntarthatósági szempontból*” (2023. évi CVIII. törvény, 3. Értelmező rendelkezések, 7. §, 4.). A törvény 3. fejezete a vállalkozások számára ír elő kötelezettségeket a vállalkozás fenntarthatósági célú átvilágítási kötelezettségének témakörében: kockázatkezelési rendszer létrehozása, belső felelősségvállalási stratégia és rendszer kialakítása, a rendszeres kockázatelemzések elvégzése, a megelőzési és korrekciós intézkedések megállapítása a vállalkozás saját üzleti hatáskörében és a közvetlen szállítóival szemben,

az ESG adatszolgáltatási kötelezettség teljesítése és a közvetlen szállítók nyilatkoztatása a felmerülő kockázatok tekintetében. (2023. évi CVIII. törvény, 13. 7. §)

Az ESG (Environmental, Social, and Governance) a vállalatok fenntarthatósági teljesítményének értékelésére szolgáló keretrendszer, amely három fő területre összpontosít:

- **Környezeti (Environmental):** A vállalatok környezetre gyakorolt hatásával foglalkozik, ideértve az energiafelhasználást, a károsanyag-kibocsátást, a hulladékkezelést, a természeti erőforrások felhasználását és a környezetszennyezést.
- **Társadalmi (Social):** A vállalatok társadalomra gyakorolt hatásával foglalkozik, beleértve a munkavállalói jogokat, a munkakörülményeket, a közösségi kapcsolatokat, az emberi jogokat és a termékbiztonságot.
- **Irányítási (Governance):** A vállalatok irányítási és vezetési struktúráival foglalkozik, beleértve a vállalatvezetést, az etikai normákat, a belső ellenőrzést, a kockázatkezelést és az átláthatóságot.

Az ESG és a CSR kapcsolata jól látszik a fent leírtakból, a CSR egy régebbi koncepció, amely a vállalatok önkéntes elkötelezettségét fejezi ki a társadalmi és környezeti problémák iránt. Az ESG egy konkrétabb és mérhetőbb keretrendszer, amely a CSR elveit ülteti át a gyakorlatba. Az ESG a CSR továbbfejlesztése, amely konkrétabb és mérhetőbb módon értékeli a vállalatok fenntarthatósági teljesítményét. Az ESG-keretrendszer segíti a befektetőket és más érdekelt feleket abban, hogy jobban megértsék a vállalatok hosszú távú értékteremtő képességét és a fenntarthatósággal kapcsolatos kockázatait.

Három fő különbséget mindenképpen ki kell emelni:

- **Mérhetőség:** A CSR inkább elveken alapul, míg az ESG konkrét mutatókkal méri a vállalatok teljesítményét.
- **Fókusz:** A CSR szélesebb körű társadalmi kérdésekkel foglalkozik, míg az ESG a befektetők számára releváns fenntarthatósági tényezőkre összpontosít.
- **Kötelező versus önkéntes:** A CSR önkéntes, míg az ESG egyre inkább szabályozottá válik, különösen a tőzsdén jegyzett vállalatok számára.

A következőkben a felelős, a jogszerű, a sokszínű és a zöld foglalkoztatás jellemzőiről lesz szó.

3. A felelős, a jogszerű, a sokszínű és a zöld foglalkoztatás főbb jellemzői

Mint azt a CSR bemutatása kapcsán láttuk, az egyes CSR-témakörök kijelölik az utat a vállalatoknak a foglalkoztatást illetően is, azaz hogy milyen HR-tevékenységekre kell fókuszálniuk annak érdekében, hogy valóban felelős, jogszerű, sokszínű és zöld foglalkoztatók legyenek. De mit is jelentenek ezek a fogalmak?

3.1. A felelős foglalkoztatás

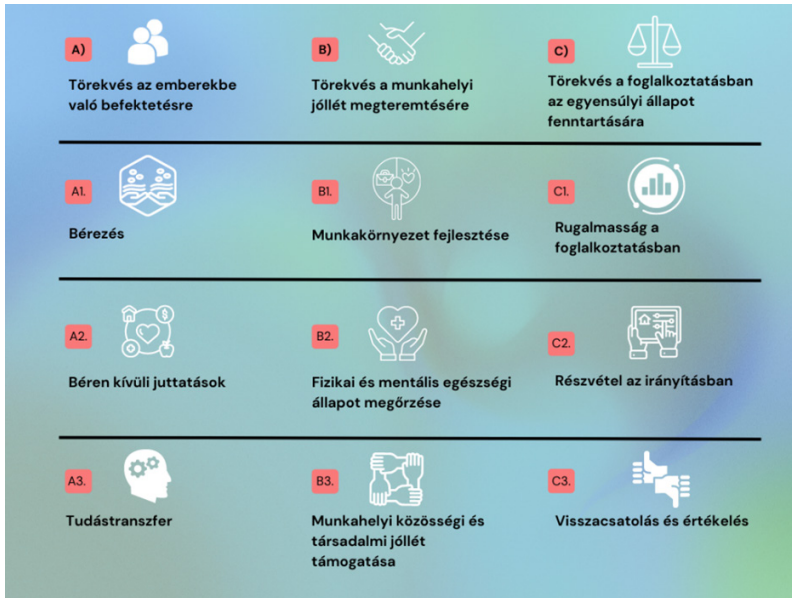
„A felelős foglalkoztató értékékként kezeli a munkatársakat és olyan szervezeti kultúrát teremt, amely lehetővé teszi a szervezeti és személyes célok kölcsönösen előnyös összehangolását. Fejlesztik a munkatársak képességeit, támogatják a tisztességet és az egyenlőséget. Gondoskodnak a munkatársakról, kommunikálnak velük, elismerik őket, és oly módon motiválják az embereket, hogy építenek az elkötelezettségükre és motiválják őket arra, hogy készségeiket és tudásukat a szervezet hasznára kamatoztassák, növelve ezáltal a cég sikerességét. A felelős foglalkoztató vallja, hogy a folyamatos minőségjavítás a kötelessége, tudatosan alkalmazza az önértékelés és a külső audit elemeit is ennek érdekében” (OFA, <https://ofa.hu/felelosfoglalkoztato>) – olvashatjuk az OFA Nonprofit Kft. által meghirdetett *Az Év Felelős Foglalkoztatója pályázat* oldalán. „A Felelős Foglalkoztató Minősítési Rendszer egy szakmailag megalapozott, objektív szempontrendszer alapján osztályozza, minősíti a vállalatok felelős foglalkoztatói tevékenységeit, HR stratégiáját.” (OFA, <https://ofa.hu/felelosfoglalkoztato>)

Forrás: OFA, <https://ofa.hu/felelosfoglalkoztato>

3. ábra: Az OFA minősítési rendszere

A minősítés keretében a Felelős foglalkoztató tanácsadói teszt (lásd 4. ábra) 9 dimenzió mentén vizsgálja a szervezetek felelős foglalkoztatásának területét.

Forrás: OFA, <https://ofa.hu/felelosfoglalkoztato>

4. ábra: CSR-témakörök

Ha megnézzük az ISO 26000-es szabvány (ISO, 2011) alapján a munkaügyi gyakorlatok, felelős foglalkoztatás elemeit, akkor sok hasonlóságot látunk az OFA dimenzióival. A szabvány többek között az alábbi elemeket határozza meg a felelős foglalkoztatáshoz:

Foglalkoztatási jogszabályok betartása:

- A munka törvénykönyve (Mt.) és kapcsolódó jogszabályok betartása
- A munkaviszony jogszerű létesítése
- A munkavállalók jogainak és kötelezettségeinek betartása
- A munkáltatók jogainak és kötelezettségeinek betartása
- A munkaidővel, a pihenőidővel, a szabadsággal, a bérezéssel, a munkabiztonsággal kapcsolatos jogszabályi előírások betartása

Munkahelyi jogok és méltányos bánásmód:

- A diszkriminációmentesség
- A méltányos bérezés és munkakörülmények biztosítása
- A munkahelyi biztonság és egészségvédelem biztosítása
- A fejlődési lehetőségek biztosítása
- A munkavállalók jogainak tiszteletben tartása

Munka és magánélet egyensúlya:

- A rugalmas munkavégzési lehetőségek biztosítása
- A munkaidőn kívüli pihenőidő és szabadság biztosítása
- A családi és magánéleti kötelezettségek tiszteletben tartása

A munkavállalók bevonása és képviselete:

- A munkavállalók bevonása a döntéshozatalba
- A munkavállalók képviseletének biztosítása
- A nyílt és őszinte kommunikáció elősegítése

Egészség és jóllét:

- A munkahelyi stressz és zaklatás megelőzése
- Az egészséges munkakörnyezet biztosítása
- A munkavállalók mentális és fizikai egészségének megőrzése

Karrierfejlesztés:

- A munkavállalók fejlődési lehetőségeinek biztosítása
- A képzések és továbbképzések finanszírozása
- A karriertervezés támogatása

Környezetvédelem:

- A környezetvédelmi tudatosság növelése a munkahelyen
- A környezetvédelmi terhek csökkentése
- A fenntartható munkamódszerek alkalmazása

Közösségi bevonódás:

- A helyi közösség támogatása
- A társadalmi felelősségvállalási programokban való részvétel
- A jótékonyági tevékenységek támogatása

3.2. A jogszerű foglalkoztatás

A jogszerű foglalkoztatás azt jelenti, hogy a munkáltató és a munkavállaló jogviszonya a kapcsolódó jogszabályok alapján jön létre és működik. A jogszerű foglalkoztatás alapvető követelmény a munkaerőpiacon, és mindkét fél számára jogokat ad és kötelezettségeket ró.

A jogszerű foglalkoztatás elemei:

- A munkaviszony jogszerű létesítése:
 - » Írásbeli munkaszerződés kötése
 - » A munkavállaló adatainak bejelentése a NAV-hoz
 - » A munkavállaló munkába állásának bejelentése az OEP-hez
- A munkavállalók jogainak és kötelezettségeinek betartása:
 - » A munkavállalónak joga van a munkabérhez, a pihenőidőhöz, a szabadsághoz, a munkabiztonsághoz és az egészségvédelemhez.

- » A munkavállaló köteles elvégezni a munkáját, betartani a munkavédelmi szabályokat és őrizni a munkáltató üzleti titkait.
- A munkáltatók jogainak és kötelezettségeinek betartása:
 - » A munkáltatónak joga van utasítani a munkavállalót, ellenőrizni a munkavégzést és felmondani a munkaviszonyt.
 - » A munkáltató köteles kötelező munkabiztosítást kötni a munkavállalókra, munkabért fizetni és biztosítani a munkavédelmi feltételeket.
- A munkaidővel, a pihenőidővel, a szabadsággal, a bérezéssel, a munkabiztonsággal kapcsolatos jogszabályi előírások betartása:
 - » A munkaidő maximálisan napi 8 óra (ettől írásban el lehet térni), heti 40 óra, megfelelő munkaidő-nyilvántartás.
 - » A munkavállalónak joga van napi 11 óra pihenőidőre, heti 2 pihenőnapra és éves szabadságra.
 - » A munkabért a minimálbérnek megfelelően kell megállapítani, jogszabálynak megfelelően időben ki kell fizetni.
 - » A munkáltató köteles biztosítani a munkavédelmi feltételeket és megóvni a munkavállalókat a munkahelyi balesetek és megbetegedések kockázatától.
- A munkavállalók adatvédelme:
 - » A munkáltató köteles tiszteletben tartani a munkavállalók személyes adatainak védelmét.
 - » A munkavállalóknak joga van ahhoz, hogy hozzáférjenek a róluk tárolt adatokhoz, és kérjék azok helyesbítését vagy törlését.
- A munkavállalók képvisellete:
 - » A munkavállalóknak joga van szakszervezetet alapítani és csatlakozni szakszervezethez.
 - » A szakszervezeteknek joga van kollektív szerződést kötni a munkáltatókkal. (Sallai, online)
- A diszkrimináció tilalma a foglalkoztatásban:

„Az egyenlő bánásmód követelményének sérelmét jelenti különösen, ha a munkáltató a munkavállalóval szemben közvetlen vagy közvetett hátrányos megkülönböztetést alkalmaz, különösen a következő rendelkezések meghatározásakor, valamint azok alkalmazásakor:

 - a) a munkához való hozzájutásban, különösen nyilvános álláshirdetésben, a munkára való felvételben, az alkalmazási feltételekben;
 - b) a foglalkoztatási jogviszony vagy a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony létesítését megelőző, azt elősegítő eljárással összefüggő rendelkezésben;
 - c) a foglalkoztatási jogviszony vagy a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony létesítésében és megszüntetésében;
 - d) a munkavégzést megelőzően vagy annak folyamán végzett képzéssel kapcsolatosan;

- e) a munkafeltételek megállapításában és biztosításában;
- f) a foglalkoztatási jogviszony vagy a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony alapján járó juttatások, így különösen a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 12. § (2) bekezdésében meghatározott munkabér megállapításában és biztosításában;
- g) a tagsággal vagy részvétellel kapcsolatban a munkavállalók szervezeteiben;
- h) az előmeneteli rendszerben;
- i) a kártérítési, illetve a fegyelmi felelősség érvényesítése során,
- j) a munkavállalók szülői és munkavállalói kötelezettségeinek összehangolását és a gyermek gondozására fordítható idő növelését elősegítő apasági szabadság, szülői szabadság és a gyermek gondozása céljából a gyermek hároméves koráig igénybe vehető fizetés nélküli szabadság kérelmezésével, vagy igénybevételével összefüggésben, valamint
- k) a gondozói munkaidő-kedvezmény kérelmezésével vagy igénybevételével összefüggésben.” (2023. évi CXXV. tv., 21. §)

„A diszkrimináció fogalmának sokszínűségét mutatja, hogy a társadalomtudományokban is több tudományág vizsgálja a diszkrimináció jelenségét. A diszkrimináció elleni küzdelem fontos megközelítése a jogi és az emberjogi megközelítés, amely a maga sajátos eszközeivel küzd az egyének egyenlő bánásmódhoz való jogáért, és ennek érdekében igyekszik integrálni a jogalkotás és jogalkalmazás szintjén a társadalomban megjelenő diszkriminatív folyamatok egyre szélesebb körét. A közgazdaságtan elsősorban a piaci folyamatok szempontjából vizsgálja a munkáltatók diszkriminatív döntéseit a bérezésben, a munkaerő-felvételben vagy más intézményi folyamatokban. Az ízlés alapú diszkrimináció és a statisztikai diszkrimináció a két klasszikus közgazdasági elméleti megközelítése a diszkriminációnak. A diszkrimináció szociálpszichológiai megközelítése elsősorban a társadalomban létező előítéletek, a kisebbség/többség közötti csoportdinamika és identitás fogalmi felől közelít a diszkrimináció megértéséhez. A szociológia pedig leginkább a társadalmi egyenlőtlenségek és azok újratermelődése szempontjából vizsgálja és értelmezi a diszkriminációt, amely megközelítés a könyvben található tanulmányokra is jellemző.” (Tardos, 2015.)

A jogszerűség biztosítása a foglalkoztatás területén a kormánynak is fontos, hiszen 2018. január 1. és 2023. október 31. között valósult meg a Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program keretében a Gazdaságfejlesztési Minisztérium gondozásában egy EU-s „Jogszerű foglalkoztatás fejlesztése” elnevezésű kiemelt projekt. A projekt elsődleges célja a munkavállalók foglalkoztatási körülményeinek jobbá tétele volt annak érdekében, hogy képesek legyenek hosszú távon értékteremtésre és öngondoskodásra munkájuk során, ami az egyéni érdekeik mellett Magyarország versenyképességét is szolgálja. Ehhez elengedhetetlen a fizikai biztonság (munkavédelem) és a jogi biztonság (munkaügyi) szilárd

alapokra helyezése és magasabb szintre emelése. (OMMF) „A bejelentés nélküli foglalkoztatás az adóbevételek kiesését és az egyén öngondoskodó képességét is veszélyezteti, ezen kívül versenyhátrányba hozza a legálisan foglalkoztató vállalkozásokat. A foglalkoztatási ráta emelése, illetve a munkahelyek minőségének javítása érdekében nélkülözhetetlen a be nem jelentett munkavégzés visszaszorítása. A projekt megvalósításának egyik kiemelkedő jelentőségű eleme volt a papír alapú és elektronikus formátumú munkavédelmi, valamint munkaügyi tartalmú tájékoztató anyagok készítése és terjesztése. Ezek az anyagok a munkavállalók bejelentésére, a munkaszerződésre, munkaidőre, munkabérre, diákmunkára vonatkozó alapvető szabályok ismertetéséből, valamint az alapvető munkavédelmi előírások és speciális veszélyforrások ismertetéséből állnak. Ezen szakmai anyagok célcsoportja széles körű, mind a munkavállalókat, mind a munkáltatókat lefedi, hiszen az alapvető munkaügyi és munkavédelmi szabályok ismerete minden munkaerőpiaci szereplő elemi érdeke.” (OMMF)

Érdeemes megemlíteni az emberi jogok, egyenlő bánásmód CSR-témakör főbb elemeit is, hiszen ezek is szorosan kapcsolódnak a jogszerű foglalkoztatáshoz. Ezek az alábbiak:

1. Az emberi jogok elkötelezettsége:

- A szervezet elkötelezett az emberi jogok tiszteletben tartása mellett.
- A szervezet politikája és eljárásai összhangban vannak az emberi jogok alapelveivel.

2. Az emberi jogok kockázatainak azonosítása:

- A szervezet azonosítja az emberi jogokkal kapcsolatos kockázatokat tevékenységei során.
- A szervezet lépéseket tesz a kockázatok megelőzésére és enyhítésére.

3. Az emberi jogok jogorvoslati mechanizmusai:

- A szervezet rendelkezik mechanizmusokkal az emberi jogi jogsértések kezelésére.
- A szervezet biztosítja az érintettek számára a jogorvoslati lehetőségeket.

4. Az emberi jogok tudatossága:

- A szervezet oktatja munkavállalóit az emberi jogokról.
- A szervezet ösztönzi az emberi jogok tiszteletben tartását a beszállítói láncban.

3.3. A sokszínűség a munkahelyen

A sokszínűség a munkahelyen egyre fontosabb kérdés a globalizálódó világban. A sokszínű csapatok innovatívabbak, hatékonyabbak és jobban teljesítenek, mint a homogén csapatok. A vállalatoknak tudatosan kell törekedniük a sokszínűség megvalósítására a munkahelyen, és ezt alapvetően a HR, az emberierőforrás-gazdálkodással foglalkozók tudják biztosítani. A Sokszínűségi Egyezmény, Diversity Charter mozgalom 2004-ben indult Franciaországból, és ez volt az első olyan írásos dokumentum, amely az Európai Unió munkahelyidiszkrimináció-ellenes, esélyegyenlőséget támogató irányelveit rögzítette, és népszerűsíti a foglalkoztatók körében. A célja leginkább a szemléletformálás.

A szervezetek vezetői csatlakoznak hozzá, ezzel a munkavállalók és a piaci környezet számára is egyértelműen üzenik, hogy hisznek a szervezeti sokszínűség értékében, elkötelezettek a megvalósításában. 2015 májusa óta Magyarországon is csatlakozhatnak a felelős foglalkoztatók a Sokszínűségi Egyezményhez. (Sokszínűségi Egyezmény Magyarországon, 2015) A Sokszínűségi Egyezményt bármely szervezet aláírhatja. Az egyetlen kritérium az egyenlő bánásmód tisztelete és az a szándék, hogy a cég sokszínű szervezeti kultúrát alakítson ki. A csatlakozók vállalják, hogy lépéseket tesznek a vállalat irányításának területén a sokszínűség megteremtéséért, olyan humán erőforrás-politikát alkalmaznak, mely egyenlő bánásmódot biztosít: korra, nemre, faji hovatartozásra, bőrszínre, politikai nézetre, fogyatékosagra való tekintet nélkül. Vállalják, hogy megvédik dolgozóikat a diszkriminációval szemben, a munkavállalók bevonásával esélyegyenlőségi tervet készítenek, és folyamatosan nyomon követik a kitűzött célok megvalósulását. (Matiscsákné, 2018.)

A sokszínűség a munkahelyen a munkavállalók demográfiai, kulturális, egyéni és kognitív jellemzőinek sokféleségére utal. A sokszínűség magában foglalja a következő területeket:

DEMOGRÁFIAI SOKSZÍNŰSÉG Nem Kor Etnikum Faj Fogyatékoság Szexuális irányultság Vallás Családi állapot	KULTURÁLIS SOKSZÍNŰSÉG Nyelv Nemzetiség Értékek Attitűdök Tapasztalatok
EGYÉNI SOKSZÍNŰSÉG Személyiség Tanulási stílus Gondolkodásmód Munkastílus Érdeklődési körök	KOGNITÍV SOKSZÍNŰSÉG Képességek Tehetségek Ismeretek Tapasztalatok Perspektívák

Forrás: saját szerkesztés

4. ábra: A sokszínűség területei és elemei

A szakirodalomban egyaránt megjelenik (Koch, 2022) az életkorsemleges és az életkorbarát munkahely megnevezés. Az életkor-semlegesség elsősorban az életkori alapon történő diszkriminációtól való mentességet jelenti, míg az életkorbarát megközelítésben nem egyszerűen arról van szó, hogy a munkáltatók életkoruktól függetlenül kezeljék a munkavállalókat, hanem éppen az ellenkezőjéről: életkorukhoz, életkörülményeikhez képest alakítsák ki a munkahelyet, munkakörülményeket az adott munkavállalók számára leginkább megfelelően. Az adott, aktuális életszakaszban a munkavállalók

munkával kapcsolatos prioritásai, igényei, a rájuk nehezedő pénzügyi és/vagy időbeli nyomások eltérőek. A foglalkoztatók akkor számíthatnak hosszabb távon a munkavállalóra, ha a munkáltatói követelményeket és a munkavállaló munka- és életrésztől eredő igényeit össze tudják egyeztetni.

Egyre több kutatás foglalkozik a generációk vizsgálatával a munkaerőpiacon, de azt is látjuk, hogy „nem a különböző életkorokat kell menedzselni (például idősebbeket, fiatalokat), hanem inkább életkor-tudatos vagy életkorbarát humán erőforrás politikát (age-friendly HR, age-inclusive HR) kell kialakítani, tehát a kormenedzsmentet ki kell terjeszteni minden generációra”. (Tardos, 2017, 120. o.)

Mint ahogy a felelős foglalkoztatásnál is láttuk Az Év Felelős Foglalkoztatója OFA minősítést, a sokszínűséggel, esélyegyenlőséggel kapcsolatosan különböző hazai díjak vannak, néhány példa:

- Diversity Award: A Diversity Hungary által alapított díj, amellyel a sokszínűség és befogadás területén kiemelkedő teljesítményt nyújtó cégeket és szervezeteket ismerik el.
- „Együtt a jövőért” díj: A Fogyatékosággal Élők Esélyegyenlőségi Fóruma által alapított díj, amellyel a fogyatékosággal élő emberek munkaerőpiaci integrációja terén kiemelkedő munkát végző cégeket és szervezeteket ismerik el.
- „Tehetsz Te is” díj: A L'Oréal Magyarország által alapított díj, amellyel a tudomány és a technológia területén kiemelkedő tehetséggel rendelkező, hátrányos helyzetű lányokat és nőket támogatnak.
- „Az Év Esélyegyenlőségi Munkáltatója” díj: A Szociális és Munkaügyi Minisztérium által alapított díj, amellyel a fogyatékosággal élő emberek munkaerőpiaci integrációja terén kiemelkedő munkát végző cégeket ismerik el.
- „A Tolerancia Díja”: A Tolerancia Alapítvány által alapított díj, amellyel a tolerancia és az esélyegyenlőség területén kiemelkedő tevékenységet végző személyeket és szervezeteket ismerik el.
- „Pro Minoritate” díj: A Nemzeti Erőforrás Minisztérium által alapított díj, amellyel a roma származású emberek esélyegyenlőségét elősegítő személyeket és szervezeteket ismerik el.
- „Munkáért díj”: A Foglalkoztatási és Szociális Hivatal által alapított díj, amellyel a hátrányos helyzetű munkavállalók munkaerőpiaci integrációja terén kiemelkedő munkát végző munkáltatókat és szervezeteket ismerik el.

Ezenkívül számos civil szervezet is adományoz esélyegyenlőségi díjakat a saját szakterületükön.

3.4. A zöld foglalkoztatás

A környezeti erőforrások védelme és fenntartható módon való felhasználása egyre fontosabb kérdéssé vált a mindennapjainkban, a gazdaságok és a foglalkoztatás zöldítése is egyre inkább az érdeklődés középpontjába került az Európai Unióban és hazánkban is. Nehéz meghatározni, hogy mely szakmák és mennyire számítanak zöldnek, a megújulóenergia-szektor növekedése egyértelműen azt jelzi, hogy az előbbiben is jelentős bővülés ment végbe mind a hozzáadott érték, mind a foglalkoztatottak számának vonatkozásában is. (Csányi, 2020.)

Az Európai Parlament 2015. július 8-i állásfoglalása a „zöld foglalkoztatás” kezdeményezéséről: a zöld gazdaság munkahelyteremtési potenciáljának kiaknázása (2014/2238[INI]) dokumentum definiálja, hogy a zöld gazdaság olyan gazdaság, amely a környezeti fenntarthatóság elveire épül. Ide tartoznak a megújuló energiaforrások, a fenntartható mezőgazdaság, az ökoépítészet, a hulladékgazdálkodás és a környezetvédelemhez kapcsolódó egyéb ágazatok. Az Európai Parlament állást foglalt a „zöld foglalkoztatás” mellett, amely a zöldmunkahely-teremtés teljesítőkétségének kiaknázását jelenti. A fenntartható gazdaság felé történő lépések új munkahelyek létrejöttét eredményezhetik, és a meglévőket teljes mértékben átalakítják. Az állásfoglalás tárgyalja még a munkaerőpiaci lehetőségeket, illetve hogy milyen készségek szükségesek a zöld foglalkoztatáshoz. „Zöld munkahely”-ről beszélünk, ha zöld beruházásokkal jön létre a munkahely. A köznyelvben viszont általában a környezetbarát technológiát alkalmazó, a környezetbarát technológiát kifejlesztő, a környezetet kímélő és a környezet megóvásáért technológiai fejlesztéseket/beruházásokat megvalósító cégeket is annak tekintik.

Az Európai Parlament és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által javasolt meghatározás szerint a zöld munkahely olyan tisztességes munkahely – függetlenül attól, hogy az a mezőgazdasági, ipari, szolgáltatási vagy a kormányzati szektorban található-e –, amely hozzájárul a környezet minőségének megőrzéséhez és helyreállításához. (Csányi, 2020.)

„A zöld gazdaság hatással van a munkakörökre, alapvetően négy vonatkozásban (Zachár, 2018):

- foglalkoztatási és előmeneteli biztonság,
- készségfejlesztés,
- munkavállalói jólét és egészség,
- munka és magánélet összeegyeztetése.”

Az Európai Parlament állásfoglalásában szerepelnek még a fenntartható munkahelyek is, viszont csak az atipikus munkavégzést említi. Atipikusnak tekintjük a munkavégzésnek mindazokat a formáit, amelyek eltérnek a szokásostól. Szokásosnak tekinthető a teljes munkaidőben, határozatlan időre szóló szerződéssel, alkalmazottként történő foglalkoztatás. (Zachár, 2018)

Tehát a zöld foglalkoztatás nem egy újfajta atipikus foglalkoztatási forma, hanem egy zöld munkahelyen lévő foglalkoztatást jelenti. A munkahelyek zöldítéséhez pedig a meglévő tevékenységek környezetszennyezésének csökkentését kellene támogatni. (Zachár, 2018)

4. Konklúzió

Mint az előbbieken láttuk, a foglalkoztatást különböző jelzőkkel lehet illetni, és mindegyikhez hozzá tudjuk társítani azokat a HR-tevékenységeket, amelyek biztosítják azok megvalósulását. Igen, de azért nem minden csak fekete-fehér, hiszen ezek a foglalkoztatási területek keverednek is. Nézzünk összefoglalásként néhány példát.

Példa a jogszerű, de nem felelős foglalkoztatásra: Egy munkáltató betartja a munka törvénykönyvét, és a minimálbért fizeti a munkavállalóknak. A munkavállalóknak napi 8 órát kell dolgozniuk, és heti 2 munkanap szabadságuk van. A munkáltató biztosítja a munkavállalók számára a munkavédelmi felszereléseket, és betartja a munkavédelmi előírásokat. Ez a munkáltató ugyan jogszerűen foglalkoztatja a munkavállalókat, de nem felelősen. A munkáltató nem tesz semmit a munkavállalók jóllétének javítása érdekében. A munkabér a minimálbér, ami nem feltétlenül elegendő a megélhetéshez. A munkavállalóknak napi 8 órát kell dolgozniuk, ami sok stresszt okozhat. A munkáltató nem biztosít rugalmas munkavégzési lehetőségeket, ami megnehezíti a munkavállalók számára a munka-magánélet egyensúlyának megteremtését.

Példa a felelős foglalkoztatásra: Egy másik munkáltató is betartja a munka törvénykönyvét, de ezen felül is törekszik a munkavállalók jóllétének biztosítására. A munkáltató méltányos bért és juttatásokat biztosít a munkavállalóknak. A munkáltató támogatja a munkavállalók munka-magánélet egyensúlyát, rugalmas/atipikus munkavégzési formákat biztosít. A munkáltató fejlődési, képzési lehetőségeket biztosít a munkavállalók számára, hogy fejlődhessenek, akár karrierjük támogatása érdekében. A munkáltató bevonja a dolgozókat a döntéshozatalba, hatékony panaszkezelési rendszert működtet, és nyitott a munkavállalókkal való párbeszédre. A munkáltató elkötelezett a környezetvédelem és a társadalmi felelősségvállalás iránt. Ez a munkáltató felelősen foglalkoztatja a munkavállalókat. A munkavállalók megbecsülve érzik magukat, elégedettek, és jobban teljesítenek a munkájukban. A munkáltató jobb hírnévvel rendelkezik a piacon, és könnyebben tud munkaerőt toborozni, akár kevesebb bérért is, és a dolgozók lojálisak, meg tudja őket tartani. A gyakorlatban több felelős foglalkoztatást támogató tevékenységet is látunk: a munkáltató bölcsődét vagy óvodát üzemeltet a munkavállalók gyermekei számára, az iskolai szünetekben táborokat szervez a munkavállalók gyerekeinek, támogatja a munkavállalókat a sportolásban és az egészséges életmódban, önkéntes programokat, lehetőségeket biztosít a munkavállalók számára.

A sokszínű foglalkoztatás, ahogy azt korábban már bemutattuk, egy olyan munkahelyi környezet kialakítását jelenti, ahol a munkavállalókat a védett tulajdonságaik alapján (kor, nem, lakhely, családi állapot, származás, vallás, fogyatékoság, szexuális irányultság vagy más egyéni jellemzők) egyenlően kezelik. Ez magában foglalja a foglalkoztatási, munkaerőpiaci esélyegyenlőséget (mindenkinek egyenlő esélye van a munkába állásra, a fejlődésre és az előléptetésre), a befogadást (a munkahelyi környezet nyitott és befogadó minden munkavállaló számára, függetlenül a háttérüktől) és a tiszteletet (minden munkavállalót méltósággal és tisztelettel kezelnek). A sokszínű foglalkoztatás is egyre fontosabbá válik a munkaerőpiacon, hiszen azok a munkáltatók, akik elkötelezettek a sokszínűség és a befogadás iránt, versenyelőnyre tehetnek szert a tehetséges munkavállalók toborzásában és megtartásában.

A zöld foglalkoztatás hozzájárul a környezetvédelemhez és a fenntartható fejlődéshez. A munkahely, álláshely főbb jellemzője, hogy környezetbarát technológiákkal dolgoznak, vagy olyan szolgáltatást nyújtanak, amely csökkenti a környezetterhelést. Lehetnek teljesen új iparágakban, pl. megújuló energia, vagy már meglévő szektorokban is, pl. környezetbarát építkezés vagy mezőgazdaság. Általában szakképzett munkaerőt igényelnek, hiszen speciális tudás kell a zöld technológiák használatához, sokszor innovatív megoldásokat alkalmaznak a környezeti kihívások megoldására. Így hosszú távon biztosabb jövőt jelenthetnek, hiszen a zöld gazdaság egyre fontosabb lesz az életünkben.

Eszter lányunk egy olyan cégnél helyezkedett el, amely komposztálható és újrahasznosítható csomagolóanyagokat forgalmaz a vendéglátásban működő cégek számára. Ez egy felelős, jogszerű, sokszínű és zöld foglalkoztató, amely fenntartható munkahely, hiszen nem csupán egy állást kínál, hanem egy hozzáállást is. Olyan munkakörnyezetet biztosít, ahol a környezetvédelem, a társadalmi felelősségvállalás és a gazdasági siker egyaránt fontos szerepet játszanak. Főbb értékrendként megjelenik a szervezetben a környezettudatos működés (igyekszik minimalizálni a környezeti terhelését, energia-takarékos eszközöket használ, szelektíven gyűjti a hulladékot, és ösztönzi a munkavállalókat a környezettudatos magatartásra), a társadalmi felelősségvállalás (a munkahely tiszteletben tartja az emberi jogokat, biztosítja a munkavállalók méltó munkakörülményeit és fejlődési lehetőségeit, és támogatja a helyi közösséget) és a gazdasági siker (a munkahely hosszú távon is fenntartható módon működik, hatékonyan gazdálkodik az erőforrásokkal, és versenyképes a piacon).

A cikk elméletét szeretném egy a fiatal álláskeresők és munkavállalók körében készített kérdőíves kutatás és fókuszcsoportos interjú keretében kibővíteni, rávilágítani a foglalkoztatás szemléletmódjának szükséges megváltozására és megváltoztatására. Nem elég csupán kifejéríteni a munkahelyeket, hanem több egyéb szempontot is figyelembe kell venniük a munkáltatóknak, ha a fiatal álláskeresőket és munkavállalókat meg akarják nyerni és meg szeretnék tartani.

Hivatkozások

2023. évi CVIII. törvény a fenntartható finanszírozás és az egységes vállalati felelősség-vállalás ösztönzését szolgáló környezettudatos, társadalmi és szociális szempontokat is figyelembe vevő, vállalati társadalmi felelősségvállalás szabályairól és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról.
- 2014/2238(INI): Az Európai Parlament 2015. július 8-i állásfoglalása a „Zöld foglalkoztatás” kezdeményezéséről: a zöld gazdaság munkahely-teremtési potenciáljának kiaknázása (2014/2238[INI]) dokumentum
- CARROLL, A. B. (1991): The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34, 39–48. old.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (2001): Európai Unió zöld könyv.
- LESTER R. BROWN (1981): *Building a Sustainable Society*. A Worldwatch Institute Book, W.W. Norton, New York 433 pp.
- MATISCSÁKNÉ LIZÁK MARIANNA (2017): A felelős foglalkoztatás és a HR. A HR-szakember mint a „szervezetbe engedő” ember, a „kapuőr”. In: Csáfor, Hajnalka, Tánczos, Tamás, Csugány, Julianna (szerk.): *Tudás és innováció a XXI. század gazdaságában*. Válogatás a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar oktatóinak tanulmányaiából. Eszterházy Károly Egyetem, Líceum Kiadó, Eger, 153–166.
- MATISCSÁKNÉ LIZÁK MARIANNA (2018): A személyzetbeszerzés, mint felelős foglalkoztatási HR tevékenység. *TAYLOR* 10 (1), 34–41. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/taylor/article/view/13145>.
- MSZ ISO 26000:2011 Útmutató a társadalmi felelősségvállaláshoz című szabvány
- SUZANNE BENN – DIANNE BOLTON (2015): *CSR irányítói – alapfogalmak, kulcskonceptiók*, Atlantis Press.

Internetes források

2003. ÉVI CXXV. TÖRVÉNY „Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról”.
letölthető: http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0300125.TV.
- COM (2011) 681 végleges (2011) Európai Bizottság: Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, a Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának *A vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó megújult uniós stratégia (2011–2014)*. Brüsszel, 2011. 10. 25. letölthető: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0681&from=EN%E2%80%9D>
- AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS (EU) 2022/2464 IRÁNYELVE (2022. december 14.) a 537/2014/EU rendeletnek, a 2004/109/EK irányelvnek, a 2006/43/EK irányelvnek és 2013/34/EU irányelvnek a fenntarthatósággal kapcsolatos vállalati beszámolás tekintetében történő módosításáról (EGT-vonatkozású szöveg)

- AZ EURÓPAI BIZOTTSÁG (2019) MUNKADOKUMENTUMA – Vállalati társadalmi felelősségvállalás, felelősségteljes üzleti magatartás, valamint üzlet és emberi jogok: a haladás áttekintése című munkadokumentuma. letölthető: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/34482>
- AZ EU BIZOTTSÁG (1): Vállalati fenntarthatóság és felelősségvállalás, letölthető: https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/sustainability/corporate-sustainability-and-responsibility_en
- CSÁNYI VERONIKA (2020): *Zöld munkahelyek az Európai Unióban és Magyarországon*, MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet Budapest. letölthető: https://gvi.hu/files/researches/604/z%C3%B6ldfoglalkut%C3%A1sif%C3%BCzet2020_20200428.pdf
- KOCH MÁRIA (2022): *Mit jelent az életkor-barát munkahely?* Letölthető: <https://jogkoveto.hu/tudastar/etelkor-barat-munkahely>
- OFA: GINOP-5.3.6-17-2017-00001 „Vállalati felelősségvállalás ösztönzése és állásfel-tárás” című kiemelt projekt. letölthető: <https://ofa.hu/felelosfoglalkoztato>
- OMMF: „Jogszerű foglalkoztatás fejlesztése” elnevezésű kiemelt projekt. Letölthető: http://www.ommf.gov.hu/index.html?akt_menu=565
- SALLAI ANDRÁS (2019): *Munkahelyi egészség és biztonság*, Szabad Információs Társada-lom, letölthető: https://szit.hu/doku.php?id=oktatas:szakmaspecifikus_modulok:munkahelyi_egeszseg_es_biztonsag#jogszeru_foglalkoztatas
- SOKSZÍNŰSÉGI EGYEZMÉNY MAGYARORSZÁGON (2015). Letölthető: <http://old.bv.gov.hu/sokszinusegi-egyezmeny-magyarorszagon>
- TARDOS KATALIN (2015): *Halmazódó diszkrimináció. Kirekesztés és integráció a munka-erőpiacon*. Belvedere Kiadó, Szeged. https://real.mtak.hu/29252/1/Tardos_Katalin_Halmazodo_diszkriminacio_Belvedere2015_online_u.pdf
- TARDOS KATALIN (2017): *Életkor és esélyegyenlőség. Az életkori sokszínűség alakulása a vállalati HR stratégiák tükrében*. Letölthető: https://real.mtak.hu/73103/1/etelkor_es_eselyegyenloseg_tardos_katalin_konyv_20171019.pdf
- ZACHÁR JÁNOS (2018): *Zöld foglalkoztatás. Lépések a fenntarthatóság felé*. 23. évfolyam 2. szám (72) tavasz, 18–19. oldal. letölthető: https://kovet.hu/wp-content/uploads/2018/09/lepések_72.pdf

A munka természetes ára az Európai Unióban és a regeneratív gazdaság

BARANYI DÁNIEL MARTIN^a, CSONTOS TAMÁS TIBOR^b

^aEszterházy Károly Katolikus Egyetem

Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Gazdaságtudományi Intézet, Vállalkozás-gazdaságtan Tanszék

Egészségház u. 4., Eger 3300

baranyi.daniel@uni-eszterhazy.hu

^bBudapesti Corvinus Egyetem

PhD-hallgató, Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola

Világgazdasági Program

Fővámter 8., Budapest, 1093

tamas.csontos3@stud.uni-corvinus.hu

Tanulmányunk kiinduló tézise, hogy az európai gazdaságok tartósan a munka természetes ára által megkívánt, regenerációt biztosító jóléti szint alatt működnek napjainkban. A természetes bér fogalmának rövid elméleti, történeti áttekintését követően a természetes bér fogalmát a regeneratív gazdaság koncepciójával kapcsoljuk össze. Bemutatjuk, hogy a neoliberális versenyállam hogyan termeli újra a gazdaságok extraktív működését. A gazdaság extraktív működése pedig az Európai Unió globális mércével mérten gazdag országaiban is folyamatosan kitermeli a szegénység új formáit, amit a fordított Maslow-piramis és a modern prekárius réteg létrejöttén keresztül mutatunk be. A tanulmány fő üzenete, hogy a gazdaság regeneratív képességének biztosítása a társadalmi részvételt biztosító reáljólét újraértelmezésével lehetséges.

Kulcsszavak: regeneratív gazdaság, természetes bér, neoliberalizmus, járadék, munkaerőpiac

1. Munkaerőpiaci feszültségek napjainkban

A tanulmányunk előzményét azok a munkaerőpiaci feszültségek adják, amelyekkel napjainkban Európai Unió-szerte találkozhatunk. A koronavírus-járvány hatásai és az azt követően erőre kapott infláció helyezték a gazdasági közgondolkodás homlokterébe

a munkaerőpiaci problémákat. Ezt mutatja többek között az OECD-államokon végigsöprő *nagy felmondási hullám* (Great Resignation) (Tharoor, 2021), a *quiet quitting* jelensége (Folkman–Zenger, 2022; Szabó, 2023), az EU-s tagállamokra jellemző krónikus munkaerőhiány, a home office és home office-ból történő *visszatérés* nehézségei, a sztrájkhullámok, a bevándorlás és vendégmunkások körül kialakuló konfliktusok – csak néhány példa a válság narratívákra. Meglátásunk szerint ezek a feszültségek csak tünetek, melyeket a pandémiás helyzet és az infláció kihangsúlyozott ugyan, de valójában hosszabb távú trendek eredményei. A tanulmányunk célja, hogy a munkaerőpiaci válságjelenségek mögött meghúzódó extraktív gazdaság hatásait bemutassuk, és hozzájáruljunk az ennek meghaladásáról szóló diskurzushoz.

Kiinduló tézisünk, hogy az európai uniós gazdaságok tartósan a munka természetes ára által megkívánt, regenerációt biztosító jóléti szint alatt működnek napjainkban.

2. A természetes bér

Ebben a fejezetben rövid áttekintést adunk arról, hogy a klasszikus politikai gazdaságtanban mit értettek az egyes szerzők a munka természetes árának. Az elméletek áttekintése során azt láthatjuk, hogy a munka pénzben kifejezett ára milyen kapcsolatban áll az igényekkel és az igényeket kielégítő javak árával.

2.1. Adam Smith – Egyenlőtlen alku

A klasszikus politikai gazdaságtan alapítójának tekintett *Adam Smith* (1959) a *Nemzetek gazdasága* c. művében egy nemzet gazdagságának – ma úgy mondhatnánk –, a nemzetgazdasági teljesítménynek az okait kutatja. Smith a bérekről a következő rövid összefoglaló megállapítást teszi:

„A munka pénzbeni árát mindenkor két körülmény *szabályozza*: a munkáskezek iránti kereslet, valamint a létfenntartási cikkek és kényelmi eszközök ára.” (Smith, 1959: 134. o.)

A létfenntartási cikkek és kényelmi eszközök árát tekinthetjük a béreket alulról szabályozó korlátnak (Smith fogalmaival a munka mint áru természetes ára), mely alá tartósan nem kerülhetnek a bérek, a felső korlátot pedig a munkáskezek iránti igény jelenti (Smith alapján monopolár). A természetes ár alatt hosszú távon nem lehet egy termék és munka ára sem, mert az az adott tevékenységből erőforrások kivonásával járna, ami munka esetén az adott foglalkozási ágazatból a munkások elvándorlását jelentené. Felette viszont az azt előidéző szabályok (Smithnél többek között a monopólium és tanoncszabályok) fennállásával akár évszázadokon keresztül maradhatnak. A bérek a mindenkori alkuerők függvényeképpen alakulnak ki, amit a szabályozások mellett a gazdaság fejlődése (és nem az elért gazdagság) szabályoz. A fejlődő, gyorsan növekedő

országokban magasan a természetes bér feletti bérek alakulnak ki, ezáltal folyamatos népességnövekedést előidézve, a gazdag, de már stagnáló országokban jellemzően a természetes bér alsó korlátja körül alakulnak a bérek.

„A munkabér emelkedése nem az ország mindenkori tényleges jólétének, hanem a jólét szüntelen növekedésének a függvénye. Ennek megfelelően a munkabérek nem is a leggazdagabb, hanem az éppen virágzó, vagyis leggyorsabban gazdagodó országokban a legmagasabbak.” (Smith, 1959, 119. o.)

2.2. David Ricardo – Természetes bér

Ricardo elméletében Smithez hasonlóan létezik a különböző javaknak és erőforrásoknak egy természetes ára, amely körül a tényleges piaci árak hosszú távon ingadozik. Más erőforrásokhoz hasonlóan a munkának, így a béreknek is van egy természetes szintje, amely felé konvergálnak. Ezt az ingadozást pedig a népesség változása okozza. (Ricardo, 2017)

„A munka természetes ára az az ár, amely szükséges ahhoz, hogy a munkások összessége megélhessen, és számának növekedése vagy csökkenése nélkül saját embercsoportját fenntarthassa... Bármennyire térjen is el a munka piaci ára a természetes áratól, az árukhoz hasonlóan megvan benne az az irányultság, hogy igazodjon ahhoz.” (Ricardo, 2017, 134. o.)

Vagyis a természetes jövedelem a bérjövedelemnek egy olyan szintje, amely alatt nem képes önmagát megújítani a munkaerő. Alatta egyéni szinten többek között nem tud elegendő élelemhez jutni, vagy társadalmi szinten nem tud gyermeket vállalni. Felette pedig túlnépesedés és munkanélküliség tapasztalható, ami lefelé nyomja a béreket.

Fontos megvizsgálunk azt a (látszólagos) ellentmondást, hogy a jövedelem növekedése és a gyermekszám sokszor fordított arányosság szerint változott az empirikus tanulások szerint, és ha napjainkban megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy az európai átlagnál jelentősen alacsonyabb jövedelmű országok sokkal magasabb termékenységi rátával rendelkeznek. Smith (1959) érvelése szerint, ahogy ezt korábban idéztük, a népesedési folyamatokat a gazda(g)ság abszolút nagysága helyett a gazdasági növekedés dinamikájával magyarázhatnánk.

David Ricardo pedig nem feltételezte azt, hogy a természetes bér szintje időben és országonként egyforma nagyságú lenne. Egyrészt számolt az egyes országokban az árak különbségével, másrészt az igények természetével is foglalkozott.

„Ezt nem úgy kell értenünk, hogy a munka természetes ára, még ha élelmiszerekben és szükségleti cikkekben fejezzük is ki, teljesen rögzített és állandó. Időben változó ugyanabban az országban is, és igen lényegesen különbözik országok szerint. Alapvetően a nép életmódjától és szokásaitól függ. Egy angol munkás bizonytalant tartana, hogy a bére a természetes szint alatt van, és túl szűkös ahhoz, hogy családot tarthasson el belőle, ha abból élelmiszerként csak burgonya telne, és csak vályogvaskóban lakhatna belőle; az ilyen szerény életigényeket mégis gyakran elegendőnek ítélik az olyan országokban,

ahol az »emberi élet olcsó«, és az ember igényei könnyen kielégíthetők.” (Ricardo, 2017, 137. o.)

Vagyis Ricardo alapján a bérek természetes szintje az életigényektől és az ezen igények kielégítéséhez szükséges javak árától függ. Ha az életigények tartósan kielégíthetetlenek, akkor a munkások nem vállalnak gyerekeket, így számuk fokozatosan hanyatlak, így a bérek korrekciójára Ricardo elméletében a demográfiai változások kényszerítenek.

2.3. Karl Marx – A kizsákmányolás elmélete

A marxi elmélet sarokköve a munka kizsákmányolása. Marx (1955) érvelése szerint a munkás nem a munkáját (vagy a munkájának a gyümölcsét) értékesíti, hanem kizárólag a munkaerejét. Ez a különbség súlyos következményekkel jár, és megmagyarázza a smithi egyenlőtlen cserét. A munkaérték-elmélet szerint a csereértékét egy árunak a belé fektetett társadalmilag szükséges munka mennyisége határozza meg. Ugyanakkor a ténylegesen befektetett munka és az áru értékesítése során kapott munka mennyisége már Smithnél is elvált egymástól, amint a munkás bekerített földön dolgozik vagy eszközt használ (ezen esetekben az áru ára a járadékot és a profitot is biztosítja a béren felül), ezért Smith az áruk árányait nem a munkamennyiség alapján határozta meg (Smith, 1959). Ricardo szerint a munkások hosszú távon a természetes bér körüli jövedelemhez jutnak, az efelett előállított érték a tőkés és földesurak jövedelme (Ricardo, 2017). Marx is ezt a gondolatot viszi tovább, mely szerint a munkás a munkaideje alatt nagyobb értékben hoz létre javakat, mint amennyi értékű áruhoz hozzáfér a munkabére által. A kettő közötti különbség a kizsákmányolás foka, egyben a tőkés jövedelme. A legkisebb munkabért, ami még biztosítja a munkaerő megújulását, szükséges munkának hívja, ennél nagyobb mennyiségű az értékesítés során az áruért kapott munka mennyisége, a kettő különbsége a többletmunka. A szükséges munka és a többletmunka aránya pedig a kizsákmányolás foka Marx szerint (Marx, 1955). Véleményünk szerint a kizsákmányolás marxi meghatározása kevés az extraktív gazdaság meghatározásához, hiszen a szükséges munkának megfelelő bér a regeneráció biztosítására már elegendő lehet, így a marxi értelemben vett kizsákmányolás nem szükségszerű feltétele a természetes bér alatti bérszínvonalnak, ezért azt gondoljuk, hogy napjaink extraktív gazdasági működését a többletmunka kisajátításának koncepciójával nem magyarázhatjuk.

3. Regeneratív gazdaság és a természetes bér

3.1. A természetes bér fogalma modern köntösben

A klasszikus politikai gazdaságtan természetesbér-fogalma nemcsak egy elmélettörténeti érdekesség, hanem releváns napjaink gazdaságtudományi és gazdaságpolitikai vitáiban is. Az utóbbi években elterjedt a körforgásos és regeneratív gazdaság koncepciója, leginkább

a mainstreammel erőteljesen kritikus ökológiai közgazdaságtani gondolkodásban (lásd: Fullerton, 2015; Brown et al., 2018; Morseletto, 2020). A regeneratív gazdaság lényegében egy modern megfogalmazása annak, amit a klasszikus politikai gazdaságtan a munka természetes áráként jelölt meg, hiszen lényege egy olyan gazdasági rendszer létrehozása, amely biztosítja az emberi közösségek öfenntartó működését. Brown és munkatársai (2018, 28. o.) például így fogalmazzák meg: „*A regeneratív gazdaság úgy tartja fenn a megbízható inputokat és az egészséges outputokat, hogy nem meríti ki a kritikus inputokat, és nem károsítja a tágabb társadalmi és környezeti rendszerek más részeit, amelyektől függ.*” A regeneratív gazdaság fogalmában tehát már nemcsak az emberi közösségek, hanem a természet újratermelő képességének biztosítása is megjelenik.

A regeneratív gazdaság koncepciója a jelenlegi extraktív jellegű gazdasági rendszerünk újraírására törekszik. Az extraktív gazdaság fogalma Acemoglu és Robinson (2012) extraktív (vagy kizsákmányoló) intézményeket leíró megközelítésére épül, amely szerint azok az intézmények nem tudják segíteni a fejlődést, amelyek az erőforrásokat egy szűk elit körében osztják szét. Kelly és Howard (2021) szerint az extraktív gazdaság egy olyan felfogást jelent, ahol az emberi közösségek és a természet a gazdasági folyamat inputjai, amiből a lehető legtöbb értéket kell kipróbálni, figyelmen kívül hagyva azok esetleges degradációját. Az extraktív gazdaságban az egyén a társadalomtól és a természettől különálló haszonmaximalizáló ágens, s így a gazdasági folyamat is elválik a helyi közösségektől és a természettől. A regeneratív gazdaság gondolata ezzel az extraktív jellegű gazdasággal szemben fogalmazódik meg. A regeneráció tehát a munka újratermelésének biztosítása mellett a természet regeneratív képességének megőrzését és a közösségek regenerációját is magába foglalja. A regeneratív gazdaság tehát a Polányi (2004) által megfogalmazott béagyazódáson alapul, amely szerint a gazdasági folyamatok, így a munka is be van ágyazva a társadalmi folyamatokba, azaz a helyi közösségek működésébe, s valójában abból kiszakítani tévedés.

A klasszikus politikai gazdaságtan természetesbér-elmélete tehát a modern felfogás szerint a regeneratív gazdaság, leginkább a munka regenerációjának kérdését feszegeti. A fogalom azért fontos, mert rávilágít arra, hogy a regeneratív gazdaság kiépítéséhez szükséges átgondolni, mi az a természetes bér, amely biztosíthatja a munka újratermelését. Ahhoz viszont, hogy ezt a fogalmat a napjaink vitáiban is tudjuk használni, két alapvetés tisztázására van szükségünk.

Egyrészt a munka újratermelését a modern társadalmakban már nem egyedül a bér garantálja. Ennek oka, hogy a 20. század közepétől megindult a jóléti állam felemelkedése, amely éppen arra irányult, hogy megteremtse a munka újratermelésének nem bérjellegű feltételeit. Ahogy Esping Andersen (1991, 119. o.) rámutat: „*Ha a szociális jogok megkapják a tulajdonjogok jogi és gyakorlati státusát, ha sérthetetlenek lesznek, és ha az állampolgári mivolt, nem pedig a teljesítmény alapján járnak, akkor ezek az egyén piaccal szembeni státusának árujellegtől való megszabadítását, dekommodifikációját is*

megtestesítik”. Ez a koncepció jelentősen egybecseng a Polányi (2004) -féle megközelítéssel, amely a nagy transzformációként írta le az átmenetet a 19. századból a 20. századba. Ennek keretében az önszabályozó piacnak a munkát, a pénzt és a földet áruvá változtató logikájával szemben létrejött a társadalom ellenválasza, amely kitermelte ezek beágyazódását a társadalmi viszonyokba. A jóléti állam ennek legfontosabb eszköze lett, ezzel megszüntetve a piacon szerzett munkabér kizárólagosságát a munka regenerációjának kérdésében.

A jóléti állammal megjelent egy olyan jövedelmi elem, amely állampolgári alapon jár, és nem teljesítményhez kötött, sőt sok esetben valójában természetbeni juttatásként jelentkezik, ezzel a bér és a profit fogalmait meghaladva. Mi a továbbiakban ezt a jövedelmi elemet járadékszerű jövedelmeknek nevezzük, alapozva korábbi elmélettörténeti munkánkra a járadék vonatkozásában (lásd: Baranyi–Csontos–Trautmann, 2023). Azért érdemes ezt járadékszerűnek hívni, s nem pusztán járadéknak, mert a járadékokhoz a mainstream közgazdaságtan keretei között negatív konnotációk társulnak.

A járadék összefonódik a járadékvadászat fogalmával, amely egyértelműen a teljesítmény nélküli, a szabályok megváltoztatása által megszerezett, piacon nem versenyezhető jövedelemnek tekinthető. Természetesen a mélyebb elemzések rámutatnak, hogy a járadék fogalma ennél sokszínűbb. Például Alfred Marshallnál a fogyasztói többlet fogyasztói járadékként jelenik meg, sőt az innovációs járadékot is tekinthetjük pozitívnak (Szalai, 2018). Vagy például a mi szóhasználatunkhoz nagyon hasonlóan Mihályi és Szelényi (2019) a jóléti kiadásokat nevezi szolidaritási járadéknak. Ezzel összhangban számunkra a járadékszerűség nem negatív. Mi a járadékszerű jövedelmek alatt az állampolgári részvétel lehetőségét biztosító pénzbeli vagy természetbeni juttatásokra gondolunk, ilyen lehet az oktatás, a társadalombiztosítás minden formája (egészségügy, nyugdíj, idősgondozás), a munkanélküli segély, de ide soroljuk a munkáltató által adott béren kívül juttatásokat is. A jóléti állam felemelkedése után tehát nem beszélhetünk pusztán csak bérről, szükséges a járadékszerű jövedelmeket is figyelembe vennünk. A továbbiakban a természetes bér fogalma helyett így a *természetes jóléti szint* elnevezést használjuk, ezzel utalva arra, hogy a bérek és járadékszerű jövedelmek összességére gondolunk.

A második alapvetés, amelyet tisztáznunk kell, a munka fogalma, hiszen nem mindegy, hogy mit akarunk regenerálni. A klasszikus politikai gazdászok a klasszikus kapitalizmus körülményei között tevékenykedtek, így számukra a munka fogalma is mást jelentett, mint ma az információs és kommunikációs technológiák és a globalizáció korában. Mít is tekinthetünk munkának a 21. században? A klasszikus megközelítés szerint a munka egyenlő a munkaidőben végzett tevékenységekkel. Ez az állítás ugyanakkor ma nem állja meg a helyét, hiszen a munka egyre inkább távolodik a fizikai és munkaidőhöz kötött munkáktól, és egyre inkább a szellemi és rugalmas munkaformák felé mozdul el. Ez a változás megjelenik a home office vagy az atipikus munkaformák

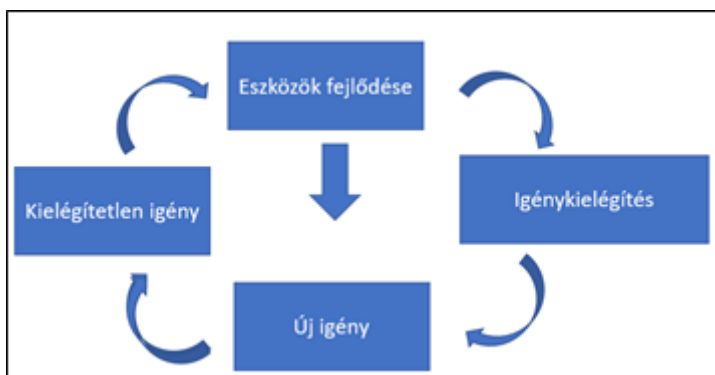
elterjedésében. Ebben az új rendszerben a munkaidő és a szabadidő, illetve az otthonlét és a munkahelyen való tevékenységek végletesen összefonódnak, ami miatt a munkaidőt egyre nehezebb elválasztani a szabadidőtől. A rugalmasság mint olyan erénynek is tekinthető, ugyanakkor ha nem folytatunk tudatos életvezetést, könnyen csúszhatunk az önkizsákmányolás csapdájába, amikor a rugalmasság mégis a feltöltődésünk rovására megy, s ha ez tartós marad, az nem biztosítja regenerációt. Han (2015) éppen amellett érvel, hogy ez a fajta önkizsákmányolási folyamat az, ami létrehozza a társadalmaink rossz pszichológiai állapotát. Emiatt a munkát ma már kevésbé a munkaidővel, mint az ahhoz kapcsolódó energialeadással és erőfeszítéssel határozhatjuk meg, s ezzel szemben a szabadidő ezeknek az energiáknak a visszanyerését jelenti.

Továbbá ha a hagyományos megközelítést vesszük alapul, akkor csak azt kell munkának tekintenünk, amiért pénz jár. Ugyanakkor ezzel a valós társadalmi hasznot hajtó tevékenységek egy részét kizárjuk a vizsgálódási körünkéből. Például az úgynevezett reprodukciós tevékenységek jó része (mint a háztartásvezetés, gyermeknevelés) elengedhetetlen a regeneráció biztosításához. Emellett a hagyományos definíció tartalmaz számos olyan munkát, amelyet viszont nem tarthatunk társadalmilag értékesnek. Ezeket nevezi Graeber (2020) *bullshit munkáknak*. Az ilyen munkákért bár pénzt adnak, valójában nem járulnak hozzá a társadalom fejlődéséhez, emiatt a regenerációjuk biztosítása semmiképpen sem hasznos, így a hagyományos megközelítésre nem hagyatkozhatunk. A munkát ezért korábbi tanulmányunk (Baranyi–Csontos, 2022) alapján az állampolgári részvétel módjaként olyan energialeadással, erőfeszítéssel járó tevékenységnek tekintjük, amely hozzájárul a társadalmi szükségleteink kielégítéséhez. A munka ilyenét megújításával nem hagyjuk ki azokat a társadalmilag hasznos tevékenységeket, amelyekért közvetlenül nem jár pénz, illetve kizárjuk a bullshit munkákat.

3.2. A tézis elméleti indoklása

A klasszikus politikai gazdaságtan természetesbér-fogalmának modernizálásához szükséges pontok áttekintése után bemutathatjuk a tézisünket újragondolt formában. **A tézis modernizált változata így szól: az európai uniós gazdaságok tartósan a munka (vagyis a társadalmi részvétel) természetes (vagyis regenerációt biztosító) jóléti szintje (vagyis bérek és járadékszerű jövedelmek) alatt működnek.** A kérdés, amire ezek után válaszolnunk kell, hogy hogyan is állhat elő ez az állapot. A választ jelen tanulmányunkban elméleti alapokon adjuk meg, de a jövőben ennek empirikus tesztelése is indokolt. Két elméleti érvet tudunk felhozni a helyzet magyarázatára.

Az első a modern gazdaság igényteremtési mechanizmusában rejlik. Ez azt jelenti, hogy felfelé irányuló nyomás nehezedik a Ricardo által életigényeknek hívott szintek emelkedésére. Az igények folyamatos újratermelődését és egyben egyre magasabb szinten történő jelentkezését írja le az alábbi Artner Annamária (2020) cikke alapján készített ábra (1. ábra).

Forrás: Artner (2020) alapján saját szerkesztés

1. ábra. Az igényteremtés mechanizmusa

Az ábrából láthatjuk, hogy a technikai haladás a pillanatnyi igényeinkre válaszul jön létre, azt elégti ki, ugyanakkor az igények természete, hogy kielégítésüket követően újra és magasabb szinten jelentkeznek. Artner (2020, 17. o.) azonban még egy tényezőre felhívja a figyelmünket: „Megjegyzendő, hogy a profitszempontoknak alávetett tömegtermeléssel eljutottuk a szükségletek szándékolt termelése korába, annak minden tovahaladó káros társadalmi, környezeti vonatkozásával együtt.” Annyiban vitatkoznánk a szerzővel, hogy a szükséglet szó sok esetben inkább igényt jelent. Nem a szociális vagy a biztonság iránti szükséglet új, csak az, hogy ehhez ma milyen eszközökre van szükségünk. Az igény így úgy definiálható, mint a szükséglet kielégítésének a termelés és fogyasztás rendszerében megjelenő konkrét módja. A gazdagabb országokban ezek az igények gyakran magasabb anyagi szinten teszik lehetővé ugyanazon szükségletek kielégítését; ahogy Amartya Sen (1983) is bemutatja, míg egy szegényebb országban a közösségi életben való részvételhez valójában nagyon kevés anyagi erőforrás is elegendő lehet, addig egy gazdagabb országban sokkal magasabb anyagi követelményekkel tud megvalósulni a közösségi életben történő részvétel. Polányi (2004) pedig a következőképpen fogalmazza meg ugyanezt:

„A legújabb történelmi és antropológiai kutatások legfontosabb eredménye az, hogy az ember gazdagsága általában társadalmi kapcsolataiba van rejtve. Cselekedeteivel nem egyéni érdekeit védi az anyagi javak birtoklásában, hanem társadalmi állását, társadalmi igényeit, társadalmi előnyeit. Az anyagi javakat annyiban értékeli, amennyiben ezt a célt szolgálják.” (Polányi, 2004: 75. o.)

Az Artner (2020) által is leírt igényteremtő mechanizmust John K. Gailbraith amerikai közgazdász is kifejtette az „Az új ipari állam” című könyvében. Ennek fő mondanivalója, hogy az új ipari állam keretei között a kereslet a termékek iránt már nemcsak a fogyasztók által generálódik, hanem az ipari rendszer az, ami létrehozta a keresletet, például a reklámozás segítségével, ahogy Gailbraith (1970, 249. o.) kifejti: „Senki sem bizonygatná új

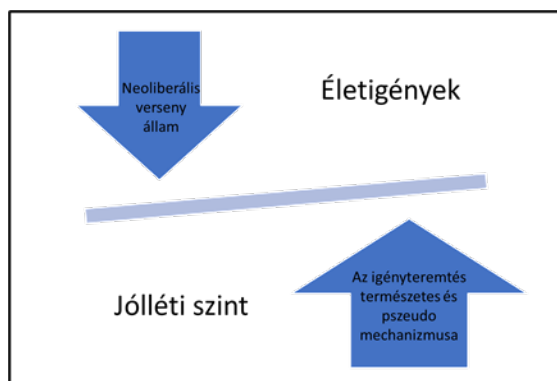
csomagolások, újfajta feldolgozott élelmiszerek, különleges összetételű fogpaszták, fájdalomcsillapítók vagy régebbi termékek új változatainak előnyeit. Minthogy senki sem ébresztene igényt e termékek iránt, az emberek kevésbé megbízhatóan költenék el jövedelmüket”. Napjaink fejlett gazdasági tehát önmaguk fenntartása érdekében a keresletet generáló új igényeket ébresztenek. Mindezek eredményeképpen tehát elképzelhető egy olyan folyamat, ahol az igények gyorsabban nőnek, mint a fogyasztóknál megjelenő bérek és járadékszerű jövedelmek, így a természetes jóléti szint tartósan elérhetetlenné válik.

Természetesen érvelhetnénk amellett, hogy az új igények megjelenése valamilyen technológiai innovációt és újítást hordoz, így ez az igényteremtési folyamat pozitív. Ez viszont sokszor nem igaz, sőt *Gailbraith* (1970) érveléséből is az tűnik ki, hogy az igények létrehozása főként nem valódi innovációkat, hanem egyszerű marketingtrükköket tartalmaz, ami valójában nem jelent előrelépést. *Mensch* (1979) ezeket az innovációkat nevezi pszeudoinnovációknak, amelyek már nem hordoznak magukban valódi fejlődést. Ezt tetézi többek között a tervezett elavulás jelensége is. Ennek keretében a gyártók a termékeket tudatosan rövidített működési idővel adják közre, ezzel serkentve a vásárlókat újabb fogyasztásra (lásd: *Guiltinan*, 2009; *Rivera & Lallahomed*, 2016). Amellett, hogy ez a jelenség a természet szempontjából rendkívül fenntarthatatlan, ezzel együtt hozzájárul ahhoz a folyamathoz, amely miatt az igények növekedése meghaladja a jóléti szint növekedését. Összefoglalva tehát, az igények tovahaladó növekedése, ha meghaladja a jóléti szint növekedését, önmagában hordozza a tézis teljesülését, ugyanakkor még súlyosabbá teszi a helyzetet, ha ezek az igények eltávolodnak a szükségletektől, vagy éppen bizonyos szükségletekkel össze nem egyeztethetők. Ez utóbbi igényeket pszeudoigényeknek nevezzük, ezzel megkülönböztetve az igénytermelés természetes és pszeudofolyamatát.

A második elméleti ok, amely miatt tartósan a regenerációt biztosító jóléti szint alatt működhetnek a gazdaságok, hogy a jövedelmek nem nőnek eléggé ahhoz, hogy lépést tartsanak az igények növekedésével. Ez lényegében az előző ok megfordítása, csak most arra összpontosítunk, hogy miért is érezhető egy lefelé irányuló nyomás a jövedelmek növekedésében, miközben az ipari rendszerben az igények egyre gyorsabban termelődnek. Ennek okát a jóléti állapot felváltó, az elmúlt 30 évben dominánsan uralkodóvá váló neoliberális versenyállam-felfogásban találhatjuk meg. A versenyállam *Cerny* (1997) kifejezése, amely azt ragadja meg, hogy az 1970-es évektől kibontakozó, közkeletű néven gazdasági globalizálódásnak hívott folyamat az államokat arra készítette, hogy versenyezzenek a tőke letelepítéséért. Mivel a tőke ott telepszik le, ahol a legjobbak a körülmények, ez utat nyitott az alacsony adókkal és bérekkel folytatott versenyzés előtt. A neoliberális versenyállam fő célja tehát a tőke szempontjából vizsgált versenyképesség biztosítása lett (*Ban*, 2016), amely két messzemenő következménnyel járt. Egyrészt kialakította a káros bérversenyt, amely miatt az államok a bérek lenyomásában lettek érdekelték. Másrészt a versenyképesség szempontjából hátrányosnak ítélt jóléti szolgáltatások leépítése is megkezdődött, ami összekapcsolódott a neoliberális

gondolkodás azon hagyományával, amely az állam visszaszorítását tűzte ki célul. Ezt segítette az offshore és a káros adóverseny folyamata, amely nehezítette a jóléti állam finanszírozását. A neoliberális versenyállam tehát, miközben a bérek növekedésére egy lefelé irányuló nyomást helyezett, a jóléti államot, így a járadékszerű jövedelmi elemek növekedését is jelentős megpróbáltatásoknak tette ki. Ez a folyamat, ahogy *Piketty* (2015) bemutatja, az egyenlőtlenségek erőteljes növekedésében csúcsondott ki az elmúlt 30-40 évben. A növekedő egyenlőtlenségek pedig hozzájárultak ahhoz, hogy a jövedelmek a társadalom egyre kisebb részéhez kerülnek, akiknek biztosítva van a regenerációja, ugyanakkor a társadalom széles rétegei stagnáló bérekkel szembesülnek (lásd: *Mishel, Gould, & Bivens, J., 2015*). Eközben működik az első mechanizmus, tehát egyre több igényt kell kielégítenünk a stagnáló jövedelemért, így kerülhet a társadalom jó része a regenerációt biztosító jóléti szint alá.

A két mechanizmus eredőjét szemlélteti összefoglalóan a *2. ábra*. Vagyis miközben az ipari rendszer működéséből kifolyólag felfelé irányuló nyomás nehezedik az élettigények szintjére, amit erősít az pseudoigények megjelenése is, közben a neoliberális versenyállam a káros bérversennyel, illetve a járadékszerű elemek alacsonyan tartásával lefelé irányuló nyomást helyez a jóléti szintre.

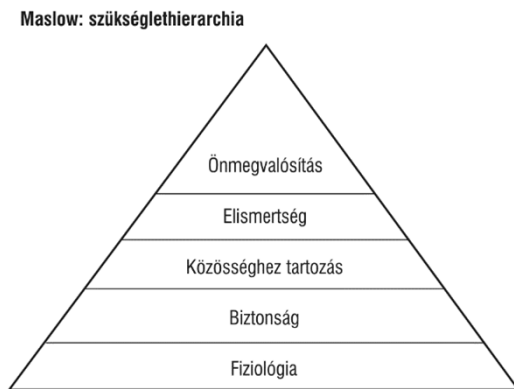

Forrás: saját szerkesztés

2. ábra. A két mechanizmus működése

A jövedelmek növekedésének visszafogása és az igények gyorsuló termelése elvezetett az általunk fordított Maslow-piramisnak nevezett jelenség kialakulásához. A Maslow-piramis a szükségletek hierarchiáját mutatja, ahogy az a *3. ábrán* is látszik. Ez alapján azt gondolhatjuk, hogy az „önmegvalósítás”, „valósítsd meg önmagad”, „személyes fejlődés” jelszavakat alkalmazó modern gazdaságokban a többségnek az önmegvalósítás szintje alatti szükségletei maradéktalanul biztosítva vannak. Jelen tanulmányban amellet érvelünk, hogy ez nem így van. Ugyanis miközben egyre feljebb lépdeltünk a Maslow-piramison, néhány alacsonyabb lépcsőfokon jelentkező szükséglet kielégülése

veszélybe került. Egy aktuális példával élve az első két szint a fiziológiai szükségleteknek és a biztonság szükségletének szempontjából a biztos lakhatás nélkülözhetetlennek tűnik. Ha a lakhatáshoz való hozzáférést vizsgáljuk, Európa-szerte azt láthatjuk, hogy az olyan lakásoknak, melyek a mai kor igényességének megfelelnek (felszereltség, infrastrukturális bekötöttség vagy éppen elhelyezkedés), az ára nagyon nagy mértékben növekedett reálértelmenben az európai nagyvárosokban, ami széles rétegek lakhatási problémáihoz, sőt sokak szerint egyenesen lakhatási válsághoz vezetett. Ebben épp azok a tényezők játsszák a főszerepet, amelyeket felsoroltunk, vagyis az igények jelentős növekedése (akár természetes akár pseudo-), miközben a járadékszerű jövedelmek nem nőttek (bérlakásépítések), és az egyenlőtlenségek megnövekedtek, ami elvezetett a befektetési célú lakásvásárlás jelentős elterjedéséhez és a lakásárak elszaladásához. Vagyis miközben egyre több elérhető termék és szolgáltatás az önmegvalósítás szükségletéhez kapcsolódik – tehát ebben az értelemben szélesedtek a lehetőségek –, közben bizonyos alapszükségletek terén szűkösségek alakultak ki, ezzel létrehozva a fordított piramist.

Forrás: Dobák–Antal (2016)

3. ábra: Maslow-piramis

A fordított piramis jelensége egy új társadalmi osztályt is megszült, méghozzá a prekariátust (lásd: Éber, 2017). Ez a prekariátus sok esetben éppen olyan tudásszaktárakban dolgozik, ahol az önmegvalósítás már lehetőségként nyílik meg, ugyanakkor az alsóbb szükségletek területén létrejövő szűkösségek kikezdi a létbiztonság érzetét. A prekariátus rétegek tehát általános létbizonytalanságban élnek, ahol bár hozzáférésük van a magasabb szükségleti szintekhez, mégis a legalapvetőbb szükségletek területén szenvednek hátrányt, ami viszont állandó szorongáshoz, depresszióhoz és így valójában a felsőbb szükségleti szintek el neméréséhez vezet.

4, Konklúzió, javaslatok

Az ipari rendszer igényteremtő mechanizmusa kiegészülve a neoliberais versenyállam teljesítményorientált megközelítésével hozzájárult ahhoz, hogy a gazdaságokban a természetellenes jóléti szint tartósan fennmaradt. Az érvelésünk abba az irányba mutat, hogy ez nem pozitív folyamat, így a megváltoztatására kellene törekednünk. Ennek első lépése, hogy az igénytermelés jelenlegi mechanizmusát újjá kell szerveznünk, hiszen az társadalmilag és környezetileg is fenntarthatatlan. Önmagában az új igények létrejötte nem káros, csak arra kell ügyelnünk, hogy ezek valódi innovációt testesítsenek meg, vagyis a társadalmi szükségleteink kielégítésére irányuljanak, és összhangban legyenek a környezeti fenntarthatósággal. Az utóbbi évtizedekben az innovációk egy szűk réteg számára fontos, fogyasztási és luxuscikkek irányába mozdultak el, ami persze következik az egyenlőtlenségekből is, hiszen a vásárlóerő is ott összpontosul. Az innovációkat így a társadalmi szükségletek felé érdemes irányítani, amiben az állami ipar- és innovációs politikának fontos szerepe lehet. Továbbá a tervezett elavulással szemben a szolgáltató gazdaság irányába való elmozdulás is szükséges, amely képes lehet mérsékelni a pszeudoigények növekedését.

A második kérdéskör a neoliberais versenyállam meghaladása. Ennek első eleme az alacsony bérekkel való versenyzés felhagyása, amelyet például a tőke kiszervezésének koordinálásával vagy a globális értékláncok felügyeletével lehetne elősegíteni. A globalizáció jelenlegi átalakulása éppen lehetőséget ad arra, hogy megszüntessük a bérekkel és a munkakörülményekkel való versenyzés lefelé tartó spirálját. Emellett a fordított Maslow-piramis megváltoztatása miatt a létbiztonságot szavatoló intézményi rendszer és infrastruktúra fejlesztése is szükséges. Ez azt jelenti, hogy az elosztásban érdemes lehet növelni a járadékszerű jövedelmi elemet. Természetesen a jóléti állam korábbi mintáját már nem lehet visszahozni, hiszen az a mai körülmények között már nem alkalmazható. Egy új típusú jóléti rendszer felépítésére viszont szükség van, amely alkalmazkodik a 21. század új kihívásaihoz, és felismeri a regeneratív gazdaság fontosságát. Ebben a folyamatban a klasszikus politikai gazdaságtan természetesbér-elmélete kiindulópontként szolgálhat.

Hivatkozások

- ACEMOGLU, D. – ROBINSON, J. A. (2013): *Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység eredete*. Budapest: HVG Könyvek.
- ARTNER, A. (2020): *Technological advance and labour - A historical and global approach*. *Köz-Gazdaság – Review of Economic Theory and Policy*, 14(4). 11–22.
- BAN, C. (2016). *Ruling ideas: How global neoliberalism goes local*. Oxford University Press.

- BARANYI, D. M. – CSONTOS, T. T. (2022): Munka, kapitalizmus és szabadság= Work, capitalism and freedom. *Köz-gazdaság*, 17(1), 191–200.
- BARANYI, D. – CSONTOS T. T. – TRAUTMANN L. (2023): Bér, profit és járadék. In: Benczes, I. – Szunomár, Á. (szerk.) *Változó világ – Ünnepi tanulmánykötet Szentcs Tamás akadémikus 90. születésnapja alkalmából*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BROWN, M. M., HASELSTEINER, E., APRÓ, D., KOPEVA, D., LUCA, E., PULKKINEN, K. L., & RIZVANOLLI, B. (2018): Restorative to Regenerative: An exploration in progressing a paradigm shift in built environment thinking, from sustainability to restorative sustainability and on to regenerative sustainability.
- CERNY, P. G. (1997): Paradoxes of the competition state: The dynamics of political globalization. *Government and opposition*, 32(2), 251–274.
- DOBÁK, M. – ANTAL, Zs. (2016): *Vezetés és szervezés. Szervezetek kialakítása és működtetése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉBER, Á. M. (2017): Rossz fizetés, létbizonytalanság – terjed a prekariátus. *Új Egyenlőség*. URL: <https://ujjegyloseg.hu/rossz-fizetes-letbizonytalansag-itt-a-prekariatus/>
- ESPING-ANDERSEN, G. (1991): Mi a jóléti állam? In: Ferge Zs. – Lévai K. (szerk.): *A jóléti állam*. Budapest: T-Twins. 116–134.
- FOLKMAN, J. – ZENGER, J. (2022). Quiet Quitting Is About Bad Bosses, Not Bad Employees, *Harvard Business Review*, <https://hbr.org/2022/08/quiet-quitting-is-about-bad-bosses-not-bad-employees> (megnyitva: 2024. 03. 27.)
- FULLERTON, J. (2015): *Regenerative capitalism*. Capital Institute: Greenwich, CT, USA, 1–120.
- GALBRAITH, J. K. (1970): *Az új ipari állam*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- GRAEBER, D. (2020): *Bullshit munkák*. Budapest: Typotex.
- GULTINAN, J. (2009): Creative destruction and destructive creations: Environmental ethics and planned obsolescence. *Journal of Business Ethics*, 89, 19–28.
- HAN, B. C. (2015): *The Burnout Society*. Stanford: Stanford University Press.
- KELLY, M. – HOWARD, T. (2021): *A demokratikus gazdaság születése. Jólétet mindenkinek nem csak keveseknek*. Budapest: Szép Könyvek Kiadó.
- MARX, K. (1955): *A tőke, A politikai gazdaságtan bírálata*. Szikra Kiadás, Budapest.
- MENSCH, G. (1979): *Stalemate in Technology*. Cambridge, MA: Ballinger.
- Mihályi, P. – Szelényi, I. (2019): *Rent-seekers, profits, wages and inequality*. Springer International Publishing.
- MISHEL, L. – GOULD, E. – BIVENS, J. (2015). Wage stagnation in nine charts. *Economic Policy Institute*, 6, 2–13.
- MORSELETTA, P. (2020): Restorative and regenerative: Exploring the concepts in the circular economy. *Journal of Industrial Ecology*, 24(4), 763–773.
- PIKETTY, T. (2015): *A tőke a 21. században*. Budapest: Kossuth Kiadó.

- POLÁNYI, K. (2004): A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Budapest: Napvilág Kiadó.
- RICARDO, D. (2017): *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- RIVERA, J. L. – LALLMAHOMED, A. (2016): Environmental implications of planned obsolescence and product lifetime: a literature review. *International Journal of Sustainable Engineering*, 9(2), 119–129.
- SEN, A. (1983): Poor, relatively speaking. *Oxford Economic Papers*, 35(2), 153–169.
- SMITH, A. (1959): A nemzetek gazdagsága. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata. Fordította: Bilek Rudolf, Akadémiai Kiadó.
- SZABÓ DOROTTYA (2023): Quiet quitting. *Világpolitika és Közgazdaságtan* 2(1), 115–118. DOI: 10.14267/VILPOL2023.01.16
- SZALAI Á. (2018): Hamlet Szellem nélkül. Megjegyzések Szelényi Iván – Mihályi Péter „A járadék szerepe a szocialista gazdaságból a tőkés piacgazdaságba való átmenet korában” című cikkéhez. *Századvég*, 88 (2), 35–50.
- THAROOR, I. (2021). The ‘Great Resignation’ goes global, The Washinton Post, <https://www.washingtonpost.com/world/2021/10/18/labor-great-resignation-global> (megnyitva: 2024. 03. 27.)

Területi autonómiák szerepe az uniós csatlakozási folyamatokban (a gagauz, dél-oszét, abház, georgiai térségek lehetőségei, konfliktusai)

DOBÓ MARIANNA, KARKUS-ZSEBE BLANKA

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Társadalomtudományi Intézet, Társadalomismereti Tanszék

Egészségház u. 4., Eger 3300

dobo.mariann@uni-eszterhazy.hu

Az Európai Unió történetében az újabb országok belépése mindig komoly vitát váltott ki, amelynek egy – bár kétségtelenül fontos – szegmense a kisebbségi jogkövetelések területéhez való kapcsolása. Vizsgálatunk középpontjában a területi autonómia és a korlátozott népszuverenitás kérdése áll, amelyben sajátos jogokkal, kiváltságokkal ruháznak fel egy kisebbség által lakott területet.

A 20 évvel korábban csatlakozott országok felkészülési folyamatában és azóta is rendszeresen felmerül ennek a témának a kérdése, gyakran elérendő példaként. A tanulmányban a posztszovjet térség olyan területét elemezzük, ahol az etnikai konfliktusokat jelentős nagyhatalmi nyomások is terhelik: ebből adódóan Moldova és Georgia múltja és földrajzi elhelyezkedése magában hordozza az etnikai konfliktusok előtérbe kerülését, és ezáltal nehezíti a csatlakozási felkészülést.

***Kulcsszavak:* területi autonómia, korlátozott népszuverenitás, etnikai konfliktusok, geopolitika, bővítési folyamat**

1. Bevezetés – fogalmak

Bővítés vagy mélyítés? Ez a kérdés 2004 után erősödött fel amiatt, hogy az akkor csatlakozott 10 ország (közte Magyarország is) eltérő gazdasági, politikai, történelmi, kulturális, etnikai helyzetekkel folytatta és zárta le az EU-s csatlakozási tárgyalásokat. Az ezt követező évek – amelyekben Románia és Bulgária 2007-ben, Horvátország 2013-ban csatlakozott – és most már évtizedek ezt a vitát tovább erősítették mindkét oldalon jelentős érveket felvonultatva. A tanulmányban a bővítési folyamat okozta

kérdéseket vizsgáljuk meg Moldova (és Georgia kapcsán) – a területi autonómiát és a korlátozott népszuverenitást mint témát előtérbe helyezve.

A csatlakozási folyamat alapvetően a Koppenhágai kritériumok (1993) alapján vihető végig, amely politikai, gazdasági, közigazgatási és intézményi követelményeket támaszt az országok felé. A politikai követelmények között található azok, amelyek a stabil és biztonságos demokráciát, az emberi jogok és a kisebbségek jogainak biztosítását követelik meg (European Council, 1993).

Politikai és szakpolitikai viták kísérték a nemzetiségek jogainak értelmezését is: egyéni vagy közösségi jogalapnak kell-e tekinteni, melyik megközelítés az elsődleges, illetve a közösségi jog tartalmát tekintve is számos nézet jelent meg. Közös bennük az, hogy szervezet, intézmény, jogi személy lehet a tényleges alany.

„Az egyéni kisebbségi jogok kollektív gyakorlása ugyanis – mivel a közösség más tagjaival történik – feltételezi egy etnikai, nyelvi, kulturális közösség létét” (Kardos, 1996).

Az állami keretek (határok) nem esnek egybe az etnikai határokkal, nincsenek homogén országok nemzetiségeik alapján, így ezek már létrejöttüktől magukban hordozzák a helyi/térségi konfliktusaikat, erre telepszik rá a centrális erőter, amelyben a belső konfliktusok döntő többsége a státuszukat féltő államalakulatok és az identitásukhoz ragaszkodó kisebbségi csoportok között manifesztálódik. Van egy ideáltipikus állapot, amelyben a regionalizmus, az autonómia különböző formái biztosítottak, a gazdaság és a politika centralizáltságával ellenpólusként létrehozza a decentralizált igazgatási rendszerét, a területfejlesztést és annak tervezését regionális szintre helyezi.

Az autonómia fogalma két görög szóból ered (auto – „ön”, nomos – „törvény, szabály”), ezeknek olyan szerves kapcsolata, amely nem egyszerű szóösszetétel már. A kiindulópont az volt, hogy megalkossák az önnön maguk irányítására szolgáló szabályrendszert, ezen túlhaladva Rudolf Bernhardt (*Bernhardt*, 1981) szerint az autonómia nem más, mint egy egyén vagy egy entitás autonóm *ön*meghatározása, illetve a képessége, hogy saját ügyeit külső behatás nélkül kezelje. A tanulmányban – bár elismerjük a személyi autonómia létjogosultságát – a területi alapú autonómia összefüggéseit, valójában a felvetődött kérdéseit mutatjuk be.

„A területi autonómia esetében sajátos jogokkal, kiváltságokkal ruháznak fel a kisebbség által lakott bizonyos területet. A terület meghatározása illeszkedhet az ország közigazgatási rendszerébe (a moldovai gagauzok vagy a horvátországi szerbek esetében), lehet akár egy tartomány is (mint Val D’Aosta Olaszországban, vagy Frízia Hollandiában), de akár egy konkrét tagköztársaság is egy adott föderáció részeként (az Orosz Föderáció esetében). Egy ilyen terület akkor tekinthető autonómiának, ha kiváltságokkal, többletjogokkal ruházzák fel azt. A területi autonómia lényege a hatalommegosztás, mely révén a terület kormányzata megosztott, vagy teljes körű döntéshozatali jogosítványokat kap az államtól saját ügyeinek irányítására. Így a terület kormányzata, mely szerves része az állam közigazgatási apparátusának – szélesebb hatáskörrel rendelkezik, mint az adott ország

bármely más, hozzá hasonló közigazgatási területe. Az autonóm területnek mindig lesznek a többségi lakossághoz tartozó tagjai, valamint az adott kisebbségnek lesznek az autonómia területén kívül élő tagjai, s közigazgatási feladatokat ellátó szervként gondoskodnia kell az illető területen élő más etnikumhoz tartozó lakosokról is” (Brunner-Küpper, 2006; Zsebe, 2013, 58).

2. A csatlakozási folyamat lépései

A csatlakozni kívánó országoknak meghatározott eljárásrendet kell végigvinniük (EU enlargement), amelynek szakaszai az EU hivatalos honlapja alapján:

„1. lépés: A csatlakozási kérelem benyújtása: Az EU-hoz csatlakozni kívánó országoknak csatlakozási kérelmet kell benyújtaniuk az Európai Unió Tanácsához. A Tanács ezt követően felkéri az Európai Bizottságot, hogy ellenőrizze: tudja-e teljesíteni a csatlakozni kívánó ország a tagsági kritériumokat. A Bizottság ajánlásai alapján a Tanács dönt arról, hogy megadja-e az országnak a **tagjelölti státuszt**, és megkezdje-e a csatlakozási tárgyalásokat. A döntést a **tagállamoknak** egyhangúlag kell meghozniuk.

2. lépés: Csatlakozási tárgyalások: A csatlakozási tárgyalások során a tagjelölt ország felkészül az uniós jogszabályok és normák – más néven közösségi **vívmányok** – végrehajtására. A tárgyalások során a Bizottság nyomon követi a tagjelölt által a reformok terén elért eredményeket, és az előrehaladásról rendszeresen jelentésekben és közleményekben tájékoztatja a Tanácsot és az Európai Parlamentet.

3. lépés: csatlakozás. A tárgyalások lezárását követően a Bizottság véleményt nyilvánít arról, hogy a tagjelölt ország készen áll-e a csatlakozásra. Ha igen, akkor sor kerül a **csatlakozási szerződés** megszövegezésére. Ez a dokumentum tartalmazza az ország uniós tagságának feltételeit. A csatlakozási szerződést az Európai Bizottságnak, az Európai Tanácsnak és az Európai Parlamentnek jóvá kell hagynia, majd valamennyi uniós tagállamnak és a tagjelölt országnak **alá kell írnia és meg kell erősítenie**. A tagjelölt ország a csatlakozási szerződésben meghatározott időpontban csatlakozik hivatalosan az EU-hoz”.

3. A területi autonómia alkotmányos és intézményi keretei, az autonómia gyakorlata

Moldova és Georgia EU-csatlakozási szándéka újra előtérbe hozta a nemzetiségek területi alapú jogainak kérdését, hiszen ez korábban is jelen volt akár Katalónia, akár Erdély vonatkozásában is. Azonban a Moldovai Köztársaságban már létezik a mintegy 150 ezres gagauz közösségnek az ún. Gagauz Autonóm Területe (2. ábra). A gagauz

nemzetiségi mozgalom az 1980-as évekig értelmiségi mozgalom maradt, és a gorbacsovi idő hozhatta el számukra a nagyobb ismertséget. (Bővebben: *Zsebe*, i. m. 59–64.) 1989 novemberében azonban a gagauzok autonóm köztársasággá nyilvánították magukat, ami „természetesen” ellenkezett Moldova érdekeivel, szándékaival. Ekkor valós helyzetként jelentkezett Moldova Romániához való csatolása/csatlakozása, ami a gagauzok számára egyértelmű hátránnyal járt volna, ezért egy köztes megoldást, a korlátozott népszuverenitást választották. 1994 decemberében fogadta el a moldovai parlament a speciális jogi helyzetről szóló törvényt, amelyet egyrészt az akut etnikai konfliktus megoldására, másrészt a szerteágazóbb etnikai-geopolitikai konfliktusok eskalációjának feloldására alkottak meg, emellett nyelvtörvényt is létrehoztak, amely értelmében az orosz nyelv mellett a latin betűs moldovai nyelvet is hivatalos nyelvvé tették, és a közigazgatási funkciók betöltését is ehhez kötötték.

Nagy lépés volt Moldova és Georgia történetében, hogy az EU-s csatlakozási kérelmet 2022 márciusában benyújtották, amely alapján az Európai Bizottság javasolta a csatlakozási tárgyalások megkezdését, de mindkét ország esetében feltételekhez kötötte azt: Moldova esetében az igazságszolgáltatás reformja, a korrupció elleni küzdelem és az oligarchiák elleni lépéseket, míg Georgia esetében elsődlegesen az uniós támogatások szigorú felhasználása, a jogállamiság, az emberi jogok biztosítása, valamint a gazdaság közép- és hosszú távú fejlesztése volt, gazdasági (és gazdaságpolitikai) téren egyértelműen a fekete-tengeri összeköttetések jelentek meg prioritásként. A kézirat zárásakor (2024. június) tartották meg az első tárgyalásokat, a különböző kormányközi konferenciáknak viszont állandó kihívásként kell megélniük a mostani időszakban az orosz–ukrán-háborút és annak eskalálódásának veszélyét, valamint az energiaellátás biztosításának terhét.

4. A geopolitika területi autonómiára gyakorolt hatása

A hosszú belpolitikai és számos területen a nagyhatalmak által is befolyásolt, sőt irányított folyamatok konfliktusokat eredményeztek a térségben. Nem túlzás azt állítani, hogy a Kaukázus vált ebben az időben a „második Balkánná”, ahol Grúzia (ma Georgia), Moldova, Azerbajdzsán, Örményország és az Orosz Föderáció, Ukrajna vívta egymással és saját területein belül is a harcait.

A közösségeket ért külső fenyegetéseknél ritka, hogy a geopolitikai konfliktusban kizárólag két ország vesz részt. A geopolitikai feszültségek multilaterálisak, szövetséges és ellenszövetséges rendszerek (és játszmák) kiépítéséhez vezetnek. A vélt vagy valós külső fenyegetés hatására a területi, a stratégiai és egyéb viszályokat uraló mozgások kiváltják a következő reakciókat: *szövetkezni, bekeríteni, meggyengíteni* (*Csizmadia*, 1998, 20. o.). (Bővebben: *Dobó*, 2008)

A gagauz, a dél-oszét, az abház nemzetiségek öntudatra ébredése az 1990-es években jelent meg először, aztán a következő időszak 2008-ra tehető. Jelenleg ezt egyrészt az orosz–ukrán-háború, valamint az EU-s csatlakozási folyamatok erősítették fel.

Forrás: *ecoi.net*

1. ábra: Georgia és a vitatott térségek

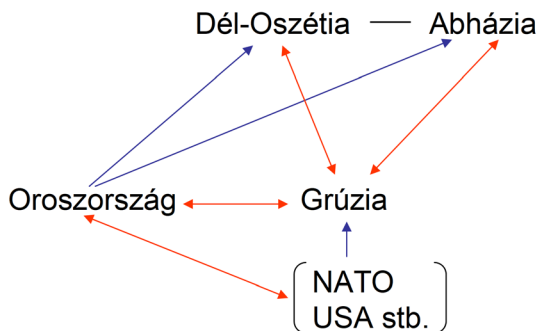
Forrás: *Calus (2014)*

2. ábra: Gagauzia elhelyezkedése

A kiindulópont a területi autonómiánál és a korlátozott népszuverenitásnál, hogy a grúz, az oszét, az abház közösségek saját törekvéseiket képesek-e kellően megjeleníteni, így az adott közösségek önmagukról kialakított történelmi és geográfiai nézeteinek összessége meghatározó lehet egy konfliktus keletkezésében és kezelésében is (*Csizmádia*, 1998. 20. o.).

2008-tól vizsgálva nem változott az a helyzet, hogy Moldova, Georgia, Örményország, Azerbajdzsán és az autonómnak tartott régiók örlődnek a nagyhatalmi politikák között. A területi autonómia kérdése ebben a kontextusban jelenik meg, vagy még inkább nem jelenik meg. A korlátozott népszuverenitás, az önálló jogalkotás a területi homogenitás eszméje mellett jelenleg nagyon messzire került a megvalósíthatóságtól.

A csatlakozási folyamatok nem kedveznek a szuverenitásnak, a korábbi konfliktusok a Kaukázus nemzetiségei között jelentős belpolitikai harcokat eredményeztek, amelyeket a 2022-ben kirobbant nyílt fegyveres konfliktus Oroszország és Ukrajna között még nehezebbé tett. Georgia esetében az abház és a dél-oszét szeparatista akciók sikerrel jártak, ebben nem kis szerepe volt egy furcsa koalíciónak, amelyet az abházok oldalán harcoló kabard, cserkesz, csecsen muzulmán félkatonai alakulatok és a velük akkor vállatve küzdők adták.

Forrás: saját szerkesztés (első megjelenése 2008-ban)

3. ábra: Érdekek és ellenérdekek

Moldova és Georgia sajátos geográfiai helyzete az EU-s csatlakozási folyamatban előtérbe hozta a területi-nemzetiségi kérdéseket: belpolitikai törésvonalakat, az EU és Moldova és Georgia, illetve az Oroszország és a „társég” dimenziókban történő vitát, amelyet a háború befolyásol. Az az irány, amely a 1994-es, 2008-as politikát meghatározta, miszerint tartsák fenn a jelenlegi status quót, ne integrálódjanak az Európai Unió irányába, helyette vegyenek részt az Oroszország vezette Vámunióban, összességében minimális elvárásnént kiegyensúlyozottabb, ne egy irányban teljes mértékben elkötelezett külpolitikát folytassanak, túllépetté vált. A gagauz autonómiáról (és a területi autonómiákról) a csatlakozási folyamatban nem esik szó. A korábbi identitáskeresés és hatalommegosztás problémáinak helyébe égető igazgatási, gazdasági és katonapolitikai gondok léptek – az autonóm gagauz igazgatás legfőbb gondja a mostoha gazdasági helyzet, az országos korrupció, a magas munkanélküliség, ezek azonban az egész országot sújtó problémák is. A gagauz autonómia jelentősége nagy, mert ez az egyedüli Kelet-Európában működő területi autonómia, mely ráadásul tárgyalások útján született (Nemzetpolitikai Kutatóintézet).

5. Összegzés

A „történelem” azt mutatja, hogy a területi alapú hatalommegosztás konfliktus eredményeként jön létre, viszont a demokráciát nem mindig hozza el. Gross (2013) helytelennek tartja azt a szemléletet, miszerint az autonómia biztosításával a konfliktusok is eltűnnének a többségi-kisebbségi kapcsolatokról. Az autonómia nem szünteti meg a konfliktusokat, azok a demokrácia természetes velejárói, viszont csökkenti a demokratikus kereteket meghaladó konfliktusok esélyét. A területi autonómia a központi

hatalom és egy adott régió közötti hatalommegosztás egy formája, amelyben a hatalommegosztás magán hordja a fékek és ellensúlyok rendszerét.

A nemzetiségek a folyamatban egymásra nem szövetségesként tekintenek, hanem ellenfélként, pedig az igazi céljuk ugyanaz: területi alapon megjelentethető, közösségi érdekérvényesítés. Mindezt tetézi, hogy a térségben a vallás meghatározó szerepet játszott a társadalmakban, sőt hozzájárult a kulturális és politikai identitás formálásához. Az eltérő vallások eltérő csoportidentitást alkottak meg, amelyek nem segítették a fragmentáltság konfliktusaiból való kilépést.

- „A konfliktus nem önmagában, spontán módon keletkezik, hanem annak a szemléletnek köszönhető, ahogy a közösségek tekintenek az adott helyzetre. Ebben nagy szerepe van a nemzettudatnak, a nemzetiségi tudatnak, a vallási identitásnak. Az etnikai identitás esetében a szolidaritás mély történelmi gyökerű, és szorosan összefügg az egyén szocializációjával. (Balogh, 2002). Gyakran az identitások és a szolidaritások változékonysága figyelhető meg, ilyenkor a külső körülmények által erősebben befolyásolt” (Dobó, 2008).
- Az Európai Unió ezernyi kihívással küzd, és még több problémát kell napi és stratégiai szinten is megoldania. Ebben a bővítés kontra mélyítés kérdésre adott bármilyen voks nem ad megnyugvást. Az EU intézmények által támogatott bővítésénél nagyon sok kérdés került elő, amely a már csatlakozott országok esetében is felvet kérdéseket, akár igényeket is: Mit jelent a tényleges területi autonómia, meddig terjed egy „kisebbség” (területen többség) joga, lehetősége? Hol kezdődik a többség (és ŐK kik?) akarata? A hatalommegosztást szolgáló intézkedések – ide sorolva a területi autonómiát is – segítik-e ténylegesen a feszültségek oldását, hozzá tudnak-e járulni a stabilitáshoz, a fragmentált, az érdek- és értéktöredezett világban? Bővítés vagy mélyítés: erről évtizedek óta folyik a szakmai és a politikai vita, amelyben a nemzetiségek önrendelkezése kicsiny szelet – tagállami vagy tagjelölti országoknál is.

Gagauzia akár iránymutatásul szolgálhatna a belső önrendelkezésem alapuló jövőbeli autonómiatörekvések számára: egy nemzeti kisebbségi közösség autonómiája egy államon belül nem veszélyezteti az állam egységét, így az autonómia biztosítása alkalmas eszköz lehet a kisebbségi konfliktusok kezelésére, az állam belső biztonságának megeremtelésére.

Hivatkozások

- AREND LIJPHART (1977): *Democracy in Plural Societies: a Comparative Exploration*. Yale University Press, London.
- BERNHARDT, R. (1981): *Federalism and Autonomy*. Dinstein, Y. (ed.) *Models of Autonomy*. Tel Aviv University (Faculty of Law) – Transaction Books, New Brunswick – London. 23–28. o.

- BOGNÁR ZOLTÁN (2007): Kisebbségi autonómiák és a kisebbségek érdekeit szolgáló regionális autonómiák az Európai Unió tagállamaiban, RMDSZ Ügyvezető Elnöksége Kiadó, 1–32. o. www.rmdsz.ro/kiadvanyok/_autonomia11_01.pdf hozzáférés: 2016. 01. 12.
- CALUS, K. (2014): *Gagauzia: growing separatism in Moldova?* OSW Commentary, Centre for Eastern Studies NUMBER 129, 10.03.2014 <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2014-03-10/gagauzia-growing-separatism-moldova> Hozzáférés: 2024. 03. 11.
- CSIZMADIA SÁNDOR (1998): A geopolitika mint a nemzetközi kapcsolatok elemzésének módszere. *Külpolitika*, 4(1), 3–31.
- DONALD HOROWITZ (1985): *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press, Berkeley.
- ECOINET: *Georgia maps*. <https://www.ecoi.net/en/countries/georgia/maps/?page=3> (hozzáférés 2024. 02. 11.)
- EUROPEAN COUNCIL (1993): *Conclusions of the Presidency - Copenhagen, June 21-22 1993*. Koppenhágai kritériumok <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf> Letöltés dátuma: 2024. 02. 21.
- EUROPEAN UNION: *EU enlargement*. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/eu-enlargement_en
- GEORG BRUNNER – HERBER KÜPPER (2002): European Options of Autonomy: a typology of autonomy models of minority self-governance. In Gál Kinga (ed.): *Minority Governance in Europe*. Open Society Institute, Budapest, 11–36.
- GYŐRI SZABÓ RÓBERT (2006): Autonómia a posztszovjet, európai utódállamokban. *Kisebbségkutatás*, 15(2), 197–218. www.hhrf.org/kisebbssegkutatatas/kk_2006_02/cikk.php?id=1366
- KARDOS GÁBOR (1996): Egyéni vagy kollektív kisebbségi jogok? *Magyar Kisebbség*, 3-4. sz. = 2. évf. 1-2. sz.
- KUN Miklós (2008): Abházia malomkövek között. *Magyar Hírlap*, 2008. április 2.
- M.N.GUBOGLO. In the name of the language. Essays on ethno-cultural and ethno-political history of the Gagauz
- MEZŐ FERENC (2000): Kaukázus a Szovjetunió összeomlása után. *Magyar Szemle*, 9(9-10), 108–123.
- MIKLÓSNÉ ZAKAR ANDREA (2010): Autonómia modellek (elmélet és gyakorlat az Európai Unióban). *Tér és Társadalom* XXIV. évf. 75–91.
- NEMZETPOLITIKAI KUTATÓINTÉZET: A gagauz autonómia perspektívái. http://bgazrt.hu/_files/NPKI/Gagauz.pdf hozzáférés: 2015. 11. 16.
- TADEUSZ JAN KOWALSKI (1938): Les elements ethniques turcs de la Dobroudja'. *Rocznik Orjentalistyczny*, xiv, 1938, 66–80.

ZSEBE BLANKA GRÉTA: Működő területi autonómiák tapasztalatai a gagauz területi autonómia (Moldova). In: Horváth, Á – Dobó M. (szerk.): Korrektúra II. kötet, 56–63.

ZSEBÉNE DOBÓ MARIANNA: Kaukázus malomkövek között, avagy a „békegyártás” és annak akadályai. <https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino09-2-14-Zsebene.pdf>

Az európai uniós tagság megítélése felsőoktatási hallgatók körében

PACSUTA ISTVÁN

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Társadalomtudományi Intézet, Szociálpedagógia Tanszék

Egészségház u. 4., Eger 3300

pacсутa.istvan@uni-eszterhazy.hu

Vizsgálatunkban arra keressük a választ, hogy a felsőoktatásban tanuló hallgatók hogyan értékelik hazánk európai uniós csatlakozását, és milyen főbb jellemzőkkel ruházzák fel az unió kultúráját. A magyar fiatalok számára az uniós tagság megnyitotta az oktatási és munkavállalási lehetőségeket, támogatva nemzetközi mobilitásukat, ezáltal fejleszti interkulturális kompetenciáikat, nyelvismeretüket. Ezért nem meglepő, hogy a 2020-as ifjúságkutatás eredményei alapján a 15–29 évesek véleménye az EU-ról tovább javult (a 2016-os adatokhoz képest). A fiatalok 47 százaléka szerint Magyarország számára előnyös vagy nagyon előnyös volt az uniós tagság, míg 2016-ban ez az arány 42 százalék volt. Összességében a fiatalok, így a felsőoktatásban részt vevő nappali tagozatos hallgatók is pozitívan értékelik az uniós csatlakozást és annak hatásait. A hallgatók az EU legfontosabb értékeinek a szabadság tiszteletét és a demokráciát tekintik, az érdemek szerinti jutalmazást és büntetést kevésbé tartják jellemzőnek az EU-ra. Azok a hallgatók, akik pozitívabban értékelik az EU-tagságot, fontosabbnak tartják a demokráciát, a szabadság tiszteletét és a kiszámítható jogrendszert.

Kulcsszavak: ifjúságkutatás, felsőoktatási hallgatók, Európai Unió

1. Bevezető

Magyarország európai uniós csatlakozása számos előnnyel járt Magyarország számára. Azáltal, hogy hozzáférhetővé váltak az EU-s támogatások és fejlesztési alapok, jelentős beruházások váltak lehetővé a gazdasági szférában, az oktatásban, az egészségügyben és számos más területen. Az uniós munkaerőpiac, oktatási lehetőségek hazánk számára is megnyíltak, növekedtek a foglalkoztatási, oktatási lehetőségek. A politikai

berendezkedést illetően a demokratikus intézmények megerősödése, a jogállamiság fokozott garanciái érvényesek. Természetesen a csatlakozásnak vannak árnyoldalai is, az „agyelszívás”, az unión belüli gazdasági, jövedelmi különbségek is láthatóvá váltak – szociális feszültségeket generálva.

A magyar fiatalokra nézve fokozottan érvényes, hogy a csatlakozás kiszélesítette az oktatási és munkavállalási lehetőségeiket, támogatja nemzetközi mobilitásukat, ezáltal fejleszti interkulturális kompetenciáikat, nyelvismeretüket. Ezek a változások hozzájárulnak ahhoz, hogy a magyar fiatalok versenyképesebbek legyenek a globális munkaerőpiacon. A felsőoktatásban tanuló fiatalok esetén ezek az előnyök hatványozottabban jelennek meg, hiszen az EU számos pénzügyi támogatási programot és pályázati lehetőséget kínál a felsőoktatási intézményeknek és hallgatóknak. Ezek a források hozzájárulnak a kutatási projektek finanszírozásához, az oktatás fejlesztéséhez és a nemzetközi együttműködések kialakításához. Az európai egyetemekkel való közös kutatási projektek, csereprogramok és közös képzések lehetőséget adnak a hallgatóknak, hogy nemzetközi tapasztalatokat szerezzenek. Az sem elhanyagolható szempont, hogy az uniós irányelvek és akkreditációs folyamatok biztosítják, hogy a magyar egyetemek megfeleljenek a nemzetközi elvárásoknak, ezáltal növelik a hazai diplomák elismertségét és értékét az EU-n belül és kívül egyaránt. Ezek a pozitív hatások gyakran hordoznak negatívumokat is, hiszen az Erasmus- és más mobilitási programok lehetőséget nyújtanak külföldi tanulmányokra, de ezek jelentős kihívásokat rejtenek. A nyelvi akadályok, a kulturális különbségek, a családtól való távolság és az új környezethez való alkalmazkodás mind stresszel és szorongással járhatnak. További frusztráló körülmény, hogy a külföldi tanulmányok költségei gyakran jelentős anyagi terhet jelenthetnek, a hátrányos helyzetű vagy alacsony jövedelmű hallgatók számára nehezebb lehet kihasználni ezeket a programokat, ami tovább növeli a felsőoktatásban meglévő egyenlőtlenségeket. A hallgatók véleményét természetesen befolyásolják a politikai és gazdasági bizonytalanságok is, valamint az EU-s tagság körüli viták és konfliktusok. A brexit és más uniós országokban tapasztalt euroszkepticizmus minden bizonnyal rányomja bélyegét az európai uniós csatlakozás és tagság megítélésére.

A 2020-as nagymintás ifjúságkutatás alapsokaságának tekintett 15–29 évesek számára nem újdonság az „uniós lét”, tulajdonképpen egész eddigi életüket úgy élték le, hogy hazánk az Európai Unió tagja. „Ennek megfelelően a magyarországi 15–29 évesek véleménye az Európai Unióval kapcsolatosan tovább javult a négy évvel ezelőtti (2016) adatokhoz képest. Az egyéni helyzet megítélésében és az ország tagságának értékelésében is jóval magasabb arányban találunk pozitívan nyilatkozókat és ezzel párhuzamosan csökkent a negatív véleménnyel rendelkezők aránya. A fiatalok 47 százaléka szerint Magyarország számára előnyös vagy nagyon előnyös volt az uniós tagság, 2016-ban ez az arány még 42 százalék volt. Kisebbség az emelkedés a személyes

élethelyzet megítélését tekintve, ahol a nagyon előnyös kategóriát választók aránya nem változott, a 4-es értéket jelzőké emelkedett 2 százalékponttal, viszont a „teljes mértékben hátrányos” kategóriát választóké 4 százalékponttal csökkent” (Domonkos és tsai 2020, 68. old.).

A XXI. század elején jól érzékelhető, hogy a társadalmi változások, generációváltások felgyorsultak. Egyre több olyan elmélet, elképzelés jelenik meg, mely a társadalmi változásokat próbálja magyarázni. A különböző képzeletbeli vagy valós korszakok leírásának fontos eleme, hogy a fiatalok társadalomban betöltött szerepe változóban van, „ifjúsági korszakváltásnak” lehetünk tanúi (Mead, 2006), az ifjúság önálló csoportot alkot a társadalmi struktúrában, ennek alapja a kulturális különállás (Zinnecker, 2006). Ebben a korszakváltásban felértékelődik az iskolában/felsőoktatásban töltött idő (Gábor, 2006). A fentiek tükrében igen érdekes kérdés, hogy 20 évvel a csatlakozás után a fiatalok, szűkebben a felsőoktatásban tanuló fiatalok hogyan értékelik az uniós csatlakozást, milyen fontosabb értékek mentén képzelik el az Európai Uniót. A felsőoktatásban lévő hallgatók politikai és közélet iránti érdeklődése a jövő társadalmainak demokratikus berendezkedése szempontjából igen fontos tényező.

Mintánkat a 2020-as ifjúságkutatás (a Társadalomkutató Kft. engedélyével) nappali tagozaton tanuló hallgatói jelentették, N = 966 fő. A nagymintás kutatás magyarországi válaszadói közül leszűrtük azokat a fiatalokat, akik nappali tagozaton, felsőoktatási intézményben hallgatói jogviszonnal rendelkeznek. Vizsgálatunkban arra keressük a választ, hogy a rendelkezésünkre álló adatok alapján a hallgatók hogyan értékelik hazánk európai uniós csatlakozását, milyen főbb jellemzőkkel ruházzák fel az uniós kultúráját, és ezek megítélése milyen összefüggések mentén írható le.

2. Az európai uniós tagság megítélése

Az uniós tagságra vonatkozó kérdést (mennyire előnyös az ország számára) ötfokú skálán lehetett megválaszolni, ahol az egyes a „teljes mértékben hátrányos”, míg az ötös a „teljes mértékben előnyös” kategóriát jelölte. Az elért 3,56-os átlag nem tekinthető rossznak, azaz közepesnél jobb értéket ért el. Ahogyan láthattuk, a teljes magyar ifjúság esetén a fiatalok 47 százaléka véli úgy, hogy Magyarország számára előnyös vagy nagyon előnyös volt az uniós tagság.

A válaszadó saját életére nézve sem regisztrálhatunk nagyobb eltérést, azonos skálán 3,4-es érték született a kérdésre válaszul. Természetesen együtt jár annak a megítélése, hogy a tagságunk hogyan hatott az ország és a válaszadó életére – azaz akik az egyik tényezőt (például az országra gyakorolt hatás) pozitívabban ítélték meg, azok a másíkról (saját életükre vonatkozóan) is pozitívabban nyilatkoztak. Az együttjárás igen erős ($r = 0,629$, $\text{sig} = 0,000$).

Más, fiatalokra fókuszáló kutatásokból hasonló kép rajzolódik ki: „Ötből három (62%) válaszadó általában támogatja az EU-t, ebbe beletartoznak azok is, akik elégedetlenek az EU jelenlegi működésével (34%), és azok is, akik elégedettek (28%) (European Commission, 2021). A válaszadók 21%-a szkeptikus az EU-val szemben, de radikális változások esetén megváltoztatnák a véleményüket, míg 5%-uk teljesen ellenzi az Európai Uniót [...] Valamennyi tagállamban a válaszadók legalább fele általában véve támogatja az EU-t: azok aránya, akik elégedettek az EU jelenlegi működésével, sehol nem éri el a 46%-ot (bizonyos országokban 20% vagy kevesebb), az elégedetlenek aránya Magyarországon 23%” (Fazekas–Hamarics, 2021, 192. old.).

Azon hallgatók, akik fokozottabban érdeklődnek a közéleti kérdések iránt, hajlamosabbak pozitívabban értékelni az uniós tagság saját életre gyakorolt hatását ($r = 0,379$, $\text{sig} = 0,000$), az ország esetén hasonló tendencia bontakozik ki, kisebb mértékű együttjárással ($r = 0,294$, $\text{sig} = 0,000$). Érdekes módon a politika iránti érdeklődés esetén nem tudunk ilyen összefüggést kimutatni. A két fogalom, a politika és a közélet tartalmának eltéréseivel magyarázhatjuk, hogy ilyen jelentős eltérés van a két tényező esetén. A politika, a politikások iránti bizalmatlanság, a fiatalok apolitikussága magyarázhatja ezt az eltérést. A politikától, politikusoktól való elfordulás nem meglepő eredmény, ezt korábbi kutatások is feltárták. Maga a fogalom is egy jelentős erodálódási folyamaton ment keresztül. (Laki–Szabó, 2014)

Ha településtípusra vonatkozóan nézzük meg az eltéréseket, akkor az a tendencia bontakozik ki, hogy a fővárosi hallgatók ítélik meg a legkevésbé előnyösnek a tagságunkat, aztán a községekből érkezők. A legpozitívabban a városokban, megyeszékhelyen élő hallgatók ítélik meg az uniós tagságunkat – ez igaz az országra és saját helyzetükre vonatkozóan is. Az eltérések csak „tendencia” jellegűek, a változók között szignifikáns eltérést nem találtunk.

Az uniós tagságot az ország számára legelőnyösebbnek azok a hallgatók ítélték, akik szerint „a demokrácia minden más politikai rendszernél jobb” (3,72-es átlag), a leginkább negatív megítélés a „bizonytalan” hallgatókat jellemzi, akik azzal az állítással értettek leginkább egyet, hogy „bizonyos körülmények között egy diktatúra jobb, mint egy demokratikus politikai rendszer” (3,17-es átlag). A csoportok átlagai szignifikánsan eltérnek ($F = 6,195$, $df = 2$, $\text{sig} = 0,002$). Az összefüggés az uniós alapelveivel magyarázható, hiszen az EU-tagság a tagállamokban megerősíti a demokratikus normák és értékek iránti elkötelezettséget. Az EU intézményein és eljárási mechanizmusain keresztül támogatja a demokratikus folyamatokat és a jogállamiság garanciáit. További fontos tényező, hogy a tagállamok kötelesek betartani az uniós szerződésekben rögzített demokratikus elveket, ez hozzájárulhat a demokratikus értékek megszilárdításához. Az EU számos eszközt biztosít a demokratikus intézmények és folyamatok védelmére, mint például az Európai Parlament választásai, az Európai Bizottság és az Európai Bíróság. Ezek az intézmények ellenőrzik a tagállamok demokratikus működését és biztosítják a jogállamiságot.

A demokrácia iránt elkötelezett hallgatók általában jobban bíznak a társadalmi intézményekben, nagyobb biztonságban érzik magukat mikro- és makrotársadalmi környezetükben, jobban bíznak az őket körülvevő személyekben. Pozitívabban ítélik meg a NATO- és európai uniós tagságunkat is. Általánosságban elmondható, hogy elégedettebbek életkörülményeikkel, lehetőségeikkel. A politikai szocializáció szempontjából elengedhetetlen és esetükben jellemzőbb, hogy többet beszélgetnek szüleikkel, barátaikkal közéleti, politikai kérdésekről. Szüleik életvitelre vonatkozó elveit közelebb érzik saját elveikhez, mint más társaik. Ezek mellett azonban társaikhoz képest jobban félnek a klímaváltozástól, a gazdasági válságtól és egy újabb világjárványtól (bővebben l.: *Pacsuta*, 2024).

Azt a kérdést, hogy a válaszadók számára előnyös-e az európai uniós tagság, a „bizonytalan” hallgatókon kívül mindkét másik csoport negatívabban ítélte meg. A demokrácia iránt elkötelezett hallgatók 3,48-as átlagot értek el, míg a közömbösnek tekintett hallgatók 3,19-et, ami az országra vonatkozó kérdéshez képest több mint egy tizeddel rosszabb eredmény. Érdekes, hogy a demokráciával kapcsolatban bizonytalan hallgatók saját életükre nézve javítottak az uniós megítélésén, igaz, csekély mértékben (3,17 és 3,22). Azok a felsőoktatásban levő hallgatók, akik a demokráciával kapcsolatban inkább bizonytalan álláspontra helyezkedtek, pozitívabban értékelik az elmúlt 10 évet, és sok esetben a jövőre vonatkozóan is pozitívabban állnak az attitűdjük. A NATO- és európai uniós tagsággal kapcsolatban elutasítóbbak. A hallgatók harmadik csoportja a „közömbösök” – akik szerint „a hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint bármelyik másik” –, ők érdeklődnek legkevésbé közéleti, politikai kérdések iránt, ők a legpesszimistábbak, rájuk jellemző, hogy társadalmi értelemben zárkózottabbak. Az adatok mögött meghúzódó jelenség, hogy az úgynevezett „kormányzati” narratíva az ő válaszaikból köszön vissza leginkább, cselekvéseik alapján pedig gyakran aktívabban, talán nem tévedünk nagyot, ha esetükben „kívülről irányítottásra”, a környezetnek való fokozottabb megfelelési kényszerre gyanakszunk.

	Ön szerint az európai uniós tagság Magyarország számára inkább előnyös vagy inkább hátrányos volt?		Ön szerint az európai uniós tagság az Ön életére nézve inkább előnyös vagy inkább hátrányos volt?	
	férfi	nő	férfi	nő
Átlag	3,53	3,59	3,43	3,36
Szórás	0,964	0,934	0,869	0,896

Forrás: saját szerkesztés

1. táblázat: Az uniós tagság megítélése (átlagok 5-ös skálán)

Az uniós tagság nemenkénti megítélése az ország szempontjából a lányok esetén enyhe mértékben, de pozitívabb képet fest, míg a saját magukra vonatkoztatott kérdés

esetén a fiúk nyilatkoztak pozitívabban. A szórásokat tekintve a válaszadó saját magára vonatkoztatott hatásait egységesebben ítélték meg a hallgatók. Az eltérések azonban olyan kicsik, hogy összességében azt mondhatjuk, a kép egységes.

3. Az Európai Unió kultúrájának megítélése

Külön kérdésblokk állt rendelkezésünkre, hogy felmérjük, a válaszadók szerint a felsorolt értékek mennyiben jellemzik az Európai Uniót. A felsorolt itemeket egy 5-fokú skálán kellett értékelni, ahol az 1 az „egyáltalán nem jellemzi”, míg az 5 a „teljes mértékben jellemzi” kategóriát takarta.

A hallgatók megítélése szerint az Európai Unió legfontosabb értéke a szabadság tisztelete és a demokrácia. A sorban harmadik helyen szerepel a kereszténység és az ehhez egyébként is szorosan kapcsolható szolidaritás értéke. Nagy különbségek nem fedezhetők fel az egyes értékek között, azonban elgondolkodtató, hogy a „lista” utolsó helyén „az érdemek szerinti jutalmazás és büntetés (a hátrányos megkülönböztetés elutasítása)” áll. Ha eredményeinket összevetjük a „teljes” mintával, azaz az Ifjúság 2020 kutatás eredményeivel, akkor azonos sorrendet kapunk, a felsőoktatásban tanuló hallgatók ebben a tekintetben nem különböznek a felsőoktatásban nem tanuló társaiktól. (*Domokos és tsaí., 2020*)

	Átlagok négyfokú skálán	Modális érték	Szórás
a szabadság tisztelete	3,56	4	0,999
a demokrácia	3,51	3	0,996
a kereszténység	3,46	3	0,932
a szolidaritás (elesettek, nehéz helyzetben lévők támogatása)	3,43	4	0,987
a kiszámítható jogrendszer	3,41	3	0,973
a nemzeti kultúrák egyenlősége	3,41	3	0,885
a másság elfogadása	3,4	3	1,048
az érdemek szerinti jutalmazás és büntetés (a hátrányos megkülönböztetés elutasítása)	3,39	3	0,966

Forrás: saját szerkesztés

2. táblázat: Ön szerint az alábbiak mennyire jellemzik az európai kultúrát? (Átlagok 5-ös skálán)

Azon hallgatók, akik az uniós tagságot pozitívabban értékelik az ország szempontjából, nagyobb eséllyel vélik úgy, hogy a demokrácia ($r = 0,296$, $\text{sig} = 0,000$), a szabadság tisztelete ($r = ,0275$, $\text{sig} = 0,000$), a kiszámítható jogrendszer ($r = 0,231$, $\text{sig} = 0,000$)

és a kereszténység ($r = 0,220$, $\text{sig} = 0,000$) fontos érték az unióban. Igaz, ezek igen kis mértékű együttjárások, de az kijelenthető, hogy ezen értékek egy közös halmazt képeznek a hallgatók unióról alkotott elképzeléseiben is.

A lányok minden egyes esetben magasabb átlagokat értek el, azaz számukra minden egyes tényező jellemzőbb az Európai Unióra. A „tesztkitöltő stílus” magyarázatán túl előfordulhat, hogy a nők általában nagyobb szociális érzékenységgel rendelkeznek, ez szorosabban jár együtt az EU alapelveivel, például az emberi jogok, a szociális igazságosság és az egyenlőség elvével. Ez az érzékenység jobban tükröződhet az ilyen kérdésekre adott válaszaikban. Talán nem tévedünk nagyot, ha arra gondolunk, hogy a nők fokozottan érintettek a társadalmi igazságosság és az egyenlőség kérdéseiben, mivel a történelem során gyakran küzdöttek ezekért a jogokért. Ez az elkötelezettség magasabb pontszámokat eredményezhet az EU alapelveire vonatkozó kérdésekben. A legnagyobb különbség a demokrácia item esetén figyelhető meg (0,17 az 5-fokú skálán), azonban ez az eltérés sem volt szignifikáns.

A politikai véleményekre nagyon erősen hat az emberek általános biztonságérzete (*Marián, 2021*). Ezt vizsgálándó a társadalomhoz való kapcsolódás, közélet című kérdésközpont első kérdése arra vonatkozott, hogy a különböző, felsorolt társadalmi színterek esetén mennyire érzi magát biztonságban a válaszadó. A kérdésre adható válaszok egy egytől ötig terjedő skálán jelölhetők be, ahol az egyes az „egyáltalán nem”, az ötös a „teljes mértékben” volt. Nem meglepő, hogy a hallgatók a saját mikroközösségükben érzik magukat a legnagyobb biztonságban, azaz az ötfokú skálán a legmagasabb átlagot az „otthonában” című kategória érte el 4,38-es átlaggal. Könnyen magyarázható, hogy ahogyan ettől a mikroközösségtől haladunk egyre távolabb, úgy csökken a válaszadó biztonságérzete. A „közvetlen környezet” és a „saját település” kategóriák szinte fej fej mellett, 4,2-es átlagot értek el. Mindhárom kérdés esetén a modális érték az ötös. Az országban tapasztalható biztonságérzet már csak 4,1-es átlagot ért el, a leggyakoribb válaszkategória a négyes volt. A szomszédos országokat (3,97) az Európai Unió országai követik, majd az unión kívüli országok 3,68-as átlaggal zárják a sort. A felsorolt kategóriák közül kissé kilóg az internetre vonatkozó kérdés, hiszen nem „földrajzi” meghatározottságú, azonban 3,78-as átlaggal az utolsó előtti helyen szerepel. Ha a szórásokat tekintjük, az utolsó helyen tárgyalt internetes biztonságérzet produkálta a legnagyobb véleménykülönbséget ($s = 0,965$), míg az országra vonatkozó kérdésre adott válaszok a leghomogénebbek ($s = 0,792$). A sorrend egyébként nem tér el az össz minta sorrendjétől, *Marián (2021)*, valamint *Domokos és tsai. (2020)* vizsgálatától abban azonban más eredményt kaptunk, hogy a felsőoktatásban részt vevő hallgatók esetén a biztonságérzetre vonatkozó változók nem korrelálnak a politika iránti érdeklődéssel. Az eredmény nem okozott nagy meglepetést, hiszen a szomszédos országok után következtek az unió országai, itt inkább azt a fajta „logikát” kell követnünk, hogy a földrajzi távolsággal együtt nő a „társadalmi távolság” is, így csökken az általános szubjektív biztonságérzet is.

Összességében a hallgatók az EU legfontosabb értékeinek a szabadság tiszteletét és a demokráciát tartják. Harmadik helyen a kereszténység és a szolidaritás áll. Bár nagy különbségek nincsenek az értékek között, a legkevésbé jellemzőnek az érdek szerinti jutalmazást és büntetést vélték. Azok a hallgatók, akik pozitívabban értékelik az EU-tagságot, fontosabbnak tartják a demokráciát, a szabadság tiszteletét, a kiszámítható jogrendszert és a kereszténységet. A nők általában magasabbra értékelték az EU jellemzőit, valószínűleg nagyobb szociális érzékenységük magyarázza ezt a jelenséget. A biztonságérzet tekintetében a hallgatók a legnagyobb biztonságban otthonukban érzik magukat, míg a legkevésbé az interneten. Az eredmények nem különböznek jelentősen a teljes, nem csak hallgatókat tartalmazó mintától.

4. Konklúzió

Magyarország EU-s csatlakozása számos előnnyel járt, mint például az EU-s támogatások és fejlesztési alapok hozzáférhetősége, amelyek jelentős beruházásokat tettek lehetővé az oktatásban, egészségügyben és más területeken. Az uniós munkaerőpiac és oktatási lehetőségek megnyíltak Magyarország számára. A demokratikus intézmények megerősödtek, és a jogállamiság fokozott garanciái is érvényesültek. Azonban a csatlakozásnak vannak árnyoldalai is, mint a humán tőke kiáramlása és a gazdasági, jövedelmi különbségek növekedése, amelyek szociális feszültségeket generálhatnak.

A felsőoktatásban tanuló fiatalok jó eséllyel profitálnak az EU-s pénzügyi támogatásokból és pályázati lehetőségekből, amelyek kutatási projektek finanszírozását, az oktatás fejlesztését és a nemzetközi együttműködések kialakítását segítik. Az európai egyetemekkel való közös kutatási projektek, csereprogramok és közös képzések lehetőséget adnak a hallgatóknak, hogy nemzetközi kapcsolatokat építsenek ki és tapasztalatokat szerezzenek.

A hallgatók véleményét befolyásolják a politikai és gazdasági bizonytalanságok is, valamint az EU-s tagság körüli viták és konfliktusok. A brexit és más uniós országokban tapasztalt euroszkepticizmus hatással van az európai uniós csatlakozás és tagság megítélésére. Mindezek mellett a 2020-as ifjúságkutatás szerint a 15–29 évesek véleménye az EU-ról tovább javult a 2016-os adatokhoz képest. A fiatalok 47 százaléka szerint Magyarország számára előnyös vagy nagyon előnyös volt az uniós tagság.

Összességében a fiatalok pozitívan értékelik az uniós csatlakozást és annak hatásait. A hallgatók az EU legfontosabb értékeinek a szabadság tiszteletét és a demokráciát tartják. A kereszténység és a szolidaritás is jelentős értékek. Azonban az érdek szerinti jutalmazást és büntetést kevésbé tartják jellemzőnek az EU-ra. Azok a hallgatók, akik pozitívabban értékelik az EU-tagságot, fontosabbnak tartják a demokráciát, a szabadság tiszteletét, a kiszámítható jogrendszert és a kereszténységet. A nők általában magasabbra

értékelték az EU jellemzőit, valószínűleg nagyobb szociális érzékenységük miatt. A biztonságérzet tekintetében a hallgatók a legnagyobb biztonságban otthonukban érzik magukat, míg a legkevésbé az interneten. Az eredmények nem különböznek jelentősen a teljes, nem csak hallgatókat tartalmazó mintától.

Hivatkozások

- DOMOKOS, T. – KÁNTOR, Z. – PILLÓK, P. – SZÉKELY, L. (2020). *Magyar Fiatalok 2020*. Budapest: Társadalomkutató Kft.
- EUROPEAN COMMISSION (2021): *Special Eurobarometer 508. Values and Identities of EU citizens*.
- FAZEKAS, A. – HAMARICS, E. (2021): Értékvilág, prioritás, nyitottság, befogadás, érzékenység. In: Nagy Ádám (szerk.): *A lábjegyzeten is túl*. Szociális Demokráciáért Intézet – Excenter Kutatóközpont, 189–219.
- GÁBOR K. (2006): Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Belvedere, Szeged. 384–427.
- LAKI, L. – SZABÓ, A. (2014). Mi lehet a magyar fiatalok demokráciaszkepsze mögött? In Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II*. Szeged: Belvedere Meridionale. 21–42.
- MARIÁN, B. (2021). A 15-29 évesek politikai, közéleti véleményei. In: Nagy Ádám (szerk.): *A lábjegyzeten is túl*. Szociális Demokráciáért Intézet – Excenter Kutatóközpont, 219–259.
- MEAD, MARGARET (2006): Kultúra és elkötelezettség. A generációk közti új viszonyok a hetvenes években. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Belvedere, Szeged. 14–44.
- PACSUTA ISTVÁN (2024): Közösségi oldalak felhasználói mintázatai a demokratikus elköteleződés mentén. In: Buda András – Molnár György (szerk.): *Oktatás – Informatika – Pedagógia 2024* Tanulmánykötet. Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet, Debrecen. 110–121.
- ZINNECKER, JÜRGEN (2006): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Belvedere, Szeged. 69–95.

Vállalatértékelési kihívások és válaszok a globális gazdasági változásokra

SÁPI-DUDUK ILDIKÓ

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Gazdaságtudományi Intézet, Vállalat-gazdaságtan Tanszék

Egészségház u. 4., Eger 3300

duduk.ildiko@uni-eszterhazy.hu

A tanulmány megvizsgálja és ismerteti az elmúlt évtizedek globális gazdasági változásaiban szerepet játszó főbb tényezőket, és bemutatja az ezek hatására létrejött gazdasági ciklusokat, amelyek újabb és újabb kihívások elé állították az üzleti világ szereplőit. A vállalatok érintettjei számára, de különösen a befektetők és tulajdonosok számára fontos megérteni, hogy milyen ciklikusság található a globális gazdasági életben, és hogyan lehetséges alkalmazkodni a változó gazdasági körülményekhez, amelyek hatással vannak a pénzügyi döntéseikre. A cikk bemutatja az egyes gazdasági ciklusok legkiemelkedőbb befektetőit, majd ismeretésre kerülnek az általuk alkalmazott befektetési stratégiák, vállalatértékelési eljárások. A vizsgálat rávilágít az értékelési eljárások összetevőire és az értékelés szerepének változására. Az elemzés megerősíti, hogy a pénzügyi és nem pénzügyi értékelések kiegészítik egymást, és csak együtt adhatnak megbízható információt egy vállalat értékéről. A kutatás alap gondolata volt, hogy a gazdasági változások hatására a vállalatértékelési stratégiák és módszerek változnak, és a gazdasági versenyhelyzetben a nem látható vagyon értékelésének szerepe felértékelődik.

Kulcsszavak: globális gazdasági változás, gazdasági ciklusok, vállalatértékelési módszerek és filozófiák, látható vagyon, nem látható vagyon

1. Bevezető

A globalizáció hozzájárul a gazdasági fejlődéshez a piacok megnyitásával, a technológiai transzfer előmozdításával és a közvetlen külföldi befektetések vonzásával, a szabad tőkeáramlással. A gazdasági változások különböző konjunkturális változásokat hoznak létre, és ebben a folyamatban megfigyelhető egy ciklikusság. A különböző gazdasági

ciklusok közös ismérve, hogy a gazdasági szereplőknek folyamatosan és rugalmasan kell alkalmazkodniuk a változásokhoz. A vezetői és a befektetési döntések során a tőkebefektetések alkalmával olyan vállalkozásokba érdemes befektetni, ahol további hozam és vállalatiérték-növekedés várható. A tanulmány célja, hogy megvizsgálja és összekapcsolja a világgazdaság átalakulásában szerepet játszó legfontosabb globális gazdasági változásokat, a gazdasági ciklusokat és a legelterjedtebb befektetési stratégiákat és vállalatértékelési módszereket. A gazdasági ciklusok elemzése, a különböző gazdasági fázisok megismerése, a kölcsönhatások megértése lehetővé teszi, hogy átfogó kép alakuljon ki a befektetők értékelési módszereiről és stratégiáiról. A vizsgálat a tudományos kutatásirodalom elemzésének, a kutatási információk összehasonlításának és összesítésének módszerével történik, nem törkeszik a teljességre, mert a vizsgálatba bevont szakirodalom fő célja a kutatási hipotézisek igazolása vagy elvetése. A szekunder kutatásnak és a szerző saját üzleti gyakorlatának eredményeként a tanulmány összekapcsolja a gazdasági változásokat, a kialakult gazdasági ciklusokat, és rávilágít a vállalatértékelési eljárások és értékelés szerepének változására. A téma aktualitását a világgazdaságban egyre erősödő vállalati verseny igazolja, hiszen az üzleti szervezetek legfontosabb célja, hogy a befektetett tőkével gazdasági előnyökre, nyereségre, pótlólagos hozamokra, versenyelőnyre, a vállalati értékek növelésére tegyenek szert, ezért nagy fontossággal bír a vállalatértékelési stratégiák elméleti és gyakorlati kombinációjának megismerése.

Kutatási hipotézisek:

H1: A különböző gazdasági ciklusok a globális gazdasági változások hatására jöttek létre, amelyekben eltérő vállalatértékelési eljárások és befektetési stratégiák kerülnek alkalmazásra.

H2: A vállalatértékelési eljárások összetevői az egymást követő gazdasági ciklusokban a látható vagyon számbavétele mellett egyre inkább a nem látható vállalati vagyon értékének meghatározására fókuszálnak.

2. Globális gazdasági változások, a világgazdaság átalakulásában szerepet játszó tényezők

A globalizáció fogalmát a Globus kifejezéssel már régóta használják. A Globus, vagyis a földkerekség különböző részei között már a régmúltban is elindult különféle összekapcsolódás, emberek, állatok vándoroltak, növényfélések, technikák, szakismeretek, vallások, kultúrák, tudományos eredmények terjedtek el, és különböző országok, nemzetek, társadalmak kerültek politikai, katonai, illetve gazdasági függő viszonyba egymással (Szentés, 2005). Az általános definíció szerint a globalizáció nem más, mint az a folyamat, amelynek következtében a különböző országok gazdaságai egymással szorosan összekapcsolódnak, ami lehetővé teszi a termékek, a szolgáltatások, a tőke és

a tudás szabad áramlását (Csath, 2001). A globalizációt nagy átalakulásnak tekintjük, s tartalma nem más, mint a globális integráció (Palánkai, 2010). A globális integráció egy olyan komplex folyamat, amely jelen van a világ minden részén, és hatással van a társadalmi, kulturális, politikai és gazdasági területekre is. A globális piacok, a multinacionális vállalatok, a tőke szabad áramlása, a nemzetközi kereskedelem bővülése hozzájárulnak a világgazdaság összekapcsolódásához.

A globális gazdaság folyamatosan változik, és a változás tényezői sokféle formában jelentkeznek, és eltérő módon befolyásolják a világgazdaság globalizációját. Az egyik ilyen tényező a technológiai változás, amely magába foglalja az informatikai és kommunikációs technológiák, a közlekedés és szállítás, az innováció és kutatás-fejlesztés, az automatizáció és robotika fejlődését. A technológiai változások célja az egyre fejlettebb eljárások alkalmazása és a versenyképesség növelése. A technológiai előrelépések lecsökkentik a tér és idő szerepét, lehetővé teszik a gyors információáramlást, az új befektetések és beruházások indítását, a szabad tőkeáramlást. A szabad tőkeáramlásnak köszönhetően az üzleti élet szereplői diverzifikálják a portfólióikat és kockázataikat, mert a globális pénzügyi piacokon keresztül a tőke szabadon mozoghat, és a piac változásai miatt a befektetések értéke is változhat. A technológiai fejlődés és tőkeáramlás gyorsulásának eredményeként létrejönnek multinacionális vállalatok és nemzetközi tevékenységet folytató pénzügyi intézmények, amelyek tovább erősítik a globális gazdaság bővülését. A pénzügyi tényezők szorosan összefonódnak a gazdasági globalizáció más dimenzióival is, így élinkítik a kereskedelmi forgalmat is. A kereskedelem mint a világgazdaságban szerepet játszó tényező összekapcsolja a világ különböző pontjain lévő gazdaságokat. A globális nagyvállalatok kihasználják a helyi piaci lehetőségeket, az olcsóbb munkaerőt, az alapanyag-elérhetőségeket, és termékeik előállításával és értékesítésével piaci versenyt hoznak létre, a kereskedelem pedig biztosítja a termékek szélesebb piacát. A szállítási technológiák fejlesztésének eredménye, hogy egyre gyorsabb és költséghatékonyabb szállítási lehetőségek elérhetőek, amelyek hozzájárulnak a kereskedelem élénküléséhez. A technológiai, pénzügyi, kereskedelmi tényezők jelentős hatással vannak a globális gazdasági növekedésre (Szanyi, 1997; Csath, 2001; Szanyi, 2018; Bayer, 2022). A Világbank, az IMF és a WTO¹ intézményei globális pénzügyi és kereskedelmi szabályokat alkotnak és felügyeletet biztosítanak a gazdasági életben, és további támogatást adnak a szoros integrációhoz. A gazdasági életben azonban vannak konjunkturális változások, növekedések és visszaesések. A globális kereslet és kínálat változásai, az export és import mennyiségének változása, az árfolyam-ingadozások, befektetői kockázatok

¹ A Világbank elnevezést a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (IBRD), valamint a Nemzetközi Fejlesztési Társulás (IDA) jelölésére használják. IMF = Nemzetközi Valutaalap, WTO = Kereskedelmi Világszervezet.

befolyásolhatják a gazdasági eredményeket. A világgazdaság átalakulásában szerepet játszó tényezőknél tekintetbe kell venni még a demográfiai, politikai, környezetvédelmi változásokat is. Az előregedő népesség, a migráció, a vallási beállítottság, túlnépesedés, világjárványok, klímaváltozás, fenntarthatóság, kormányzati döntések hatással lehetnek a gazdaság egyéb területeire is (Csath, 2001; Gore, 2013). A globális gazdasági változások tényezői és a gazdaság szereplői komplex módon alakítják a globális gazdasági környezetet, együttesen hozzájárulnak ahhoz, hogy a világ egyre inkább összefüggővé váljon, és a vállalkozások, emberek és kormányok sikeresebben részt vegyenek a globális gazdaságban, amelyben egymást támogatva vagy egymással versenyben küzdenek nagyobb vállalatérték megszerzéséért, megteremtéséért.

3. A gazdasági változások által létrejött főbb gazdasági ciklusok

A globális gazdasági változások tényezői hozzájárulnak a gazdaság konjunkturális változásához. A gazdasági helyzet és aktivitás időbeli alakulásában ciklusos változás figyelhető meg, amelyet többféle megközelítésből lehet csoportosítani, de mindegyik felöllel egy időtávot. A gazdasági ciklus a gazdaság periodikus ingadozása. Ezekben a különböző periódusokban különböző egyensúlyi pontok vannak, amelyekre hatással vannak a fogyasztói és vállalati költségek, a kamatlábak és a monetáris politika, a munkanélküliség, az infláció, a háború, a természeti katasztrófák (Nellis–Parker, 1998; Kehl–Sipos, 2017). A gazdasági ciklusok csoportosítására a nemzetközi közgazdaságtanban számos módszer és nézőpont alakult ki. A Konratyev-ciklusok 1780-as évektől indulnak, 50 és 60 év körüli időszakot ölelnek fel, mert ez az elmélet figyelembe vette a hosszú élettartamú beruházásokat is, mint például a vasútvonalak, csatornaépítés. Juglar 1862-ben mutatott ki 7–11 éves befektetési ciklusokat. Kuznets 1930-ban 15–25 éves ciklusokat alakított ki, a nagy élettartamú egyedi jellegű létesítmények építésének mint az irodaépület és gyárépületek gazdasági szerepére való tekintettel. A periódusok kialakításánál úgy gondolta, hogy nem a termék élettartama határozza meg a gazdasági ciklust, hanem az azt előállító eszköz élettartama. A klasszikus konjunkturaciklus a XIX. sz. elején, 1824-ben jelent meg Angliában, hosszát hét és tíz év közé teszik (Mellár, 2015; Kehl–Sipos, 2017; Szanyi 2017, Katits–Pogátsa–Zsuzpanekné, 2018).

Gazdasági együttműködés és gazdasági fejlesztés céljából került sor az OECD megalakítására 1961-ben, tizennyolc európai ország, valamint az Amerikai Egyesült Államok és Kanada részvételével. Nellis és Parker (1998) szerint az OECD-tagállamok gazdasági fejlődésének nagyobb szakaszait, gazdasági ciklusait a bekövetkezett gazdasági események szerint a következő öt ciklusban lehet meghatározni: 1945–1959 (15 év), 1960–1973 (14 év), 1974–1989 (16 év), 1990–2006 (17 év), 2007–2023

(17 év). Az első ciklusban, 1944–1959 között a Bretton Woods-i Konferencia új nemzetközi monetáris rendszert hozott létre, amely az amerikai dollárhoz rögzítette az árfolyamokat, a dollárt pedig az aranyhoz kötötte. Ez a rendszer elősegítette a gazdasági stabilitást és a nemzetközi együttműködést. Az 1960–1973 közötti időszakban gazdasági fellendülés, növekedés, teljes foglalkoztatottság, a mezőgazdaságról az iparra és kereskedelemre való áttérés, az egyre szabadabb kereskedelem kibontakozása következett be. 1971-ben felfüggesztésre került a dollár aranyra válthatósága, és ez súlyosan érintette a gazdaság szereplőit. 1974–1989 között a gazdaság stagnált, és ez az OPEC-olajárak jelentős növekedését hozta magával. A fejlett országok túlnyomó részében alacsony növekedés volt a jellemző, növekedett a munkanélküliség. Felerősödött a gazdasági verseny a gazdasági szereplők között. Az 1990–2006 közötti ciklust a tőzsdei fellendülés és zuhanás időszakának lehet nevezni, globális pénzügyi dereguláció, lassuló gazdasági növekedés van jelen (*Nellis–Parker, 1998*). A 2007–2023 közötti ciklus két legjelentősebb eseménye a 2008-as gazdasági és pénzügyi világválság és a Covid néven ismert világjárvány. A 2008 válság főbb jellemzői az ingatlanlufi kipukkanása, a nyugdíjalapok, biztosítások válsága, lélektani és reáltényezők, ágazati válságok (építőipar), az olaj- és gázárak összeomlása. A világjárvány idején, 2020–2023 között, amely negatívan kihatott a gazdaságra is, jelentős visszaesések mutatkoztak számos iparágban.

A globális gazdasági változások és a gazdasági ciklusok közötti kapcsolat vizsgálataival megállapítható, hogy a globális gazdasági változások azok a tényezők, amelyek formálják a gazdasági folyamatokat. Ezekben a gazdasági folyamatokban vannak növekedések, csökkenések, stagnálások, amelyek alapján körvonalazódnak bizonyos gazdasági ciklusok. Ezek a ciklusok hatással vannak egymásra, fontos megérteni egy ciklus elemzése során, hogy mi történt az előtte lévő időszakban, és ez milyen változásokat hozott az új ciklusba. Ezért az egyes gazdasági időszakok meghatározása során tekintetbe kell venni a fellendülés és válság összefüggései mellett a vizsgálat célját is. A gazdasági ciklusok létrehozásával érthetővé és magyarázhatóvá válnak a lezajló gazdasági események, ezáltal a gazdasági ciklusok elemzése segíthet megérteni a gazdasági tényezők változásainak jellemzőit, ennek ismerete pedig lehetőséget teremt a következő periódusban bekövetkező változásokra való rugalmas és gyors reagálásra. Befektetői szemszögből az OECD gazdasági ciklusai teremtik meg a legalkalmasabb vizsgálati időszakokat, mert gazdasági és pénzügyi változások és a változásokkal együttjáró gazdasági szempontok alapján történt kialakításuk. Ezekben a sajátos gazdasági ciklusokban lehetővé válik a globális gazdasági élet változásával egyidejűleg a vállalatértékelési stratégiák és módszerek fejlődésének megfigyelése és elemzése, mert az üzleti világ érintettjeinek a gazdaságban bekövetkező változásokhoz alkalmazkodva kell meghozniuk döntéseiket.

4. Vállalatértékelési filozófiák és stratégiák változásának megközelítése befektetői szempontból

4.1. A vállalatértékelés kezdeti időszaka (1945–1959)

Az 1945–1959 közötti gazdasági ciklust a II. világháborút követő újjáépítés jellemezte. Elindult az európai integráció, az ázsiai gazdasági fellendülés, bővült a nemzetközi együttműködés, növekedett a gazdasági stabilizáció. A gazdasági szakemberek számára ez az időszak új lehetőséget teremtett új befektetések elindítására, amelyeket az erősödő technológiai színvonal, az új nemzetközi pénzüpiaci és tőkepiaci műveletek támogattak. A két világháború között a befektetések jutalék-, illetve osztalékalapúak voltak, mert a befektetők törekedtek a biztosnak vélt hozamok megszerzésére. T. Rowe Price volt az első ismertebb befektető, aki még a II. világháború előtt három másik kollegájával egy olyan befektetési alapot hozott létre, amely a megbízható osztalékfizetésen túl nagy hangsúlyt helyezett azokra a befektetésekre, ahol a vállalatoknak erős növekedési kilátásai voltak (Bond, 2019). A vállalatértékelés, értékbefektetés alapjait Benjamin Graham és David Dodd (1934) „Securities Analysis” című könyvével tették le, kialakították az értékalapú befektetési stratégiák elméletét és gyakorlatát, amelyek napjainkban is relevánsak a befektetési világban. Graham a befektetési alapelveiről szóló leghíresebb művét, az „Intelligent Investor”-t 1949-ben adta ki. Ez a könyv sok befektetési alapelvet tartalmaz, köztük a biztonságos értékpapírok kiválasztásának módszerét és a piaci pszichológia szerepét. Az egyik ilyen fontos alapelve, hogy egy értékpapír értéke a vállalat ténylegesen realizálható eszközeinek és a vállalat által kezelt költségeknek a különbsége, ami szerint a befektetőknek alaposan kell elemezniük a vállalatokat, és csak alulértékelt részvényekbe szabad a pénzüket befektetni (Graham-Dood 1934/2008; Graham, 1949/2009). Graham fő célja a befektetés megtérülésének maximalizálása volt, kisebb figyelmet fordított a jövőbeli növekedési lehetőségekre. Graham irányítása alatt a Graham–Newman társaság jelentős teljesítményt nyújtott a tőzsdén, részben az értékalapú befektetési stratégiáknak köszönhetően. Benjamin Graham minden idők egyik legsikeresebb befektetőjének, Warren Buffettnek is a mentora volt. Warren Buffett 1956-ban alapította meg a Buffett Partnership Ltd.-t. Buffet értékalapú beszerzési stratégiájában a hosszú távú részesedés megszerzésére törekedett jó minőségű, de alulértékelt vállalatok felvásárlásával. Befektetéseinél arra törekedett, hogy ismerje a vállalkozás tevékenységét, termékeit, és olyan vállalatokba fektetett, ahol a vezetés magas fokú kompetenciákkal rendelkezik (Cunningham, 2013). Az időszak szintén kiemelkedő befektetője volt John Templeton, aki a világ olyan részein keresett befektetési lehetőségeket, amelyek még nem voltak elterjedtek, ezért a globális befektetés úttörője volt. Létrehozta a Templeton Growth Fund befektetési alapot, amellyel nagy üzleti sikereket ért el. Befektetői stratégiájában szerepelt a hosszú távú gondolkodás, a diverzifikált portfóliók létrehozása. Philip Fisher már a két világháború között elkezdte kidolgozni a befektetési elveit, amelyeket 1958-ban jelentetett meg a „Common Stocks and Uncommon Profits”

című könyvében. Fisher vállalatértékelési stratégiáját azt jelentette, hogy nagy hangsúlyt helyezett a minőségi elemzésre, és olyan vállalatokba fektetett be, amelyek erős vezetői csapattal és jó növekedési kilátásokkal rendelkeztek (Fisher, 2003).

Az 1945–1959 közötti ciklus a vállalatértékelés kezdeti időszakának tekinthető, mert a befektetők a biztosnak tűnő, osztalékfizetésekkel együtt járó és a hosszú távú növekedési potenciállal rendelkező vállalati befektetéseket preferálták. Ezzel együtt a tőzsdék szabályozásának és megbízhatóságának fejlődése új lehetőségeket teremtett a befektetők számára, és elindította a modern portfólióelméleteket és vállalatértékelési eljárásokat. A vállalatértékelésben két szemléletmód alakult ki, amely a fundamentális és technikai elemzést indította el. A legsikeresebb befektetők a fundamentális elemzésre helyezték a nagyobb hangsúlyt, ennek keretében a vállalatértékelés során a hagyományos pénzügyi elemzési módszerek kerültek alkalmazásra. A statikus pénzügyi mutatók mellett vizsgálták a hosszú távú növekedési potenciált, egy jövőbeni vállalatérték elérésének lehetőségét, a vezetés minőségét, az iparági jellemzőket, a gazdasági és politikai körülményeket. A fundamentális elemzési szemléletmód mellett megjelent a technikai elemzés is. *Robert D. Edwards és szerzőtársai* (1948) „Technical Analysis of Stock Trends” című munkájukban a technikai elemzés alapköveit rakták le. A technikai elemzők rövid távon grafikonok, alakzatok és részvénytrendek elemzésével, a kereskedelmi volumen, a piaci pszichológia figyelembevételével döntenek a befektetéseikről, függetlenül a piaci információktól. A fundamentális elemzők hosszú távú, míg a technikai elemzők rövid távú döntéseket hoznak, de a két elemzési módszer egyes elemei a befektetők stratégiájától függően kombinálhatóak (Damodoran, 2010).

4.2. A vállalatértékelés tradicionális időszaka (1960–1973)

Az 1960-as évek elejét az új iparágak fejlődése, a gazdasági növekedés, a technológiai forradalom, az új vállalatok létrejötte jellemezte, és ez növelte a befektetési kedvet. Az 1970-es olajválság azonban komoly változásokat és nehézségeket hozott a gazdasági életbe. Az olajárak emelkedése inflációt, az infláció növekedése pedig gazdasági stagnálást hozott magával. Ezen változatos események együttesen jelentős befektetési kihívásokat és lehetőségeket teremtettek az érintett időszakban. A befektetőknek dinamikusan kellett alkalmazkodniuk az eseményekhez, figyelembe véve a geopolitikai és gazdasági változásokat a portfólióik kezelése során. Továbbra is az értékbefektetési elvek betartása, a hosszú távú perspektíva és az alulértékelt lehetőségek jellemezték a sikeres befektetők stratégiáját. Warren Buffett, korunk egyik legnagyobb befektetője az 1960-as évek elején megkezdte a Berkshire Hathaway részvényeinek felvásárlását, majd 1965-ben átvette a vállalat irányítását. Innentől kezdve a Berkshire Hathaway egyfajta befektetési birodalmává vált, amely számos iparágban szerzett jelentős részesedést. Warren Buffett befektetési stratégiája a hosszú távú értékberuházásra épült. Ezt azt jelenti, hogy olyan vállalkozásokba fektetett be, amelyeknek stabil alapjai voltak, és jó kilátásokkal rendelkeztek a hosszú távú növekedésre,

a vállalatérték maximalizálására. Meg kell még említeni Charlie Munger nevét is, aki Warren Buffett hosszú távú üzleti partnere, és akivel az értékbefektetésre és a hosszú távú perspektívára összpontosítottak. Fontosnak tartották a vállalatok gazdasági és kompetitív jellemzőinek együttes figyelembevételét (Cunningham, 2013). Philip Fisher nagy hangsúlyt helyezett a vállalatok elemzésére, pénzügyi mutatószámok mellett számos információt gyűjtött a vállalatoknál és a vállalatok érintettjei körében. Az innovatív befektetői stratégiájának köszönhetően olyan különböző tevékenységű nagyvállalatokban szerzett részesedést, mint a Motorola, amely a vezetékek nélküli kommunikáció és elektronikai termékek gyártója volt. A Motorola mellett részesedéssel rendelkezett a Texas Instruments amerikai félvezetőgyártó vállalatban, a Kodak elektronikai és a DuPont ipari és vegyipari termékeket gyártó cégekben. A befektetési portfóliójában törekedett a diverzifikációra, hogy a befektetések kockázatát csökkentse (Fisher, 2012). John Neff 1964-ben csatlakozott a Wellington Management vállalathoz, amelynek fő tevékenysége a befektetési tanácsadás volt, és több mint 30 évig támogatta a vállalat működését. Ezzel párhuzamosan 31 évig vezette a Windsor Befektetési Alapot, amely a nagyvállalati részvényekre fókuszál, és a célja a hosszú távú tőkeáttétel és a növekedés. Neff fundamentális elemző volt, olyan alulértékelt részvényeket keresett, amelyeknek a piaci ára alacsonyabb, mint a valós értékük, az alacsony ár-nyereség mutatókkal rendelkező és erős osztalékhozamú vállalatokra összpontosított, és kiemelt figyelmet fordított a sikeres iparágakba való befektetésekre (Neff, 2001). Soros György a 60-as években kezdte meg befektetői tevékenységét fedezeti alapkezelőként. 1969-ben Soros György és Jim Rogers megalapították az első hedge alapot Double Eagle Fund néven. Ez a kis alap később átalakult a Soros Fund Management vállalattá, és a Quantum Alaphoz kapcsolódott, amely hozzájárult Soros befektetési sikereihez és ahhoz, hogy a világ egyik legbefolyásosabb és leggazdagabb befektetőjévé váljon. Egyik legfőbb stratégiája volt, hogy hatalmas nyereséget érjen el a piaci mozgások kihasználásával (Soros, 1996).

Az 1960–1973 időszakot a vállalatértékelés tradicionális időszakának tekinthetjük, mert az értékelési módszerek elsősorban a hagyományos pénzügyi elemzésre támaszkodtak. Az elemzők főként a múltbéli teljesítményből, a megbízható pénzügyi adatokból vontak le következtetéseket, alakítottak ki trendeket a jövőre vonatkozóan, de megjelentek a jövőbeni vállalatérték becslésére vonatkozó módszerek is, amelyek a fundamentális befektetők körében nagyon népszerűek voltak (Damodoran, 2010). A 70-es években bekövetkező gazdasági változások eredményeképpen a befektetők egyre nagyobb figyelmet fordítottak a különböző szektorok és iparágak teljesítményére, az alulértékelt vállalatok és piacok megtalálására. Ezekben az években továbbra is népszerűek voltak a részvényekből származó osztalékfizetésen alapuló befektetések, de már megjelentek az indexalapú befektetések, kezdődött az opciós és hedge alapok kialakulása, megjelent a kötvények és részvények diverzifikációja. A befektetők vizsgálták a vállalati kompetenciákat és a nem látható vagyoni elemeket is, és kiemelt figyelmet

fordítottak az erős vezetői kompetenciával rendelkező vállalatok irányába. A gazdasági verseny fokozódásával növekedtek a befektetői kockázatok is, ezért különböző portfólióelméletek alakultak ki, hogy a befektetők hogyan tudják optimalizálni a kockázat és hozam közötti egyensúlyt azáltal, hogy különböző eszközöket kombinálnak egy portfólióban, akár iparági, akár földrajzi megfontolásokból kiindulva.

4.3. A modern vállalatértékelési időszak (1974–1989)

Az 1974–1989 közötti időszakot a gazdasági változékonyság és a gazdasági súlypontok áthelyeződése mellett az infomatikai és kommunikációs technológiák fejlődése, a tőkeáramlás felgyorsulása jellemezte. Jelentős befektetési sikereket ért el Peter Lynch 1977 és 1990 között a Fidelity Magellan Fund vezetőjeként, de jelentős részesedésre tett szert olyan vállalatokban, mint az autógyártási tevékenységet folytató Ford, a lakáshitelezéssel foglalkozó Fannie Mae, a Disney, a Dunkin' Donuts, a Victoria's Secret és a Bath & Body Works. Lynch befektetési stratégiájában nagy figyelmet tulajdonított a növekedési potenciállal rendelkező, jól ismert és népszerű márkanévvel viselő részvények vásárlására, és portfólióját úgy építette fel, hogy több szektorban is legyenek érdekeltségei (Lynch, 2008). John Templeton sikereinek alapját a nemzetközi befektetések és a hosszú távú értéknövekedés stratégiája jelentette. John Templeton 1954-ben alapította meg a Templeton Growth Fundot, amely az 1970-es és 1980-as évekre kiemelkedő sikereket ért el, később pedig más Templeton-alappal együtt 1992-ben a Franklin Templeton Investments vállalatként a világ egyik vezető befektetési alapkezelőjévé vált. Templeton befektetési politikájára jellemző volt a széles körben való diverzifikáció, ami azt jelenti, hogy számos iparágban és különböző országokban rendelkezett befektetésekkel. Így például részesedéssel rendelkezett olyan technológiai vállalatokban, mint az IBM és a Microsoft, az energiaipari vállalatok közül Exxon Mobil- és Chevron-részvényeket vásárolt. Voltak érdekeltségei a gyógyszeripar és egészségügy területén, mint például a Pfizer, Johnson & Johnson vállalatokban (Nairn–Jonathan, 2012; Proctor–Phillips, 2012). Ray Dalio egyedi befektetési filozófiája szerint hosszú távú és globálisan diverzifikált portfóliókat kell létrehozni, hogy a befektetők csökkentsék a kockázatot és maximalizálják a hozamot. Ray Dalio 1975-ben megalapította a Bridgewater Associates alapot, amely olyan diverzifikált befektetéseket kínált, amelyekkel a piaci kockázat jelentősen csökkenthetővé vált. Dalio összefoglalta a számára legfontosabbnak tartott üzleti elveket, amelyek az élet és a munka világából származtak. Fontosnak tarotta az őszinteséget, az átláthatóságot, az adatokon és szavahihetőségen alapuló döntéshozatalt, az elemző gondolkodásmódot. Véleménye szerint nem csupán intuícióra vagy spekulációra alapozva kell befektetési döntéseket hozni, hanem elemzni szükséges a gazdasági ciklusokat, hogy ez segítsen megérteni és előre jelezni a piaci trendeket és az eseményeket. A fundamentális és a technikai elemzés kombinálásával dolgozott, hogy megtalálja a legjobb befektetési lehetőségeket, és csökkentse a piaci mozgásból eredő kockázatot (Dalio, 2019). Seth Klarman

befektetési stratégiájában a hosszú távú értékbefektetés kapja a legnagyobb szerepet. 1982-ben alapította a Baupost Group Befektetési Alapot. Fundamentális vállalatértékelési módszereket alkalmaz, és Benjamin Graham befektetési filozófiáját követve alulértékelt vállalatokat céloz meg, kedvezményesen vásárolja meg azokat, és egy kockázatmentes árrésre törekszik (*Klarman*, 1991). Carl Icahn aktivista befektető volt, ami azt jelenti, hogy olyan vállalatokba fektetett, amelyekben hitt, és amelyekben aktívan befolyásolhatta az üzleti stratégiát és vállalati döntéseket. Nagy részesedéseket szerzett alulértékeltnek tűnő vállalatokban, amelyekben növekedési lehetőséget látott, és amelyekről úgy gondolta, hogy a vállalati vezetők olyan intézkedéseket fognak tenni, amelyek a részvényesek érdekeit fogják szolgálni. A befektetési stratégiájának része volt a nyilvános szereplés és saját véleményalkotás azokról a vállalatokról, amelyekben részesedést vásárolt, ezzel pedig befolyásolta a részvények forgalmát (*Icahn*, 2018). John Clifton Bogle 1975-ben megalapította a Vanguard Group befektetési alaptársaságot, 1976-ban létrehozta az első indexalapot Vanguard 500 néven. Bogle alapgondolata az volt, hogy különbséget kell tenni a befektetés és a spekuláció között az időhorizont és a kockázat mértéke szerint. Indexbefektetési filozófiájában a befektetőket arra ösztönözte, hogy válasszák a hosszú távú és alacsony költségű indexalapokat, mert így tudják minimalizálni a kockázatot és a költségeket (*Bogle*, 2000; *Bogle* 2021).

1974–1989 között a befektetők olyan eszközökbe igyekeztek a pénzüket befektetni, amelyek nagy valószínűség szerint értékmegőrzők és kevésbé kockázatosak. Ezért nevezhető ez az időszak egy biztonságorientált vállalatértékelési időszaknak, amelyben az elemzők hagyományos pénzügyi módszereket alkalmaztak, de létrejöttek újabb számítási és elemzési módszerek is, hogy a kockázati tényezőket csökkenteni tudják. Az értékbefektetői megközelítés továbbra is népszerű volt a befektetők körében, de kialakult egy modern portfólióelmélet, és a belső értéket meghatározó tényezők mellett megjelent a piaci tényezők vizsgálata is.

4.4. Az újgenerációs vállalatértékelési időszak (1990–2006)

Az 1990-es évektől a 2000-es évek elejéig tartó időszakban az informatikai és kommunikációs technológiák fejlődése egy újgenerációs technológiai forradalmat robbantott ki, az internet elterjedése újabb lehetőségeket teremtett a vállalkozások terjeszkedésében, a kereskedelmi és pénzügyi folyamatok kiszélesedésében és a világgazdaság globalizációjában. Warren Buffettnek, a pénzügyi világ egyik legsikeresebb és legismertebb befektetőjének stratégiája a hosszú távú és értékalapú befektetéseken alapult, ami azt jelentette, hogy olyan alulértékelt befektetési lehetőségeket keresett, amelyekben hosszú távon növekedési potenciál van. Buffett befektetési döntései előtt alaposan tanulmányozta a vállalatok vezetését és üzleti modelljét, és amelyeknek termékei ismertek voltak, mint például a Coca-Cola, American Express, Gillette, Wells Fargo, Procter & Gamble (*Hangstrom*, 2000), *Hangstrom* 2007, *Tier*, 2008). Soros György, ellentétben Warren Buffett fundamentális

filozófiájával, a sikeres spekulatív befektetéseiről ismert, főként árfolyamnyereségek révén kívánt kiemelkedő nyereségre szert tenni. 1992-ben jelentős mennyiségű részvényt vásárolt angol fontban, majd amikor az angol font árfolyama emelkedni kezdett, akkor eladta ezt a nagy mennyiségű befektetést, és hatalmas nyereségre tett szert. Ismertek voltak még oroszországi, ázsiai, és a feltörekvő piacokon való befektetésesei. A földrajzi, illetve piaci diverzifikáció mellett stratégiai megfontolásból nagy technológiai vállalatokba is jelentős befektetéseket eszközölt, mint például az Amazon és a Google (Soros, 1995; Tier, 2008). Bill Gross volt az 1990 és 2006 közötti az időszakban a világ egyik legnagyobb fix kamatozású befektetési társaságának, a Pacific Investment Management Co.-nak a társalapítója. Gross befektetési stratégiájára az volt jellemző, hogy államkötvényekbe, vállalati kötvényekbe, fix kamatozású értékpapírokba fektette a pénzét. Gross úgy gondolta, hogy a kötvények stabil hozamot kínálnak, ezért nagy fontossággal bírnak a befektetési portfóliókban (Gross, 1997). James Harrison Simons, ahogyan az üzleti világban ismerik, Jim Simons amerikai matematikus és a világ egyik legsikeresebb befektetője. A Simons által alapított Renaissance Technologies egy befektetési alap, amely matematikai modellek és algoritmusok felhasználásával kereskedik a pénzügyi piacokon. Simons a pénzügyi szakemberek mellett matematikusokat, statisztikusokat alkalmaz a pénzügyi piacok elemzéséhez, amelyhez alkalmazzák a matematikai modellek és algoritmusok, a statisztikai analízis, a mesterséges intelligencia módszereit, hogy a legeredményesebb befektetési döntéseket hozzák (Zuckerman, 2019). Carl Icahn az 1990-es évek és a 2000-es évek eleje során számos olyan különböző iparágban végzett befektetéseket és vállalatfelvásárlásokat hajtott végre, mint az RJR Nabisco, a Trans World Airlines, a Motorola, a Blockbuster videókölcsönző vállalat, az Arican Railcar Industries. Carl Icahn jelentős részesedésre tett szert különböző vállalatokban, és azok irányításában és működésben vagy azok átalakításában jelentősen részt vett (Parish, 2018). Jim Rogers 1998-ben megalapította a Rogers Internation Commodity Indexet, a közvetlen befektetések jellemezték, szívesen fektetett be részvényekbe, kötvényekbe, ingatlanokba. A fundamentális elemzés támogatója volt, alaposan tanulmányozta a befektetési lehetőségeket és azok hosszú távú valószínűsíthető nyereségét (Tier, 2008; Rogers, 2012).

A gazdasági növekedés, a vállalati versenyképesség növelése, a pénzpiacok globalizációja, a befektetési lehetőségek kiszélesedése, az újabb iparágak létrejötte új típusú vállalatértékelési stratégiát kívánt az üzleti szereplőktől. A nagy mennyiségű és szerteágazó üzleti információk leghatékonyabb kezelése hozta létre az újgenerációs értékelési megközelítést, amelynek alapja az értékmérők alkalmazása és a vállalati kompetenciák vizsgálata újszerű matematikai és informatikai eljárások kombinációjával. Az értékmérők, így például az Economic Value Added (EVA) és a Market Value Added (MVA) szerepe felerősödött, amelyek az értékteremtés és a tőkeallokáció hatékonyságát értékelték. A pénzügyi mutatók elemzésén túl vállalati kompetenciák is vizsgálatra kerülnek, így a vállalat piaci pozíciója, innovációs képessége, a vevői elégedettség, a vezetés minősége, a partneri kapcsolatok.

Az értékelésben a befektetők egyre gyakrabban veszik figyelembe a nem pénzügyi tényezőket, a nem látható vagyont is, amelyek nem jelennek meg a pénzügyi kimutatásokban. Ide tartoznak például a vállalat vezetése, a piaci pozíciója, a technológiai előnyei, az innovációs képességei, a szellemi tőke, a márkanév, a szabadalmak, a licencszerződések, szoftverek, az ügyfélkapcsolatok, eszközök. A nem látható vagyon értékelése komoly kihívást jelen, mivel ezek az eszközök nyilvános adatokból nem mérhetőek és értékelhetőek. Ezért a befektetők egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az adatbányászat, a hálózatelemzés és különböző informatikai lehetőségek alkalmazására a sikeres döntéshozatal érdekében.

4.5. Holisztikus vállalatértékelési időszak (2007-2023)

Az 2007–2023 közötti időszak pénzügyi piacaira és befektetéseire számos esemény volt hatással. Az egyik ilyen jelentős esemény a 2007–2008-as válság, amely ingatlanpiaci és banki összeomláshoz és gazdasági válsághoz vezetett. A másik jelentős esemény, amely hatással volt a globális gazdasági és pénzügyi életre, a 2019-ben elindult Covid19-járvány volt, amely hatással volt egyes iparágak szerepvállalásának csökkenésére, illetve növekedésre. Tovább folytatódott a technológiai forradalom, amelynek köszönhetően megnövekedett az érdeklődés az okoseszközök, a felhőszolgáltatások, az e-kereskedelem és a mesterséges intelligencia iránt. Bill Ackman, a Pershing Square Capital Management alapítója és vezérigazgatója, aktivista befektető és fedezeti alapok kezelője. Üzleti filozófiájának fő jellemzője, hogy olyan koncentrált portfóliókat kezel, amelyekben nagy hangsúlyt kaptak kulcsfontosságú befektetések, amelyekkel kompenzálni lehetett a kockázatos befektetéseket. Fontosnak tartotta, hogy aktívan részt vegyen a befektetett cégek irányításában és stratégiájának alakításában. Ackman többféle befektetési stratégiát alkalmaz, beleértve az értékalapú befektetéseket, a spekulatív rövid pozíciókat, valamint a vállalati átalakításokra és restrukturálásokra fókuszáló stratégiákat is. Elon Musk tudós, feltaláló, üzletember, különböző iparágakban számos vállalkozás tulajdonosa és vezetője. Musk két legismertebb technológiai vállalkozása az űrkutatóval foglalkozó SpaceX és az elektromos járművek gyártásával foglalkozó Tesla Motors. Ezek az innovatív vállalkozások jelentős befektetéseket vonzanak, és Musk számára lehetővé tették, hogy a világ leggazdagabb emberei között tartsák számon. Elon Musk sikeres üzleti döntéseinek köszönhetően akkora vagyonra tett szert, hogy 2022-ben meg tudta vásárolni a Twitter közösségi platformot, amely lehetővé tette számára, hogy hagyományos médiaközvetítőkön kívül kommunikálhasson a Twitter felhasználóival. Az éghajlatváltozás elleni küzdelem fontosságát hangsúlyozva Musk olyan vállalkozásokat is támogatott, amelyek az alternatív energiák felhasználására és a környezetvédelemre összpontosítanak (Vance, 2015; Higgins, 2021). Larry Page és Sergey Brin, a Google alapítói és korábbi vezetői, a Google sikere után számos befektetést és kezdeményezést támogattak azáltal, hogy saját vagyonukból befektettek vagy alapítottak vállalkozásokat. Page és Brin befektettek az Elon Musk által alapított a Tesla Motorsba

és a SpaceX űrkutatási vállalatba. Elon Muskhoz hasonlóan a mesterséges intelligencia szerepének nagy jelentőséget tulajdonítottak, ezért megvásárolták a DeepMind Technologies vállalatot a Google számára, amely egy mesterséges intelligencia startup volt. De számos más vállalkozásba eszközöltek befektetéseket, mint például az Airbnb, a világ egyik vezető szálláskiadó platformja, a Facebook, a Palantir Technologies nevű szoftvercég, kockázatitőke-befektető alap. Larry Page és Sergey Brin a hosszú távú befektetési stratégiájukban az értéktéremtésre összpontosítanak. Az általuk támogatott vállalkozásokat és projekteket nem csupán pénzügyi hozam alapján választják ki, hanem figyelembe veszik az innováció, a társadalmi haszon és a fenntarthatóság szempontjait is (Brandt, 2011; Thiel–Masters, 2015). Jeff Bezos az Amazon vállalat alapítója és vezetője, befektetési stratégiájának fő jellemzője a hosszú távú gondolkodás, az új, innovatív ötletek támogatása, a diverzifikáció és az ügyfélközpontú szemléletmód, kiemelten kezelte azokat a projekteket, amelyeknek a célja az emberiség előrehaladása és a technológiai fejlődés előmozdítása volt. Ezért számos technológiai és egészségügyi vállalkozásba fektetett be pénzt, mint például az űrkutatás vagy a Twitter, Google, Unity Technologies. 2013-ban megvásárolta a The Washington Post hírlapot, hogy a digitális médiában is szerepet kapjon (Bezos, 2022).²

2007-től napjainkig a befektetői magatartásból jól látszik, hogy a vállalatértékelési és befektetési stratégiák terén szerteágazó és komplex értékelési modellek és megközelítések térnyerése figyelhető meg, új stratégiák, módszerek és technikák kerülnek alkalmazásra. Egyre több befektető ismeri fel, hogy a hagyományos pénzügyi elemzések nem elegendőek egy vállalat értékének megállapításához. Napjainkra kiemelkedő szerepet kapott a nem látható vagyon, a vállalati kompetenciák, a fenntarthatóság (társadalmi és környezeti kihívások) a jövőbeli kilátások számbavétele. A vállalatértékelés holisztikus térnyerését az adatbányászat, a mesterséges intelligencia és számos informatikai megoldás alkalmazása segítik, amelyek összetettebb értékelési modellek alkalmazásával próbálják a kockázatot kizárni a befektetési döntések meghozatalánál.

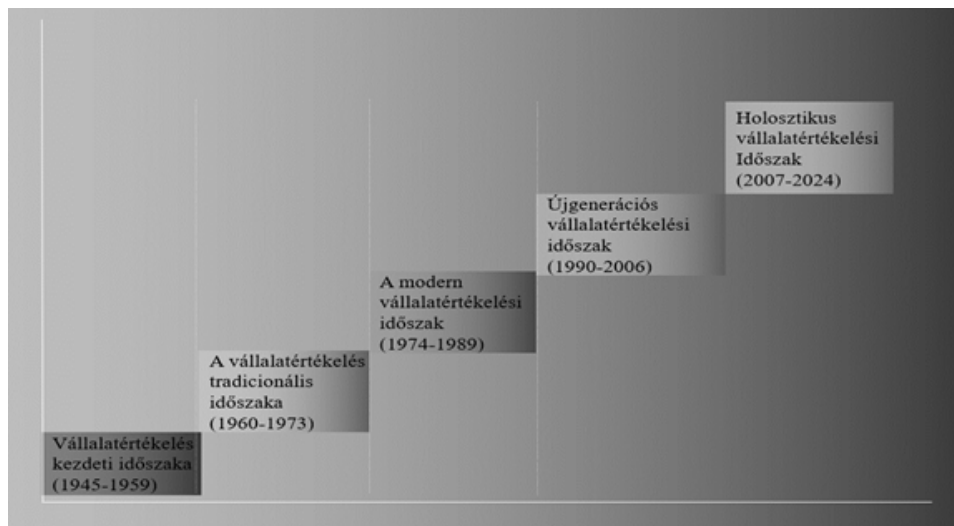
2007 és 2023 között a fenntarthatóság fogalma a vállalatértékelésekben jelentősen kibővült, és kiterjedt a környezeti, társadalmi és irányítási (ESG) dimenziókra is. Ezt a tendenciát olyan globális keretek katalizálták, mint a Párizsi megállapodás, az ENSZ fenntartható fejlesztési céljai, és olyan szabályozási fejlemények, mint a fenntartható tevékenységek EU-taxonómiája. Ezek a kezdeményezések a fenntarthatósági teljesítményt a vállalati értékelések kritikus mérőszámává alakították át. A vállalati fenntarthatósági teljesítmény növeli a vállalat értékelését azáltal, hogy csökkenti a kockázatokat, felszabadítja a növekedési lehetőségeket, és igazodik az ESG elveivel kapcsolatos piaci

² Glen Arnold „The great investors. Lessons on investing from master traders” című könyve támogatta a 3. fejezetben bemutatott legsikeresebb befektetők kiválasztását, melynek fő célja az volt, hogy megismerhetővé váljanak az általuk alkalmazott vállalatértékelési módszerek és eljárások.

elvárásokhoz. Ahogy a befektetők és a szabályozók továbbra is a fenntarthatóságot helyezik előtérbe, a CSP és az értékelés közötti kapcsolat valószínűleg tovább fog erősödni.

5. Konklúzió, javaslatok

A tanulmány 1945-től napjainkig az OECD által alkalmazott gazdasági ciklusokban, öt különböző időszakban jelentős üzleti sikereket elért befektetőket és az általuk alkalmazott vállalatértékelési stratégiákat és módszereket foglalta össze. A tanulmány által bemutatott személyek csak néhány példa a sok sikeres befektető közül, akik reprezentálják az elmúlt több évtizedben bekövetkező vállalatértékelési módszerek változását. A tanulmány egyik legfontosabb eredménye, hogy megállapította, hogy a globalizáció és a gazdasági élet változásainak hatásaira újabb és újabb gazdasági ciklusok jöttek létre az elmúlt évtizedekben, amelyekhez eltérő vállalatértékelési módszerek és eljárások kapcsolhatók (1. ábra). A különböző vállalatértékelési módszerek és stratégiák meghatározott gazdasági ciklusokra történő alkalmazásának újdonsága abban rejlik, hogy feltárta az egyes időszakok különböző pénzügyi és gazdasági összefüggéseit, amelyek befolyásolják a vállalati érték meghatározását. A befektetők és a menedzserek megalapozottabb döntéseket hozhatnak, ha megértik, hogyan ingadozik a vállalat értéke a különböző gazdasági körülmények között, lehetővé téve az időben történő befektetéseket, elidegenítéseket vagy stratégiai kiigazításokat.

Forrás: saját szerkesztés

1. ábra: A vállalatértékelési ciklusok idősoros diagramja (1945–2024)

Összességében elmondható, hogy az elmúlt hat évtizedben a befektetői stratégiák sokszínűek voltak, és alkalmazkodtak az egyes ciklusok gazdasági, technológiai és társadalmi kihívásaihoz. A globális gazdasági változásokkal szembeni vállalatértékelés proaktív és rugalmas megközelítést igényelt a befektetőktől (1. táblázat).

Vállalatértékelési ciklusok	Sikeres befektetők	Befektetési stratégiák és módszerek
A vállalatértékelés kezdeti időszaka (1945–1959)	W. Buffett, J. Templeton, P. Fisher, B. Graham, T. R. Price	Értékalapú befektetések Fundamentális és technikai elemzés A vállalatvezetés minőségének vizsgálata Fegyelmezett és türelmes befektetői megközelítés
A vállalatértékelés tradicionális időszaka (1960–1973)	W. Buffett, C. Munger, P. Fisher, J. Templeton, G. Soros, J. Neff, B. Graham	Hosszú távú értékalapú befektetés Nemzetközi befektetések Pénzügyi mutatószámok értékelés trendszámításokkal Kompetenciavizsgálatok Befektetési alapok
A modern vállalatértékelési időszak (1974–1989)	W. Buffet, P. Lynch, J. Templeton, R. Dalio, P. T. Jones, S. Klarman, C. Icahn, J. C. Bogle, P. Tudor	Kereskedelmi stratégiák és spekulatív befektetések Portfóliók, diverzifikáció Iparági teljesítmények vizsgálata A változó környezethez való alkalmazkodás
Az újgenerációs vállalatértékelési időszak (1990–2006)	Warren Buffet, G. Soros, J. Templeton, B. Gross, J. Simons, R. Merton, P. A. Fisher	Algoritmuskereskedés és kvantitatív modellalkotás Kockázatsökkentő módszerek Belső értéket meghatározó tényezők azonosítása Értékálló befektetések
Holisztikus vállalatértékelési időszak (2007–2023)	W. Buffet, G. Soros, R. Dalio, E. Musk, C. Icahn, B. Ackman, L. Pagl, S. Brin, J. Bezos	Aktivista befektetés Vállalkozói kockázatvállalás Technológiai innováció Társadalmi felelősségvállalás Vállalati kompetenciák

Forrás: saját összeállítás a tanulmányban szereplő szakirodalmi hivatkozások alapján

1. táblázat: Vállalatértékelési időszakok és sikeres befektetők

A különböző gazdasági ciklusokban lezajló folyamatok új vállalatértékelési, diverzifikációs lehetőségeket és kockázatkezelési eszközöket kínálnak, hogy figyelembe vegyék az új és gyorsan változó globális gazdasági környezet jelentette kihívásokat. Ezáltal a kutatási hipotézisek elfogadásra kerültek, melyek szerint a különböző gazdasági ciklusok a globális gazdasági változások hatására jöttek létre, amelyekben

eltérő vállalatértékelési eljárások és befektetési stratégiák kerülnek alkalmazásra. A vállalatértékelési eljárások összetevői az egymást követő gazdasági ciklusokban a látható vagyon számbavétele mellett egyre inkább a nem látható vállalati vagyon értékének meghatározására fókuszálnak. Az elemzőknek és befektetőknek ezekhez a változásokhoz hozzá kell igazítaniuk az értékelési módszereiket és kockázatértékelési technikáikat annak érdekében, hogy a legmegfelelőbb üzleti döntéseket tudják meghozni.

Hivatkozások

- ARNOLD, G. (2010): *The great investors. Lessons on investing from master traders*. Pearson Education Limited. Financial Times Series. London.
- BAUMOL, W. (1959): *Business Behavior, Value, and Growth*. New York, Macmillan.
- BAYER JÓZSEF (2022): Merre tart a globalizáció? *Educatio*, 31 (4), 531–54. DOI: 10.1556/2063.31.2022.4.1
- BEKKER ZSUZSA (2005): *Közgazdasági Nobel-díjasok 1969-2004*. KJK-Kerszöv. Budapest.
- BÉLYÁZ IVÁN (1997): *Tőkefinanszírozási számítások*. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs.
- BÉLYÁZ IVÁN (2013): *A befektetések és a tőkepiac*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENJAMIN GRAHAM (2011): *Az intelligens befektető*. T.bálint Kiadó, Törökbálint.
- BENNINGA, S. Z. – SARIG, O. H. (1997): *Corporate finance. A valuation approach*. The McGraw-Hill Companies, Inc., New York.
- BEZOS, J. (2022): *Találd fel és engedd el*. Jaffa Kiadó, Budapest.
- BODA GYÖRGY – SZLÁVIK PÉTER (2005): *Kontrolling rendszerek*. KJK Kerszöv, Budapest.
- BODIE, Z. – KANE, A. – MARCUS, A. (2005): *Befektetések*. Aula Kiadó, Budapest.
- BODIE, Z. – MERTON, R. C. – CLEETON, D. L. (2011): *A pénzügyek közgazdaságtana*. Osiris Kiadó, Budapest.
- BOGLE, J. C. (2021): *Vagyonépítés befektetési alapokkal*. T.bálint Kiadó, Törökbálint.
- BOGLE, J. C. (2000): *John Bogle on Investing: The First 50 Years*. John Wiley & Sons. Hoboken. New Jersey.
- BOND, C. C. (2019): *T. Rowe Price: The Man, The Company, and The Investment Philosophy*. Wiley, Baltimore.
- BRANDT, R. L. (2011): *The Google Gys. Inside the Brilliant Minds of Google Founders Larry Page and Sergey Brin*. Portfolio 2011.
- BREALEY-MYERS (2005): *Modern Vállalati Pénzügyek*. Panem Kiadó. Budapest.
- COPELAND, T. – KOLLER, T. – MURRIN, J. (1999): *Vállalatértékelés, értékmérés és értékmaximaló vállalatvezetés*, McKinsey & Company Inc. – Panem – John Wiley & Sons, Inc., Budapest.

- CUNNINGHAM, A. L. (2013): *Warren Buffett jelenti. Leckék befektetőknek és vállalatvezetőknek*. T.bálint Könyvkiadó, Törökbálint.
- CSATH MAGDOLNA(2001): *Kiút a globalizációs zsákutcából*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- DALIO, R. (2018): *Principles for Navigating Big Debt Crises*. Bridgewater. Connecticut.
- DALIO, R. (2019): *Elvek. Élet és munka*. A4C Books, Budapest.
- DAMODARAN, A. (2010): *A befektetések értékelése*. Panem Kiadó, Budapest.
- EDWARDS, D. R. – MAGEE, J. – BASSETTI W. H. C (1948): *Technical Analysis of Stock Trends*. CRC Press Taylor & Francis Group. Abingdon.
- FISHER, P. A. (2012): *Közönséges részvények – rendkívüli profitok*. T.bálint Kiadó. Törökbálint.
- FÓNAGY-ÁRVA PÉTER – ZÉMAN ZOLTÁN – MAJOROS GYÖRGY (2003): Értékmérési módszerek alkalmazási lehetőségeinek vizsgálata. *Pénzügyi Szemle*, 4, 380–403.
- GORE, A. (2013): *A jövő. A globális változás hat mozgatórugója*. HVG Kiadó, Budapest.
- GRAHAM, B. – DOOD, D. (2018): *Securities Analysis*. McGraw-Hill, New York.
- GRAHAM, B. (2018): *Intelligent investors*. HarperCollins, London.
- GROSS, B. (1997): *Everything You've Heard About Investing Is Wrong!: How to Profit in the Coming Post-Bull Markets*. Published by Crown Business.
- HANGSTROM, R. G. (2000): *Warren Buffett portfólió*. Panem, Budapest.
- HANGSTROM, R. G. (2007): *A Warren Buffett módszer. A milliárdos üzletember döntési stratégiái*. Alexandra, Pécs.
- HIGGINS, T. (2021): *Elon Musk és az évszázad fogadása*. Central Könyvek, Budapest.
- HODGSON, G. M. (2009): The great crash of 2008 and the reform of economics. *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 33, 1205–1221.
- JUHÁSZ PÉTER (2018): *Vállalatértékelési számítások*. Budapesti Corvinus Egyetem.
- KATITS ETELKA (2002): *Pénzügyi döntések a vállalat életciklusában*. KJK Kerszöv. Budapest.
- KATITS ETELKA – POGÁTSZA ZOLTÁN – ZSUPANEKNÉ PALÁNYI ILDIKÓ (2018): *A nemzetgazdasági konjunktúraciklusok és vállalati életciklusok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KEHL DÁNIEL – SIPOS BÉLA (2007): *Évszázados trendek és hosszú ciklusok az Amerikai Egyesült Államokban, Kínában és a világ gazdaságában*. *Hitelintézeti Szemle*, 6(3), 248–282.
- KLARMAN, S. A. (1991): *Margin of Safety*. Harper Business Books. New York.
- KOHN, M (1998): *Bank- és pénzügyek, pénzügyi piacok*. Osiris Kiadó. Nemzetközi Bankárképző. Budapest.
- LEFÉVRE, E. (2014): *Egy spekuláns feljegyzései*. T.bálint Kiadó, Törökbálint.
- LYNCH, P. (2008): *Sikerrel a tőzsdén*. Alinea Kiadó. Budapest.
- LYNCH, P. – ROTHCHILD, J. (1999): *Beating the Street*. Simon&Schuster. London.
- LYNCH, P. – ROTHCHILD, J. (2012): *Learn to Earn. A Beginner's Guide to the Basics Of Investing and Business*. Simon&Schuster, New York.

- MELLÁR TAMÁS (2015): *Szemben az árral. Rendhagyó közgazdasági előadások*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- MILLER, J. C. (2016): *Warren Buffett's Ground Rules Words of Wisdom from the Partnership Letters of the World's Greatest Investor*. Harper Collins Publishers. New York.
- MODIGLIANI, F. – MILLER, M. H. (1958): The Cost of Capital, Corporate Finance and Theory of Investment. *The American Economic Review*, 18(3), 261–297.
- NAIRN, A. – JONATHAN, D. (2012): *Templeton's Way with Money: Strategies and Philosophy of a Legendary Investor*. Gildan Audio and Blackstone Publishing. Los Angeles.
- NARKUNIENĖ, J. – ULBINAITĖ, A. (2018): Comparative analysis of company performance evaluation methods. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 6 (1), 125–138. [https://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1\(10\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1(10))
- NEFF, J. (2001): *John Neff on Investing*. Wiley. Hoboken. New Jersey.
- NELLIS, G. J. – PARKER, D. (1998): *A közgazdaságtan alapjai*. Panem Kiadó, Budapest.
- PALÁNKAI TIBOR (2010): Nemzet és globalizáció. Globalizáció mint „Nagy átalakulás” és integráció. In: Magas István–Kutasi Gábor (szerk.) *Változó világ gazdaság. Tanulmányok Simai Mihály 80. születésnapjára*. Budapest Corvinus Egyetem, Budapest.
- PARISH, P. (2018): *Carl Icahn : Earn Your First Billion Dollars Using The Proven Methods of The World's Greatest Investors*. Independently published. Austin.
- PROCTOR, W. – PHILLIPS, S. (2012): *The Templeton Touch*. Templeton Press. USA. Radnor.
- RÉTYI, A. (2017): George Soros A multimilliárdos globális hálózata és az általunk ismert világ vége. Pestisrácok.hu, Media Vivantis Műsorszolgáltató Zrt.
- SCHWAGER, J. D. (2015): *A piac varázslói 1-2. T.bálint Kiadó. Törökbálint*.
- SINKOVICS ALFRÉD (2002): *Pénzügyi kontrolling*. KJK Kerszöv, Budapest.
- SOLIMANO, A. (2020): *Nagy gazdasági visszaesések a hosszú huszadik században*. Pallas Athené Kiadó, Budapest.
- SOROS GYÖRGY (1996): *A pénz alkímiája. A piac gondolataiban olvasva*. Európa Kiadó. Budapest .
- SOROS, G. (1995): *Soros on Soros. Staying of the Curve*. John Wiley & Sons. New York.
- SZANYI MIKLÓS (1997): Elmélet és gyakorlat a nemzetközi működőtőke-áramlás vizsgálatában. *Közgazdasági Szemle, XLIV. évf.*, június, 488–508.
- SZANYI MIKLÓS (2018): Műszaki fejlődés és hosszútávú gazdasági ciklusok. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világ gazdasági Intézet Műhelytanulmányok 122. 1–48. 2018. január.
- SZENTES TAMÁS ÉS MUNKAKÖZÖSSÉGE (2005): *Fejlődés, versenyképesség, globalizáció I*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- TEMPLETON, J. (1998): *The Humble Approach: Scientists Discover God*. Templeton Press.
- TEMPLETON, J. (2013): *21 steps to Personal success and Real Happiness*. Templeton Foundation.

- TÉTÉNYI ZOLTÁN – GYULAI LÁSZLÓ (1994): *Vállalkozásfinanszírozás*. Saldo, Budapest.
- THIEL, P. – MASTERS, B. (2015): *Nulláról az egyre. Gondolatok startupokról, avagy hogyan teremtsünk jövőt*. Gabo Kiadó, Budapest.
- TIER, M. (2008): *A gazdaggá válás útja. Buffet, Icahn és Soros, avagy a világ legsikeresebb befektetőinek vagyongyarapítási titkai*. Alexandra, Pécs.
- TUDOR, J. P. (1992): *The Chain of Kindness*. August House Pub Inc. Atlanta.
- VANCE, A. (2015): *Elon Musk. Tesla, SpaceX és a fantasztikus jövő feltalálása*. HVG Könyvek, Budapest.
- VÉGH RICHÁRD (2018): Tudatos tőzsdei befektetés. In.: Pál Zsolt (szerk.): *Pénzügyi kultúra*, Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- ZÁDOR MÁRTA (2004): A nemzetközi gazdasági kibontakozás strukturális feltételrendszere. *Statisztikai Szemle*, 82(4), 345–369.
- ZUCKERMAN, G. (2019): *The Man Who Solved the Market*. Portfolio Penguin. New York.

Internetes források

- AKERLOF, G. A. – KLENOW, J. (2009): Why Doesn't Capitalism Flow to Poor Countries? Comments and Discussion. *Brookings Papers on Economic Activity*, vol. 2009. pp. 322–332. <https://doi.org/10.1353/eca.0.0061>
- ASWHAT DAMODARAN (2018): INVESTMENT VALUATION. <https://suhaplanner.files.wordpress.com/2018/09/investment-valuation-3rd-edition.pdf>
- ICAHN, C. (2018): Earn Your First Billion Dollars Using The Proven Methods of The World's Greatest Investors. https://pdfkeys.com/download/5828464-Carl_Icahn_Life_Lessons_For_Ultimate_Success_In_Business_And_Life_Investment_Investor_Carl_Icahn_Investor_Stockbroker_Businessman.pdf
- RICHARD, C. S. (2010): Confidence Game: How Hedge Fund Manager Bill Ackman Called Wall Street's Bluff. [https://ztcprep.com/library/Cryptocurrency/Confidence_Game_How_a_Hedge_Fund_Manager_Called_Wall_Strees_Bluff/Confidence_Game_How_a_Hedge_Fund_Manager_Called_Wall_Strees_Bluff_\(www.ztcprep.com\).pdf](https://ztcprep.com/library/Cryptocurrency/Confidence_Game_How_a_Hedge_Fund_Manager_Called_Wall_Strees_Bluff/Confidence_Game_How_a_Hedge_Fund_Manager_Called_Wall_Strees_Bluff_(www.ztcprep.com).pdf)
- STEINBERG, J. (2015): Carl Icahn – Life Lessons For Ultimate Success In Business And Life (Investment, Investor, Carl Icahn Investor, Stockbroker, Businessman). <https://www.goodreads.com/book/show/25529137-carl-icahn--life-lessons-for-ultimate-success-in-business-and-life>

A Covid19-járvány átmeneti és tartós hatásai az önkormányzati adóbevételekre (2019–2023)

SZARVAS ANITA, CSORBA LÁSZLÓ
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Gazdaságtudományi Intézet, Vállalkozás-gazdaságtan Tanszék
Egészségház u. 4., Eger 3300
szarvas.anita@uni-eszterhazy.hu
csorba.laszlo@uni-eszterhazy.hu

A Covid19-járvány hatására jelentős mértékben visszaesett a gazdaság teljesítménye hazánkban is. Ez és a pandémia miatt megnövekedett feladatok arra kényszerítették a központi kormányzatot, hogy forrásokat vonjon el az államháztartás önkormányzati alrendszerétől. Másrészt bizonyos hagyományos támogatási formákat – a központi kormányzat és a helyi önkormányzatok viszonyában – szükséges volt átmenetileg leépíteni. A már korábban bevezetett, Robin Hood-adóként is felfogható szolidaritási hozzájárulás a gazdaságilag fejlettebb önkormányzatoktól immár többszörös mennyiségű iparűzési adóbevételt vett el, és juttatott a kedvezőtlenebb helyzetben lévő önkormányzatokhoz. A pandémia elmúlt, azonban most már viszonylag egyértelműen látszik, hatása az önkormányzati rendszer finanszírozás tekintetében megmaradt, állandósult. Mindez sajnálatos módon pontosan az ország azon gazdaságilag legfejlettebb önkormányzatainak a további fejlődését veti vissza, melyek az egész ország fejlődése szempontjából kulcsfontosságúak lennének. A tanulmány a pandémia generálta kormányzati beavatkozásokat és azok számszerű hatásait tekinti át az önkormányzati adóbevételek tekintetében annak érdekében, hogy láthatóvá váljon, mi az, ami valóban átmenti, és mi az, ami tartós változást okozott.

Kulcsszavak: önkormányzati adóbevételek, pandémia, helyi iparűzési adó, szolidaritási hozzájárulás

1. Bevezetés

2010-et megelőzően az önkormányzatok részesedése az államháztartásból 23-25% körül alakult. Az Alaptörvény szerint a magyar kormányzat duális alapon épült fel, a központi és a helyi önkormányzatok osztoztak a végrehajtó hatalmon. Bár az Alaptörvény értelmében adót csak törvény által az Országgyűlés vehetett ki, azonban a helyi adókról szóló törvényben a települési önkormányzatok felhatalmazást kaptak arra, hogy bizonyos adókat – meghatározott feltételek mellett – helyi rendelettel kivethessenek. A cél egyértelműen az volt, hogy az önkormányzatok a központi kormányzattól független bevételi forrásokkal rendelkezzenek, amely nagyobb mozgásteret biztosíthat számukra az önkormányzati feladatellátás vonatkozásában is. A gépjárműadó, bár jogilag központi adóként került besorolásra, mindenki – a közvélemény, illetve az államháztartási szakemberek is – ténylegesen helyi adóként kezelte, s nem csak abból az okból, hogy az önkormányzat gondoskodott a helyi nyilvántartás vezetéséről. A gépjárműadó azért maradt központi adó, mert a központi kormányzat nem szeretne volna, hogy egyfajta adóverseny jöjjön létre a gépjárművek adóztatása tekintetében az önkormányzatok között. A központi adó státusz garantálta az országosan azonos feltételeket, s ezáltal – is – egy stabil bevételi forrást az önkormányzatok számára.

2010-et követően megváltozott a központi kormányzat viszonya a települési önkormányzatokhoz. Ehhez részben hozzájárultak azok a problémák, melyeket számos önkormányzat azzal okozott, hogy nem volt képes megfelelően gondoskodni a közoktatási és egészségügyi intézmények vagy egyes közműszolgáltatók fenntartásáról, működtetéséről. Másrészt az önkormányzatok jelentős része felelőtlenül gazdálkodott, és nagymértékben eladósodott (Lentner, 2014). Az önkormányzati adósságkonszolidáció kezdetben – 2012 – csak az ötezer főnél kevesebb lakosú településekre terjedt volna ki, ami már akkor sokat sejtetett a központi kormányzatnak a különböző településtípusokhoz való eltérő viszonyulásról. Később, a 2014-es évvel bezárólag ezt minden önkormányzatra s lényegében minden adósságra kiterjesztették. Az önkormányzati adósságkonszolidációs csomagnak ugyanakkor az is része volt, hogy a központi kormányzat átvette az önkormányzatoktól a közoktatási, illetve közegészségügyi intézmények fenntartását és egyes közüzemi tevékenységek ellátását is. Ez a feladatátvállalás természetesen együtt járt a szóban forgó feladatok ellátását biztosító központi források központi költségvetésben való tartásával, különös tekintettel arra, hogy az önkormányzatok finanszírozási rendszere 2013-tól kezdődően feladatalapúvá vált.

A Magyarország 2012. évi központi költségvetéséről szóló 2011. évi CLXXXVIII. törvény még a személyi jövedelemadó és a gépjárműadó megosztásáról rendelkezett:

„34. § (1) A települési önkormányzatot az állandó lakóhely szerint az adózók által 2010. évre bevallott – a NAV által a települési önkormányzat közigazgatási területére kimutatott – személyi jövedelemadó 8%-a illeti meg.

(2) A gépjárműadóról szóló törvény alapján a belföldi gépjárművek után a települési önkormányzat által beszedett adó 100%-a a települési önkormányzatot illeti meg.”

A Magyarország 2013. évi központi költségvetéséről szóló 2012. évi CCIV. törvény azonban már a személyijövedelemadó-bevételeket nem, ellenben a korábban még nem megosztott gépjárműadó-bevételeket felosztotta:

„32. § (1) A gépjárműadóról szóló törvény alapján a belföldi gépjárművek után a települési önkormányzat által beszedett adó 40%-a a települési önkormányzatot illeti meg.”

Mindezen intézkedések révén az önkormányzati alrendszer részesedése az államháztartásból lényegében megfeleződött, 12-13%-ra esett vissza 2019-re, majd ezt követően 2023-ra 10%-ra. Ugyanakkor egyértelművé vált a központi kormányzat azon szándéka is, hogy az önkormányzatoknak csak kiegészítő, nem pedig meghatározó szerepet szán a településeken is. A központi kormányzat a kormányzati feladatokat – hacsak lehetséges – közvetlenül, az önkormányzatok közreműködése nélkül kívánja megvalósítani. Felsejlik, hogy a 2023-es államháztartási részesedése az önkormányzatoknak még nem az az állapot, amelyet a központi kormányzat véglegesen szán nekik az államháztartási reformok sorozatát követően.

2. Az önkormányzatok adóbevételei az „utolsó békeévben”, 2019-ben

Magyarországon a 3.178 darab település 99,3%-a vetett ki 2018–2019-re vonatkozóan valamilyen helyi adót (Állami Számvevőszék, 2021), tehát mindössze 22 település nem élt ezzel a lehetőséggel.

A helyi adóbevételek 90%-át az önkormányzatok 8,5%-a szedte be (Állami Számvevőszék, 2021).

Az önkormányzatok bevételeiből jellemzően annál nagyobb hányadot tesznek ki a helyi adók, minél nagyobb az adott település népessége. A legkisebb települések, a nagyközségek és községek esetében alig minden 7. Ft származik helyi adóbevételből, azaz 6 Ft összegben lényegében a központi költségvetéstől származnak a bevételeik valamilyen formában.

Főváros	Kerületek	Megyei jogú városok	Egyéb városok	Nagyközségek, községek	Összesen
64,2	50,9	34,8	34,9	14,3	34,5

Forrás: Állami Számvevőszék (2021) adatai alapján saját szerkesztés

1. táblázat: Településtípusok helyi adóinak részesedése az összes bevételeikből

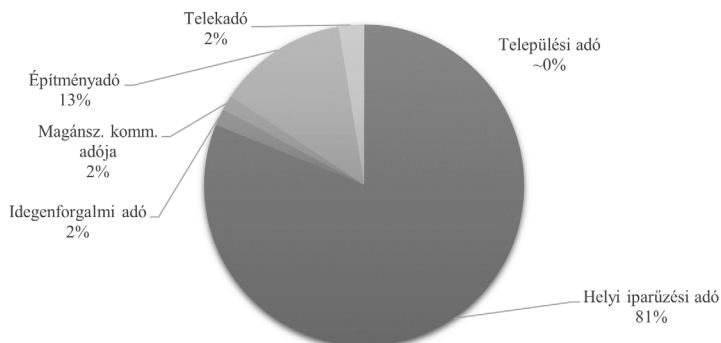
A két legnépszerűbb adónem a helyi iparüzési adó és az építményadó voltak, melyek együtt a települési önkormányzatok adóbevételeinek mintegy 94%-át teszik ki. Ugyanakkor a helyi iparüzési adó messze a legtöbb bevételt hozó adónem, a maga 81%-os részesedésével. Érdekes módon ahol a helyi iparüzési adóból származó adóbevételek magasak, ott sok esetben építményadót nem vetnek ki, vagy ha igen, akkor igen alacsony összegben. Az is általános jellemző, hogy Budapesten pontosan a tehetősebbek kerületei nem vetnek ki építményadót, miközben az vidéken és az alacsonyabb jövedelemmel rendelkező lakosokkal rendelkező kerületekben magától értődően kivetendő adónem.

Adónem	Adónemből bevételt elérő települések száma 2019-ben (darab)	Adónemből származó összes bevétele a településeknek 2019-ben (Mrd Ft)
Helyi iparüzési adó	2.896	788,3
Idegenforgalmi adó	791	16,2
Magánsz. komm. adója	2.296	14,6
Építményadó	912	127,6
Telekadó	515	24,1
Települési adó	102	1,0
Összesen:	3.156	971,6

Forrás: Állami Számvevőszék (2021) adatai alapján saját szerkesztés

2. táblázat: Egyes helyi adót kivető települések száma és az ebből származó adóbevétel 2019-ben

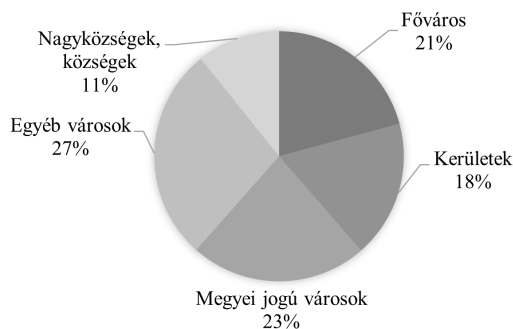
A „hagyományos” helyi adók mellett 2015. január 1. napjától a települési önkormányzatok úgynevezett települési adókat is kivethetnek. Az adó alanyát, tárgyát és mértékét – figyelemmel a törvény szabályaira – az önkormányzatok maguk állapíthatják meg. A települési adók 2019-ben elenyésző szerepet tölthettek be az önkormányzatok adóbevételeinek tekintetében. Ennek jelentős részben az is az oka, hogy a települési adók vonatkozásában hozott önkormányzati rendeleteket a település szerint illetékes megyei kormányhivatal vezetője – a korábbi Alkotmánybírósági illetékesség helyett – bírálhatja felül, hogy az összhangban áll-e az Alaptörvény, illetve a „felsőbb” jogszabályok rendelkezéseivel. Mindez alaposan visszavetette az önkormányzatok kezdeti lelkesedését, hogy valódi jogosítványokat szereztek adók kivetése tekintetében.

Forrás: Állami Számvevőszék (2021) adatai alapján saját szerkesztés
 1. ábra: A helyi adóbevételek megoszlása adótípus szerint 2019. évben

A helyi iparüzési adóból származó bevételek egyenlőtlenül oszlottak meg a települések között. A főváros, a 23 kerület, illetve a 23 megyei jogú város – 47 önkormányzat, az önkormányzatok 1,5%-a – szedte be a helyi iparüzési bevételek 61,6%-át (Állami Számvevőszék, 2021). Ezekben a városokban ugyanakkor a népességnek csak a 39%-a élt 2019-ben. Ugyanakkor nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy a magas iparüzési adó-bevételek mögött több önkormányzati feladatellátás is meghúzódik. Másrészt az ott élő lakosságnak sok esetben el kell szenvednie bizonyos olyan negatív externáliákat is, melyek a nagy, iparüzési adó-befizetők tevékenységei miatt jönnek létre. Tehát sok esetben a magas helyi iparüzési adó-bevétel kompenzálja a helyi önkormányzatot és a helyi lakosságot azért, mert jelentős kiadásai merülnek fel az ezt az adónemet befizetők működése, tevékenysége miatt.

Ugyanakkor az is igaz, hogy az ország infrastruktúrája jellemzően pontosan a legnagyobb helyi iparüzési adóból származó bevételekkel rendelkező önkormányzatok tekintetében összpontosul – autópályák és egyebek –, de ez az infrastruktúra más települések fejlődéséhez is kellő alapot nyújt.

Forrás: Állami Számvevőszék (2021) adatai alapján saját szerkesztés
 2. ábra: A helyi iparüzési adóból származó bevételek megoszlása településtípus szerint 2019-ben

A 2019. évi központi költségvetésről szóló 2018. évi L. törvény szerint:

„38. § (1) A települési önkormányzatot illeti meg a) a gépjárműadóról szóló törvény alapján a belföldi gépjárművek után a települési önkormányzat által beszedett adó 40%-a.”

Ekkor még senki nem tudhatta, de a 2019-es év volt az utolsó – jelenlegi tudásunk szerint –, amikor a gépjárműadó-bevételeken még hajlandó volt osztózni a központi kormány. A tényleges adatok szerint 33 milliárd forint illette meg a települési önkormányzatokat ezen a címen.

A gépjárműadó-bevételek sem lakosságárányosan oszlanak meg az érintett települések között, hiszen a gazdasági fejlettség kihat a lakosság tulajdonában álló személygépkocsik számára, azok teljesítményére, korára is. Másrészt a vállalkozások tulajdonában álló gépjárművek, kiváltképp a hasznongépjárművek száma, kora, teljesítménye nyilvánvalóan tükrözi azt, hogy gazdaságilag milyen fejlett az adott térség. Másrészt az adónem igazságos is bizonyos értelemben, hiszen nincs olyan település, amely ne rendelkezne ilyen adóbevételel 2019-ben.

	2019 tény Mrd Ft
Központi költségvetés gépjárműadóból származó bevételei	28,7
Települési önkormányzatok gépjárműadóból származó bevételei	19,2
Összesen	47,9

Forrás: Magyar Államkincstárnak (2020) a 2019. 12. havi központi költségvetési mérleg központi költségvetésre vonatkozó adatai alapján saját szerkesztés

3. táblázat: A gépjárműadóból származó bevételek megosztása 2019. évben

A szolidaritási hozzájárulás ugyan nem helyi adó, ugyanakkor lényegében negatív helyi adóként is felfogható. A központi kormányzat számára kell ugyanis a települési önkormányzatoknak megfizetni, méghozzá a helyiiparűzésiadó-bevételeikből.

„A 2017. évi költségvetési törvény új elemmel egészítette ki az önkormányzatok finanszírozási rendszerét: bevezette a szolidaritási hozzájárulást, amelyet a magas egy lakosra jutó adóerőképességgel rendelkező települések egy része teljesít a központi költségvetésnek. A szolidaritási hozzájárulás az esélyegyenlőséget javítja, hiszen annak összege hozzájárul az alacsonyabb jövedelmi helyzetű önkormányzatok finanszírozásának javításához, továbbá más finanszírozási célok teljesítéséhez” (Belügyminisztérium, 2021, III./I. 4. bekezdés).

Az új önkormányzatokat sújtó közteher célja ugyanakkor valóban az, amit a neve is sejtet: az önkormányzatok közötti szolidaritás biztosítása. A gazdaságilag fejlettebb önkormányzatok szolidárisak kell hogy legyenek a kevésbé fejlettebbekkel. Kérdéses azonban a szolidaritás mértéke. Ugyanakkor a központi kormányzat nem köteles az általa beszedett szolidaritási hozzájárulás teljes összegét támogatásként szétosztani a kevésbé fejlett önkormányzatok között (Alkotmánybíróság, 2017).

A 2019. évi központi költségvetési törvényről szóló 2018. évi L. törvény 2. számú mellékletének V. alcíme szerint:

„A 32 000 forint feletti egy lakosra jutó adóerő-képességgel rendelkező települési önkormányzattól – Budapest Főváros Önkormányzatának kivételével – a támogatáscsökkentés beszámítás alapját meghaladó része (a továbbiakban: szolidaritási hozzájárulás alapja) a nettó finanszírozás keretében elvonásra kerül szolidaritási hozzájárulás jogcímen. A szolidaritási hozzájárulás számításakor alkalmazandó paramétertábla:

No.	Kategóriák a települési önkormányzat egy lakosra jutó adóerő-képessége szerint (forint)		Hozzájárulás mértéke a szolidaritási hozzájárulás alapjának százalékában	
	alsó határ	felső határ	minimum	maximum
	a	b	c	d
1	0	32 000	0	0
2	32 001	38 000	15	50
3	38 001	55 000	50	75
4	55 001	115 000	75	100
5	115 001		100	

A szolidaritási hozzájárulás az alábbi képlet alapján határozható meg:

$SZH = SZHA * [c + (AE - a)/(b - a) * (d - c)] / 100$, egész számra kerekítve - KT, de értéke legalább 0 ahol:

SZH = szolidaritási hozzájárulás fizetendő összege,

SZHA = szolidaritási hozzájárulás alapja,

AE = az önkormányzat egy lakosra jutó adóerő-képessége, ami alapján a szolidaritási hozzájárulás mértékének számításakor alkalmazandó paramétertábla megfelelő sora alkalmazandó,

a-d = a szolidaritási hozzájárulás számításakor alkalmazandó paramétertábla szerinti érték,

KT = 500 fő lakosságszám alatti települések esetében alkalmazandó korrekciós tényező, amelynek összege 15 millió forint

Budapest Főváros Önkormányzata esetében a szolidaritási hozzájárulás összege 10 000,0 millió forint.”

A szolidaritási hozzájárulást az érintett önkormányzatoknak nem kell a központi költségvetésbe megfizetni, annak összegét a központi költségvetés – illetve a Magyar Államkincstár – beszámítja a feladatalapú finanszírozás szerint az önkormányzatnak járó összegbe mint csökkentő tételt.

A szolidaritási hozzájárulás mértéke 2019-ben a helyiiparüzésiadó-bevételek 7%-át érte el, tehát ennyi volt az újraelosztás mértéke. Ez összességében nem tűnik túl jelentősnek, azonban a helyiiparüzésiadó-bevétel terén egy lakosra jutóan magas adóbevételt elérő önkormányzatok esetében a bevételekből – ahogyan azt korábban láttuk – az átlaghoz képest sokkal magasabb arányban részesülnek a helyi adó- és különös tekintettel

az iparüzési adóbevételek. Így ezeknél az önkormányzatoknál egyrészt ténylegesen 7%-nál nagyobb mértékben csökkennek a helyi iparüzési adóból származó bevételek, másrészt azok költségvetési hatása sokkal jelentősebb, hiszen sokkal jelentősebb mértékben ezen bevételeken alapul a szóban forgó önkormányzatok gazdálkodása.

	2019 terv Mrd Ft	2019 tény Mrd Ft
Szolidaritási hozzájárulás összege	43,0	55,2

Forrás: Magyar Államkincstárnak (2020) a 2019. 12. havi központi költségvetési mérleg központi költségvetésre vonatkozó adatai – helyi önkormányzatok befizetései – alapján saját szerkesztés
 4. táblázat: A szolidaritási hozzájárulásból származó központi költségvetési bevételek 2019. évben

3. Az önkormányzatok bevételeinek változása 2020–2023-ban

A koronavírus elleni védekezésről szóló 2020. évi XII. törvény – mely 2020. március 30. napján lépett hatályba, és 2020. június 18. napjától a veszélyhelyzet megszüntetéséről szóló 2020. évi LVII. törvény és a 41/2020. (VI. 17.) ME határozat szerint hatályát veszítette – lehetőséget teremtett a Kormány számára, hogy az önkormányzatok gazdálkodására vonatkozó jogszabályokat saját hatáskörében módosítsa és felfüggeszse:

„2. § (1) A Kormány a veszélyhelyzetben (...) a nemzetgazdaság stabilitásának garantálása érdekében rendeletével egyes törvények alkalmazását felfüggesztheti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, és egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat.”

Az Alaptörvény 53. cikke – az Alaptörvény kilencedik módosítását követően, 2020. december 22. napi hatállyal – felhatalmazást adott a Kormánynak, hogy veszélyhelyzet esetén az önkormányzatok gazdálkodását illetően is jogszabályokat hozzon:

„(2) A Kormány a veszélyhelyzetben rendeletet alkothat, amellyel – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – egyes törvények alkalmazását felfüggesztheti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, valamint egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat.”

Mint azt majd e fejezet alfejezeteiben a későbbiekben látni fogjuk, a Kormány élt is a fenti törvényi felhatalmazásával, és jelentős változásokat hajtott végre a helyi adók, illetve a gépjárműadó vonatkozásában is.

Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy a 2020. márciusától kezdődő jelentős gazdasági visszaesés erőteljesen hatott a helyi iparüzési adó adóalapját meghatározó vállalkozási bevételekre csakúgy, mint az idegenforgalomra. Másrészt viszont nem érintette a vagyoni típusú adók adóalapját, igaz, az adófizetésre kötelezettek fizetőképességét igen.

Össességében a 2020. adóévet tekintve nominálisan is csökkent az önkormányzatok helyi adókból származó adóbevétele (5. táblázat). Más a helyzet a 2021-es, majd az ezt

követő adóévek vonatkozásában, amikor reálértékben is növekedtek összességében az adóbevételek. Ugyanakkor – ahogyan ez a későbbi alfejezetekben bemutatásra kerül – ezt a képet jelentősen árnyalja majd az elmaradt gépjárműadóbevétel-részesedés, az elmaradt turisztikai feladatok támogatása, illetve a megnövekedett szolidaritási hozzájárulás.

Adónem	2019 tény Mrd Ft	2020 tény Mrd Ft	2021 tény Mrd Ft	2022 tény Mrd Ft	2023 tény Mrd Ft
Helyi iparüzési adó	788	729	755	890	1258
Idegenforgalmi adó	16	*4	7	17	21
Magánszemélyek kom. adója	15	15	15	15,6	16,5
Építményadó	128	131	138	140	164
Telekadó	24	26	28	28	31
Települési adó	1,0	0,4	0,5	0,5	0,1
Összesen:	971,6	904,8	943,5	1091,1	1490,6

Forrás: KSH (2024a) 21.1.1.28.

*Nemzeti adólista – az adók és társadalombiztosítási hozzájárulások nemzeti osztályozásának teljes részletezése – Helyi önkormányzat [folyó áron, millió forint]
* az idegenforgalmi adó kormányzati kompenzációjával együttesen
5. táblázat: Helyi adókból származó bevételek 2019–2023. években*

3.1. A helyi iparüzési adóval kapcsolatos kormányintézkedések

Az 535/2020. (XII. 1.) korm.-rendelet a koronavírus-világjárvány nemzetgazdaságot érintő hatásának enyhítése érdekében szükséges helyi adóintézkedésről elrendelte:

„1. § (1) A 2021. évben végződő adóévben a helyi adó és a települési adó mértéke nem lehet magasabb, mint az ugyanazon helyi adónak, települési adónak a 2020. december 2. napján hatályos és alkalmazandó önkormányzati adórendeletben megállapított adómértéke.

(2) Az önkormányzatnak a 2020. december 2. napján hatályos adórendelete szerinti adómentességet, adókedvezményt a 2021. évben végződő adóévben biztosítania kell.

(3) A települési önkormányzat a 2021. évre új helyi adót, új települési adót nem jogosult bevezetni.”

A 639/2020. (XII. 22.) korm.-rendelet a koronavírus-világjárvány nemzetgazdaságot érintő hatásának enyhítése érdekében szükséges egyes intézkedésekről már a kivetett helyi iparüzési adóra vonatkozó önkormányzati rendeletekben foglaltakat is módosította:

„1. § A 2021. évben végződő adóévben azon, a helyi adókról szóló 1990. évi C. törvény (a továbbiakban: Htv.) szerinti vállalkozó (a továbbiakban: vállalkozó) esetén, amely azzal felel meg a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról szóló 2004. évi XXXIV. törvény (a továbbiakban: KKV törvény) szerinti mikro-, kis- és középvállalkozássá minősítés feltételeinek,

hogy esetében a KKV törvény 3. § (1) bekezdés b) pontjában meghatározott nettó árbevétel vagy mérlegfőösszeg értékhatár legfeljebb 4 milliárd forint (a továbbiakban: mikro-, kis- és középvállalkozás), a helyi iparüzési adó mértéke 1 százalék, ha a 2021. évben végződő adóévben alkalmazandó önkormányzati rendeletben megállapított adómérték több, mint 1 százalék.

2. § (1) A (3) bekezdésben meghatározott adatok alapján a mikro-, kis- és középvállalkozásnak minősülő vállalkozónak a 2021. évben, az adott előleg-fizetési időpontban esedékes – a Htv. szerint bevallott és a 2021. évben az önkormányzati adórendelet szerinti adómértékkel bevallandó – adóelőleg 50 százalékát kell az egyes esedékességi időpontokban megfizetni.”

A 640/2020. (XII. 22.) kormányrendelet megállapította, hogy a helyi iparüzési adó vonatkozásában az adózóknak nyújtott kedvezmények a kedvezmények erejéig átmeneti állami támogatásnak minősülnek. Ezt követően a 4/2021. (I. 14.) korm.-rendelet a veszélyhelyzettel összefüggésben a huszonötezer főnél nem nagyobb lakosságszámú települési önkormányzatok támogatási programjáról az alábbi kompenzációt biztosította a korábbi kormányhatározatok miatt kieső helyi iparüzési adó-bevételek pótlására a nem nagy települések esetében:

„1. § (1) A huszonötezer főnél nem nagyobb lakosságszámú települési önkormányzat (a továbbiakban: települési önkormányzat) a koronavírus-világjárvány nemzetgazdaságot érintő hatásának enyhítése érdekében szükséges egyes intézkedésekről szóló 639/2020. (XII. 22.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Korm. rendelet) rendelkezései szerinti, a 2021. évben kieső iparüzési adóbevételének összegével megegyező összegben a központi költségvetésből támogatásra (a továbbiakban: támogatás) jogosult.”

Mivel a helyi iparüzési adóból származó bevételek több mint 60%-a Budapesten és a megyei jogú városokban keletkezik, nyilvánvalóan ez számukra jelentette a legnagyobb érvágást. Magyarországon 2020. január 1. napján 47 város népessége haladta meg a 25 ezer főt, a legkisebb közülük Kazincbarcika volt (KSH, 2020). 2021. január 1. napján azonban már Kazincbarcika népessége is 25 ezer alá esett, így 46 város maradt azon körben, melynek a kieső helyi iparüzési adóból származó bevételei nem kerülnek automatikusan kompenzálásra (KSH, 2021b). Ezek közül 22 város nem megyei jogú város. 2021-ben az ország népességének 27%-a, azaz 2.601 ezer fő élt 25 ezer főnél népesebb városban (KSH, 2021c). Magyarországon jelenleg 348 város van (KSH, 2021c), ezek összes lakossága 4.927 ezer fő, az ország népességének 51%-a.

„2021 tavaszán a kormány Balla György miniszteri biztos és Fürjes Balázs államtitkár vezetésével minden 25 ezer fő feletti önkormányzattal egyeztetett, amely során a felek áttekintették a települések pénzügyi helyzetét, különösen azok költségvetését, a kieső adók mértékét, az adóerőképességet, valamint a rendelkezésre álló pénzeszköz- és állampapír-állományt.

Az egyeztetéseket követően a kormány szerdai ülésén arról döntött, hogy 27, az átlagosnál rosszabb pénzügyi helyzetben lévő település számára működési támogatást, 5 nem megyei jogú város számára pedig fejlesztési célú forrásokat biztosít. A kormányzati támogatások összértéke mintegy 23 milliárd forint. A döntést nem pártpolitikai szempontok, hanem

a rászorultság, az arányosság és a méltányosság elvei határozták meg. Kormánypárti és ellenzéki települések egyaránt részesülnek a kormányzati pluszjuttatásokból. A többi település esetében a kormány a gazdaság újraindítását célzó helyi beruházásokat fog támogatni.” (Kormányzati közlemény, 2021)

A Kormány 641/2021. (XI. 25.) korm.-rendelete a koronavírus-világjárvány nemzetgazdaságot érintő hatásának enyhítése érdekében szükséges helyi adó intézkedésről szóló 535/2020. (XII. 1.) korm.-rendelet módosításáról a 2022. évre is kiterjesztette a helyi iparüzési adóra 2021. évre adott kormánykedvezmények hatályát, illetve továbbra is fenntartotta az egyéb helyi adók bevezetésére, illetve emelésére való tilalmat:

„A koronavírus-világjárvány nemzetgazdaságot érintő hatásának enyhítése érdekében szükséges helyi adó intézkedésről szóló 535/2020. (XII. 1.) Korm. rendelet 1. §-a helyébe a következő rendelkezés lép: »1. § (1) A 2021. évben végződő adóévben, valamint a 2022. évben végződő adóévben a helyi adó és a települési adó mértéke nem lehet magasabb, mint az ugyanazon helyi adónak, települési adónak a 2020. december 2. napján hatályos és alkalmazandó önkormányzati adórendeletben megállapított adómértéke. (2) Az önkormányzatnak a 2020. december 2. napján hatályos adórendelete szerinti adómentességet, adókedvezményt a 2021. évben végződő adóévben, valamint a 2022. évben végződő adóévben is biztosítani kell. (3) A települési önkormányzat a 2021. évre és a 2022. évre új helyi adót, új települési adót nem jogosult bevezetni.«”

A Kormány tehát automatikusan kompenzálta a 46-47 legnagyobb városon kívüli településeket az elmaradt helyi iparüzési adó-bevételek tekintetében 2020 és 2021 folyamán. Ugyanakkor ez az automatikus kompenzáció elmaradt a 46-47 legnagyobb magyar város esetében, akik számára mindkét évben 23-23 milliárd forint állt rendelkezésre a kompenzációra, de eseti kormánydöntés szerint elosztva. A szóban forgó összeg nyilvánvalóan nem kompenzálta a kieső adóbevételeket, melyeket a Kormány 2021. évre 150 milliárd forintra becsült (Tállai, 2021). Ebből összesen 73 milliárd forint került kompenzálásra 2021. évben, tehát a 46 „nagyváros” összesen 77 milliárd forint helyi iparüzési adóból származó bevételtől esett el. Ezt követően – a pandémia elmúltával – ezt a kormányzati kompenzációs lehetőséget megszüntették.

3.2. Az idegenforgalmi adóval kapcsolatos kormányintézkedések

A 140/2020. (IV. 21.) korm.-rendelet a Gazdaságvédelmi Akcióterv keretében a koronavírus-járvány gazdasági hatásainak mérséklése érdekében szükséges adózási könnyítésekről szerint:

„5. § Az e rendelkezés hatálybalépésétől 2020. december 31-ig terjedő időszakban eltöltött vendégéjszaka utáni idegenforgalmi adót az adó alanyának nem kell megfizetnie, az adó beszedésére kötelezettnek nem kell beszédnie, befizetnie, a megállapított, de be nem szedett adót azonban be kell vallania az adóhatósághoz. Nem kell bevallani a megállapított adót, ha annak összege nulla.”

7. § (1) Az 5. § alapján bevallott, de meg nem fizetett adónak megfelelő összegű vissza nem térítendő költségvetési támogatásra a települési önkormányzat a (2) bekezdés szerint jogosult.

(2) A Kvtv. 3. melléklet I. Működési célú támogatások 10. Önkormányzati elszámolások pontja terhére – a Kvtv.-ben felsorolt célokon túl – vissza nem térítendő támogatást igényelhet a települési önkormányzat az illetékességi területén bevallott, de meg nem fizetett idegenforgalmi adó összegével egyező összegben.”

Tehát a települési önkormányzatok a kieső időszakokra vissza nem térítendő költségvetési támogatásként igényelheték az államtól a bevallott – de meg nem fizetett – idegenforgalmi adó megtérítését, ugyanakkor a ténylegesen beszedett idegenforgalmiadó-bevételekhez kapcsolódó, idegenforgalmiadó-forintonként járó 1 forint költségvetési, ún. üdülőhelyi feladatok támogatásától azonban elestek. Ennek összege – az összes érintett önkormányzat tekintetében – megegyezik az adóévet két évvel megelőző adóévben ténylegesen összesen az önkormányzatokhoz befolyt idegenforgalmi adó összegével.

A 2020. évi LVIII. törvény a veszélyhelyzet megszűnésével összefüggő átmeneti szabályokról és a járványügyi készültségről az idegenforgalmi adó megfizetéséről, beszedéséről rendelkezett:

„36. § (1) A 2020. április 26-tól 2020. december 31-ig terjedő időszakban eltöltött vendégéjszaka utáni idegenforgalmi adót az adó alanyának nem kell megfizetnie, az adó beszedésére kötelezettnek nem kell beszednie, befizetnie, a megállapított, de be nem szedett adót azonban be kell vallania az adóhatósághoz.”

A 498/2020. (XI. 13.) korm.-rendelet egyes, a veszélyhelyzet ideje alatt alkalmazandó gazdasági szabályokról szerint:

„2/A. § 2021. január 1. napjától a veszélyhelyzet kihirdetéséről szóló 478/2020. (XI. 3.) Korm. rendelet szerinti veszélyhelyzet megszűnéséig

b) az ebben az időszakban eltöltött vendégéjszaka utáni idegenforgalmi adót az adó alanyának nem kell megfizetnie, az adó beszedésére kötelezettnek nem kell beszednie, befizetnie, a megállapított, de be nem szedett adót azonban - kivéve, ha annak összege nulla - be kell vallania az adóhatósághoz.”

A Kormány 319/2021. (VI. 9.) korm.-rendelete azután hatályon kívül helyezte a 498/2020. (XI. 13.) korm.-rendeletet.

Az idegenforgalom egyébként is az egyik ágazat volt, amelyik a leginkább megsínylette a pandémia következményeit. Ennek következtében az idegenforgalmi adó alapjául szolgáló idegenforgalmi tevékenység is nagymértékben visszaesett, azaz a lehetséges idegenforgalmi adó összege is. A Kormány intézkedései a pandémia következtében kieső idegenforgalmiadó-bevételeket nem, hanem kizárólag a kormánydöntés alapján meg nem fizetett adóbevételeket kompenzálták az önkormányzatok részére. Az nyilvánvalóan nem a Kormány felelősége, ha az idegenforgalom visszaesik, még ha az esetlegesen a pandémia elleni védőintézkedések következtében történt is.

3.3. A gépjárműadóval kapcsolatos kormányintézkedések

A 92/2020. (IV. 6.) korm.-rendelet a Magyarország 2020. évi központi költségvetésének a veszélyhelyzettel összefüggő eltérő szabályairól rendelkezett a gépjárműadó-bevételek azon részéről is, melyek eddig az önkormányzatokat illették meg:

„2. § (4) A Kvtv. 1. melléklet XLVI. Járvány Elleni Védekezési Alap fejezet a 2. Pénzügyi szektor hozzájárulása címmel, a 3. Kiskereskedelmi adó címmel és a 4. Gépjárműadó központi költségvetésbe átirányított része címmel egészül ki.

4. § (1) A Kvtv. 37. § (1) bekezdés a) pontjában meghatározottaktól eltérően a gépjárműadóról szóló törvény alapján a belföldi gépjárművek után a települési önkormányzatot az általa 2020. évben beszedett gépjárműadó nem illeti meg, az a XLVI. Járvány Elleni Védekezési Alap fejezet bevételét képezi.

(2) Az (1) bekezdés szerinti gépjárműadónak az e rendelet hatálybalépéséig beszedett, a központi költségvetést megillető, de a Magyar Államkincstár (a továbbiakban: Kincstár) által megjelölt fizetési számlára el nem utalt összegét a rendelet hatálybalépését követő 10 napon belül kell a központi költségvetés javára teljesíteni.”

A 2020. évi CXVIII. törvény egyes adótörvények módosításáról kimondta:

„101. § A gépjárműadóról szóló 1991. évi LXXXII. törvény (a továbbiakban: Gjt.) 9. §-a helyébe a következő rendelkezés lép:

»9. § (1) A gépjárműadóval kapcsolatos adóhatósági feladatokat az állami adó- és vámhatóság látja el.«”

A Magyarország 2021. évi központi költségvetéséről szóló XC. törvény, illetve a Magyarország 2022. évi költségvetéséről szóló XC. törvény 14. címéből – A települési önkormányzatokat megillető átengedett bevételek – egyaránt kimaradt a gépjárműadó-bevételekből az önkormányzatok részére átengedett hányad.

	2020 tény Mrd Ft	2021 tény Mrd Ft	2022 tény Mrd Ft	2023 tény Mrd Ft
Központi költségvetés gépjárműadóból származó bevételei	48,6	54,2	54,7	54,7
Települési önkormányzatok kieső adóbevétele (40%)	19,4	21,7	21,9	21,9

Forrás: Magyar Államkincstár (2024a, 2024b) adatai alapján saját szerkesztés

6. táblázat: A gépjárműadó-bevételek megosztása a központi és a helyi önkormányzatok között, 2020–2021

A gépjárműadó kapcsán kieső önkormányzati bevételek leginkább azokat a városokat sújtották – összegszerűen –, melyek gazdaságilag a legfejlettebbek. Ugyanakkor – relatíve, az önkormányzati költségvetéshez képest – azokat az önkormányzatokat is érzékenyen

érintette e bevételi forrás elmaradása, amelyek gazdaságilag kevésbé fejlettek, hiszen az ő esetükben az adóbevételeiknek relatíve nagyobb hányada esett ki ilyen módon.

3.4. Szolidaritási hozzájárulás

Kezdetben még – a pandémia előtt – az volt a kormányzati szándék, hogy az inflációt figyelembe véve nő az az összeghatár, amely fölött szolidaritási hozzájárulást kell fizetniük az önkormányzatoknak. Ez a 2 ezer forintos összeghatár-emelés meg is jelent a költségvetésről szóló törvényben, az alábbi módon.

A 2020. évi központi költségvetési törvényről szóló 2019. évi LXXI. törvény 2. számú mellékletének V. alcíme szerint:

„A 34 000 forint feletti egy lakosra jutó adóerő-képességgel rendelkező települési önkormányzattól a támogatáscsökkenés beszámítás alapját meghaladó része (a továbbiakban: szolidaritási hozzájárulás alapja) a nettó finanszírozás keretében elvonásra kerül szolidaritási hozzájárulás jogcímen. A szolidaritási hozzájárulás számításakor alkalmazandó paramétertábla:

No.	Kategóriák a települési önkormányzat egy lakosra jutó adóerő-képessége szerint (forint)		Hozzájárulás mértéke a szolidaritási hozzájárulás alapjának százalékában	
	alsó határ	felső határ	minimum	maximum
	a	b	c	d
1	0	34 000	0	0
2	34 001	45 000	15	50
3	45 001	60 000	50	75
4	60 001	125 000	75	100
5	125 001		100	

A szolidaritási hozzájárulás az alábbi képlet alapján határozható meg:

$SZH = SZHA * [c + (AE - a)/(b - a) * (d - c)] / 100$, egész számra kerekítve - *KT*, de értéke legalább 0 ahol:

SZH = szolidaritási hozzájárulás fizetendő összege,

SZHA = szolidaritási hozzájárulás alapja,

AE = az önkormányzat egy lakosra jutó adóerő-képessége, ami alapján a szolidaritási hozzájárulás mértékének számításakor alkalmazandó paramétertábla megfelelő sora alkalmazandó,

a-d = a szolidaritási hozzájárulás számításakor alkalmazandó paramétertábla szerinti érték,

KT = 500 fő lakosságszám alatti települések esetében alkalmazandó korrekciós tényező, amelynek összege 15 millió forint.

Budapest Főváros Önkormányzata esetében a szolidaritási hozzájárulás összege a számított összegnél 15%-kal alacsonyabb.”

2021-re azonban változott a helyzet, a Kormány álláspontja szerint az önkormányzatoknak nagyobb szerepet kell vállalniuk a szolidaritás terén egymás felé. Azaz

a Kormányt részben tehermentesíteni szükséges a helyi iparüzési adó tekintetében tehetősebb önkormányzatok által. Annak érdekében, hogy kiszélesítsék a szolidaritási hozzájárulás megfizetésére kötelezettek körét, az összeghatár jelentős, 35%-os csökkentésre volt szükség, amit a 2021. évi költségvetési törvény érvényesített is.

A 2021. évi központi költségvetési törvényről szóló 2020. évi XC. törvény 2. számú melléklete szerint:

„56.1. A 22 000 forint feletti egy lakosra jutó iparüzési adóerő-képességgel rendelkező önkormányzat az egy lakosra jutó iparüzési adóerő-képességétől függő mértékű szolidaritási hozzájárulást teljesít a központi költségvetésnek. A szolidaritási hozzájárulás alapja az önkormányzat 1.3. pont szerinti iparüzési adóerő-képességet meghatározó adóalapja (a továbbiakban: a szolidaritási hozzájárulás alapja). A szolidaritási hozzájárulás teljesítése a nettó finanszírozás keretében történik.

56.2. A szolidaritási hozzájárulás számításakor alkalmazandó paramétertábla:

56.3. A szolidaritási hozzájárulás az alábbi képlet alapján határozható meg:

$SZH = SZHA * [C + (AE - A)/(B - A) * (D - C)] / 100$, egész számra kerekítve - KT, de értéke legalább 0 ahol:

SZH = szolidaritási hozzájárulás fizetendő összege,

SZHA = szolidaritási hozzájárulás alapja,

AE = az önkormányzat egy lakosra jutó iparüzési adóerő-képessége, ami alapján a szolidaritási hozzájárulás mértékének számításakor alkalmazandó paramétertábla megfelelő sora alkalmazandó,

A-D = a szolidaritási hozzájárulás számításakor alkalmazandó paramétertábla oszlopai szerinti érték,

KT = 600 fő lakosságszám alatti települések esetében alkalmazandó korrekciós tényező, amelynek összege 12 millió forint.

56.4. Amennyiben a település közös hivatal székhelye, a táblázat 2-6. sorai szerinti kategóriákban a rá irányadó %-os mérték 0,05 százalékponttal kisebb.”

	A	B	C	D
	Kategóriák az önkormányzat egy lakosra jutó iparüzési adóerő-képessége szerint (forint)		Hozzájárulás mértéke a szolidaritási hozzájárulás alapjának százalékában	
	alsó határ	felső határ	minimum	maximum
1	0	22 000	0	0
2	22 001	50 000	0,11	0,36
3	50 001	68 000	0,36	0,45
4	68 001	90 000	0,45	0,52
5	90 001	120 000	0,52	0,57
6	120 001	950 000	0,57	0,65

Az összeghatár 35%-os lecsökkentése által mintegy 100 milliárd pluszbevétele keletkezett a központi költségvetésnek, tehát ennyivel kevesebb saját forrást kellett biztosítania az önkormányzatok feladatalapú finanszírozása tekintetében.

A 2023. évi költségvetésről szóló 2022. évi XXV. törvény 2. számú mellékletében foglaltak szerint:

„56.2. A szolidaritási hozzájárulás számításakor alkalmazandó paramétertábla:

	A	B	C	D
	Kategóriák az önkormányzat egy lakosra jutó iparüzési adóerő-képessége szerint (forint)		Hozzájárulás mértéke a szolidaritási hozzájárulás alapjának százalékában	
	alsó határ	felső határ	minimum	maximum
1	0	22 000	0	0
2	22 001	50 000	0	0,4
3	50 001	68 000	0,4	0,5
4	68 001	90 000	0,5	0,6
5	90 001	120 000	0,6	0,7
6	120 001	950 000	0,67	0,75

56.3. A szolidaritási hozzájárulás az alábbi képlet alapján határozható meg:

$SZH = SZHA * [C + (AE - A)/(B - A) * (D - C)] / 100$, egész számra kerekítve - *KT*, de értéke legalább 0 ahol:

SZH = szolidaritási hozzájárulás fizetendő összege,

SZHA = szolidaritási hozzájárulás alapja,

AE = az önkormányzat egy lakosra jutó iparüzési adóerő-képessége, ami alapján a szolidaritási hozzájárulás mértékének számításakor alkalmazandó paramétertábla megfelelő sora alkalmazandó,

A-D = a szolidaritási hozzájárulás számításakor alkalmazandó paramétertábla oszlopai szerinti érték,

KT = 600 fő lakosságszám alatti települések esetében alkalmazandó korrekciós tényező, amelynek összege 12 millió forint.

56.4. Amennyiben a település közös hivatal székhelye, a táblázat 2-6. sorai szerinti kategóriákban a rá irányadó %-os mérték 0,05 százalékponttal kisebb.

57.5. Az államháztartásért felelős miniszter az 1.3. pont szerinti iparüzési adóerő-képességet meghatározó adóalap és az egy lakosra jutó iparüzési adóerő-képesség ismeretében az 57.2. pont szerinti paramétertáblában szereplő kategóriahatárokat és hozzájárulási mértékeket módosíthatja. A módosítás nem érintheti hátrányosan egyetlen kategóriát sem.”

A 2023. évtől hatályos változtatások ugyan nem érintették a sávhatárokat, de jelentősen megemelkedtek az egyes sávhatárokhoz tartozó minimális és maximális hozzájárulási alapok százalékos mértékei. Ez alól csak a 22 ezer és 50 fő közötti lakosságú önkormányzatok minimális hozzájárulási alapja volt kivétel, mely lenullázásra került. Figyelemre méltó, hogy – az apróbetűs kitételek szerint – az államháztartásért felelős miniszter saját belátása szerint lecsökkentheti bármely önkormányzat

szolidaritásihozzájárulás-fizetési kötelezettségét. Mindazonáltal ezek az újabb változások újabb – mai áron számítva – 100-150 milliárddal növelték a hozzájárulás mértékét. Fontos kiemelni, hogy 2023-tól már a központi költségvetésbe folyik be a szolidaritási hozzájárulás, és onnan, az önkormányzatok központi finanszírozásának részeként érkezik a kedvezményezett önkormányzatokhoz.

	2020 tény Mrd Ft	2021 tény Mrd Ft	2022 tény Mrd Ft	2023 tény Mrd Ft
Szolidaritási hozzájárulás	67,8	168,8	170,7	247,2

Forrás: Magyar Államkincstár (2024a, 2024b) a 2020. 12. adatai alapján saját szerkesztés
7. táblázat: Szolidaritási hozzájárulásból származó központi költségvetési bevételek 2020–2023. években

Lényeges jellemzője a szolidaritási hozzájárulásnak, hogy a hozzájárulás alapjának meghatározódása tekintetében nem számít az, hogy a helyi iparüzési adó ténylegesen befolyik-e az adott önkormányzathoz, vagy sem, hiszen ami lényeges, az az adóalap nagysága.

4. Konklúzió

Tagadhatatlan, hogy a pandémia okozta negatív gazdasági következmények enyhítéséből az államháztartás helyi alrendszerének is ki kellett vennie a részét. Az is egyértelmű, hogy e szerepvállalás tekintetében annak kellett arányosan többet vállalnia az önkormányzatok közül, akik egy lakosra jutóan több saját bevétellel is rendelkeznek. Ugyanakkor természetesen nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy az önkormányzatok a maguk részéről tevőlegesen hozzájárulnak az illetékességi területükön működő vállalkozások releváns adóalapjai létrejöttének vonatkozásában. Másrészt a népesebb városok egyben térségi, regionális központ szerepet is betöltenek. Vonzáskörzetük számára munkahelyeket, szolgáltatásokat biztosítanak, melyek fenntartásához, illetve előállításához szükséges forrásokat folyamatosan elő kell teremteni.

Az sem lehet kérdéses, hogy a pandémia kapcsán hozott kormányzati intézkedések esetében nem volt lehetőség felkészülési időszak biztosítására, hiszen a létrejött problémák gyors, hatékony kormányzati beavatkozást igényeltek.

Ugyanakkor az önkormányzatok tehetősebb felétől való forráselvonások mértéke kérdéseket vethet fel, különösen annak fényében, hogy a kormányzat e megtakarításoknak a többszörösét költötte el olyan beruházásokra, melyek veszélyhelyzet esetén valószínűleg visszavonhatók, elhalaszthatók lehettek volna.

	2019 tény Mrd Ft	2020 tény Mrd Ft	2021 tény Mrd Ft	2022 tény Mrd Ft	2023 tény Mrd Ft
Összesen helyi adóbevételek:	971,6	904,8	943,5	1091,1	1490,6
Kieső helyiiparüzésiadó-bevétel (Kormánydöntés miatt)			77,4		
Kieső gépjárműadó-bevétel	-	19,4	21,7	21,9	21,9
Kieső üdülőhelyi feladatok támogatása	-	3,9	6,8	16,6	21,4
Összesen:	971,6	881,5	837,6	1052,6	1447,3
2019. év százalékában:	100%	91%	86%	108%	149%

Forrás: Magyar Államkincstár (2020, 2024a, 2024b) adatai, illetve Tállai (2021) alapján saját szerkesztés

8. táblázat: A települési önkormányzatok adóbevételi pozíciója 2019–2023 között, figyelemmel a helyi iparüzési adóra, gépjárműadóra, üdülőhelyi feladatok támogatására, illetve a szolidaritási hozzájárulásra

Ugyanakkor az önkormányzati feladatok is jelentősen megnövekedtek mind a pandémia, mind a gazdaság újraindítása tekintetében. Kiváltképp pontosan a gazdaságilag legfejlettebb, illetve legnépesebb városokban, így például Budapesten is. Így – figyelembe véve az időközben jelentőssé váló inflációt is – az önkormányzatok esetében a nominális majd 14%-os átlagos adóbevétel-csökkenés 2 év alatt nagyon súlyos finanszírozási nehézségeket okozott. Ennél az átlagos adóbevétel-csökkenésnél valójában súlyosabb a helyzet a 25 ezer főnél népesebb településeken, illetve azokon, ahol egy lakosra jutóan a legmagasabb a szolidaritási hozzájárulás formájában elvont helyi iparüzési adó összege. A négy legnagyobb város esetében átlagosan 30%-os adóbevétel-csökkenés volt kimutatható. Ez, összetevetve azzal, hogy e városok esetén a bevételekből 35-60%-kal részesednek az adóbevételek, a teljes bevételi oldal 10-20%-os csökkenését eredményezheti, amelyet a kiadási oldallal is követni volt szükséges, vagy hitelt kellett igénybe venni. Ennek hatása lehetett a szolgáltatás-színvonal csökkenése, illetve az újra növekvő eladósodás. Ezt követően a 2022-es évben már nominálisan és átlagosan kedvezőbb helyzetbe kerültek az önkormányzatok, azonban a 2019-es évhez mért 8%-os növekedés lényegében csak alig ellensúlyozta az infláció hatását. A 2023-as év végre érdemi adóbevétel-növekedést jelentett az önkormányzatok részére, hiszen átlagosan 49%-kal növekedtek adóbevételeik 2019-hez viszonyítva. Ugyanakkor a szolidaritási hozzájárulást fizető településeken ez a növekedés nyilvánvalóan lényegesen alacsonyabb, hiszen ennek az adónemnek pontosan az a célja, hogy az átlagos szint alá szorítsa a befizetők legnagyobb adóbevételi forrását, a helyi iparüzési adót.

A pandémia elmúlt, de hatásai a mai napig itt vannak. Az önkormányzatok úgy tűnik, végleg búcsút inthetnek a gépjárműadóból származó bevételeknek,

az idegenforgalmiadó-bevételek kormányzati automatikus kiegészítésének, illetve tartósan együtt kell élniük azzal, hogy a szolidaritási hozzájárulás révén a legfejlettebb önkormányzatok jelentős relatív hátrányba kerülnek.

Hivatkozások

- ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG (2017): *Magyarország 2017. évi központi költségvetéséről szóló 2016. évi XC. törvény egyes rendelkezései nemzetközi szerződésbe ütközésének vizsgálata* (önkormányzati szolidaritási hozzájárulás); <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/0562A7DFE9F34C4CC125814D0058EEB4?OpenDocument> letöltés dátuma: 2024. december 22.
- ÁLLAMI SZÁMVEVŐSZÉK (2021) *Elemzés – a helyi önkormányzatok adóztatási tevékenysége*; Budapest.
- BELÜGYMINISZTERIUM (2021) *IX. Helyi önkormányzatok támogatása, 2022. évi költségvetési törvény fejezeti indoklása*; <https://www.parlament.hu/irom41/16118/adatok/fejezetek/09.pdf> 21 letöltés időpontja: 2024. november 30.
- KORMÁNYZATI KÖZLEMÉNY (2021) *2021. május 5. A kormány 23 milliárd forint támogatást nyújt 32, huszonötezer fő feletti település számára. A döntés során a kormány a méltányosság és arányosság elveit érvényesítette*. <https://kormany.hu/hirek/a-kormany-az-onkormanyzatok-tamogatasarol-dontott> letöltés dátuma: 2024. december 23.
- KSH (2020) *Magyarország 50 legnépesebb települése 2020. január 1.* https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fol012.html letöltés dátuma: 2024. december 28.
- KSH (2024a) 21.1.1.28. *Nemzeti adólista – az adók és társadalombiztosítási hozzájárulások nemzeti osztályozásának teljes részletezése – Helyi önkormányzat* [folyó áron, millió forint] https://www.ksh.hu/stadat_files/gdp/hu/gdp0028.html letöltés dátuma: 2024. december 29.
- KSH (2024b) *Magyarország 50 legnépesebb települése 2021. január 1.* https://www.ksh.hu/stadat_files/fo/fo/fo0014.html letöltés dátuma: 2024. december 28.
- KSH (2021) *Magyarország helynévtára*; https://www.ksh.hu/apps/hntr.egyeb?p_lang=HU&p_sablon=LETOLTES letöltés dátuma: 2024. december 28.
- LENTNER CSABA (2014): A magyar önkormányzatok adósságkonszolidációja. *Pénzügyi Szemle*, 59(3), 330–344.
- TÁLLAI ANDRÁS (2021): *Olyan adócsökkentés jön, amilyen még nem volt*; <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/tallai-olyan-adocsokkentés-jön-amilyen-még-nem-volt> letöltés dátuma: 2024. december 27.

A globalizáció hatásai egy észak-magyarországi családi vállalkozás termelési logisztikájára – esettanulmány

LEÁNYVÁRI JUDIT ERIKA

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Gazdaságtudományi Intézet, Vállalkozás-gazdaságtan Tanszék

Egészségház u. 4., Eger 3300

leanyvari.judit@uni-eszterhazy.hu

A gazdálkodó szervezetek jelentős része családi vállalkozás. Magyarországon ezek nagyon sokfélék, a néhány alkalmazottat foglalkoztató kisvállalkozástól a több ezer főt foglalkoztató nagyvállalatokig. Nagy szerepet töltenek be a foglalkoztatásban, jelentős a GDP-hez való hozzájárulásuk, komoly lokális gazdasági erőt jelentenek. Esettanulmányomban egy több szempontból különleges, termelő családi vállalkozást kívánok bemutatni. Ez egy észak-magyarországi fémmegmunkálással foglalkozó, jelenleg 18 alkalmazottat foglalkoztató kisvállalkozás. A cég egyik tulajdonosával és a leendő tulajdonossal (aki a vállalkozást folytatni kívánó, mérnök alkalmazott) készített mélyinterjún keresztül kívánom bemutatni, hogy ennek a cégnek a fejlődésére, termelésére, azon belül termelési logisztikájára hogyan hatott a globalizáció megjelenése és fejlődése Magyarországon; ez a rendszerváltás előtt indított cég meddig jutott el napjainkra, és milyen kilátásai vannak a jövőre nézve.

Kulcsszavak: családi vállalkozás, termelési logisztika, globalizáció

1. A vállalkozás története a kezdetektől a rendszerváltásig

A céget a jelenlegi tulajdonosok (egy testvérpár) édesapja alapította az 1970-es évek végén. Szerszámkészítő végzettséggel és gyakorlattal egyéni vállalkozóként kezdett egyetemes esztergán és automata gépeken alkatrészeket gyártani, pl. az Ikarusznak a sebességváltó hátramenet-kapcsolójának a kapcsolóházát. A gyártáshoz nagyon kezdetleges eszközökkel rendelkeztek.

Ekkor már engedték, hogy az apa a magánszektorban dolgozzon, de sok nehézség árán. Nemhogy a globalizáció hatásai nem érvényesültek még, hanem inkább a piac zártsága volt jellemző és bizalmatlanság a vállalkozók felé. A szocialista rendszer merevségének oldódását jelezte itt, az 1970-es évek végén az, hogy már egyre több vállalkozás alakulhatott, viszont a bizalmatlanságot jól mutatták a rendszeres ellenőrzések. Ráadásul az egyéni vállalkozó apa szülei harangozók voltak, így őt nagyon gyakran ellenőrizték. A gyermekei tanulmányait is végigkísérte még ez a bizalmatlanság. Termelési logisztikai szempontból pedig a gyártás anyaggal, szerszámmal, információkkal való ellátásában igencsak komoly akadályokkal küzdöttek. De nem volt egyszerű a termékek vevőhöz való szállítása sem.

A testvérpár férfi tagja ekkor már tanult, egy kis kerülővel villanyszerelőnek, mivel az édesapja lebeszélte a forgácsoló, esztergályos szakmáról, ahová felvételt nyert, azzal az indokkal, hogy nehéz egész nap a gép mellett állni. Az iskola mellett besegített az édesapjának, és megtapasztalta, hogy milyen szép szakma mégis az esztergálás. „Valamit alkotsz.” Szerszámbeállítás, élezés, változatos műveletek a darabok esztergálásán kívül. A villanyszerelés után ezt is kitanulta, a katonai szolgálat mellett pedig technikai végzettséget szerzett.

A szocialista korszak utolsó éveiben hiány volt Magyarországon kötőelemekből. Ez nagyon fontos gyártmány lett a vállalkozás számára. Anyákat, csavarokat kezdtek gyártani automata gépeken. Viszont nem vásárolt gépeken, hanem saját gyártásúakon. A gépeket is maguknak kellett legyártaniuk. Két-három évvel később nehezen tudták az első gépeket megvenni. Nehéz volt az anyagok, szerszámok biztosítása is a gyártáshoz. Egy fúróért is Budapestre kellett menni. 5-6 évvel később nyíltak csak szerszámoltok és szaküzletek a közeli kisvárosban. Ezeknek a gyártmányoknak viszont akkora „értéke” volt, hogy a vevők érte jöttek a kis műhelybe. Nem kellett a leszállításukat megszerveznie a gyártónak. Pénzhez, hitelhez sem lehetett még jutni.

Ezeket a kötőelemeket 1987-ig gyártották. Ekkor kezdett kinyílni a piac, a globalizáció hatásai kezdtek megjelenni Magyarországon. Ekkor megjelentek a nyugati kötőelemek az országban, a cég tulajdonosai ekkor szembesültek azzal, hogy mennyire hatékonytalanul, drágán és lassan gyártották ők a saját gyártású, majd a vásárolt keleti gépekkel ezeket a kötőelemeket. Gyorsan le is kellett állni ezekkel a gyártmányokkal. Új munkák után kellett nézni. Ekkor eladták a kötőelemek gyártásához szükséges gépeiket.

1987-ben vásárolták meg az első CNC-gépüket. Ez nagy fejlődési ugrás termelési technikai szempontból. Erre a gépvásárlásra az Ikladi Kismotor- és Gépgyár biztatására került sor, akik munkát kínáltak a CNC-gépre. Viszont ez sem volt egyszerű, kedvezményes banki hitelhez ekkor még nem lehetett jutni. Ekkor vált kétszintűvé a bankrendszer. Az MNB Céllízing Csoportja segítségével vették meg a gépet. Viszont ez nagyon drága volt, 40%-os kamatra adták a hitelt. Elhozták a gépet, a munkát viszont nem kapták meg az ikladi cégtől.

Azonnal más munka után kellett nézni, a gép itt volt, a hitelt fizetni kellett. A gyöngösi Mezőgéptől vállalatok el megbízást: polcrendszerek lábainak készítését, bér munka-konstrukcióban. Az anyagot a Mezőgép adta, nekik csak a forgácsolást kellett elvégezni. Ez a munka ki is tartott a hitel kifizetéséig.

Tehát a vállalkozás a rendszerváltásig néhány magyar vállalatnak gyártott az egyetemes gépeken és automatákon. Ez néhány, kb. 15-féle gyártmányt jelentett, illetve egyféle gyártmányt gyártottak a CNC-gépen.

2. A vállalkozás története a rendszerváltástól napjainkig

A rendszerváltáskor alakították át a céget társas vállalkozássá, ekkor még csak az apa meg a fia. A rendszerváltás nem csak előnyökkel járt. A KGST-piac megszűnését ez a családi vállalkozás is megérezte. Csökkentek a rendelések. Eddig sem egy lábon álltak, hisz mindig törekedtek arra, hogy minél több gyártmányuk legyen. A nehezen kifizetett CNC-gépet nem kötötte már le teljesen a polcrendszer lábainak gyártása. Arra is mindenképp új gyártmányokat kellett szerezni.

A munkákat eleinte önmaguk hirdetésével szereztek, de hamar eljutottak oda, hogy őket keresték munkával, mert elterjedt a jó hírük. Szerencsére munkákhoz jutottak a siroki fegyvergyártól is, ahová az ottani termeléshez szükséges szerszámokat kellett gyártaniuk. Ez is mutatta a jó szakmai hozzáértésüket és a munkájuk minőségét. A szerszámgyártás nehezebb és magasabb szintű technológiát, szakmai hozzáértést igényel. Hiszen a szerszámok kemény, nehezen megmunkálható acélból készülnek, és még precízebbnek kell lenniük, mint az egyszerű alkatrészeknek. Az akkor még aktívan dolgozó apa szerszámkészítő szaktudása és gyakorlata nagy segítség volt ezeknek a munkáknak az elnyeréséhez. Ezekkel a gyártmányokkal vészték át a rendszerváltást. 1992-ben kezdett a tulajdonos lánya is a most már kft.-nél dolgozni. Ő látta el a növekvő adminisztrációt, előkészített a könyvelőnek, de mint a többi tulajdonos is, a fizikai munkában is részt vett és vesz a mai napig, főleg a termékek csomagolásában, szállításra előkészítésben.

Az első külföldi munka már 1990-ben megérkezett. Akkor kezdtek a Vállalkozók Országos Szövetsége segítségével külföldre hirdetni, onnan munkát szerezni. Karácsonykor becsöngettek, egy 1956-ban Svájcba kitelepült magyar vállalkozó állt az ajtóban. Látta, hogy szakmai tudás van, a gépek viszont nem korszerűek, nem elég jók az ő általa igényelt alkatrészek gyártásához. Mart alkatrészeket is ajánlott, ahhoz való CNC-marógépük (megmunkáló központjuk) nem volt, így hozott egyet. Ilyen gépe kis cégnek az országban még nem nagyon volt. A műhelyt is meg kellett emelni ráépítéssel, mert nem fért be a megmunkáló központ. Ezt a gépet teljesíthető feltételekkel a svájci cégnek végzett munka árából kompenzálták le. Erre a gépre tudtak még máshonnan is munkát vállalni, hogy lekössék a kapacitását.

Ezután jelentkezett egy másik svájci cég is, akinek a mai napig gyártanak. Néhány, már nem használt gépüket ők is odaadták magyar cégeknek. Így segítették egymást. Sőt, munkát is adtak „tovább”, ha nekik már túl sok volt, nem bírta a kapacitásuk. Ez mindenkinek jó volt. A vevőt ki tudták szolgálni, nem veszítették el. Jó volt a környezetükben akkor alakuló többi kis cégnek is. Munkához, géphez jutottak ők is.

1996-ban kezdtek gyártani a Mecman Kft.-nek. Magyarországon működő, külföldi tulajdonú cég ez, amely a világ minden tájára szállít. Ettől a cégtől szintén több gépet is vásároltak kompenzációs konstrukcióval.

Ehhez az évhez kötődik az első alkalmazott felvétele, majd utána a többi. A létszám nagyon lassan futott fel 20 főre. Amikor jöttek az újabb gyártmányok a Mecmantól, nem vettek fel azonnal újabb alkalmazottat. Ha a gépen, amin az új gyártmányt kellett gyártani, már nem volt kapacitás, akkor adták tovább a munkát legyártásra a többi kis, környékbeli cégnek. Előbb stabilná kellett válnia a gyártmány rendelésének. Amikor felfutott belőle a gyártás, visszavették a kooperációban gyártó cégtől, és akkor már bővítettek létszámot is, és ha kellett, a gépparkot is.

Ezzel a céggel való kapcsolatuk rendkívül jelentős és meghatározó volt. A gyártás egészen 2014-ig erősen növekvő volt. Ekkorra már kb. 300 gyártmányt gyártottak ide. Kb. 2004-re érte el legnagyobb méreteit a cég, nemcsak a gyártmányfeleség miatt, hanem ekkorra érték el az eddigi legnagyobb, 34 fő foglalkoztatott létszámot. Illetve 2004–2008-ig (a válságig) harmadik műszakot is be kellett indítaniuk, ekkor kb. 10 fő bérelt munkaerőt is foglalkoztattak. A három műszak addig ment, amíg biztonsági készleteket kellett felépíteni ennek a vevőnek. Ma már újra két műszakban dolgoznak.

2014-ben azonban sok gyártmányt visszaadtak, mert a vevő túlzottan nyomott árakat fizetett az alkatrészekért. 2011-ben kezdett náluk dolgozni a nő tulajdonostárs mérnökként végzett fia. Annak, hogy ő itt kezdett dolgozni, két oka volt. Az egyik, hogy végzése után öt évet dolgozott egy szintén fémmegmunkálást végző cégnél, illetve hogy az időközben svéd tulajdonból német tulajdonba kerülő, 2011-ben legjelentősebb vevő megkövetelte, hogy mérnök alkalmazottja is legyen ennek a neki beszállító családi vállalkozásnak. Ő vizsgálta meg a gyártmányokat. A céget profitorientált gazdasági vállalkozásként kezeli. Jó gazda szemlélettel megnézte a termékek jövedelmezőségét, ami nagyon kedvezőtlen helyzetet mutatott. Az iparban évről évre elvárt az árcsökkenés, amelyet technológiafejlesztéssel, a minőséget nem veszélyeztető anyagárcsökkentéssel kell elérni. Itt ezt már nem lehetett. A majd 300 gyártmányból kb. 50 maradt meg, amelyeket a mai napig gyártanak ennek a cégnek.

Idő közben azonban folyamatosan nőtt azoknak a külföldi és magyar cégeknek a száma, akiknek beszállítójává váltak. Emiatt nem viselte meg őket ennek a több száz terméknek az elvesztése.

Az ehhez a céghez való kapcsolatuknak még egy nagyon fontos hozadéka volt. A vevő 2001-ben megkövetelte ugyanis, hogy vezessék be az ISO 9001-es minőségirányítási

rendszer. Ez az egész gyártási folyamatuk átnézését, tisztítását, leírását jelentette. Eljárási rendet kellett készíteniük minden folyamatukra. Eszerint kellett ezentúl az ajánlataikat, megrendeléseiket, az összes dokumentumukat készíteniük. Csak így maradhattak meg beszállítójuknak.

Ez a bevezetés nagy munkát, nagy anyagi ráfordítást jelentett. Azóta pedig évente meg kell felelni a felülvizsgáló auditnak. De nem bánták meg, hisz azóta az összes vevőjük megköveteli ezt.

A géppark és az eszközök fejlesztése az első 40%-os hitel visszafizetése után mindig saját erőből történt, visszaforgatták a nyereséget. A fent említett kompenzációs gépvásárlási módszert is többször alkalmazták, illetve többször pályáztak támogatásokra, de mindig olyanokra, ahol 50% önerőre volt szükség.

A nyereséget hosszú ideig teljesen visszaforgatták, 1992-től, amikor a lánytestvér is tulajdonos lett a cégben, és ő is ott kezdett dolgozni, tudtak a nyereségből kivenni. Mára a németországi cégeknek szállított alkatrészek aránya a legnagyobb. A szállított alkatrészek országokénti megoszlása 2023-ban a következőképpen alakult: Németország 76,7%, Magyarország 17%, Svájc 4,7%, Franciaország 0,7%, Kanada 0,6%, Lengyelország 0,3%. Látható, hogy mostanra a vállalkozás nagyrészt külföldre szállít, a magyarországi vevők csak 17%-ot képviselnek. Ezek között azonban több mint 50% a külföldi vagy egyes tulajdonban lévő magyarországi leányvállalat. A teljesen magyar tulajdonban lévő vevő ennek kevesebb mint a fele.

A vállalkozás egy gépbeszerzési pályázat révén SAP vállalatirányítási rendszerhez is jutott 2017-ben. Igaz, annak a legegyszerűbb, kisvállalkozásoknak fejlesztett, business one verziójához. Sajnos ezt nem használják ki teljesen, néhány modult használnak csak. Erről a következő fejezetben írok bővebben.

3. A globalizáció hatásainak összefoglalása a családi vállalkozás termelési logisztikájának szempontjából, a vállalkozás összehasonlítása más magyarországi családi vállalkozásokkal

Az esettanulmányom alanyaként szolgáló családi vállalkozást dr. Drótos György, dr. Wieszt Attila, Meretei Barbara és Vajda Éva Családi Vállalkozások Magyarországon c. 2017–18-as magyar családi vállalkozási felmérésének főbb pontjai alapján hasonlítottam össze más magyarországi családi vállalkozásokkal. Az általam vizsgált cég megfelelt a kutatásban megfogalmazott családi vállalkozás szigorúbb definíciójának, ami a következő: *„Három tényezőt vizsgáltunk a családi vállalati adatbázisba való bekerülés feltételeként: azt, hogy a cég családi vállalkozásnak tekint-e önmagára, létezik-e domináns családi kontroll a cégnél, és a családi tulajdonhányad eléri-e a legalább 50%-os arányt.”* A szigorúbb megfelelési feltételek pedig a következők voltak: *„Az első további feltétel*

az volt, hogy legalább két családtag dolgozzon a cégnél. Ennek a feltételnek egy további szigorításaként annak a teljesülését is vizsgáltuk, hogy vajon a családból legalább két generáció vonódik-e be az operatív működésbe. Végül az utolsó ilyen kiegészítő feltétel a családi tulajdonlás hosszú távú fenntartásának aspirációjára vonatkozott (Chua és mtsai. 1999): kritériumként határoztuk meg, hogy családon belüli utódlásban gondolkozzanak.” (Drótos és mtsai. 2018, 3–4. old.)

A családi vállalkozások többsége hazánkban a politikai és gazdasági változások, tehát 1989–90 után alakult. Az általam vizsgált vállalkozás a rendszerváltás előtt kb. 10 évvel, az 1970-es években jött létre. Megalapításában szerepe volt az 1968-as gazdasági reformok nyomán megerősödő kisvállalkozói aktivitásnak. *„Ezek a családok feltételezhetően olyan gazdálkodási kultúrát ápolnak, amely a hosszú távú gondolkodáson, a kitartáson, a takarékos menedzsmenten, és egy meghatározott részipiaci fókuszon alapul – ezek mind a családi vállalkozások tradicionális jellemzői.” (Drótos és mtsai. 2018, 11. old.)*

Az egyéni vállalkozó apa olyan alkatrészek gyártásával kezdte és alapozta meg a céget, amelyekből hiány volt a piacon. A történeti részben leírtam, hogy a rendszerváltás nehézségeinek, a KGST-piac megszűnésének negatív hatásait átvészelve hogyan fejlődött a vállalkozás. Ebben az időben vonta be a második generációt az alapító a tevékenységbe. A „túlélő” gyártmányok szerszámok voltak. Ezt nehéz gyártani, erre kaptak megrendelést. Szerencse, hogy az alapító szakmai tudása és gyakorlata, mivel hosszú évekig szerszámkészítőként dolgozott, szintén nagyban hozzájárult a cég e nehéz időkben való fejlődéséhez, megerősödéséhez.

Az első CNC-gépet, amely nagy technológiai ugrást jelentett a még mikrovállalkozásnak, 1987-ben vették meg. Ekkor alakult át Magyarországon az egyszintű bankrendszer kétszintűvé. De ebben az évben még nem lehetett az akkor megjelenő kereskedelmi bankokra és kedvező hitelre számítani. Az MNB-nél alakult a Céllízing Csoport, amely termelő vállalkozásoknak segített termelőeszközök finanszírozásával. Igen, 40%-os kamatra. Visszafizetésének nehézségeiről röviden írtam az első fejezetben. Hatása az volt, hogy a vállalkozás szinte csak önerőből gazdálkodott utána, valamint a munkával kifizetett kompenzációs gépvásárlásokkal, amit a vevők segítettek, hisz ők ajánlották fel.

A globalizáció hatásainak megjelenésével egy időben, 1990-ben jelent meg az első külföldi vevő, majd folyamatosan a többi. Jelenleg a magyarországi vevők már csak 17%-ot képviselnek a vevői állományukban. A gyártáshoz szükséges anyag- és szerszámbeszerzés manapság a fent említett kezdetekhez képest egy szempontból könnyebb, más szempontból nehezebb. Kezdetben bér munka-konstrukcióban dolgoztak, az alapanyagot a vevő adta. A szerszámbeszerzés viszont sokkal nehezebb volt, Pestre kellett járni. A ma gyártott alkatrészek jelentős részéhez már nekik kell megvásárolni az anyagot is. Mára a globalizáció hatására sokkal könnyebb információhoz, anyagokhoz, szerszámokhoz jutni. 2011-ben, amikor a leendő tulajdonos mérnökként odakerült, a munkaköre ugyan összetett volt, de sokkal egyszerűbb a mainál. Akkor a klasszikus vállalati logisztikai feladatok nagy részét

látta el. Anyagokat, szerszámokat szerzett be, vevői rendeléseket kezelt, és intézte a saját szállítást. Az anyagbeszerzésnél volt elég ideje ahhoz, hogy megversenyeztessen szinte minden egyes beszerzést. Nem volt még sok gyártmány, amelyekhez az anyagot is nekik kellett vásárolni. Ezek a feladatai ma is megvannak. Közben azonban csökkent a bérmunka-konstrukció aránya, és a termékpaletta is nagyon kibővült. Ma egyedi szerződésük van a legtöbb szükséges alapanyagra a Thyssenkrupp Materials Hungary Zrt.-vel. Hiszen a fent említett logisztikai feladatok mellett ma már mérnöki, programírási, minőségügyi feladatokat is el kell látnia a leendő tulajdonosnak.

A szállításokat kezdetben a magyarországi nagy cégek vállalták, ők jöttek házhoz a nagyon keresett alkatrészekért. A Mecman Kft.-vel való szerződéskötéstől kezdve a közeli, 120 km-en belüli cégekhez saját kis furgonnal szállítják a termékeket. Szerencsére ezek mérete lehetővé teszi ezt. Felület- és hőkezelésre is maguk szállítják azokat az alkatrészeket, amelyek ezt megkövetelik. Külföldi vevőik kisebb alkatrészeit csomagküldő szolgálatokkal, a nagyobbakat pedig nagyobb szállítványozókkal küldik el. A külföldi szállítások az uniós tagságig úgy történtek, hogy az árut vámoltatás után maguk szállították fel Törökbálintra a Grebüder Weiss elosztó depóba a saját költségükön, onnan a vevő fizette a szállítást.

2005-től a külföldi szállításokat szállítványozók végzik. Az EU-n belül vámot fizetni már nem kell, az unió területén kívülre történő vámoltatást is a szállítványozó végzi. A szállítási költségeket pedig a vevők fizetik. A vállalkozás telephelye a családi ház mellett lévő, 200 m²-es udvaron épített műhelyben működött 2006-ig. Mivel ezt jócskán kinőtték, új 1000 m²-es telephelyet vásároltak a település külterületén, ami 22 millió Ft-ba került. Ehhez vettek föl banki, állami támogatású hitelt. A bank a 22 millió forintos hitelre 260 millió Ft jelzálogot tett. Ezután jött a 2008-as válság. Sajnos őket is nagyon érintette, jelentősen csökkent a rendelésállományuk, de maradt annyi munkájuk (és mivel a hitel államilag támogatott volt, nem változtak a törlesztőrészek), hogy eleget tudtak tenni a fizetési kötelezettségeiknek.

4. Konklúzió, kilátások a jövőre nézve

Ennek a családi vállalkozásnak is, mint az összes többinek szembe kell néznie az utódlás problémájával. „Az utódlás problémája a családi vállalkozási elmélet és gyakorlat egyik központi témája: a nem családi cégekkel szemben a tulajdonlást és a cég ellenőrzését az a családi szándék hatja át, hogy hosszú távon, generációkon átívelő módon szeretnének birtokban maradni.” (*Drótos és mtsai.* 2018, 12. old.) Náluk egy átadás 2000-ben már megtörtént. A jelenlegi tulajdonos és cégvezető akkor vette át testvérével együtt a céget az édesapjuktól. Nekik a következő utódjuk is megvan már, a női tulajdonos mérnök fia. Tehát utódlási problémával ez a cég nem küzd egyenlőre. A jelenlegi vezető annak is

örül, hogy a most gyártott termékeik nagy része műszakilag kihívás, nem sokan tudják jól gyártani a piacon. Az életgörbéjük felívelő szakaszában lévő gyártmányok saválló vagy hő- és saválló anyagból készülnek. A gyártásuk költséges, nehéz. A tulajdonos szavaival: „Ez most egy jó vonal, ami kialakult. Stabil, értékes gyártást tudok átadni majd az utódomnak.”

„...a családi vállalkozások többsége a tradicionális utat választja: mind a tulajdont, mind a vezetést a családban tartják, csak nagyon kis részük tervezi kevert stratégia alkalmazását” (*Drótos és mtsai.* 2018, 12. old.). Erről ennek megfelelően nyilatkozott a leendő tulajdonos és vezető. Véleménye szerint erre a pozícióra megfelelő külső embert nehéz találni. Amivel ők a jövőre nézve küzdenek, az a szakemberhiány. Nincs CNC-forgácsoló szakemberből utánpótlás. Ha találnának is, messzebb. Őket szállítani is kellene. Viszont erre a problémára találtak megoldást: robotokat. A jelenlegi, programozni tudó, fiatalabb alkalmazottakat beiskolázzák robotprogramozónak. Ám ezt a jelenlegi tulajdonos is meg kívánja tanulni, mivel őt is érdekli. Azt nyilatkozta, lehet, hogy nem olyan gyorsan, mint a fiatalok, de meg fogja tanulni. Örömmel hallottam, hogy terveik szerint a monoton, az alkalmazottak által nem szeretett műveleteket kívánják a nagy sorozatoknál a robotokkal végeztetni. A beállítás, szerszámélezés, az egyedi darabok esztergálása maradna az emberek feladata. Tehát a kvalifikáltabb esztergályos, marós munka lenne az emberek dolga. A robotokat üzemeltetni, javítani, karbantartani is kell, tehát erre is kell szakembert találni. De ez egyelőre megoldódna a programozni tudó jelenlegi emberek átképzésével. Egy ilyen robot kb. 100 000 EUR. A cégvezető szerint a megtérülésnél a gépi időt kell nézni, azt, hogy folyamatosan megy a gép. Kettőt szeretnének venni a közeljövőben.

Erre a vállalkozásra a 2017–2018-as kutatás alábbi megállapítása is igaz: „Képesek mikrovállalkozásból erős kisvállalkozássá fejlődni – ehhez a kulcs az, ha az alapító és házastársa/ élettársa képesek a következő generációból egyre több családtagot bevonni az operatív munkába. Ez mind családi, mind gazdálkodási oldalról a legkedvezőbb kimenet” (*Drótos és mtsai.* 2018, 15. old.). A tulajdonos büszkén mondta, hogy a jelenlegi 18 fővel az éves bevételük a milliárdnál jár. Tehát ezért sem probléma a közelgő robotberuházás megvalósítása.

A 2017-ben gépvásárlási pályázattal együtt nyert SAP business one integrált vállalatirányítási rendszert a bevezetésre jutott kevés idő miatt nem használja ki a cég. Csak a vevői rendelés nyilvántartáshoz és a számlázáshoz való modulokat használják. A műszaki, gyártási, raktárkezelési és készletnyilvántartási modulokat mindenképpen érdemes volna használatba venni. A jelenlegi tulajdonos ezt azért nem igényli még, mert a vállalkozás mérete éppen azon a határon van, amelyet még át lehet látni.

A leendő tulajdonos, aki a legösszetettebb munkakört látja el a cégnél, támogatná ezeknek a moduloknak a használatát is. Hisz a készletek követése pl. enélkül nagyon nehéz feladat már a jelenlegi méretnél is. Igaz, ez újabb nagy adatfeltöltési projekt lenne.

Sok időbe és munkába kerülne. A cég mérete, ha a jelenlegi ütemben fejlődik, hamar eléri azt a szintet, ahol ezt már nem lehet majd elkerülni.

Mi vezetett ennek a 40 éve működő családi termelő vállalkozásnak a sikeréhez? Ezek a főbb okok a következők:

- Az alapító és a jelenlegi tulajdonosok, valamint a következő utód szakmai hozzáértése, szakmaszeretete
- A családi vállalkozás elindításának időben történte
- A család egészében jelen lévő jó vállalkozói véna
- A nyereség kellő mértékű visszaforgatása, befektetési hajlandóság
- A globalizáció hatásainak jó kihasználása
- Jó tervezés, előrelátás
- A piac, a gazdasági tendenciák figyelése
- A környék többi családi vállalkozásával való jó, kooperatív együttműködés

„Egyrészt az egymás iránti tisztelet és elfogadás családi cégeken belül jellemző normáinak terjedése elősegítheti a hazánkban nagymértékű társadalmi szintű bizalomhiány csökkenését” (Weiszt–Drótos, 2018, 233. old.).

Ami a fejlődést nehezítette, az a vállalkozókkal szembeni általános bizalomhiány. A vállalkozókkal szemben még mindig megvan az az előítélet, hogy adókerülő, kiskapukat kereső, mások kihasználásával előretörni és gyorsan meggazdagodni akaró emberek. A legtöbb (köztük a bemutatott) vállalkozó nem ilyen. Fontos feladata lenne a gazdasági vezetőknek a vállalkozók becsületének helyreállítása, a velük szemben megnyilvánuló bizalomhiány megszüntetése. Hiszen ha valaki vállalkozni kezd, eleve elrendelt, hogy az nem napi nyolc óra munkával fog járni. Ha csak magát eltartja, megy a munka után, becsülettel elvégzi, már az is nagy érték. Ha még alkalmazottai is vannak, tehát munkahelyeket tart fenn, az meg még nagyobb. A női tulajdonos két éve ment nyugdíjba. Az ő tapasztalata az volt elmondása szerint, hogy sajnos a nyugdíjszámításnál is hátrányosabb helyzetbe kerül az, aki vállalkozó volt, hiába fizetett maga után évtizedeken keresztül mindent. A jövőre nézve a legnagyobb félelmeik, hogy a Magyarországgal szembeni negatív uniós gazdaságpolitikai hatások őket is eléri. A félelmük alapja például, hogy a közvetlen ismeretség révén megkapott kanadai munka egyedüli. Az ő kanadai vevőjük más technológiákra is ajánlott volna munkát több más magyarországi cégnek. Amiatt azonban, hogy az Európai Unió visszatartja a pénzeket Magyarországtól, nem adtak munkát a többi magyar cégnek. Emellett az egyik legjelentősebb német partnerük nemrég a svéd Atlas Copco kezébe került. Mivel a Svéd NATO-tagság magyarországi támogatása bizonytalan volt, időközben ez a probléma megoldódott, a magyar Országgyűlés 2024. február 26-án megszavazta Svédország NATO-csatlakozását. Ezek miatt azt tervezik, hogy vagy csak székhely szerint átjelentkeznek Ausztriába, vagy az is lehet, hogy egy kisebb telephelyet is nyitnak ott. De ez nem zárna ki, hogy Magyarországon is folytatódjon a gyártás.

Az imént leírtak, ennek a családi vállalkozásnak a külföldi partnerekkel kiépített gazdasági kapcsolatainak elvesztésének félelme a globalizáció pozitív hatásainak szűkülését vagy teljes megszűnését jelentené számukra. Ez pedig valószínűleg a vállalkozás megszűnéséhez vezetne, hiszen csak kizárólag a magyar piacra gyártani nem lenne elégséges a megmaradáshoz. Ezért kívánnak Ausztriában terjeszkedni, kvázi osztrák céggé válni. Ami, lássuk be, veszteség lenne hazánknak.

Hivatkozások

- DR. DRÓTOS GYÖRGY – DR. WIESZT ATTILA – MERETEI BARBARA – VAJDA ÉVA (2018): Családi Vállalkozások Magyarországon. Corvinus CFB, Kutatási jelentés.
- CHUA, J. H. – CHRISMAN, J. J. – SHARMA, P. 1999. Defining the family business by behavior. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 23(4), 19–39.
- WIESZT, ATTILA – DRÓTOS, GYÖRGY (2018): Családi vállalkozások Magyarországon. In: Társadalmi Riport 2018. Társadalmi Kutatási Intézet Zrt.; TÁRKI, Budapest <https://topap.hu/hu/document/publication-98> Letöltve: 2023. 11. 26.

A vagyონrendezési eljárás

ROMÁN RÓBERT

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Gazdaságtudományi Intézet, Közgazdaságtan Tanszék
Egészségház u. 4., Eger 3300
roman.robort@uni-eszterhazy.hu

A hagyatéki eljárásnak a rendje régi szabályozásra nyúlik vissza, hiszen a természetes személy halálát követően az öröksége átszáll a jogutódokra, ha ilyenek nincsenek, akkor az állam a szükségképpeni törvényes örökös, ahogy az ókori Rómában mondták: *sui et necessarii* heredes. Az öröklés rendjét és azt, hogy milyen módon történik a hagyaték átadása, a jogszabály rendezi. Abban az esetben, ha a hagyatéki eljárás során valamilyen vagyontárgy kimaradt a hagyatékból, póthagyatéki eljárás során kell átadni az örökösöknek. A jogi személy jogutód nélküli megszűnése azt jelenti, hogy a jogi személy megszűnt. A megszűnt jogi személynek nem lehetnek javai, nem lehet semmilyen vagyona. A jelen tanulmányban vizsgált vagyónrendezési eljárás annak a struktúráját mutatja be, hogy milyen rendet kell követni abban az esetben, ha a megszűnt és a nyilvántartásból már törölt cégnek mégis előkerül valamilyen vagyona.

Kulcsszavak: vagyónrendezés, cég, felszámolás, bíróság

1. Bevezetés

Teljes mértékben egyetérthetünk azon szakirodalmi megállapítással, mely szerint a vagyónrendezési eljárás annak idején (2004. január 1. napjától hatályosan) hiánypótló jogintézményként került beiktatásra az akkori cégeljárasi – 1997. évi CXLV. – törvénybe, annak az addig szinte megoldhatatlannak tűnő problémának a kezelésére, hogy a jogutód nélkül (felszámolási, végelszámolási, illetőleg törlési eljárásban) történő megszűnést követően a cég után utólag előkerült vagyón sorsa – ami jellemzően, de nem szükségszerűen ingatlan, gépjármű volt – rendezhető legyen. Szolgált és szolgálja e jogintézmény egyrészt a megszűntetést eredményező eljárásban kielégítetlenül maradt hitelezők érdekét, másrészt a közhiteles/közérdekű nyilvántartások „kitisztítását” az ott nyilvántartott, de tulajdonos jogalany nélkül maradt vagyontárgyaktól (Zámbó, 2018. 4. o.).

A vagyonrendezési eljárás szabályozási célja az, hogy a problematikus, esetleg a közhiteles nyilvántartásban már félrevezető módon szereplő vagyontárgyak tulajdoni helyzetét korrigálja a bíróság segítségével, a szabályozás nem irányul a cég cégjegyzékből történő törlését követően fellelt vagyon teljes körű rendezésére (Pesti, 2018. 3. o.).

Nem rendelhető el a vagyonrendezési eljárás a törölt cég bérleti jogával kapcsolatban, illetve akkor sem, ha a törölt cég javára az ingatlan-nyilvántartásban jelzálogjogot jegyeztek be (erre több eseti döntés is rámutatott). Nem képezheti a vagyonrendezési eljárásban való döntés tárgyát az sem, hogy a fellelt ingatlanon fennálló zálogjog, perfeljegyzés, elidegenítési, terhelési tilalom vonatkozásában a bíróság határozatot hozott. A vagyonrendezési eljárásban a bíróság az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett jogokat, tényeket nem törölheti. Az eljárás a tárgyat képező vagyontárgy tulajdoni helyzetének rendezésére irányul, nem indítható más jogra, például haszonélvezetre.

2. A vagyonrendezési eljárás kezdeményezése

Vagyonrendezési eljárást kell – kérelemre vagy hivatalból – lefolytatni, ha a cég¹ jogutód nélküli törlését követően olyan vagyontárgy kerül elő, amelynek a törölt cég volt a tulajdonosa. Ha a törölt cég ellen végrehajtási eljárás van folyamatban,² a végrehajtási eljárás alatt nem kezdeményezhető vagyonrendezési eljárás a lefoglalt vagyontárgy vonatkozásában. Vagyonrendezési eljárásnak van helye abban az esetben is, ha a korlátozott felelősségű társaságban üzletrésszel rendelkező tag jogutód nélkül úgy szűnt meg, hogy üzletrészéről nem rendelkeztek. Vagyonrendezési eljárást kell lefolytatni – kérelemre vagy hivatalból – akkor is, ha jogszabály így rendelkezik. A vagyonrendezési eljárás polgári nemperes eljárás, amelyre a Pp. szabályait a nemperes eljárás sajátosságaiából eredő eltérésekkel és a bírósági polgári nemperes eljárásokban alkalmazandó szabályokról, valamint egyes bírósági nemperes eljárásokról szóló törvénynek a bírósági polgári nemperes eljárásokra vonatkozó általános rendelkezéseit – ha a cégtörvény eltérően nem rendelkezik – kell alkalmazni, szünetelésnek azonban nincs helye. A vagyonrendezési eljárást a törölt cég

¹ A törvény hatálya kifejezetten a cégekre terjed ki, mondta ki a bíróság a ÍH 2008.174. sz. határozatában, így például az önkéntes nyugdíjpénztár jogi személy ugyan, azonban nem minősül cégnek, ezért a vagyonrendezési eljárás személyi hatálya nem terjed ki rá [2006. évi V. törvény (Ctv.) 2. § (2) bek., 119. §; 1997. évi LXXXII. tv. 83-84. §].

² A bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény 46. § szerint: „A végrehajtó az adós részére ügygondnokot rendel, ha az adósnak van lefoglalható vagyontárgya, de az adós **a)** lakóhelye vagy tartózkodási helye ismeretlen, **b)** külföldön lakik, vagy hosszabb ideig ott tartózkodik, **c)** meghalt, és jogutóda ismeretlen. Nincs szükség ügygondnokra, ha az adósnak képviselője van. Ha az adós cégnek van lefoglalható vagyontárgya, de a cégbíróság az eljárás során a céget hivatalból törölte a cégjegyzékből, a végrehajtó a végrehajtást kérő kérelmére és az ügygondnok költségeinek megelőlegezését követően ügygondnokot rendel, és részvételével folytatja az eljárást.”

utolsó bejegyzett székhelye szerint illetékes törvényszék folytatja le. Maga az eljárás – mely nemperes jellegű – csonka abban az értelemben, hogy az „ellenérdekű fél”, a törölt cég már nem létezik, „nem bír el” bonyolult, tulajdoni vagy egyéb, kötelmi, biztosítéki jellegű jogvitákat. A törvény szövegéből és az indokolásból is egyértelműen ez tűnik ki, a vagyonrendezési eljárásnak tehát nem a teljes vagyoni rendezés, a felszámolás vagy végelszámolási eljárás pótlása volt a célja. A további rendezetlen vagyoni kérdésekre korábban sem volt, de most sincs jogszabályi megoldás. (Bodor, 2006. 4. o.)

Az eljárást a törölt cég volt hitelezője, volt tagja, illetve az kérheti, akinek az eljárás lefolytatásához jogi érdeke fűződik, mivel az általa megjelölt vagyontárgyra vonatkozóan követelése áll fenn. Ha a korlátolt felelősségű társaságban üzletrésszel rendelkező tag jogutód nélkül úgy szűnt meg, hogy üzletrészéről nem rendelkeztek, akkor a vagyonrendezési eljárás lefolytatását az érintett korlátolt felelősségű társaság a tag megszűnéséről való tudomásszerzéstől számított egy hónapon belül köteles kezdeményezni. A kérelmezőnek meg kell jelölnie a törölt cég, valamint azon vagyontárgy azonosításához szükséges adatokat, amely vonatkozásában a vagyonrendezési eljárás lefolytatását kéri, és csatolnia kell azokat az okiratokat, amelyekkel a vagyontárgy létét, tulajdoni helyzetének rendezetlenségét, illetve a kérelmező követelésének fennállását valószínűsíti. A kérelemhez csatolni kell a közzétételi költségterítés megfizetésére vonatkozó igazolást is.

Hivatalból kell lefolytatni a vagyonrendezési eljárást, ha a közhiteles vagy közérdekvédelmi célból vezetett nyilvántartást vezető szervezet bejelenti, hogy a nyilvántartásban a törölt cég tulajdonosként szerepel. Ha a folyamatban lévő vagyonrendezési eljárás során újabb vagyontárgy kerül elő, a bíróság – ha annak a következő fejezetben részletezett feltételei fennállnak – újabb vagyonrendezési eljárást rendel el, amelyet a korábban indult eljárással egyesít a Pp. szabályai szerint. Az eljárás megindítására a vagyonrendező bejelentése alapján is sor kerülhet.

3. A bíróság feladatai

Még a törvény hatályba lépése előtt írta dr. Csőke Andrea az alábbiakat: „Megjegyzendő, hogy a bírák nagy része nem ért egyet a szerző álláspontjával. Az a körülmény, hogy a cégbírósi eljárásokat szabályozó Ctv.-be iktatták be a vagyonrendezési eljárás normáit, arra utal, hogy a cégbíróság nemperes eljárásai közé illeszkedik ez a speciális ügycsoport. Logikusan következik ez abból a tényből is, hogy a cég megszűnésére vezető hivatalbóli törlési és végelszámolási ügyek is cégbírósi hatáskörbe tartoznak, ésszerű ezért, hogy az ilyen okból törölt cég »hagyatékaként« utóbb előkerülő vagyontárgyak jogi sorsának rendezésében is a cégbíróság járjon el.” (Csőke, 2004. 12. o.) Végül nem így történt.

Az eljáró bíróság – tehát nem a Cégbíróság – a kérelemben foglaltakat megvizsgálja. Ennek során – szükség esetén – további okiratokat szerezhet be, és a kérelmezőt,

valamint a törölt cég volt tagjait és az esetleg fellelhető korábbi vezető tisztségviselőit meghallgathatja. Kérelemre induló vagyონrendezési eljárás esetén, ha megállapítható a megjelölt vagyontárgy megléte, és hogy az a törölt cég tulajdonában állt, a bíróság elrendeli a vagyónrendezési eljárás lefolytatását, kivéve, ha valószínűsíthető, hogy a fellelt vagyontárgy értékesítéséből befolyó összeg az eljárás lefolytatásával felmerülő költségeket sem fedezné, figyelemmel a díjra is. Ebben az esetben a bíróság a kérelmet elutasítja, és a vagyontárgyat a kérelmező, illetve több kérelmező esetén a kérelmezők közös tulajdonába adja. Ha a kérelmező a vagyontárgyra természetben nem tart igényt, ezt a bíróságnak be kell jelentenie. Ebben az esetben a vagyontárgy a Ptk. szabályai szerint uratlan vagyónnak minősül.

Nem folytatható le az eljárás, ha a vagyontárgy ténylegesen nem lelhető fel. Ebben az esetben a bíróság elrendeli a vagyontárgynak a nyilvántartásból való törlését. A vagyónrendezési eljárás lefolytatását elrendelő, a Cégeközlönyben közzétett végzésben a bíróság az eljárás tárgyát képező vagyontárgy megjelölésével vagyónrendezőt rendel ki a felszámoló névjegyzékében szereplő felszámoló közt, a csődtörvényben foglaltak alkalmazásával.³ A vagyónrendezőre vonatkozóan a csődtörvényben a felszámoló szervezetre, illetve a felszámolóbiztosra irányadó összeférhetetlenségi szabályokat alkalmazni kell. A bíróság a végzésben felhívja a törölt cég volt hitelezőit, illetve tagjait, hogy a vagyontárgyra vonatkozó igényeiket a közzétételtől számított harminc napon belül a vagyónrendezőnek jelentsék be, illetve csatolják az igényt megalapozó okiratokat.

Ha az igényt bejelentő személy elbirtoklásra hivatkozik, vagy más jogcímen állítja azt, hogy a vagyontárgy tulajdonjogát megszerezte, és a vagyónrendező ezt nem fogadja el, a bejelentő harminc napon belül keresetet indíthat tulajdonjogának megállapítása iránt. Ha az ingatlan-nyilvántartásban az ingatlan tulajdonosaként bejegyzett jogi személyt a típusának megfelelő nyilvántartásból törölték, a tulajdonjog elbirtoklás vagy más címen történt megszerzésének megállapítására irányuló pert az ingatlan fekvése szerint illetékes bíróságon, a bíróság által kirendelt ügygondnok ellen kell megindítani. Az ügygondnok költségeit a felperes előlegezi és viseli.

Ingóság esetében a fentiek megfelelően alkalmazandóak azzal, hogy az ingóság fekvési helyének az a hely minősül, ahol az a perindításkor található.

³ A csődeljárásról és felszámolási eljárásról szóló 1991. XLIX. törvény 27/A. § (1) bekezdés szerint: „A bíróság a Hatóság által működtetett elektronikus, véletlenszerű kiválasztás elvét alkalmazó informatikai rendszer segítségével – jogszabályban meghatározott eljárási szabályok szerint – haladéktalanul kirendeli a felszámoló szervezetet (a továbbiakban: felszámoló). Az eljáró felszámoló kirendelése átlátható, ellenőrizhető módszertan szerint és olyan elvek alapján történhet, amelyek biztosítják az eljárás hatékony lefolytatásához szükséges felszámolói kapacitásokat, a felszámoló arányos munkaterhelését, és – az eljárás költségeinek csökkentése érdekében – figyelembe veszik a felszámoló, valamint az adós gazdálkodó szervezet földrajzi elhelyezkedését.”

Ha az igénybejelentő a perindítás tényét a keresetindításra nyitva álló határidő alatt a vagyonrendezési eljárást lefolytató bíróság és a vagyonrendező részére igazolja, a vagyonrendezési eljárást lefolytató bíróság a vagyonrendezési eljárást a per jogerős befejezéséig felfüggeszti. Ha a vagyonrendezési eljárás tárgya zálogjoggal terhelt, a zálogjog jogosultját a bíróság külön felhívja hitelezői igénye bejelentésére. A bejelentés elmaradása esetén a zálogjog megszűnik. Ha a fentiek hatálya alá nem tartozó esetben a vagyonrendező a bejelentett igényt nem fogadja el, a kérelmező nyolc napon belül a vagyonrendezési eljárást lefolytató bírósághoz fordulhat. A bíróság döntése ellen külön fellebbezésnek van helye.

A vagyonrendező jogszabálysértő intézkedése vagy mulasztása ellen a vagyonrendező kirendelésének időtartama alatt, a tudomásszerzéstől számított nyolc napon belül az eljárásban részt vevő sérelmet szenvedett fél a bíróságnál kifogással élhet. A bíróság a kifogásról soron kívül határoz, ennek során a kifogásolt intézkedést megsemmisíti, vagy a kifogást elutasítja. A bíróság döntése ellen külön fellebbezésnek van helye.

4. A vagyonrendező feladatai

Az igények bejelentését követően a vagyonrendező a vagyontárgyat nyilvánosan meghirdetett pályázat vagy árverés útján – a felszámolási eljárás során alkalmazott nyilvános értékesítésre vonatkozó szabályok megfelelő alkalmazásával – értékesíti, és az értékesítésből befolyt összeget az erre a célra nyitott elkülönített számláján helyezi el. Ingatlan vagy más nyilvántartásba bejegyzett vagyontárgy értékesítése esetében – annak ellenére, hogy a cég jogalanyisága már a törléssel megszűnt – az új tulajdonos tulajdonjogát kérelmére a vagyonrendezési eljárás befejezését követően a bíróság határozata alapján a közhiteles vagy közérdekvédelmi célból vezetett nyilvántartásba be kell jegyezni. A vagyontárgy értékesítése kivételesen mellőzhető, ha az eljárásban részt vevők azt közösen kérik, valamint megelőlegezik, illetve megfizetik az eljárás lefolytatásával enélkül is felmerülő költségeket és a vagyonrendező díját. Az eljárásban részt vevőknek az erre vonatkozó megállapodásukat a vagyonrendezőnek az értékesítés megkezdése előtt be kell jelenteniük. A vagyontárgy értékesítéséből befolyt összeg az eljárás költségeinek (a vagyonrendező díjának) elszámolását követően elsődlegesen a hitelezői igények kielégítésére szolgál. Ha a rendelkezésre álló összeg valamennyi hitelezői igény kielégítésére nem elegendő, a hitelezők kielégítése követeléseik arányában történik meg.

Ha hitelezői igényt nem jelentettek be, vagy a rendelkezésre álló összeg a hitelezői igényeket meghaladja, az összeg felosztása a volt tagok között – a létesítő okirat eltérő rendelkezésének hiányában – a cég törlésekor fennálló részesedésük arányában történik meg azzal, hogy a felosztás során azok a tagok, akik igényt nem jelentettek be, figyelmen kívül maradnak. Ha a vagyonrendezési eljárás lefolytatása kötelező, akkor

is a fentiek szerint kell eljárni. Igénybejelentés hiányában a vagyonrendezési eljárás során befolyt összeget bírósági letétbe kell helyezni. Ha a vagyonrendezési eljárás lefolytatása kötelező, és a vagyontárgy értékesítése nem járt sikerrel, a vagyonrendező felmerült költségeinek és díjának megfizetése esetében a vagyontárgyat a jogosultnak természetben kell kiadni. Ha nincs igénybejelentő, vagy a kérelmező természetben nem tart igényt a vagyontárgyra, az ingó vagyontárgy a Ptk. szabályai szerint uratlan vagyonnak minősül, ingatlan vagyontárgy esetében pedig az állam tulajdonjogának az ingatlan-nyilvántartásba történő bejegyzését rendeli el a bíróság.

A Kúria álláspontja szerint⁴ a vagyonrendezési eljárásban a Cégközlönyben való közzététellel induló 30 napos bejelentési határidő nem jogvesztő, az igény késedelmes bejelentésére a Ctv. szankciót nem állapít meg, a vagyonfelosztási javaslat benyújtásáig a hitelezői igény bejelenthető. A vagyonrendezési eljárásban bejelentett igények fennállósága tekintetében a vagyonrendezőnek – hasonlóan a felszámolóhoz – a rendelkezésre álló iratokat meg kell vizsgálnia, és ennek alapján kell megállapítani, hogy elfogadja-e a követelést, vagy sem. Ha az iratokat hiányosnak találja, akkor fel kell szólítania az igénybejelentőjét a hiányok pótlására, s amennyiben ez nem történik meg, közölnie kell az igénybejelentővel, hogy a követelést nem fogadja el. Ez ellen a kérelmező 8 napon belül bírósághoz fordulhat, ahol a bíróságnak le kell folytatnia a bizonyítási eljárást, és ennek alapján kell meghoznia a határozatát.

5. A vagyonrendezési eljárás befejezése

A vagyontárgy értékesítését követő harminc napon belül a vagyonrendező ezt a tényt bejelenti a bíróságnak, és benyújtja az elkészített vagyonfelosztási javaslatot. A vagyonfelosztási javaslatban a követelések járulékait nem lehet figyelembe venni. A vagyonfelosztási javaslat keretében a vagyonrendező az eljárás lefolytatásával kapcsolatban közvetlenül felmerült költségeinek, továbbá munkadíjként 100 000 Ft és az azt terhelő általános forgalmi adónak a megállapítását kérheti a bíróságtól, amelyet a vagyonfelosztási javaslat elkészítése során a felosztásra rendelkezésre álló összegből le kell vonni. A bíróság a vagyonrendező vagyonfelosztási javaslatát megvizsgálja, és azt az érintetteknek megküldi azzal, hogy arra nyolc napon belül észrevételt tehetnek. Ezt követően a bíróság végzéssel határoz a hitelezők követeléseinek kielégítéséről, illetve a hitelezőnek nem minősülő kérelmezők közötti vagyonfelosztásról, valamint meghozza a határozatot, továbbá kötelezi a vagyonrendezőt a még szükséges intézkedések megtételére. A bíróság a vagyonrendező által felszámított költségek összegét indokolt esetben módosíthatja. Az értékesítés mellőzése esetén a bíróság a vagyonfelosztási javaslatban foglaltak szerint

⁴ BH.2014.318.

a vagyontárgyat a jogosult tulajdonába, illetve a kérelmezők által meghatározott arányban a jogosultak közös tulajdonába adja. A végzésben határozni kell a vagyonrendező költségeinek és díjazásának összegéről, annak viseléséről is.

A tulajdonjognak a közhiteles vagy közérdekvédelmi célból vezetett nyilvántartásba történő bejegyzésére, illetve a vagyontárgy birtokba adására csak akkor kerülhet sor, ha a jogosultak a vagyonrendező bíróság által megállapított költségeit és munkadíját – amennyiben azok levonására nem került sor – megfizették. Ha a vagyonrendezési eljárás lefolytatására hivatalból került sor, a vagyonrendező a meghatározott költségeinek és díjának a vagyonfelosztási javaslat alapján nem fedezett részét az állam viseli. A vagyonfelosztásról döntő végzés ellen fellebbezésnek van helye. Az eljárás jogerős befejezésének tényét a bíróság a Cégbölcslönyben közzéteszi.

Ha a cég törlésére felszámolási eljárásban került sor, az általános szabályoktól eltérően az alábbiakat kell alkalmazni:

A vagyonrendezési eljárásban csak a felszámolási eljárásban nyilvántartásba vett hitelező jelentheti be hitelezői igényét a felszámolási eljárásban ki nem elégített követelése erejéig. A bejelentéshez a hitelező köteles csatolni az arra vonatkozó nyilatkozatát, hogy a bejelentett hitelezői igény a felszámolási eljárásban vagy azt követően a nyilatkozat megtételének időpontjáig nem térült meg. A vagyonrendező a hitelezői igényeket a Csödörvény szerinti kielégítési sorrend megfelelő alkalmazásával besorolja. A vagyonrendezési eljárásban a hitelezői követelést a felszámolási eljárásban nyilvántartott besorolásával azonosan kell besorolni. A zálogjogosult bejelentett igényét követelésként kell nyilvántartásba venni. Ennek teljesíthetősége és ellenőrzése érdekében a vagyonrendező jogosult a felszámolási eljárás iratait megismerni. Az általános szabályoktól eltérően kifogást nem terjeszthet elő a felszámolási eljárásban nyilvántartásba vett korábbi hitelező a saját követelésének besorolása miatt, kivéve, ha a besorolás vagy a követelés nyilvántartásba vétele nem ezen rendelkezések szerinti módon történt.

A vagyontárgy értékesítéséből befolyt vételárból az eljárás költségein túl levonásra kerül

- a vagyontárgy élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető állapotának elhárításával közvetlenül összefüggő, hatósági határozattal elrendelt munkálatok igazolt költsége,
- a vagyontárgy őrzésének, állagmegóvásának, értékesítésének költsége,
- a vagyontárggyal összefüggésben a vagyonrendezési eljárás kezdő időpontját követően esedékessé váló és befizetendő adók, igazgatási szolgáltatási díjak, valamint
- a vagyonrendező munkadíja.

Az általános szabályoktól eltérően a vagyonrendező munkadíja a vagyontárgy értékesítéséből befolyt nettó vételár 3%-ának és az azt terhelő általános forgalmi adónak megfelelő összeg. A hitelezői igényeket ezen kielégítési sorrendben kell kielégíteni.

6. Egy konkrét jogeset a vagyonrendezési eljárások köréből

A Kúria Pfv.20739/2019/12. számú precedensképes határozata adásvétel tárgyában akként rendelkezett, hogy a bíróság jogerős ítélete mindenkire kötelező, azt a bíróságok is kötelesek bármely későbbi döntésüknél figyelembe venni. A vagyonrendező rendelkezési jogát a tsz. földhasználat nem alapozta meg; az érvénytelenség (semmisség) oka a szolgáltatás nemo plus iuris elvének sérelméből fakadó lehetetlenség.

Az eljárás menete és a döntés lényege az alábbi volt:

A T. M. Termelőszövetkezet (továbbiakban: szövetkezet) 1992. augusztus 19-én elrendelt felszámolása folytán 2000. október 24-én megszűnt. A felszámolása alatt a használatában lévő földeket földalapokba sorolta, a földkiadást befejezte. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság a cégnyilvántartásról, a cégnyilvánosságról és a bírósági cégeljárásról szóló 1997. évi CXLV. törvény (továbbiakban: régi Ctv.) 58/C. § (4) bekezdése alapján 2006. május 3-án Vpk... szám alatt hivatalból elrendelte a szövetkezet vagyonrendezési eljárását, amely még folyamatban van. A vagyonrendezőként kijelölt A. Kft. az ingatlan-nyilvántartás szerint a szövetkezet használatában álló 148 ingatlanra nyilvános pályáztatás során 2007. február 9-én és április 16-án az I., a II. rendű felperessel és Sz. R.-rel kötött adásvételi szerződéseket. Az elővásárlásra jogosultak joggyakorlása folytán a szerződések tárgya 109 földrészlet maradt. Az adásvételi szerződésekkel kapcsolatban hatósági és bírósági eljárások indultak.

A 2007. február 9-én kötött szerződések tárgya volt többek között az I. rendű felperesnek eladott t-i 087/6, 0148/23, 048/8, 0120/1, 018/1-4 hrsz.-ú, a II. rendű felperesnek eladott 089/1, 0148/30 és 091 hrsz.-ú ingatlan. A K. Körzeti Földhivatal a t-i 087/6., 089/1, 091, 018/1-4 hrsz.-ú ingatlanokra a vevők tulajdonjogát bejegyezte. E határozat bírósági felülvizsgálata iránt indított perben a Legfelsőbb Bíróság mint felülvizsgálati bíróság Kfv.II.37.121/2009/12. számú ítéletével az elsőfokú bíróság ítéletét a földhivatali határozatra kiterjedően hatályon kívül helyezte, az elsőfokú hatóságot új eljárásra kötelezte. Indokolása szerint a vagyonrendezési eljárásban értékesített természetvédelmi oltalom alatt álló ingatlanokra a csődeljárásról és felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. tv. (továbbiakban: Cstv.) 49/C. § (1) bekezdése alapján a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztériumot elővásárlási jog illeti meg. A megismételt eljárásban az elsőfokú hatóság ennek kapcsán köteles hiánypótlásra felhívni a tulajdonjog bejegyzése iránt kérelmet előterjesztő ügyfeleket. A megismételt eljárását a földhivatal a jelen per jogerős befejezéséig felfüggesztette.

6.1. A kereseti kérelem és az alperes védekezése

A felperesek a keresetükben annak megállapítását kérték, hogy a T. 087/6, 0148/23, 048/8, 0120/1, 018/1-4, 089/1, 0148/30 és 091 hrsz.-ú ingatlanokra kötött adásvételi szerződés az elővásárlásra jogosult környezetvédelemért felelős szervvel szemben hatályos.

Az alperesek az ellenkérelmükben a kereset elutasítását kérték. Védekezésük szerint az adásvételi szerződés a keresettel érintett ingatlanok tekintetében érvénytelen.

6.2. Az első- és másodfokú ítélet

Az elsőfokú bíróság megismételt eljárásban hozott ítéletével a keresetet elutasította. Indokolásában rámutatott arra, hogy az ingatlanok a Cstv. 4. § (3) bekezdés c) pont értelmében nem tartoznak a felszámolási vagyon körébe; azokat a védett természeti területek védeltségi szintjének helyreállításáról szóló 1995. évi XCIII. tv. (továbbiakban: Vszt.) 4. § (1) bekezdése alapján ki kell sajátítani, és a védett természeti területek természetvédelmi kezeléséért felelős szerv vagyonkezelésébe kell adni. Az adásvételi szerződés e jogszabályi rendelkezésbe ütközik, ezért a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 200. § (2) bekezdése alapján semmis.

A másodfokú bíróság a felperesek fellebbezése folytán meghozott ítéletében az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta. Indokolása szerint az elsőfokú bíróság a tényállást helyesen állapította meg, érdemi döntése és nagyrészt indokolása is helytálló. A másodfokú bíróság – miután a perben nem volt vitatott – tényként fogadta el, hogy az ingatlanok védett természeti területnek minősülnek, azonban a Cstv. 4. § (3) bekezdés b) pontja értelmében nem tartoztak a felszámolási eljárás alatt álló szövetkezet vagyonába. A róluk másként rendelkező külön jogszabály, a szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvény hatályba lépéséről és az átmeneti szabályokról szóló 1992. évi II. törvény (továbbiakban: Ámtv.), amelynek a felszámolás elrendelésekor hatályos 15. § (1) bekezdés i) pontja, (3) és (5) bekezdése értelmében nem voltak földalapba kijelölhetőek, e területeken a szövetkezet közös használati joga megszűnt, azokat a II. rendű alperes tulajdonában álló földekre kellett elkülöníteni, és az illetékes nemzeti park vagy természetvédelmi igazgatóság kezelésébe kellett adni. Ugyanakkor a vagyonrendező jogosult volt az ingatlanokról rendelkezni. A cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. tv. (továbbiakban: új Ctv.) 119. § (1) bekezdése szerint – egyezően az 1997. évi CXLV. tv. 58/C. § (1) bekezdésében írtakkal – vagyonrendezési eljárás olyan vagyontárgyakra folytatható le, amelynek a törölt cég volt a tulajdonosa. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek a használatukban álló földrészletek vonatkozásában tulajdonosi jogosítványokat gyakoroltak, azok elidegenítésére is jogosultak voltak (EBH2003. 997.), az ilyen ingatlanok a vagyonrendezési eljárásnak is részei lehetnek. Ez egyben azt is jelenti, hogy önmagában az a körülmény, miszerint a perbeli ingatlanok nem tartoztak a felszámolási vagyonba, a vagyonrendező által kötött adásvételi szerződéseket nem teszi érvénytelenné. Ugyanakkor a vagyonrendezési eljárás során is irányadóak a külön törvényben meghatározott elidegenítési tilalmak és korlátozások is. A szerződéskötéskor az ingatlanok a Vszt. 1. § (1) bekezdés b) pont alapján a törvény hatálya alá tartoztak, korlátozottan forgalomképesek, a Vszt. 4. § (1) és 5. § (1)–(2) bekezdése értelmében nem adhatók magántulajdonba, hanem azokat az állam javára ki kell sajátítani [a Földrendező

és Földkiadó Bizottságokról szóló 1993. évi II. tv. (továbbiakban: Fkbt.) 13/C. § (5) bekezdése]. A jogalkotói szándék arra irányult, hogy kizárja a természeti oltalom alatt álló területek magántulajdonba kerülését. A vagyontulajdonosok e jogszabályi rendelkezéseket figyelmen kívül hagyva értékesítette a természetvédelmi oltalom alatt álló földterületeket a magánszemély felperesek részére. A Vsz. szerződéskötés időpontjában hatályos kógens rendelkezéseibe ütköző adásvételi szerződés a Ptk. 200. § (2) bekezdése szerint semmis. Mindezt nem érinti az, hogy az államnak a kisajátítás jogát 2010. december 31-ig kellett volna gyakorolnia. E határidő nem jogvesztő, időközi jogszabály-módosítással meghosszabbításra is került. A Legfelsőbb Bíróság a közigazgatási perben a perbeli szerződések érvénytelenségét nem vizsgálta, abban nem foglalt állást.

6.3. A felülvizsgálati kérelem és ellenkérelem

A felperesek a felülvizsgálati kérelmükben a jogerős ítélet hatályon kívül helyezését, a keresetüknek helyt adó határozat hozatalát kérték. A másodfokú bíróság által felhívott jogszabályok téves alkalmazását állították. Kiemelték, hogy nem történt meg az Ámtv. 15. § (5) szerint a védett természeti területeknek, illetve a védelemre tervezett területeknek a Magyar Állam tulajdonában álló földekre történő elkülönítése; a Vsz. 5. § (2) bekezdés szerint kisajátítás sem történt. Az alperesek a Ptk. 4. § (4) bekezdése értelmében saját felróható magatartásukra előnyök szerzése végett nem hivatkozhatnak, mulasztásuknak nem lehet jogkövetkezménye a felperesek által kötött adásvételi szerződések semmissége. Hangsúlyozták, hogy a Legfelsőbb Bíróság mint felülvizsgálati bíróság a Kfv.II.37.121/2009/12. számú ítéletének indokolásából következően csak az adásvételi szerződések hatályosságát vizsgálta az elővásárlási jog kapcsán, érvénytelenségi okot nem észlelt. A felszámolás megindulásakor az ingatlanok szövetkezeti tulajdonban voltak, a vagyontulajdonosi eljárás elrendelésének helye volt.

A II. rendű felperes a felülvizsgálati kérelmében a jogerős ítélet hatályon kívül helyezését, a keresetének helyt adó határozat hozatalát, másodlagosan az elsőfokú bíróság új eljárásra és új határozat hozatalára utasítását kérte. Kiemelte, hogy a kereset alapjául a Legfelsőbb Bíróság közigazgatási ügyben, az elővásárlási joggyakorlás vizsgálata kapcsán megfogalmazott iránymutatása szolgált. Megsértett jogszabályként a Ptk. 200. § (2) bekezdését jelölte meg. A jogszabálysértést azzal indokolta, hogy a jogerős ítélettel szemben a Legfelsőbb Bíróság nem helyezte kilátásba a közigazgatási eljárás alapját képező adásvételi szerződések érvénytelenségét, az ingatlanokat az elővásárlási jog vizsgálatának szükségességével a felszámolási vagyontulajdon körébe vonta. Kizárólag a Cstv. 49/C. § (1) bekezdésében szabályozott elővásárlási jog jelent korlátozást a vagyontulajdonos hasznosításában. A perrel érintett ingatlanok közül hét természetvédelmi védettséget egyáltalán nem élvez, a 018/1-4 helyrajzi számú ingatlanok Natura 2000 területek, K. Tájvédelmi Körzet részei. A vagyontulajdonosi eljárás elrendelésének időpontjában is hatályos ingatlan-nyilvántartás – a Cstv. 49/C. § (1) bekezdésében elvárt – nemzeti

park, fokozottan védett vagy nemzetközi egyezmény hatálya alá tartozó földterület jogi jelleget nem rögzít. Tehát a Vszt. hatálya alá tartozó földterületek a kisajátítás terhével megszerezhetők, magántulajdonba kerülhetnek, erre utal az állam elővásárlási joga is (68. §). A Vszt. *expressis verbis* nem mondja ki a védett természeti területek belföldi magánszemély tulajdonába kerülésének tilalmát, azaz totális forgalomképtelenségét. A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény 7. § (1) bekezdése a védett területek megszerzését a külföldiek tekintetében zárja ki. A kisajátítás, illetőleg a jövőbeni kisajátítás terhe nem jelent forgalomkorlátozást (EBH 2006. 1563.).

Az I. rendű alperes a felülvizsgálati ellenkérelmében a jogerős ítélet hatályában való fenntartását kérte. A II. rendű alperes kérte az eljárás felfüggesztését az érvénytelenség tárgyában a Kúria előtt Pfv.VI.20.703/2019. számon indult felülvizsgálati eljárás befejezéséig.

6.4. A Kúria döntése és jogi indokai

A felülvizsgálati kérelem nem alapos, a jogerős ítélet a hivatkozott okokból nem jogszabálysértő.

A Kúria a felülvizsgálati kérelmekben hivatkozott, a Legfelsőbb Bíróság mint felülvizsgálati bíróság Kfv.II.37.121/2009/12. számú ítélete kapcsán a következőkre mutat rá: a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) XX. fejezetében szabályozott közigazgatási per tárgya a felülvizgálni kért határozat törvényessége, az eljárásjogi és anyagi jogi jogszabályoknak való megfelelése. Az ingatlan-nyilvántartási eljárásban kizárólag a bejegyzés alapjául szolgáló okirat nyilvánvaló érvénytelensége vizsgálható, amely az okirat tartalmi vagy alakhiányosságára korlátozott [az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1997. évi CXLI. törvény 51. § (1) bekezdése]. A felperesek által hivatkozott, a Kúria szintén ingatlan-nyilvántartási ügyben hozott, perbeli ingatlant is érintő Kfv.IV.37.769/2018/6. számú ítélete indokolásában [45] is rámutatott arra, hogy a megismételt változásbejegyzési eljárásban a földhivatalnak figyelemmel kell lennie az ingatlanokkal kapcsolatos polgári perekre is.

A Kúria – a Pfv.VI.20.439/2013. számon indult, háromszori szünetelést követően a Pfv.VI.21.952/2015/8. számú végzésével felfüggesztett – jelen felülvizsgálati eljárásban előzetes kérdésnek ítélte a Budapest Környéki Törvényszék előtt 6.P.23.327/2012. számon indult érvénytelenségi per kimenetelét. A Kúria – többek között a jelen peres felek között folyamatban volt perben – a Pfv.VI.20.703/2019/25. szám alatt meghozott ítéletével a jogerős ítéletet hatályon kívül helyezte, az elsőfokú bíróság ítéletének fellebbezett rendelkezését helybenhagyta. Ez azt jelenti, hogy jogerős bírósági ítélet szerint a jelen per felperesei által a vagyonrendezővel 2007. február 9-én kötött adásvételi szerződés – többek között – a jelen per tárgyává tett t-i 087/6, 0148/23, 048/8, 0120/1, 089/1, 0148/30 és 091 hrsz.-ú ingatlanok vonatkozásában érvénytelen. A jelen eljárásban a felperesek által felülvizsgálati kérelemmel támadott jogerős ítélet 2012.

november 14-én történt kihirdetését követően hozott határozat a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény 6. § alapján mindenkire kötelező. Ebből következően azt a bíróságok is kötelesek bármely későbbi döntésüknél figyelembe venni, ahhoz a Pp. 229. § (1) bekezdése szerinti anyagi jogerő fűződik. Így a Kúria számára is irányadó jogerős döntés a jelen perben előterjesztett érvénytelenségi kifogás eredményességét, annak folytán a kereset teljesítését célzó felülvizsgálati kérelem részbeni alaptalanságát jelenti. Csupán annyiban alapos a felperesek felülvizsgálati érvelése, hogy a Kúria az érvénytelenségnek a jogerős ítélettől eltérő indokát adta: az adásvételi szerződés részlegesen, a szolgáltatás lehetetlensége miatt a Ptk. 227. § (2) bekezdése alapján érvénytelen. A Kúria joggyakorlata következetes abban a kérdésben, hogy a vagyonrendezési eljárásnak csak a törölt cég tulajdonában volt ingatlan esetében van helye, nem lehet tárgya termelőszövetkezet használatában volt föld. A vagyonrendezési eljárást elrendelő bírósági végzéshez anyagi jogerő nem fűződik, a tévesen megindított vagyonrendezési eljárást meg kell szüntetni (BH2015. 105., EBH2010. 2244., BH2007. 414.). Miután egy szerződés érvénytelensége a szerződéskötés időpontjára nézve ítéltető meg, nincs annak jogi relevanciája, hogy egy földrészlet később természetvédelmi oltalom alá kerül. A felülvizsgálattal érintett, a jogutód nélkül megszűnt szövetkezet után maradt, ún. maradvány – védett, illetőleg védelemre tervezett természeti területeknek nem minősülő – ingatlanok termőföld, illetve művelés alól kivett területek. A vagyonrendezési eljárás megindításakor és az adásvételi szerződések megkötésekor egyaránt hatályos törvényi rendelkezések helyes értelmezése szerint a szövetkezet megszűnését követően előkerült földrészletek az Ámt. 25/A. § (1) bekezdése alkalmazásában maradványterületek, a termőföldvagyron az Ámt. 25/A. § (1) bekezdése alapján, a kivett területek az Fkbt. 12. § (5)-(6) bekezdése folytán alkalmazott Ámt. 25/A. § (1) bekezdése alapján egyaránt a törvény erejénél fogva, a II. rendű alperes tulajdonába és az NFA tulajdonosi joggyakorlása alá kerültek.

A fent kifejtettekre tekintettel a jelen eljárásban az érdemi felülvizsgálat tárgya az I. rendű felperesnek eladott t-i 018/1-4 hrsz.-ú – árterület, tájvédelmi körzet, Natura 2000 – ingatlanok érvénytelensége volt. A Kúria az érvénytelenségi kifogás kapcsán csak annak tulajdonított jelentőséget, hogy volt-e jogszabályi lehetőség a vagyonrendezési eljárásban ezen ingatlanok értékesítésére. A Kúria már hivatkozott joggyakorlata szerint vagyonrendezési eljárásnak csak a törölt cég tulajdonában volt ingatlan esetében van helye, nem lehet tárgya termelőszövetkezet használatában volt föld. Az Ámt. felszámolási eljárás elrendelésekor hatályos 13. §-a és 15. § (5) bekezdése értelmében a védett és védelemre tervezett, a tsz. közös használatába tartozó ingatlanokat el kellett különíteni, azokon a tsz. közös használati joga megszűnt. Vagyis ezekkel az ingatlanokkal a tsz. már nem rendelkezhetett. Az ingatlan védett jellege miatt az Ámt. 15. § (5) bekezdése egyaránt kizárta a felszámoló és a vagyonkezelő rendelkezési jogát. Ezért az adásvételi szerződés ezen ingatlanok vonatkozásában is lehetetlen szolgáltatásra, az ingatlan

tulajdonjogának átruházására irányult, és a Ptk. 227. § (2) bekezdése értelmében semmis. A Kúria a fent ismertetett joggyakorlatán túl utal a jelen per felperesei ellen indult ügyben hozott Pfv.I.22.007/2015/5. számú határozatában kifejtett indokaira is: a tsz. földhasználata törvény erejénél fogva megszűnt, a vagyonrendező rendelkezési jogát a tsz. földhasználata nem alapozta meg; az érvénytelenség (semmisség) oka a szolgáltatás *nemo plus iuris elvének* sérelméből fakadó lehetetlensége (27-28). Ezen ingatlanok jogszerű tulajdoni helyzete pedig már a per tárgyává tett adásvételi szerződés érvénytelenségét meghaladó, jelen perben nem releváns kérdés.

A Kúria a kifejtettekre tekintettel a jogerős ítéletet – a fenti indokolással – a Pp. 275. § (3) bekezdés alapján hatályában fenntartotta.

7. Konklúzió, javaslatok

A szabályozás átgondolásra érett, tekintettel arra, hogy nem minden gazdálkodó szervezet vonatkozásában kezdeményezhető vagyonrendezési eljárás, csupán cégekkel szemben. Ezzel szemben azonban minden olyan gazdálkodó szervezettel szemben meg kellene engedni a vagyonrendezési eljárás lefolytatását, mely ellen felszámolási eljárás indítható, tekintettel arra, hogy ezen megszűnt gazdasági egységeknek is lehet olyan közhiteles nyilvántartásban megmaradt és még bejegyzett vagyona, mely törlésüket követően még regisztrálva akként létezik, hogy a jogalany már megszűnt.

Hivatkozások

BODOR MÁRIA (2006): A vagyonrendezési eljárás egyes kérdéseiről I. *Céghírnök (1)* 4–7.

CSŐKE ANDREA (2004): A vagyonrendezési eljárásról I. *Céghírnök (1)* 12–14.

PESTI ZSUZSANNA (2018): A vagyonrendezési eljárás gyakorlati problémái bírói szemmel *Glossa Iuridica, (3-4)* 217–237.

ZÁMBÓ TAMÁS (2018): Néhány kérdés a vagyonrendezési eljárással kapcsolatban. *Céghírnök (5)* 4–6.

Jogszabályok

A cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény

A csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény

A bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény

A skandináv államok, a balti államok és a visegrádi négyek összehasonlítása az adóverseny szempontjából

BÁN SZABINA

MSc-hallgató

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Gazdaságtudományi Intézet, Közgazdaságtan Tanszék

Egészségház u. 4., Eger 3300

ban.szabina@uni-eszterhazy.hu

Az adózás több területen keresztül hat a versenyképesség számos elemére, miközben saját maga csupán egy a versenyképességre ható tényezők sorában. Így a globalizáció előrehaladtával egy új szempont – az adóversenyképesség – alapján kell az adózás és a versenyképesség kapcsolatát megítélni. Az adóverseny a skandináv államok, a balti államok és a visegrádi országok között jelentős versengést hozott létre az adórendszerek kialakításában és alkalmazásában, hiszen a jelenlegi gyakorlat szerint a vállalkozások a legalacsonyabb társasági adót kivető államokban hoznak létre telephelyeket, így ott adóznak a profitjuk után. Tulajdonképpen az adóverseny egy olyan összetett gazdasági jelenség, amely során az államok az adókulcsok csökkentésével vagy az adókedvezmények növelésével igyekeznek kialakítani egy olyan fenntartható adópolitikát, amely ösztönzi a gazdasági növekedést és a versenyképességet. A tanulmány célja, hogy elemezze az országcsoportok között létrejövő versenyt, valamint betekintést adjon az országcsoportokon belül is fenálló adóversenyről 1995 és 2023 között. A kutatás továbbá vizsgálja a Világgazdasági Fórum (WEF) által készített interjúkat, amelyekben az államok vezető döntéshozói, a vállalati vezetők és a szakértők fejtették ki véleményüket az adott ország gazdasági helyzetéről.

Kulcsszavak: adóverseny, társasági adó, adópolitika, WEF

1. Bevezetés

Az adózási szisztémák a történelmi hagyományok, a különböző adóztatási filozófiák, az állami szerepvállalás eltérő megítélése, a nemzeti gazdaságpolitika, az egyensúly menedzselésének igénye és eszközei miatt igen eltérő jellemzőkkel rendelkeznek az egyes országokban. Az Európai Unióban a társaságokat sújtó egyik közvetlen közteher a társasági adó, amelynek alapja és mértéke országonként eltérő. A szélsőséges adómértékek és adóalapok oka, hogy az adóügy a tagállamok szuverén jogai közé tartozik. A vállalkozások profitálnak egy ország infrastruktúrájából, és méltányos, gyakorlati, illetve politikai okai vannak annak, hogy miért kell adót fizetniük. Azonban az adó nem csupán a minimumra csökkenthető költség, hanem olyan teher is, amely csökkenti a beruházásokat és a gazdasági teljesítményt (WEF, 2020).

Az adóztatási verseny lényege az államok álláspontja szerint az, hogy egyes országok a többi államhoz képest kedvezőbb adószabályok kialakításával igyekeznek magukhoz vonzani a befektetőket annak érdekében, hogy minél jelentősebb adóbázisra tegyenek szert. Az adóverseny tulajdonképpen a szabályozó hatalom, *Deák* (2005) megfogalmazása szerint „a gazdasági viselkedésbe való intézményes állami beavatkozás kérdése” (*Deák*, 2005, 19. o.), annak problémája, hogy az adózásban megvalósuló nemzeti törvénykezés és az arra irányuló tagállamok feletti szabályozás hogyan egyeztethető össze. A külföldi tőke vonzása érdekében verseny alakul ki az államok között a társasági adózás során. A befektetéseket ösztönző adópolitika elsősorban a kevésbé fejlett országok számára versenyképesség-javító eszköz, ezért a kelet-európai bővítéssel az adóverseny az Európai Unióban is felerősödött (*Galántainé*, 2005).

Mindemellett az adóverseny károsnak tekinthető, mert eltéríti a nemzetközi befektetéseket, elkedvetleníti az adózókat az önkéntes jogkövetéstől, átalakítja a közkiadások és az adók közötti kívánatos egyensúlyt, az adózó nem ott járul hozzá a közszolgáltatásokhoz, ahol azt valójában igénybe veszi, illetve más országok növelni kényszerülnek a kieső bevétel miatt más adóalap után fizetendő adók terheit, valamint az intézkedések növelik más országok adóigazgatási költségeit. Ha mindehhez zárt körű ösztönző rendszerek kapcsolódnak, melyek nem engedik az adókedvezmények igénybevételét a belföldi adózóknak, és ha az ország közigazgatási és jogrendszere nem nyílt és átlátható, valamint az adózó megegyezhet az adóhatósággal az adó mértékéről, akkor megállapítható, hogy káros következményeket előidéző adórendszerről van szó (*Kakuk*, 2002; *Agnes et al.*, 2003; *Erdős*, 2012).

A tőkehozamokra kivetett adók két típusát különböztethetjük meg, ezek a tőkejövedelem adója és a társasági adó (*Stiglitz*, 2000). A hangsúlyt a társasági adóra helyeztem, mivel ezzel is fontos és érdekes eredményekre juthatok. Jelen tanulmányban a skandináv államok (Dánia, Svédország, Finnország), a balti államok (Észtország, Lettorság, Litvánia) és a visegrádi országok (Magyarország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia)

közötti adóversenyre helyeztem a hangsúlyt. A skandináv államok közül Norvégia adatait nem vizsgáltam kutatásom során, hiszen az Európai Unió kívüli országok közé tartozik, így torzította volna eredményeimet. A kutatás során szakirodalmi szűrést, szekunder információfeldolgozást, kvantitatív és kvalitatív módszereket egyaránt alkalmaztam. A kvantitatív módszerek pontos leírást adnak, és a statisztikai számítások alátámasztható információkat nyújtanak a vizsgált területek vonatkozásában. A szekunder adatforrások tekintetében releváns nemzetközi és hazai szakirodalom feldolgozása mellett a The World Economic Forum (WEF) adatbázisa, az OECD adatbázisa és az Eurostat adatbázisa került felhasználásra.

2. Az adóverseny jelentősége a vizsgált országokban

A skandináv államok, mint Dánia, Finnország és Svédország, híresek magas színvonalú közszolgáltatásaikról és nagyfokú társadalmi jóléti intézkedéseikről. Az adók magas szintje lehetővé teszi számukra, hogy nagyobb mértékben biztosítsák az egészségügyi ellátást, az oktatást, a szociális biztonságot és egyéb közszolgáltatásokat (*Zagyi, 2011*). Fontos azonban megemlíteni, hogy a skandináv államok általában nem versenyeznek az alacsony adókulcsokért vagy az adómentességért, mint más országok. Az adóverseny azonban közöttük is jelen van. A magas társasági adókulcsok segítenek csökkenteni a jövedelmi egyenlőtlenségeket, támogatják a szegényebb rétegeket a társadalomban, finanszírozzák a szociális programokat. Mindemellert ezen országok továbbra is vonzó befektetési célpontok maradnak, hiszen fontosnak tartják az egyenlőség és a társadalmi kohézió elősegítését.

A balti államok – Észtország, Lettország és Litvánia – az elmúlt években figyelemre méltó gazdasági növekedést értek el, és az adóverseny fontos szerepet játszik ebben a folyamatban. Észtország a legkiemelkedőbb példa az adóversenyre a régióban. Az ország 2000-ben bevezette az ún. „egyszerűsített adórendszert”, amelyben a vállalatok csak a kifizetett osztalék után fizetnek adót, nem pedig az árbevétel után. Észtország ezenkívül alacsonyabb személyi jövedelemadóval is rendelkezik, ami vonzóvá teszi a magasan képzett munkaerő számára az országot. Lettország és Litvánia is hasonló úton jár, bár nem olyan radikális reformokkal, mint Észtország. Mindkét ország alacsony adókulcsokat alkalmaz, valamint kedvező adórendszert kínálnak a vállalkozások számára (*András, 2006; Szilovics, 2019*).

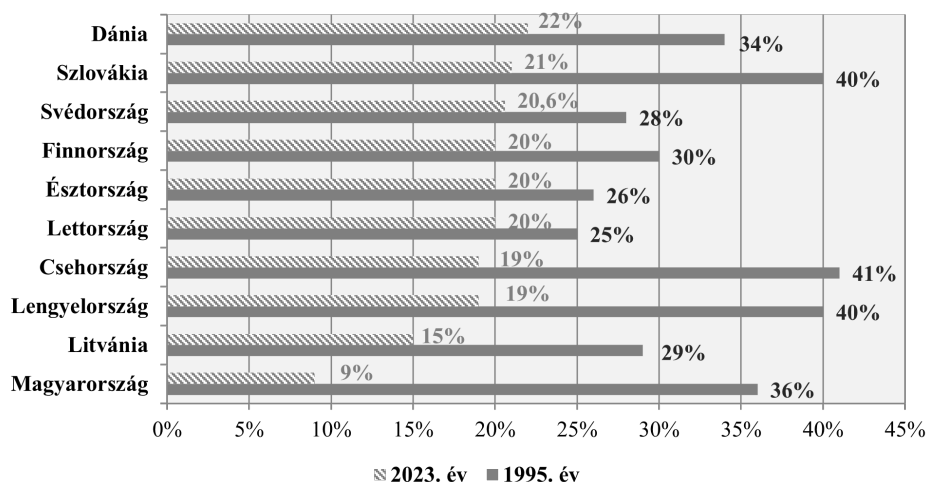
A visegrádi négyek – Magyarország, Lengyelország, Csehország és Szlovákia – a rendszerváltás óta nagy gazdasági fejlődésen mentek keresztül, és az adópolitika volt az egyik fő eszközük a gazdasági növekedés elősegítésében és a vállalkozási környezet javításában. Ebből adódóan a rendszerváltást követően elsődleges szempont volt a külföldi tőkebeáramlás biztosítása. A külföldi tőkebefektetésekért folytatott versengés

a közép-kelet-európai országokat az egyre alacsonyabb társasági adókulcs bevezetésére ösztönözte. Az 1. ábrán is látható, hogy ezen országok közül hazánk tűnik ki leginkább a (2017 óta) viszonylag alacsony 9%-os társasági adójával, míg a többi három visegrádi ország 19%-on és 21%-on tartja ezt a mértéket 2023-ban (Ambrus, 2017).

3. Az adóverseny mérése

Az adóverseny mérésére különféle megoldások vannak (Hajdu, 2012), mint például a gazdasági mutatók összehasonlítása, az adókedvezmények összevetése, az adókulcsok összehasonlítása, a vállalkozások és a befektetők preferenciáinak elemzése, valamint olyan nemzetközi szervezetek, mint az OECD vagy az IMF által készített jelentések elemzése. Jelen kutatásban az adókulcsok összevetésére, illetve a WEF által készített jelentések vizsgálatára kerül sor 1995 és 2023 között.

A verseny méréséhez legelső körben az adókulcsokat vetettem össze mind a 28 évre vonatkozóan, azonban a 1995. évi és a 2023. évi társasági adó mértéke közötti különbség volt a legnagyobb, így ezen differenciát mutatja az alábbiakban az 1. ábra.

Forrás: OECD-adatbázis alapján saját szerkesztés, 2024

1. ábra: A társasági adó mértéke a skandináv államokban, a balti államokban és a visegrádi országokban 1995-ben és 2023-ban (%)

Az 1. ábra a skandináv államokban, a balti államokban és a visegrádi négyekben mutatja a társasági adó mértékét 1995-ben és 2023-ban. Az ábra alapján elmondható, hogy az 1995-ös évhez képest a 28 év alatt a skandináv államokban, a balti államokban

és a visegrádi országokban is kisebb-nagyobb mértékben csökkent a társasági adó. A legnagyobb mértékű csökkenést a visegrádi országokban – Szlovákia, Csehország, Lengyelország, Magyarország – láthatjuk, hiszen 19%-os a visszaesés Szlovákiában, 21%-os Lengyelországban, 22%-os Csehországban és 27%-os a változás hazánkban. Az elemzésnél kiemelném, hogy mind a négy ország 2004-ben csatlakozott az Európai Unióhoz a balti államokkal egyszerre, azonban az egyre erősödő adóverseny következtében a közép-kelet-európai régió tagállamai egyre alacsonyabb mértékben határozzák meg a társasági adókulcsaikat. Sőt mi több az Európai Unió egyes nyugati tagországai az újonnan csatlakozott országokat tartják felelősnek az egyre élesedő adóversenyért (Vörös, 2011). A 2004-es csatlakozást követően Csehországban 26% volt a társasági adó, Lengyelországban és Szlovákiában 19%, míg Magyarországon 16%, tehát a verseny valóban kieleződött az újabb és újabb csatlakozások következtében. A balti államok közül Litvániában volt egy egyhe 14%-os változás a társasági adóban az elmúlt 28 év alatt, míg Észtország és Lettország 5-6%-os csökkenést mutat. Összességében ezen államok alacsonyabb adókulcsokkal rendelkeznek, hogy a vállalkozások alacsonyabb adóterhekkel könnyebben tudjanak beruházni, fejlődni és munkahelyet teremteni. A skandináv államok magasabb adókulcsot alkalmaznak annak érdekében, hogy finanszírozzák a magas színvonalú közszolgáltatásokat, támogassák a szociális jólétet, csökkentsék az egyenlőtlenségeket, és befektessenek az emberi tőkébe, ezzel is erősítve gazdaságuk és társadalmuk stabilitását.

A tanulmány következő részében bemutatom, hogy a vállalatoknak mekkora volt a társasági adóterhe a GDP-hez viszonyítva. Ahhoz, hogy egyszerűen össze lehessen vetni az 1. ábra értékeit a táblázat értékeivel, azonos éveket emeltem ki a vizsgált 28 évből.

Országok		1995. év	2023. év
Skandináv államok	Dánia	2,30%	3,15%
	Finnország	2,20%	3%
	Svédország	2,61%	3,20%
Visegrádi országok	Csehország	4,21%	3,96%
	Lengyelország	2,70%	2,79%
	Magyarország	1,82%	1,44%
	Szlovákia	5,90%	3,84%
Balti államok	Lettország	1,67%	0,97%
	Litvánia	2,60%	2,35%
	Észtország	2,34%	1,65%

Forrás: OECD-adatbázis alapján saját szerkesztés, 2024

1. táblázat: A vállalatok társasági adóterheinek aránya a GDP-hez viszonyítva a skandináv államokban, a balti államokban és a visegrádi országokban 1995-ben és 2023-ban

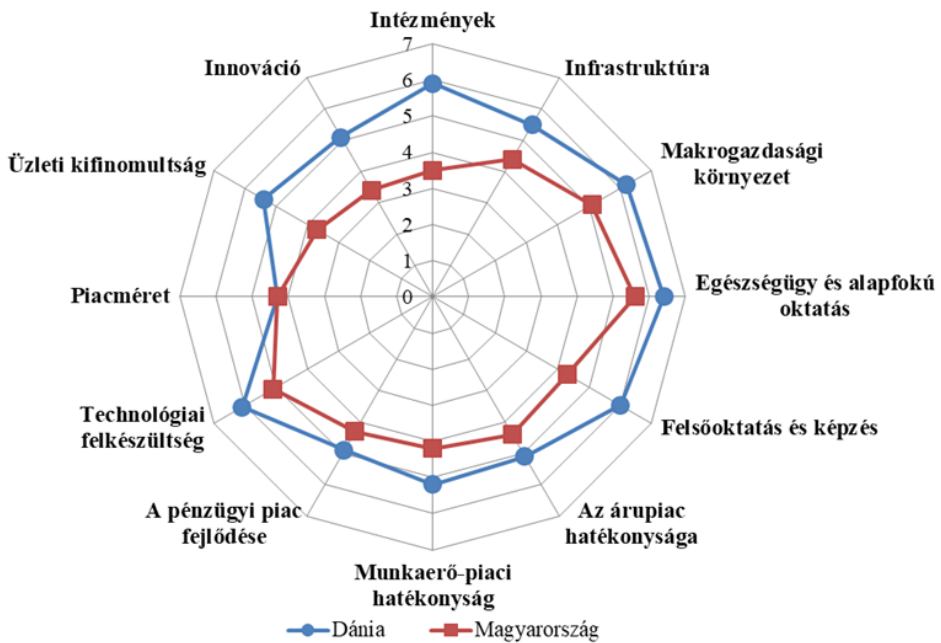
Az 1. táblázatban látható a vizsgált 10 országban működő vállalatok társasági adóterheinek aránya a GDP-hez viszonyítva 1995-ben és 2023-ban. Az adatok alapján a jóléti államok közé sorolható Dániában, Finnországban és Svédországban működő vállalatok társasági adóterheinek aránya a GDP-hez viszonyítva nem kiemelkedően magas 1995-ben a többi országhoz képest, míg Szlovákiában, a 40%-os társasági adókulcs mellett 5,9%-os volt az adóterhek aránya 1995-ben. Ez arra enged következtetni, hogy az állam jelentős összegeket fordított közszolgáltatásokra és társadalmi juttatásokra, biztosítta a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést, és megakadályozta a széles körű egyenlőtlenségeket. Azonban alacsony versenyképességre is utal, mivelhogy a magas adóterhek csökkenthetik a vállalatok nyereségét és befektetési kedvét, ami hosszú távon negatív hatással lehet az ország gazdasági teljesítményére. Magyarországon és Lengyelországban a magas adókulcs mellett alacsony az adóterhesség 1995-ben, ami arra utal, hogy a két országban széles körű adókedvezményeket vagy különleges adózási intézkedéseket alkalmaznak a vállalatok számára, valamint ösztönzik a gazdasági növekedést és a beruházásokat.

Az adóverseny mérésére a következőkben a WEF által készített jelentések vizsgálatára kerül sor 2006 és 2018 között. A külföldi tőkebefektetések szempontjából az adóverseny meghatározó tényező. Az adó mértéke és az adóadminisztráció jelentős befektetési környezetet befolyásoló tényezőnek bizonyult a Világbank egyik felmérése alapján is, amelyben 58 ország több mint 26 ezer vállalata vett részt (Erdős, 2012). A két legjelentősebbnek mondható tényező az adó mértéke és az adóharmonizáció, mivelhogy az adó mértékét a megkérdezettek több mint 40 százaléka, míg az adóharmonizációt pedig több mint 30 százaléka jelölte meg releváns és gátló tényezőnek (Galántainé, 2005).

A Világ gazdasági Fórum (WEF) által készített interjúk lényege, hogy az adatok gyűjtésével és elemzésével a globális versenyképességi indexet (GCI) évről évre kiértékeljék az egyes országokban, tehát olyan információkat gyűjtsenek, amelyek segítségével megérthetővé válnak a részt vevő országok gazdasági és társadalmi feltételei, valamint azok versenyképessége. A rendelkezésemre álló interjúk adatai 2006-tól 2018-ig mutatták be a vizsgált országok 16 legproblémásabb tényezőjét (adókulcsok, adószabályozás, hatástalan kormányzati bürokrácia, szigorú munkaügyi szabályozás, nem megfelelően képzett munkaerő, a finanszírozáshoz való hozzáférés, a nemzeti munkaerő gyenge munkamorálja, nem megfelelő infrastruktúra, elégtelen innovációs kapacitás, politikai instabilitás, kormányzati csődök, bűnözés és lopás, infláció, rossz közegészségügy, korrupció, devizasabályozás) egy üzleti tevékenység fenntartásához. Vizsgálatom szempontjából a válaszok között az adóversenyre vonatkozó visszajelzéseket kerestem, azonban minden évben és minden országban a legelső 5 hely között jelent meg az adókulcs és az adószabályozás. Az eredmények alapján arra lehetett következtetni, hogy a vizsgált államokban egyaránt problémát jelent az állami döntéshozatalon belül

az adók mértékének megszabása és azok szabályozása, azaz a vállalkozásoknak meg kell küzdenie ezen problémás tényezőkkel egy jól fejlett skandináv államban is (Schwab et al., 2006; Schwab, 2008; Schwab, 2009; Schwab–Sala, 2010; Schwab, 2011; Schwab, 2012; Rico, 2014; Schwab, 2015; Sala, 2016; Schwab–Sala, 2016; Schwab, 2017; Schwab, 2018; Horváth, 2021; OECD, 2024).

A World Economic Forum évente közzéteszi szintén a globális versenyképességi index értékét, amelyet különböző szempontok alapján állítanak össze. A 2. ábra ezt a 12 tényezőt mutatja be egy sugárdiagram segítségével.

Forrás: WEF által közölt interjúk alapján saját szerkesztés, 2024

2. ábra: A globális versenyképességi indexet befolyásoló tényezők rangsorolása (1–7) a WEF által készített interjúk alapján Magyarországon és Dániában 2017-ben

A 2. ábra szemlélteti Magyarországon és Dániában a globális versenyképességi indexet befolyásoló tényezők rangsorolását 2017-ben. Azért esett a választásom a 2017-es évre, mert az eddig rendelkezésemre álló (2006–2018) évekből a 2017. év mutatta a legnagyobb különbséget a két országcsoporthoz, azon belül is a két ország között. 2017-ben Dániában a társasági adókulcs 22%-volt, míg Magyarországon 9%, a vállalati adóteher a GDP-hez viszonyítva Dániában 3,25%, Magyarországon 1,97%. Ezen ismertetett adatok és a 2. ábrán látható „intézmények” – mint versenyképességet befolyásoló tényezők – rangsorolása a két ország által egészen eltérő. Hiába az alacsonyabb

adókulcs és adóteher hazánkban, a versenyképességi indexet mindkét országban leginkább az egészségügyi ellátás hiánya, a vállalatok technológiai felkészültsége befolyásolja. Az intézmények, mint a jogállamiság, a korrupció, a politikai stabilitás és a hatékony kormányzás mértéke 5,9-es értékelést kapott a 7 fokú rangsorban Dániában, míg hazánkban 3,5-öset. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a skandináv államok, így Dánia is előnyösebb üzleti és politikai környezetet kínálhat a szereplők számára, míg Magyarországon szükség lehet olyan intézkedésekre, amelyek javítják a jogállamiságot, csökkentik a korrupciót és erősítik a politikai stabilitást.

4. Konklúzió, javaslatok

Az adóverseny egy összetett jelenség, amelynek következményei hatással vannak mind a gazdaságra, mind a társadalmi-gazdasági egyensúlyra. Fontos, hogy az államok fenntartható adópolitikát alakítsanak ki, amely ösztönzi a gazdasági növekedést és a versenyképességet, miközben biztosítja a közszolgáltatások finanszírozását és a társadalmi igazságosságot.

Ugyanakkor az adóversenynek vannak kihívásai is. Az államoknak az adóbevételek csökkenése miatt pénzügyi nehézségekkel kell szembenézniük, ami korlátozhatja a közszolgáltatások finanszírozását és a társadalmi jólétet. Az egységes belső piac működése szempontjából az adóverseny sok esetben lehet káros és versenytorzító hatású, mert eltereli a nemzetközi tőkét, és az adóelkerülés negatív tendenciáját szolgálja. Sőt mi több kihívás elé állítja a fejlett ipari országokat, hiszen kénytelenek az adóterhelés mértékét csökkenteni, vagy esetleg az adókedvezményekkel a külföldre, azaz adóparadicsomokba menekült vállalkozások és az ott felhalmozott jövedelmek hazatérését ösztönözni (Pfeffer, 2022).

Az adóverseny a balti államokban dinamikus folyamat, amely befolyásolja a gazdasági fejlődést és a régió vállalkozói környezetét. Az adópolitika továbbra is fontos szerepet fog játszani ezekben az országokban a versenyképesség és a fenntartható növekedés elősegítése érdekében. A skandináv államok között folytatott adóverseny intenzív, ahogy az országok igyekeznek 1995 óta csökkenteni az adókat, és vonzóbbá tenni magukat a befektetők és a vállalkozások számára. A visegrádi országok adóversenye folyamatosan alakul és változik az idő múlásával, és számos tényező befolyásolja, beleértve az adópolitikai döntéshozók prioritásait, a gazdasági környezetet, a nemzetközi trendeket és az EU-s szabályozást.

Az OECD által kidolgozott terv alapján meghozott új szabály pedig ellensúlyozná a politikai döntéshozók által a társasági adók „negatív versenyének” nevezett hatások egy részét szerte a világon áltálal, hogy csökkenteni a szakadékokat a legmagasabb és a legalacsonyabb adókulcsokkal rendelkező országok között. Ez lenne a globális társasági

minimumadó bevezetése, amelynek kutatása egy következő tanulmány témakörét adná a jövőben. Összességében Limpókhhoz (2004) hasonlóan elképzelhetőnek tartom a jövőben is az adóverseny fennmaradását egy olyan rendszerben, amelyben az egyes országok függetlenül alakítják adópolitikájukat, de egy vagy több meghatározott cél elérése és fenntartása érdekében szem előtt tartják más nemzetállamok döntéseit.

Hivatkozások

- AGNES, B. – LIONEL, F. – AMINA, L. (2003): *Tax Competition and Foreign Direct Investment*, CEP II., working paper, no. 2003/17
- AMBRUS, R. A. (2017). Európai uniós adópolitika és nemzeti adórendszer a V4 országokban. In: *Geopolitikai stratégiák Közép-Európában*. Tanulmánykötet. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, pp. 615–625. ISBN 978-963-359-091-1
- ANDRÁS, S. (2006): *A mai magyar adórendszer. Jellemzők, problémák, kihívások. Előmunkálatok a társadalmi párbeszédhez*. Gazdasági és Szociális Tanács, Budapest, pp. 215–230.
- DEÁK D. (2005): Adóverseny a kibővített Európai Unióban. *Gazdaság és Jog*, 2005. január, 1. szám. pp. 19.
- ERDŐS É. (2012): Az európai adóharmonizáció mint a káros adóverseny elleni fellépés eszköze. *Publicationes Universitatis Miskolcensis; Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXX/1, pp. 255–270.
- GALÁNTAINÉ MÁTÉ Zs. (2005): Adóverseny az Európai Unióban. *Hitelintézeti Szemle*, (4)5–6. szám, pp. 45–62.
- HAJDU, E. E. (2012). A tényleges társasági adóterhelés mérése és trendje az Európai Unióban. *Gazdaság és Társadalom*, 2012(ksz.), 132–155.
- HORVÁTH S. (2021): A GDP-arányos adóbevétel rangsora. *Oeconomus Gazdaságkutató Alapítvány*. Letöltés: 2024. 01. 03. <https://www.oeconomus.hu/oecogram/a-gdp-aranyos-adobevetel-rangsora/>
- KAKUK J. (2002): Legújabb eredmények a nemzetközi adózás területén. *Pénzügyi Szemle*, 2002(8), 736–739.
- LIMPÓK V. (2004): *Adóverseny versus adóharmonizáció az Európai Unióban. A globalizáció hatása a hazai és a nemzetközi társadalmi-gazdasági folyamatokra*. BME, Gazdaságtudományi Kar, Budapest.
- OECD (2024): *Tax policy analysis*. <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/revenue-statistics-2522770x.htm>
- PFEFFER Zs. (2022): A társasági adó a nemzetközi és az uniós jogi környezetben. *Külgügyi Műhely*, 2022/1. szám, pp. 67–96. DOI: 10.36817/km.2022.1.4
- RICO, P. (2014): The global competitiveness report 2014–2015. *World Economic Forum*.

- SALA-I-M. (2016): The global competitiveness report 2016–2017. *World Economic Forum*.
- SCHWAB, K. – PORTER, M. E. – LÓPEZ-CLAROS, A., (2006): The global competitiveness report 2006–2007. *World Economic Forum*.
- SCHWAB, K. (2008): *The global competitiveness report 2008–2009*. World Economic Forum.
- SCHWAB, K. (2009): *The global competitiveness report 2009–2010*. World Economic Forum.
- SCHWAB, K. – SALA-I-M. (2010): *The global competitiveness report 2010–2011*. World Economic Forum, Geneva
- SCHWAB, K. (2011): *The global competitiveness report 2011–2012*. World Economic Forum.
- SCHWAB, K. (2012): *The global competitiveness report 2012–2013*. World Economic Forum.
- SCHWAB, K. (2015): *The global competitiveness report 2015–2016*. World Economic Forum.
- SCHWAB, K. – SALA-I-M. (2016): *The global competitiveness report 2013–2014*. World Economic Forum.
- SCHWAB, K. (2017): *The global competitiveness report 2017–2018*. World Economic Forum.
- SCHWAB, K. (2018): *The global competitiveness report 2018–2019*. World Economic Forum.
- STIGLITZ, J. E. (2000): *A kormányzati szektor gazdaságtana*. KJK–Kerszöv, Budapest. pp. 548.
- SZILOVICS, C. (2019). Az adóreformok hatása a közép-európai adórendszerek néhány szereplőjére. *Iustum-Aequum-Salutare*, 95–106.
- VÖRÖS GY. (2011): *Az adók versenyképességre gyakorolt hatása az Európai Unióban*. Doktori értekezés, Szent István Egyetem, Gazdálkodás és szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő, pp. 60–80.
- WEF (2020): Is corporation tax good or bad for growth? In: Jane McCormick and Christopher Morgan Letöltés: 2024. 01. 01. <https://www.weforum.org/agenda/2020/01/corporation-tax-good-or-bad-for-growth/>
- ZAGYI, O. (2011): A jóléti állam modelljének változása az elmúlt két évtizedben. *Gazdaság és Társadalom*, 2011(1), 128–146.

Gazdasági felzárkózási folyamatok elhúzódása, illetve a vállalt kockázat és a kockázatvállalási jellemzők közötti visszacsatolási mechanizmus lehetséges összefüggése

CSORBA LÁSZLÓ

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Gazdaságtudományi Intézet, Vállalkozás-gazdaságtan Tanszék

Egészségház u. 4., Eger 3300

csorba.laszlo@uni-eszterhazy.hu

Magyarország uniós felzárkózásának lassúsága összetett kérdés. Ugyanakkor az egyértelmű, hogy a felzárkózás azt követelné meg, hogy hazánk, illetve annak vállalkozásai folyamatosan előnyösebb cselekvési alternatívákat válasszanak, és azokat mindenféle szempontból hatékonyabban és eredményesebben valósítsák meg, mint az egyébként előnyösebb állapotú jellemzőkkel bíró, versenyképesebb tagállamok vállalkozásai. A tanulmány bemutatja, hogy bár egységes piacról beszélünk, és látszólag azonos kockázatokkal kellene szembenézni a hazai vállalkozásoknak és a fejlettebb tagállamok vállalkozásainak, azonban ez nincs így. A kockázatvállalási alapjellemtörzők és a vállalt kockázat mértéke között visszacsatolási mechanizmus működik. A kedvezőtlenebb hazai kockázatvállalási jellemzők miatt a hazai vállalkozások többségének nagyobb kockázatot kell vállalnia, mint a fejlettebb országokbeli versenytársaiknak. A tanulmány bemutatja a matematikai-statisztikai alapú kockázati modellt és annak gyakorlati alkalmazhatósági problémáit, másrészt elemzi, milyen kockázatvállalási alapjellemtörzők irányából van visszacsatolási mechanizmus a vállalt kockázat mértéke felé. Jelzésszerűen utalás történik arra is, milyen módon lehetne javítani a hazai vállalkozások kockázatvállalási pozícióit.

Kulcsszavak: kockázat, kockázatvállalás, felzárkózás, visszacsatolási mechanizmus

1. Bevezetés

Magyarország 2004-ben csatlakozott az addig 15 tagú Európai Unióhoz kilenc további új taggal együtt. Az új tagállamok felé külső elvárás is volt a korábbi tagállamok átlagához való fokozatos gazdasági felzárkózás, azonban ez az új tagállamok részéről is az egyik legfontosabb motivációs ok volt a csatlakozás tekintetében. Nem volt ez másképp hazánk esetében sem (Magyar Köztársaság Kormánya, 2004), ahol már 2010 előtt be kívánták vezetni az eurót, és 2020-ra el kívánták érni az uniós átlagot az egy főre jutó, vásárlóerő-paritással korrigált GDP esetében.

Hazánk az egy főre jutó, vásárlóerő-paritással korrigált GDP tekintetében a már 25 tagú uniós átlagától 39 százalékponttal volt lemaradva 2004-ben, ezzel hét akkori uniós tagországot előztünk meg, illetve a még nem uniós tag Horvátországot is (Eurostat, 2005). Ausztria gazdasági teljesítménye ekkor 22 százalékponttal haladta meg az uniós átlagot, és így a 3-4. legfejlettebb országnak számított e téren.

2023-ban Magyarország az immár 27 tag átlagától 24 százalékponttal volt lemaradva, ezzel ugyanakkor már a korábbi nyolc ország helyett csak hat országot utasított maga mögé (Eurostat, 2024). Ausztria gazdasági fejlettsége 23 százalékponttal haladta meg az uniós átlagot, mellyel az uniós 5. legfejlettebb tagállama volt.

Hazánk 19 év alatt tehát 15%-kal tudta csökkenteni a lemaradását az aktuális uniós átlaghoz képest. Eközben Litvánia (Eurostat, 2005 és Eurostat, 2024), amely 2004-ben az uniós átlagtól 52 százalékponttal volt lemaradva, 2023-ban már csak 13 százalékponttal, azaz 19 év alatt 39 százalékponttal tudott felzárkózni, ami mintegy két és félszerese a magyar ütemnek.

Nyilvánvaló módon felmerül a kérdés, hogy egy volt szovjet tagköztársaság miben tudott erősebb, jobb felzárkózási teljesítményt nyújtani, mint Magyarország. Természetesen Litvánia sikerének sok összetevője van, illetve lehet. Úgy tűnik, lényeges szerepet játszott a litván sikerben az államháztartás méretének nagymértékű csökkentése, az oktatás fejlesztése és a litván vállalkozási attitűdök igen kedvező volta a volt szocialista országokkal összevetve (Gyórfy, 2021). A Magyar Nemzeti Bank is jelentős részben a kedvezőbb litván vállalkozási környezetben – melynek része a hangsúlyosan kisebb államháztartás is –, az erősebb oktatásban és innovációs teljesítményben látja a két ország közötti felzárkózásbeli különbség okát (MNB, 2019). A Kormány ellenben lényegében és szinte kizárólag a beruházási ráta növelésében látja a felzárkózás kulcsát (Magyarország Kormánya, 2022), a hazai vállalkozásoknak ebben nem szán érdemi szerepet.

A magyar vállalkozások többsége, 71%-a egyáltalán nem kíván innovációs tevékenységet folytatni, miközben a kockázatvállalási mérték a negyedét sem éri el a német adatoknak (MNB, 2019). A Global Entrepreneurship Index Data szerint (GEDI, 2019) Ausztria kockázatalnyelési képessége 0,672 a lehetséges 1-ből, míg Litvániáé 0,332,

Magyarorszáé viszont csak 0,162. Érdemes tehát uniós felzárkózásunk lassúságának okán foglalkozni a kockázat, illetve kockázatvállalás kérdéskörével annak érdekében, hogy egyfajta rálátást kapjunk, miért is lehet és van is ennek a területnek jelentősége.

2. A kockázat matematikai-statisztikai alapú fogalmának létrejötte, annak gyakorlati alkalmazási korlátai

Bár a kifejezés mai használata és értelmezése szerint kockázatok mindig is léteztek, mióta az ember kialakult, maga a szó azonban csak a 12. században jelent meg a középkori latin nyelvben – *risco, riscare, rischiare* –, valószínűleg a hetedik század óta létező arab „rizq” szót átvéve (*Mairal, 2020*). Az olasz nyelvben Genovában 1249-ben jelent meg mint „*rischio*”, míg a francia nyelvben a 16., az angol nyelvben a 17. században (*Mairal, 2020*). Mindegyik nyelvben lényegében azonos jelentéssel bírt, nevezetesen a hajót a zátonyra futás veszélyének kitéve hajózni. A zátonyra futás kezdetben, az arab és latin nyelvben szó szerint a hajók akkoriban leggyakoribb elvesztési okára, a sziklára, homokpadra való futásra utalt, de nagyon hamar elkezdték átvitt értelenben is alkalmazni, a hajók és rakományuk károsodásának, elvesztésének más okaira, az ezen veszélyeknek való kitételre is, később pedig bármilyen, komolyabb értéket fenyegető, „ellenséges” környezetben való tevékenykedésre.

A kockázat – *rischio* – kifejezés éppen azért és éppen azzal a jelentéstartalommal jelent meg az 1200-as évek közepétől Genovában, mert ekkor kezdtek el terjedni a már biztosításnak tekinthető konstrukciók a tengeri kereskedelemben (*Piccino, 2016*). Márpedig az ilyen konstrukciókban egy fél a szükséges befektetés okozta pénzügyi veszteséget vállalta, amelyet a jó esetben elért nyereségből honorálni kellett irányába. Ehhez pedig a lehető legpontosabb matematikai és statisztikai kalkulációkat volt szükséges végezni, hogy a befektetés utáni prémium arányban álljon azzal, hogy milyen veszélyes, milyen nehéz volt az adott rakomány eljuttatása a célkikötőbe. Ilyen módon a kockázat kifejezés alapvetően olyan ütemben terjedt el Európában és a világban, ahogyan a tengeri kereskedelemhez kapcsolódó biztosítás jellegű konstrukciók elterjedtek. Természetesen apránként a biztosítás már nem csak a tengeri kereskedelemhez, és már nem is csak a kereskedelemhez kötődött, így egyre szélesebb körben vált a kockázat kifejezés használatossá. A tengeri kereskedelemben lényegében szerepet nem vállaló és hosszú ideig más téren is meglehetősen szűk biztosítási piaccal rendelkező Osztrák–Magyar Monarchiában nem meglepő tehát, hogy a kockázat kifejezés csak a 19. század második felében jelent meg. A Czuczor Gergely- és Fogarasi János-féle első átfogó magyar szótár (1862–1874), A magyar nyelv szótára 1862 és 1874 között jelent meg, azonban nem tartalmazza sem a kockázat, sem a házárd, sem a rizikó kifejezéseket, azonban a veszély és balsors, illetve szerencse és balszerencse kifejezéseket igen.

Nem volt tehát minden előzmény nélküli, hogy a 20. században a kockázat kifejezés – egyebek mellett *Knight* (1921) nyomán – a közgazdaságtanhoz kapcsolódó tudományterületeken a matematikai, statisztikai alapú nézőpont szerint kezdett meghatározódni. Ma már lényegében közmegegyezés van abban a tekintetben, hogy a kockázat esetében a lehetséges jövőbeni megvalósulási alternatívák matematikai-statisztikai alapon jellemezhetőek. Valójában kifejezetten a matematikai valószínűségszámítás alkalmazása ott elfogadható, ahol a – nemnegatív – valószínűséget a relatív gyakoriságok határértékeként értelmezhetjük (Szász, 2011). A gyakorlatban, a gazdasági életben viszonylag kis jelentősége van azoknak a valószínűségeknek, amelyek a relatív gyakoriságok határértékeként értelmezhetőek: a pénzfeldobásnak, a lottózásnak és az egyéb „tisztá” szerencsejátékoknak nem túl nagy a gazdasági szerepe. A gyakorlatban sokkal jelentősebb az, hogy relatív gyakoriságok vagy nemnegatív súlyok kerüljenek meghatározásra, melyek segítséget nyújthatnak az adott cselekvési helyzetekben való hatékony döntéshozatalhoz. Ezek meghatározása azonban már számos, és lehetőleg minél több megfigyelést, azok tapasztalatainak statisztikai úton való összegzését igényli. „Ha elegendő mennyiségű és minőségű megfigyelésünk van ahhoz, hogy a statisztikai eszközeit használjuk, akkor kockázatról beszélünk” (Medvegyev, 2011, 318. o.). A kockázat tehát – a tiszta szerencsejátékokat kivéve – relatív gyakoriságokkal, illetve relatív súlyokkal próbálja a matematika valószínűségszámítása szerinti valószínűséget helyettesíteni annak érdekében, hogy az megfelelő támpontot nyújthasson adott cselekvési helyzetek alternatívái közötti döntés tekintetében. Sokszor az okoz zavart, hogy a matematika valószínűségszámítása esetében a relatív gyakoriságok határértékének meghatározása nem okoz különösebb nehézséget – lásd: nyerési esély az ötös lottóban –, és nem ez, hanem az adott határérték létezésének gyakorlati, statisztikai alapú igazolása vagy becslése igényli az úgynevezett nagy számok törvényének érvényesülését. „A valószínűség-számítás lényegét megfogalmazó nagy számok törvényében a nagy szó nagyon nagyot jelent. Főleg akkor, ha az elvárt pontosság szintén nagyon nagy” (Medvegyev, 2011, 318. o.). Amikor tehát – megfelelő, szükséges adatok hiányában – nincs arra mód, hogy a matematikai valószínűségszámítás által kerüljön meghatározásra a relatív gyakoriságok határértéke, azaz „a” valószínűség – például, hogy egy szabályos pénzérme esetében 50-50% a fej, illetve az írás valószínűsége, a megfigyelt gyakoriságok által lehet szükséges e határérték becslése. E becslésre is gyakran használják a valószínűség kifejezést, azonban egyes szakértők szerint helyesebb lenne az esély szó használata (Szász, 2011). Amennyiben a megfigyelt gyakoriságok alapján nagy pontossággal lenne szükséges az esély előrejelzése, ott a nagy számok törvényének érvényesülése elkerülhetetlen. „A nagy pontosságú előrejelzések igénye közvetlenül ellentmond az igen kis számú megfigyelés tényének” (Medvegyev, 2011, 318. o.).

Az előrejelzések felhasználhatóságával kapcsolatban egy újabb probléma is keletkezik. Amennyiben a nagy pontosságú előrejelzések a nagy számok törvényének alkalmazása

mellett születtek, az előrejelzések érvényessége is a nagy számok törvényének alkalmazásához kötődik. Vagyis a kellő számú múltbeli megfigyelés gyakoriságai alapján becsült esélyek kellő számú jövőbeni megfigyelés esetében fognak – összességében – realizálódni várhatóan. Vagyis ha 500 év megfigyelése alapján 20% az esélye annak, hogy a kajszibarack virágai lefagynak virágzaskor, akkor ez a 20% esély megalapozottan nem értelmezhető pusztán az elkövetkező 10 év vonatkozásában: hogy lesz nyolc év, amikor nem fagy le, és lesz kettő, amikor lefagy. Szerencsére a nagy számok törvénye egy időpontban is alkalmazásra kerülhet – például 10 ezer európai kajszibarack-termelő egy azonos időszakban való megfigyelése esetében –, azonban az így kiszámított esélyek továbbra sem néhány termelőre, hanem nagyon nagy számúra értelmezhetők, és ugyancsak egy adott időszakra vonatkozóan.

A valószínűségekkel, illetve esélyekkel, relatív gyakoriságokkal, relatív súlyokkal, egészen pontosan a lehetséges alkalmazhatóságukkal az is probléma, hogy pontosan olyan jellemzőkkel rendelkező jövőbeni cselekvési helyzetekre alkalmazhatók megfelelő hatásossággal, amilyen jellemzőjű helyzetek vonatkozásában kiszámításra kerültek. Minél nagyobb az eltérés a megfigyelési helyzetek és az előre jelezni kívánt helyzetek alapjellemtől között, annál kevésbé alkalmazhatók az előrejelzések, melyeket bizonyos vizsgált jellemzők megvalósult gyakoriságaira alapítanak. Ez egy olyan világban, ahol a gazdasági helyzetek és gazdasági szereplők között is sokféle eltérés áll fenn, illetve ahol a gazdálkodási környezeti viszonyok is nagyon sokfélék, illetve nagyon változékonyak is, ez hangsúlyosan rossz hír.

Elismerve a relatív gyakoriságok és relatív súlyok előállításán, előrejelzések, becslések létrehozására irányuló felhasználásán alapuló kockázatmenedzsment fontosságát, célszerű bemutatni, hogy a kockázatok meghatározódása, azok mérése nem pusztán tömeges megfigyeléseken alapulhat, hanem a kockázatot vállaló szereplő egyedi jellemzőin is. Mindez természetesen nem helyettesítheti teljes mértékben a relatív gyakoriságok, relatív súlyok szakszerű használatát, ugyanakkor jól kiegészítheti azt, különösen, ha nincs mód tömeges megfigyelésekre – pontosan a sorozatos megismételhetőség hiányában.

3. A kockázat és a kockázatvállalás alapösszefüggései

Mielőtt sor kerülne a kockázat és kockázatvállalás különböző megközelítéseinek áttekintésére, érdemes egy kis figyelmet szánni a kockázat és kockázatvállalás alapvető összefüggéseire is. Mindez azért szükséges és fontos, mert – mint az látni fogjuk majd – a jelenleg leginkább elterjedt megközelítések vagy csak a kockázatra, annak számszerűsítésére, mérésére fókuszálnak, vagy kizárólag a kockázatvállalás pszichológiai és egyéb összetevőire. Ugyanakkor a kockázat nem értelmezhető önállóan, a kockázatot lehetséges módon vállaló szereplő bizonyos állapotai jellemzőinek ismerete és azok bevonása nélkül.

A jövő egyes, adott cselekvési helyzettel kapcsolatos, a szereplő számára nem kívánatos, lehetséges megvalósulási – kimeneti – alternatíváinak összességét értjük kockázat alatt. Az adott cselekvési helyzet esetében lehetséges, hogy döntési alternatívák is állnak a szereplő előtt, de minden egyes döntési alternatívához többféle kimeneti alternatíva kapcsolódhat. Fontos hangsúlyozni, hogy ezen nem kívánatos kimeneti alternatívák nem bizonyosan fognak megvalósulni. Amennyiben a cselekvési helyzet önkéntes módon határozódik meg – ami piacgazdaságban, piaci koordinációs mechanizmusok esetében a leggyakoribb eshetőség –, a szereplő számára van legalább egy kívánatos alternatíva, hiszen ezért választja az adott cselekvési helyzetben való részvételt. Kényszer esetén – például az adózás során – ez nem feltétlenül van így.

Az, hogy egy adott, nem kívánatos cselekvési alternatíva megvalósulását milyen mértékben lenne érdemes, fontos elkerülni a szereplő számára, nem kizárólag ennek az adott cselekvési alternatíva megvalósulási – kimeneti – jellemzőitől függ, hanem attól is, hogy ehhez milyen szereplői adottságok, tulajdonságok párosulnak. Ezek az adottságok és tulajdonságok lényegében a kockázatvállalási döntésen keresztül befolyásolják azt, hogy a nem kívánatos cselekvési alternatíva kimeneti jellemzői ténylegesen milyen kockázatot is jelentenek a szereplő számára. A legjelentősebb ilyen, a kockázatvállaláson keresztül magára a kockázat nagyságára is befolyást gyakorló tényezők a következők:

1. Az adott, nem kívánatos cselekvési alternatíva megvalósulásának megakadályozásához szükséges szereplői képességek hiányának mértéke;
2. Az adott, teljes cselekvési helyzet szerinti tevékenységtől a szereplő által elvárt előnyök szintje, mértéke;
3. Az adott cselekvési helyzet szerinti tevékenység lefolytatásához szükséges erőforrások szereplő rendelkezésére állásának, nélkülözhetőségének szintje, mértéke;
4. Az adott cselekvési helyzet szerinti tevékenység lefolytatásához szükséges erőforrások szereplő számára való alternatív költsége és azok kockázatai;
5. Az adott cselekvési helyzet szerinti tevékenység lefolytatásához szükséges idő szereplő rendelkezésére állásának szintje, mértéke;
6. Az adott cselekvési helyzet szerinti tevékenység lefolytatásához szükséges morális erő szereplő rendelkezésére állásának szintje, mértéke;
7. Az adott, nem kívánatos cselekvési alternatíva megvalósulása esetén a szereplői hátrányok csökkentésére előzetesen rendelkezésre álló erőforrás-tartalékok mértéke;
8. Az adott, nem kívánatos cselekvési alternatíva megvalósulása esetén a szereplői hátrányok csökkentésére aktuálisan rendelkezésre álló diverzifikációs tartalékok mértéke;
9. Az adott, nem kívánatos cselekvési alternatíva megvalósulása esetén a szereplői hátrányokat súlyosbító aktuálisan folytatott tevékenységek;
10. A környezeti feltételek az adott, választott cselekvési alternatíva szempontjából hátrányosan változnak meg.

A következőkben részletesebben kifejtésre kerül a fenti tíz tényező.

Elsőként a választott döntési alternatíva uralhatóságának a kérdéséről némi magyarázat. Amennyiben a szereplő egy cselekvési helyzetben egy adott döntési alternatívát választ, van valamennyi esély arra nézve, hogy számára kedvező – vagy legalább relatíve kedvező – kimeneti alternatíva fog a jövőben megvalósulni, és természetesen annak is megvan a maga esélye, hogy egy számára nem kívánatos vagy a lehető legrosszabb kimeneti alternatíva fog realizálódni. A nem kívánatos alternatívák megvalósulása – ahogyan a kívánatosaké is – bizonyos feltételek jövőbeni teljesüléséhez kötődik. Ezen feltételek egyik típusának a teljesülését képes lehet a szereplő a jövőben megakadályozni, ugyanakkor a feltételek másik típusának a teljesülését nem képes maradéktalanul kontrollálni (*Vlek és Stallen*, 1980). Utóbbiak tekintetében tehát a szereplő mások jövőbeli tevékenységének, magatartásának vagy egyéb környezeti jellemzőnek van kiszolgáltatva. A szereplő tehát nem képes maradéktalanul uralni az általa választott cselekvési alternatívát, ebből adódik a kiszolgáltatottsága, maga a kockázat. A szereplő azért nem képes bizonyos cselekvési alternatívákat teljes mértékben uralni, mert az ehhez szükséges, meghatározott képességei hiányosak. A megfelelő tudás – azaz ismeret – hiánya bizonytalanságot okoz, a kockázatot azonban képességhiányok okozzák. Természetesen bizonyos képességek a megismeréssel, a tanulással kapcsolatosak, így ezek hiányosságai nemcsak kockázatot, hanem bizonytalanságot is okozhatnak, azonban a bizonytalanságot e tanulmány nem tárgyalja.

Nyilvánvaló, hogy amennyiben a kockázat a választott cselekvési alternatíva, a nem kívánatos alternatívák teljesülési feltételeinek nem maradéktalan uralhatósága miatt jön létre, úgy jelentősége van annak, hogy milyen – ha nem is teljes – mértékben képes a szereplő a szóban forgó feltételeket uralni. Minél kevésbé képes, tehát minél nagyobb a kapcsolódó képességhiánya, annál fenyegetőbbé válnak a nem kívánatos kimeneti alternatívák, illetve azoknak a szereplő számára nem kívánatos következményei.

Nemcsak elméletben, de a gyakorlatban is lehetséges, hogy a szereplőnek egyáltalán nincs olyan képessége, amellyel a számára nem kívánatos kimenetek megvalósulását megakadályozhatná. Azaz teljes a képességhiánya, az adott kockázatot semmilyen módon és mértékben nem uralhatja. Ilyen az, amikor valaki egy lottószelvényt játszik meg pl. az ötös lottó heti játékában. Semmilyen jelentősége sincs, ki milyen képességekkel tette meg a szelvényen a számait, azok ugyanolyan valószínűséggel nyernek – vagy éppen vesztenek –, mint mások. A szerencsejátékoknak már az elnevezése is erre utal: nincs vagy csak csekély a jelentősége a játékosok képességeinek, felkészültségének. Ilyenek általában a sorsolós játékok vagy a rulett. Az olyan kártyajátékok, mint a póker – bár a szerencsejátékok közé sorolják – esetében azonban, ha csekély mértékben is, de van ráhatása a játékosnak a játék eredményére, tehát legalább részben képes uralni – különösen a jobb játékosok – a játékot.

Másodikként tekintünk a választott döntési alternatíva teljesülésével, annak kimenetével kapcsolatos szereplői elvárásokat. Egy adott cselekvési helyzet minimálisan annyi

döntési alternatívát kínál, hogy a szereplő cselekszik-e, vagy tartózkodik a cselekvéstől. Azonban jellemzően ennél több döntési alternatíva közül választhat. Egy választott döntési alternatíva általában több vagy sokféle megvalósulási alternatívában teljesülhet végül. Ezeknek a megvalósulásoknak a kimenetei szinte mindig normális eloszlást követnek: az átlagos nagyságú kimenet, illetve a tőle nem jelentős mértékben eltérő kimenetek a leggyakoribbak. A szélsőségesen kicsi vagy nagy mértékű kimenetek gyakorisága alacsony. A szereplő tehát akkor vállalja a legkisebb kockázatot, ha átlag körüli értékre irányul az elvárása az adott cselekvési döntési alternatíva vonatkozásában. Ettől lényegesen kisebb vagy nagyobb érték esetén a kapcsolódó gyakoriságok nagyságrendileg is kisebbek lesznek, ami fokozott mértékű kockázatot, illetve kockázatvállalást jelent (*Byrnes et al.*, 1999). A szereplőnek tehát úgy szükséges kialakítania, módosítania az adott cselekvési alternatíva megvalósulási jellemzőit, hogy az ehhez kapcsolódó új normális eloszláson belül az átlagérték közelébe kerül az elvárt értéke. Ilyen módon csökken a kockázat, illetve a kockázatvállalás mértéke.

Harmadikként elemezzük a választott döntési alternatíva megvalósításához szükséges erőforrások rendelkezésre állásának, nélkülözhetőségének kérdését. Nyilvánvaló, hogy amennyiben a szereplő nem rendelkezik a választott döntési alternatíva megvalósításához szükséges erőforrásokkal – általában véve finanszírozással, de eszközökkel, anyagokkal és mások mellett humán erőforrással is –, úgy ha még sikerülne is valamilyen szinten a megvalósítás, annak a megvalósítás minősége látná kárát (*Abdel-khalik*, 2014). A megvalósítás minősége az elért kimeneti jellemzőben nyilvánul meg, vagyis alacsonyabb megvalósítási minőség kevésbé kívánatos kimenetet – vagy egyenesen nem kívánatosat – jelent. Vagyis a nem megfelelő erőforrás-ellátottság növeli a kockázat mértékét, hiszen az időleges vagy tartós hiány révén nem érhetőek el a kívánt kimenetek. A nélkülözhetőség kérdése a szereplő alapállapotú jellemzőihez kapcsolódik. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a szervezet rendelkezik a megfelelő ütemezésben a választott döntési alternatíva megfelelő minőségű megvalósításához szükséges erőforrásokkal, azt nem biztos, hogy az adott cselekvési helyzetre fogja fordítani, ha mindeközben a létét fenyegető feladatokra, a túlélésre kell inkább azokat felhasználnia. Természetesen, ha az adott cselekvési helyzet pontosan ilyen, túlélés szempontjából elsőbbséget élvező helyzet, akkor amennyiben rendelkezésre áll a szükséges erőforrás, nem kérdéses, itt fog felhasználatra kerülni. Amennyiben az adott cselekvési helyzet nem élvez elsőbbséget, úgy viszont a választott cselekvési alternatíva megvalósítása a nem megfelelő erőforrás-ellátottság okán kockázatosabbá válik. A rendelkezésre állás, illetve a nélkülözhetőség kérdése tehát szorosan összekapcsolódik a szereplő általános gazdasági állapotával, kapacitási kihasználtságával, likviditásával, értékteremtő képességével. Egy, az aktuális termelési lehetőségei határára mozgó szereplő számára gyakorlatilag minden éppen választott döntési alternatíva megvalósítása kockázatosabb, mint egy olyan szereplő számára, akinek bőven van még erőforrás-, illetve kapacitástartaléka. A Szovjetunió

70-es évek elején való gazdasági megtorpanása jó példa erre, hiszen bár a hatvanas évek végén egyes szakértők már azt várták, megelőzi az Egyesült Államokat egy főre jutó GDP-ben, azonban közelítve termelési lehetőségei határát, megugrottak a kockázatai, amelyek végül visszavetették az addigi töretlen fejlődését.

A negyedik tényező az adott, választott cselekvési alternatíva alternatív költsége a szereplő számára. Ebben az esetben nem annak van jelentősége, hogy a szereplő termelése, gazdálkodása, finanszírozása milyen mértékben túlfeszített, s ebből adódóan milyen többletkockázatok rakódnak rá, illetve minden egyes vállalt kockázatára. A szereplő állapoti jellemzőitől függetlenül is jelentősége van, lehet annak, hogy amikor bizonyos cselekvési helyzetekben adott cselekvési alternatíva megvalósítása mellett dönt, ezt milyen alternatív költség mellett teszi (*Chen et al., 2022*). Az alternatív költség ugyanis – a kapcsolódó kockázatok figyelembevétele nélkül – elvileg annak a nem választott döntési alternatívának a haszna, mely a haszon szerint második volt a rangsorban. A gyakorlatban rendszeresen alulmaradnak a döntéshozatal során azok az alternatívák, melyek kevesebb haszonnak kecsegtetnek, még akkor is, ha ezt lényegesen kisebb kockázat vállalása révén tennék lehetővé a szereplő számára. Ugyanakkor az is gyakori, hogy egy igen magas feltételezett hozammal rendelkező alternatíva olyan magas kockázatokkal jár együtt, amely egyértelműen a vállalhatatlan kategóriába tartozik a szereplő számára. Érdekes tehát az alternatív költségek figyelembevétele szempontjából a lehetséges hasznokat – más tényezők, így például a ráfordítások mellett – azok kockázataival együttesen figyelembe venni. Természetesen a döntések utólagos minősítése során, lényegesen több információ birtokában sok esetben tűnnek a döntések helytelennek. A mi szempontunkból azonban nem az ilyen módon tévesnek minősített döntések számítanak, hanem azok, melyek már eleve, a döntés időpontjában is helytelennek tűnnek a feláldozott haszon és annak kockázatai alapján. Ugyanakkor hangsúlyozni szükséges, hogy nagyon nehéz szakmailag helyálló módon megállapítani, milyen átváltási arányoknak kell érvényesülnie a hasznok (hozamok) és a hozzájuk kapcsolódó kockázatok tekintetében. Teoretikusan azonban mindenképpen megállapítható, olyan egy alternatíva melletti döntés, amely relatíve túl kevés hozamot relatíve túl nagy kockázat vállalása mellett céloz meg, a szereplő gazdasági túlélését nehezebbé teszi, esetleg meg is kérdőjelezheti. Vagyis egy helytelen döntés révén nemcsak a szereplő által választott alternatíva közvetlen kockázatával szükséges kalkulálni, hanem azzal a többletkockázattal is – együttesen –, melyet a szereplő teljes állapota vonatkozásában kényszerül ilyen módon vállalni, méghozzá kockáztatva azt, hogy helyesebb döntést hozó versenytársaihoz képest hátrányba kerül a verseny során. Azaz figyelembe kell venni azt is, hogy az adott, választott cselekvési alternatíva egyedi kockázata és a szereplő teljes, állapoti kockázata között is átváltás érvényesülhet.

Az ötödik tényező, amely a kockázat mértékét jelentősen befolyásolja, az idő. Minél kevesebb idő áll rendelkezésre ahhoz, hogy a szereplő a döntésével választott alternatívát

megvalósítsa, az növeli a valószínűségét annak, hogy számára nem kívánatos módon fog megvalósulni az alternatíva (Campell, Viceira, 2005). Tehát nő a valószínűsége annak, hogy a megvalósulási alternatíva – a kimenet – számára kedvezőtlen lesz, és/vagy az, hogy milyen mértékben lesz kedvezőtlen. Szűkösebb vagy egyenesen túlfeszített időkeret miatt a szakmai protokollok nem vagy nem olyan mértékben, minőségben tarthatók be, és ez lerontja a szereplő teljesítményét, és hiába lennének meg egyébként – egy bővebb időkeret vonatkozásában – az uraláshoz szükséges képességei a kellő mértékben és módon, mégis látszólagos képességhiányai lépnek fel, uralási képessége csökken. Ugyanakkor nem csak az időkeret relatíve túlzott rövidege okozhat gondot. Esetenként a túl nagy időtartam is. Amikor például egy olyan pozíciót szükséges hosszan fenntartani, mely esetében rövidebb időtartam volt a terv, és ehhez illeszkednek megfelelő módon a szereplő képességei, adottságai, az alapkockázatra újra többletkockázat rakódik (Rogers, 1994). Egy rövid távú magas színvonalú tevékenységet nem könnyű hosszabb távon is hasonló színvonalon fenntartani, a minőséget állandósítani.

Lényeges figyelembe venni – hatodikként – a szereplőnek, illetve döntéshozóinak, alkalmazottainak a morális erejét. A morális erő fontossága a morális kockázat jelenségéből adódik. Ennek mértéke akkor válik számottevővé, ha a szereplő az adott cselekvési alternatíva melletti döntést követően úgy ítéli meg, hogy a kapcsolódó, adott mértékű kockázatot úgy növelheti meg – önmaga számára pótlólagos előnyöket biztosítva –, hogy a kockázatnövekményt másokra, stakeholdereire hárítja át. Ez rövid távon működhet is, azonban hosszabb távon „visszaüthet”, akkor, ha újabb, ismételt tevékenységek kapcsán a stakeholdereknek módja nyílik a rájuk a morális kockázat által áthárított kockázatot valamilyen módon a szereplő által kompenzálatni. Ugyanis ebben az esetben is van átváltás a morális kockázat szereplő általi erősítése, illetve a stakeholder – szereplő számára előnyöket biztosító – jövőbeni együttműködési hajlandósága között (Baird és Thomas 1985). A morális kockázat szereplő általi erősítésével tehát közép- és hosszabb távon számos olyan kockázat esetében kell kockázatnövekményre számítani, melyek nagyságára a stakeholderek együttműködési hajlandósága hatással lehet. Minderre klasszikus példa az, amikor a biztosított megváltoztatja magatartását azt követően, hogy biztosítási szerződést kötött, méghozzá olyan módon, hogy ezzel önmaga számára pótlólagos előnyöket szerez, a biztosítóra azonban pótlólagos kockázatokot terhel. Nyilvánvalóan, a következő időszakban a biztosító – megemelt biztosítási díjak formájában vagy a szerződés felmondásával – azonban reagál erre, és megkísérli a morális kockázat által létrejött negatív externáliát internalizálni. Ez az internalizálás azonban a szereplő számára jelent pótlólagos kockázatot, lényegében bármely aktuálisan választott cselekvési alternatíva vonatkozásában.

Hetedik tényezőként szükséges megvizsgálni a szükséges tartalékok nagyságát, rendelkezésre állását. Korábban láttuk, hogy közvetlenül a választott cselekvési alternatíva megvalósításához szükséges erőforrások nagysága, nélkülözhetősége mennyire fontos lehet annak

érdekében, hogy azokból adódóan ne rakódjon újabb réteg többletkockázat a választott cselekvési alternatíva kockázatára. A tartalékokra azonban pontosan akkor van szükség, amikor a választott cselekvési alternatíva nem kívánatos megvalósulási kimenetei – azaz maga a kockázat – válnak valóra. A kockázat valóra válása pedig – a választott cselekvési alternatíva megvalósításához szükséges erőforrásokon túl – további erőforrás-szükségletet generál. A tartalékok részleges vagy teljes hiánya visszahat a vállalt kockázat nagyságára: a nem kívánatos következmények ugyanis ezáltal még nagyobbak lehetnek (Ascher, 2009). Egy fontos gépben egy meghibásodott alkatrész cseréje is idő-, energia- és pénzvesztéséget okoz, azonban a tartalék alkatrész felhasználásával sokat fenyegetőbb károk elhárítására nyílik mód, azaz a nem kívánatos következmények nagysága, kiterjedése lehatárolásra, korlátozásra kerül. Tartalék nemcsak anyagi jellegű erőforrás, hanem humán erőforrás is lehet, de még tartalékul szolgáló „B” és további tervek is, vagy maga az idő is. A biztosítások megjelenése nagy áttörést hozott ezen a téren, hiszen a szükséges egyéni tartalékolás szintjét lényegesen lecsökkentette olyan módon, hogy a – pénzügyi – tartalékok képzését átvette a biztosítótársaság vagy kockázati közösség. Ugyanakkor speciális anyagok, alkatrészek vagy a humán erőforrás, tervek és az idő tekintetében továbbra is alapvető fontosságú maradt a szereplő egyéni tartalékolása.

A nyolcadik tényező egy speciális tartalék, a diverzifikációs tartalék. A diverzifikáció lényegében több – esetenként nagyon sok – lábon állást jelent akár párhuzamos tevékenységek, akár termék-, pénzügyi és egyéb portfóliók tekintetében (Ansoff, 1957). Ebben az esetben a szereplő részben lemond azokról az előnyökről, melyek az egyetlen tevékenység, termék vagy befektetés esetében a teljes specializációból fakadnának annak érdekében, hogy más alternatívák által realizálható előnyökkel kompenzálhassa az adott alternatíva esetleges nem kívánatos megvalósulási alternatívái által elszenvedni kényszerült hátrányokat. A teljes specializáció feladása egyébiránt növeli a kockázatát az adott, választott cselekvési alternatívának – amely ahhoz a dologhoz kapcsolódott, ahol megvolt a specializáció lehetősége –, hiszen képességeit, tudását nem fejleszti ki annyira a szereplő, mint amennyire egyébként lehetősége nyílt volna. Ugyanakkor a több lábon állás – a diverzifikáció – megteremti annak a lehetőségét, hogy amennyiben az egyik „láb” esetében nem kívánatos alternatíva valósulna meg, okozna hátrányt, úgy más „lábak” – ahol eközben kívánatos alternatívák valósulnak meg – által nyert előnyök kompenzálják ezt a hátrányt. A jól végrehajtott diverzifikáció úgy osztja meg a szereplői erőforrásokat az egyes „lábak” között, olyan alternatívákat gyűjt össze a szereplő, hogy azok egyedi kockázatai minél kevésbé fűggenek össze, illetve minél kevésbé fűggenek azonos tényezőktől (Hunjra et al., 2021). Másrészt a lehetségesen külön-külön elszenvedni kényszerült hátrányok vagy megszerezhető előnyök nagysága képes legyen megfelelően kompenzálni egymást. Egy jól végrehajtott diverzifikáció esetében is marad a portfóliónak mint egésznek egy kiküszöbölhetetlen kockázata, de ez lényegesen kisebb lesz, mint egy kevésbé jól vagy rosszul kivitelezett diverzifikáció

eredményeként lenne. Ugyanakkor nemcsak a portfóliónak mint egésznek csökkenhet le ilyen módon a kockázata, hanem a portfólió elemeinek külön-külön is – de az egész részeként. Ennek az az oka, hogy a szereplő kiszolgáltatottsága csökken az egyes portfólióelemektől, az egyedileg megvalósult nem kívánatos alternatívák okozta hátrányok – összességben – kevésbé fenyegetőek már a szereplő számára. Ilyen módon egy jól diverzifikált portfólió részeként olyan „lábak” is létrehozásra, vállalásra kerülnek, melyek egyedi kockázatának nagysága miatt önállóan nem kerülhettek volna megvalósításra.

A kilencedik befolyásoló tényező az adott, választott cselekvési alternatíva megvalósulásának kimenetét nem a képességek vagy a célok, erőforrások – beleértve az időt és a tartalékokat is – oldaláról, hanem a párhuzamos tevékenységek oldaláról érinti hátrányosan. Korábban láttuk a morális kockázatot, mely ismételt „játék” esetében a későbbi játékokban fejt ki hátrányos hatását. A helytelenül választott, párhuzamos tevékenységek azonban már az adott „játékban”, azaz már a választott cselekvési alternatíva megvalósulása során hátrányosan befolyásolják a kimenetet. A szereplőknek ugyanis az állandó alkalmazkodás jegyében folyamatosan szükséges dönteniük újabb és újabb cselekvési helyzetek vonatkozásában, de már ismert cselekvési helyzetek esetében is, az új változó körülmények, az újonnan megszerzett információk fényében. Ezeknek a döntéseknek, illetve a választott cselekvési alternatíváknak egy része közvetlenül is hátrányosan hathat az adott cselekvési alternatíva megvalósulására, a nem kívánatos kimenetekkel kapcsolatos jellemzőkre (*Vlek és Stallen* 1980). A hátrány fakadhat egyszerűen az összhang hiányából, hogy például egy napra két szállítmány fogadása is be van ütemezve, ami elvileg megoldható, de pótlólagos kockázatot teremt. Másrészt fakadhat abból is, hogy az adott, választott cselekvési alternatíva, illetve az erre „ráválasztott”, másik cselekvési helyzet választott alternatívája kifejezetten zavarja, akadályozza egymás megvalósulását. Ilyen lehet például az, ha egy szűkös munkaterületen egymást zavarva, akadályozva kell kétféle munkavégzést is egyszerre lefolytatni. A gyógyszerek vagy növényvédő szerek esetében is a használati útmutatókban jelzett kockázatok csak abban az esetben érvényesek a megjelölt módon és mértékben, ha bizonyos más tevékenységek nem zajlanak párhuzamosan. Gyógyszerek esetében ilyen tipikus többlet-rizikófaktor az alkohol vagy más – kísérletek során előzetesen nem vizsgált – gyógyszerek fogyasztása.

Végül a tizedik tényező a szereplőn kívüli környezeti feltételek – nem a szereplő általi – megváltozása. A korábbi esetekben az adott cselekvési helyzet választott alternatívája lehetséges kimeneteinek eloszlása – mely tipikusan normális eloszlás – valamilyen mértékben torzult, benne a gyakoriságok némileg átrendeződtek, méghozzá úgy, hogy a kedvezőtlen kimenetek gyakoriságai a szereplő számára kedvezőtlenebb mértékű eloszlást vettek fel. Ritka – de természetesen nem lehetetlen – az olyan tartós és lényeges változás, melyet a korábbi kilenc tényező okoz, hogy teljesen új eloszlásról beszélhessünk. Ebben a tizedik esetben viszont – amennyiben a kedvezőtlen környezeti feltételek változása nem a megszokott változékonyság mintázata

szerinti – könnyen lehetséges, hogy nem pusztán torzulásról, hanem valóban egy új, másik normális eloszlásra való átmenetről van szó (*Settembre-Blundo et al.*, 2021). Ez akkor fordulhat elő például, ha a jogszabályi feltételek a szereplő működésére, tevékenységére vonatkozóan lényegesen megváltoznak, a piaci viszonyok lényegesen átrendeződnek, vagy akár a természeti környezet változik meg lényegesen. Mindegyik esetben már a változékonyság lényeges növekedése, vagy a korábban ritkább szélsőséges kimenetek lényegesen gyakoribbá válása, vagy korábban nem is létező kimenetek megjelenése ilyen új, normális eloszlás létére utal. Természetesen a változások egy része lehet kedvező is, ezt sem lehet kizárni, például új üzleti lehetőségek megnyílását és egyéb előnyös hatások létrejöttét, azonban gyakrabban okozzák a lényeges változások pótlólagos kockázatok megjelenését az adott választott cselekvési alternatíva vonatkozásában. A fenntarthatósági problémák figyelembevételének mellőzése az adott cselekvési helyzet választott alternatíváját többletkockázatokkal terheli meg még akkor is, ha ez esetleg csak később észlelhető (*Szlávik–Szép*, 2023).

4. Konklúzió

Magyarország – vagy bármely más, korábban leszakadt, lemaradt tagország – felzárkózása az uniós átlagos gazdasági fejlettséghez természetesen egy igazán összetett, bonyolult probléma, melynek sok, egymással is összefüggő összetevője van, lehet. Gyakran azonban a háttérbe szorul az egyik alapvető ok, amiért igen nehéz felzárkózni. Miközben ugyanis a kevésbé fejlett tagországok – mint hazánk is – igyekeznek erőfeszítéseket tenni a felzárkózás iránt, a fejlettebb tagállamok sem maradnak tétlenek: ők is erőfeszítéseket tesznek a további gazdasági növekedés, illetve gazdasági fejlődés érdekében. Ebből fakadóan kizárólag úgy tudnak a leszakadt, lemaradt tagországok felzárkózni, ha folyamatosan, rendre „jobb” gazdasági, társadalmi döntéseket hoznak az élen járóknál. A gond ezzel kapcsolatban az, hogy az élen járók nem véletlenül lettek azok, akik. Természetesen számítanak a történelmi örökségek, győztes háborúk is, vagy a természeti adottságok, vagy kedvező infrastruktúra, illetve az intézmények is. A gazdaság szempontjából azonban igen lényeges a menedzsment minősége. Minőségi menedzsment révén a gazdasági szereplők jobban képesek alkalmazkodni a folyamatosan változó körülményekhez, képesek megfelelő – anyagi és tudásbeli – állapotban túlélővé válni. A minőségi menedzsment egyik fontos része – különösen ilyen változékonny és átrendeződő világban – a kockázatmenedzsment.

Egy osztrák, egy francia vagy magyar vállalkozó – már csak a közös uniós gazdasági térség okán is – hasonló cselekvési és ehhez kapcsolódó döntési helyzetekkel találja szemben magát. Elvileg ezek a hasonló helyzetek hasonló kockázatokkal járnak a szereplők számára, akár osztrák, akár francia, akár magyar szereplőről is van szó. Ugyanakkor ez ténylegesen nem így van. Mint azt láthattuk, az egyes szereplők kockázatvállaláshoz

kapcsolódó állapoti jellemzői visszahathatnak és vissza is hatnak magának a kockázatnak a tényleges mértékére. A hazai vállalkozások jelentős része – főként a kis- és középvállalkozások – nem rendelkezik olyan képességekkel, erőforrásokkal, tartalékokkal, olyan diverzifikációs lehetőségekkel, mint nyugati társaik, miközben szintén a lemaradásukból adódóan kevesebb a rendelkezésükre álló idő, erőteljesebb célokat kellene megvalósítaniuk magasabb alternatív költségek, hátrányosabb összefüggő tevékenységek és környezeti feltételek közepette.

A kormány – mint azt a bevezetőben olvashattuk – a beruházásokban, azon belül is elsősorban az ipari nagyberuházásokban látja a felzárkózás kulcsát, miközben a kis- és középvállalatoknak csak statisztaszerepet szán, elsősorban a foglalkoztatás terén. Lényegében semmi olyan támogatási rendszer nem körvonalazódik, amely a hazai kis- és középvállalkozások kockázatvállalási hátrányait lenne hivatott ledolgozni.

A Magyar Nemzeti Bank (2019) versenyképességi programja azonban szinte tételesen felsorolja azokat a területeket, melyek fejlesztése révén javulhatnak a hazai kis- és középvállalatok kockázatvállalási kondíciói: a finanszírozásuk javítása, az oktatás és kutatás fejlesztése, a tőke- és hitelpiac fejlesztése, a biztosítási piac fejlesztése, a termelékenység- és hatékonyságjavítási célzatú beruházások, a méretgazdaságosság növelése, a hálózatosság elősegítése, a humán erőforrás továbbképzésének elősegítése. Mindezeket az államnak a saját területén az államháztartás méretének csökkentésével lenne szükséges támogatnia, miközben szolgáltatásaival hatékonyabban támogatná a gazdaság és a társadalom fejlődését.

Hivatkozások

- ABDEL-KHALIK A. R. (2014): Prospect Theory predictions in the field: Risk seekers in settings of weak accounting controls; *Journal of Accounting Literature*, 33, 58–84.
- ANSOFF, H. I. (1957): Strategies for diversification. *Harvard Business Review*, 35, 113–124.
- ASCHER W. (2009): *Bringing in the Future – Strategies for Farsightedness and Sustainability in Developing Countries*. The University of Chicago Press, Chicago.
- BAIRD I. S. – THOMAS H. (1985): Toward a Contingency Model of Strategic Risk Taking; *The Academy of Management Review*, 10(2), 230–243.
- BYRNES J. P. – MILLER, D. C. – SCHAFER, W. D. (1999): Gender Differences in Risk Taking: A Meta-Analysis; *Psychological Bulletin*, 125(3), 367–383.
- CAMPBELL J. Y. - VICEIRA L. M. (2005): The term structure of the risk return trade-off. *National Bureau of Economic Research, Working Paper no. 11119*, Cambridge.
- CHEN, W. – JUNG, S. – PENG, X. – ZHANG, I. X. (2022) Outside Opportunities, Managerial Risk Taking, and CEO Compensation. *The Accounting Review*, 97(2): 135–160. <https://doi.org/10.2308/TAR-2018-0614>

- CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS (1862–1874): *A magyar nyelv szótára*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- EUROSTAT (2005): GDP per capita in 2004 GDP per capita varied by one to five across the EU25 Member States; *Eurostat news release 75/2005* - 3 June 2005; Microsoft Word - 2-03062005-en-bp.doc (europa.eu) letöltés ideje: 2024. 03. 30.
- EUROSTAT (2024): Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA 2010 aggregates; https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/PRC_PPP_IND__custom_5506145/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=0652db29-8c5d-4124-a9ad-974a7c123d64 letöltés ideje: 2024. 03. 30.
- GEDI (2019): 2018 Global Entrepreneurship Index Data. <https://thegedi.org/2018-global-entrepreneurship-index-data/> letöltés ideje: 2024. 03. 30.
- GYÖRFFY DÓRA (2021): Felzárkózási pályák Kelet-Közép-Európában két válság között. *Közgazdasági Szemle*, LXVIII (január), 47–75. DOI: <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2021.1.47>
- HUNJRA, A. I. – HANIF, M. – MEHMOOD, R. – NGUYEN, L. V. (2021): Diversification, corporate governance, regulation and bank risk-taking. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 19(1), 92–108. <https://doi.org/10.1108/JFRA-03-2020-0071>
- KNIGHT, F. H. (1921): *Risk, Uncertainty and Profit*. University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship.
- MAGYARORSZÁG KORMÁNYA (2022) Magyarország konvergencia programja 2022–2026; file:///E:/%C3%9Aj%20kutat%C3%A1s/Kock%C3%A1zat/Magyarorsz%C3%A1g%20Konvergencia%20Programja,%202022-2026.pdf letöltés ideje: 2024. 03. 30.
- MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYA (2006): Magyarország konvergencia programja 2005–2009; https://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/pdf/20_scps/2005-06/01_programme/hu_2006-09-01_cp_hu.pdf letöltés ideje: 2024. 03. 30.
- MAIRAL, G. (2020): *The Pre-Modern Cultural History of Risk – Imagining the Future*. Routledge, London, <https://doi.org/10.4324/9780429344404>
- MEDVEGYEV PÉTER (2011): Néhány megjegyzés a kockázat, bizonytalanság, valószínűség kérdéséhez. *Hitelintézeti Szemle*, 10 (4), 314–324.
- MNB (2019): *Versenyképességi program 330 pontban*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, <https://www.mnb.hu/letoltes/versenykepességi-program.pdf> Letöltés ideje: 2024. 03. 30.
- PISSCINO, L. (2016): Genoa, 1340–1620: Early Development of Marine Insurance. In: Leonard, A. B. (ed.): *Marine Insurance Origins and Institutions*, 1300–1850; 25–46. Palgrave, London.

- ROGERS A. R. (1994): Evolution of Time Preference by Natural Selection. *The American Economic Review*, 84(3), 460–481.
- SEMINO O., PASSARINO G., OEFNER P. J., LIN A. A., ARBUZOVA S., BECKMAN L. E., DE BENEDICTIS G., FRANCALACCI P., KOUVATSI A., LIMBORSKA S., MARCIKIAE M., MIKA A., MIKA B., PRIMORAC D., SANTACHIARA-BENERECETTI A. S., CAVALLI-SFORZA L. L., UNDERHILL P. A. (2000): The genetic legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in extant Europeans: a Y chromosome perspective. *Science*, 290(5494):1155-9. doi: 10.1126/science.290.5494.1155. PMID: 11073453.
- Settembre-Blundo, D. – González-Sánchez, R. – Medina-Salgado, S. et al. (2021): Flexibility and Resilience in Corporate Decision Making: A New Sustainability-Based Risk Management System in Uncertain Times. *Glob J Flex Syst Manag* 22 (Suppl 2), 107–132 (2021). <https://doi.org/10.1007/s40171-021-00277-7>
- SZÁZ JÁNOS (2011): Valószínűség, esély, relatív súlyok. Opciók és reálopciók. *Hitelintézet* 11(4), 336–348.
- SZLÁVIK JÁNOS – SZÉP TEKLA (2023): A Framework of Risks in the Context of Industry 4.0, Related to Sustainability. *World Futures*, 79(3), 406–429, DOI: 10.1080/02604027.2021.2012875
- VLEK C. – STALLEN P. J. (1980): Rational and Personal Aspects of Risk. *Acta Psychologica*, 45, 273–300.

Egy hungarikumot gyártó és értékesítő startupvállalkozás nemzetközi piacra lépésének kihívásai

A Royal Paté példája

SZÁNTÓ ÁKOS

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Gazdaságtudományi Intézet, Vállalkozás-gazdaságtan Tanszék
Egészségház u. 4., Eger 3300
szanto.akos@uni-eszterhazy.hu

Tanulmányom célja egy „elvileg” az early stage szakaszban lévő magyar startupvállalkozás működésének áttekintése, különös tekintettel a nemzetközi piacra lépésére. A vizsgálat alanya a Royal Paté Kft., mely hungarikum alapanyagból, hízott libamájból készít fogyasztásra kész élelmiszert innovatív technológiával. Az elemzés során bemutatásra kerül a foie gras, vagyis a hízott májak piaca, ahol a vállalkozás működik. A nemzetközi kifejezés magában foglal minden hagyományos eljárással, tömésel előállított liba- és kacsamájat. A specifikus piac bemutatásán túl a tanulmány célkitűzése annak vizsgálata, hogy a Royal Paté Kft. valóban startupvállalkozásnak tekinthető-e, valamint szakirodalmi tényezők alapján működése alátámasztja-e ezt. A kutatás kitér a vállalkozás nemzetközi piaci tevékenysége során felmerülő nehézségek feltárására, illetve összegző megállapításokat tesz hazai startupvállalatok nemzetközi piacra lépése kapcsán.

Kulcsszavak: foie gras, startup, nemzetközi piacra lépés, kihívás

1. Bevezetés

A tanulmány egy „elvileg” korai szakaszban lévő magyar startupvállalkozás működési sajátosságait kívánja vizsgálni, mely egy specifikus piacon működik, ugyanakkor hamar a nemzetközi piacra lépett. Mielőtt a cég tevékenységével, jellemzőivel és a működése, fejlődése során felmerült, felmerülő kihívásokkal foglalkoznánk, a piac kerül bemutatásra, ahol a cég tevékenykedik, ami a konkurensek meghatározása szempontjából lényeges. Nem egyszerű kérdés, hogy mely piacot is kell a Royal Paté Kft. működési területeként

definiálnunk, nemzetközi viszonylatban egyszerűbb is meghatározni a piacot, mint hazai viszonylatban. Első megközelítésben egyértelmű, hogy legbővebb értelmezésben az élelmiszerpiac a keresett iparág, a tulajdonosok megfogalmazása szerint „*élelmiszergyártók és -forgalmazók vagyunk*” (Interjú 2, 2024). A fő kérdés viszont az, hogy az élelmiszerpiac mely szegmensében versenyez a vállalkozás. A termékek alapanyaga és árfekvése miatt mindenképp prémium élelmiszer, a cég ezt a minőséggel is szeretné sugallni. De mivel a cég startupnak tekinti magát (erre később még kitérek), ezért egyértelműen nemzetközi piacon gondolkodik, és kell is, hogy így tegyen. Nemzetközi vonatkozásban a megcélzott piac a foie gras, azaz a hízott májak piaca, a kutatás első lépéseként ennek a piacnak a jellemzőit tekintem át.

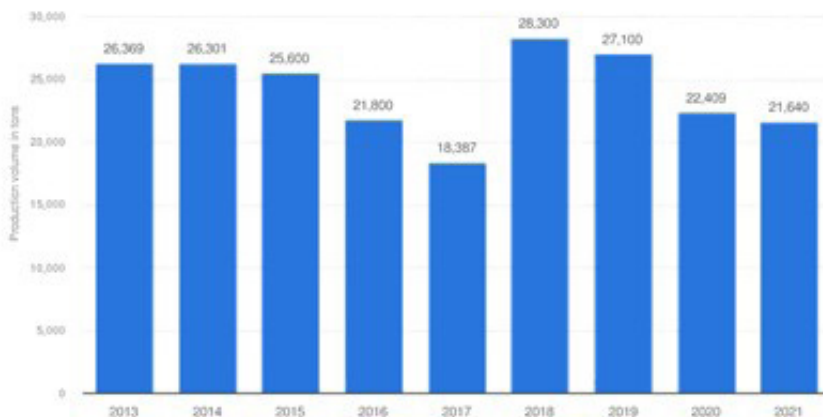
2. A foie gras piac

A foie gras magyarul hízott májként ismert étel. A nemzetközi elnevezés magában foglalja a hízott liba- és kacsamáját is, bár szó szerinti fordításban jellemzően hízott libamájnak szokták fordítani, helytelenül. Ha meg akarják különböztetni, hogy liba- vagy kacsamájáról van-e szó, akkor elé teszik a goose vagy duck megnevezést. Foie gras-ként kizárólag az eredeti májkülönlegességet hívhatják. Az elnevezés csak a hagyományosan, tömésel előállított májra használható. Ez azért lényeges, mert már létezik mesterségesen előállított változata is ennek a különleges ételalapanyagnak (Szerző nélkül, 2021). A fogalom tisztázása után nézzük a piac méretét.

A Statista Research Department (2024) alapján 2013 és 2021 között a foie gras termelés világszerte enyhén ingadozott, 2016-ban, 2017-ben, 2020-ban és 2021-ben jelentős visszaesés volt tapasztalható. Az említett utolsó évben a termelés mennyisége 21 640 tonna körülre esett vissza. A 2015 és 2017 közötti évek különösen nehezek voltak a termelők számára, mivel a „madárinfluenza” világszerte számos termelőt sújtott. Ezekben az években ez eredményezte a termelés visszaesését. Így az ábrán látható időszakban a legalacsonyabb termelési mennyiség 2017-ben volt, 18 387 tonna. A legmagasabb érték 2018-ban 28 300 tonna volt, a madárinfluenza-járványt követően évben. Ezek az adatok láthatók az 1. ábrán.

Ugyanebben az időszakban megvizsgálva országoként az előállított mennyiséget, melyeket a 2. ábra mutat, jól látható, hogy toronymagasan a világ vezető termelője ezen a piacon Franciaország. 2015-ben madárinfluenza-járvány (H5N1) sújtotta Franciaországot, melyben sok kacs és liba volt érintett. A vírusnak ez a variánsa különösen veszélyes volt a csirkékre. 2016 és 2017 között azonban a madárinfluenza egy másik változata, a H5N8-vírus terjedt el az országban. A vírusnak ez a variánsa a kacsákra és a libákra is halálos volt, és ennek következtében több millió madarat altattak el. Ez jól láthatóan kihatott a magyarországi termelésre is. Amíg a világ legnagyobb termelőjének,

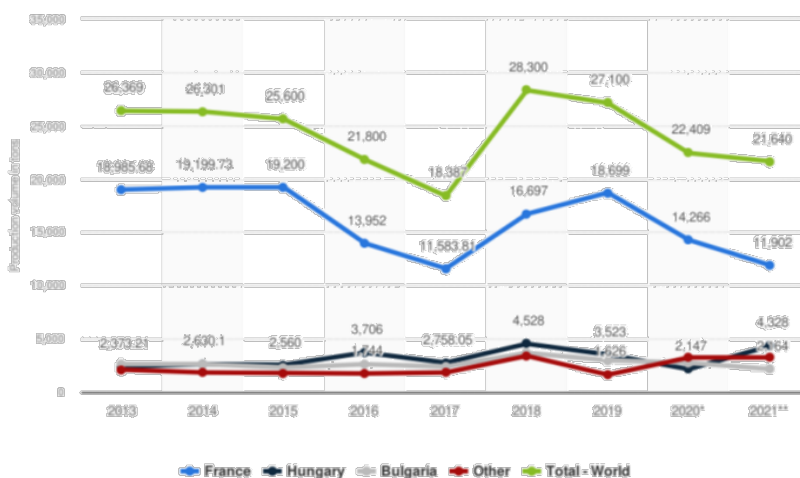
Franciaországnak az adatai teljesen paralel mozognak a világtermelés trendjével, addig a 2020–2021. évi visszaesés Magyarországon nem jelentkezett, sőt nőtt a termelés mennyisége, és megelőztük Bulgáriát 2021-re, visszavéve ezáltal a világtermelésben a második helyet (Statista – Eloïse Trendera, 2023/a).

Sources: FranceAgriMer, Direction générale des douanes et droits indirects; © Statista 2024. Additional information: Worldwide, Direction générale des douanes et droits indirects; 2013 to 2021

Forrás: Statista Research Department, 2024

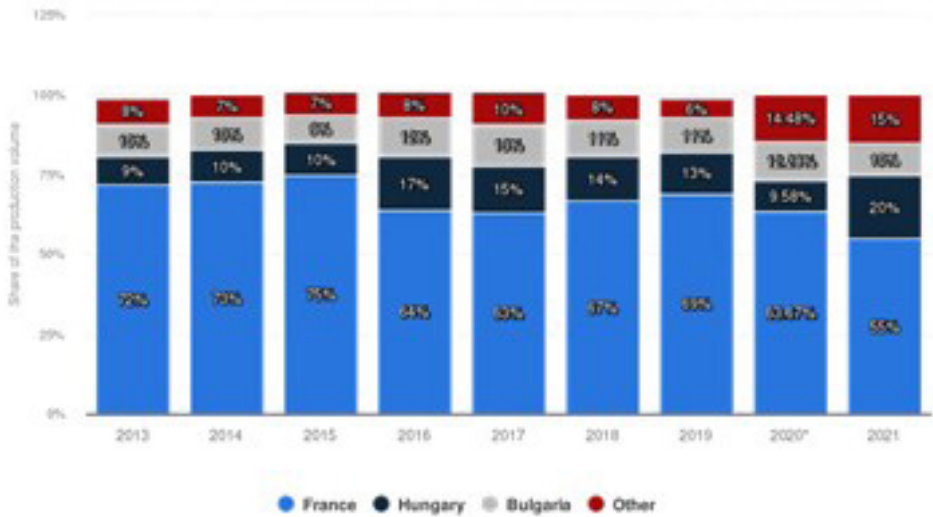
1. ábra: A világ foie gras termelése 2013-tól 2021-ig (tonna)

Forrás: Statista, publikálta: Eloïse Trendera, 2023/a

2. ábra: A világ foie gras termelése 2013-tól 2021-ig országonként

A 2. ábrán az is látható, hogy világszerte csak néhány országban termelnek libamájat. Az Európai Unióban, amely a világ libamájtermelésének mintegy 90 százalékáért felelős, a termelés öt ország között oszlik meg: Franciaország, Magyarország, Bulgária, Spanyolország és Belgium (lásd 3. ábra). 2019-ben Franciaország több mint 49 millió euró értékben importált libamájat más országokból, mintegy 39 millió euróval kevesebbet, mint amennyit exportált. A kereskedelmi egyenleg 2021-ben több mint 37 millió eurót tett ki (Statista – Eloïse Trenda, 2023b).

Forrás: Statista, közzétette: Eloïse Trenda 2023b

3. ábra: A világ libamájtermelésének megoszlása az országok között 2013 és 2021 között

Bár egy ideje Franciaország adja a világ libamájtermelésének nagy részét, részesedése lassan csökken: a 2013 és 2015 közötti kezdeti növekedés után a francia libamáj részesedése a világ termeléséből 2017-ben 63%-ra esett vissza, és azóta lassan ismét növekszik. A 2015–2017 közötti időszak volt az az időszak, amikor a 2013–2019 közötti időszakban a világon a legkevesebb hízott májat állították elő, 2020 pedig a legalacsonyabb termelési volumenű év volt ebből a termékből. A 2. ábra 2021-re vonatkozó adatait a Statista a forrás által megadott adatok alapján számította ki, így a 2020-as év adatát tekintem az utolsó tényszerű adatnak (Statista – Eloïse Trenda, 2023b).

A piac kvantitatív méretjellemzőinek áttekintése után nézzük meg, milyen kvalitatív tulajdonságokkal írható le a piac. Ezt jól összefoglalják az egyik tulajdonos gondolatai: „A mi szegmensünkben elengedhetetlen a folyamatos innováció, a minőségi alapanyagok felhasználása, a mentességek igen fontosak. Egyrészt a trendi étkezési szokások, másrészt az egyre elterjedtebb egészségügyi okok, érzékenységek miatt. A piac diktálja a tempót, de igyekszünk mindig egy lépéssel előrébb járni, vagy legalább a lehető

leggyorsabban reagálni a változásokra. A piacunk egészségtudatos, a vásárlók más tekintetben is tudatosak. Ezen élelmiszerek vásárlása tekintetében nem árérzékenyek, és a valódi minőséget keresik” (*Interjú 2, 2024*). A piac áttekintése után Royal Paté Kft. bemutatása következik.

3. A Royal Paté Kft.

10 évvel ezelőtt a gasztronómia iránti rajongásból indult el az a kíváncsiság a tulajdonosokban, hogy vajon miért nincs az üzletek polcain olyan libamáj termék, amelyben nincsen tartósítószer, ízfokozó vagy éppen adalékanyag, és mégis hosszú lejárattal, hűtés nélkül tárolható. A világot megváltó céljaikat pillanatok alatt sikerült papírra vetniük, mondván, majd ők elkészítik a világ egyetlen tartósítószer-mentes, hűtést nem igénylő magyar kuriózumát, hogy büszkén képviselhessék Magyarországot a világ bármely részén. Több száz kilogramm libamáj felhasználása, számos egyetemmel, élelmiszermérnökkel való együttműködés, és „pikk-pakk” eltelt az a munka utáni munkával töltött 5 év, mire rájöttek, hogy nem az összetételen, hanem a technológián szükséges változtatni ahhoz, hogy egy hagyományörző, ámde innovatív terméket tegyenek le az asztalra, amely rendelkezik azokkal a paraméterekkel, amelyeket a modern fogyasztó már elvár. Innentől már hitvallás vált a rajongásból, hiszen sikerült elkészíteni azt a magyar hízott libamáj terméket, amely a világon egyedülálló (*Interjú 1, 2023*). Innen indult el a Royal Paté Kft. 2019 nyarán, mely egy családi vállalkozás. A kezdeti tevékenységben, mindennapi munkában 2 fő vett részt. A 3. csapattag 2020-ban érkezett, majd 2021-ben még 2 fő és egy mentor csatlakozott a céghez. 2022-ben +6 fő érkezett a csapatba, így elmondható, hogy 2022-től 11-12 fő vesz részt a Royal Paté Kft életében. A mindennapi munkákon túl együtt dolgoznak projektkollégákkal, -cégekkel is. Amire büszkék, hogy fennállásuk óta ugyanazokkal a kollégákkal, projektkollégákkal és cégekkel, beszállítókkal, gyártókkal dolgoznak együtt, a mai napig. Ez egyrészt büszkeség, a mai világban pláne, de másrészt könnyebbség, mert félszavakból is értik egymást, és ismerik egymás gondolatait is. 2019-ben 3 hónap alatt 70 viszonteladó partnerrel kötöttek együttműködési megállapodást. Mára 150 viszonteladó partnerrel működnek együtt a magyar piacon, és 8 európai országba szállítják be a termékeiket. A cég 3 helyen folytatja a tevékenységét, az üzem, gyártás Hét községben található, a központi iroda Miskolcon, az értékesítési mintabolt pedig nem meglepő módon Budapesten működik (*Interjú 2, 2024*).

A Royal Paté Kft. termékkínálata az alábbi három, 4. ábrán látható termékvonalba sorolható (www.royalpaté.com): libamájblokk, egész libamáj, libamáj mousse.

Forrás: royalpaté.com

4. ábra: Royal Paté Kft. termékportfóliója

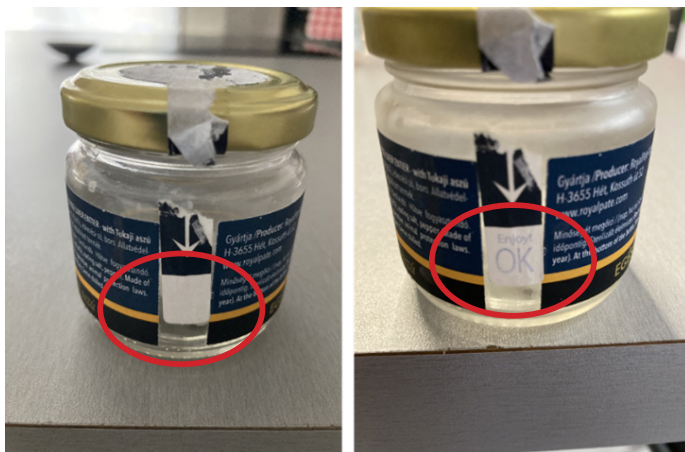
A teljes termékpaletta már kicsit szélesebb, mint a képeken látható, mivel fentebb 3-3 db termék látható mindhárom termékvonalban. Ehhez képest két új termék is van. Az egyik egy új íz, a vörösáfonyás a libamáj mousse kategóriában. A másik pedig az arab piacokra készült, halal minősítésű, 23 karátos ehető arannyal készült libamáj blokk (www.royalpaté.com). A termékek áttekintésével bemutattam, hogy valóban a címben is jelzett hungarikum termékeket állít elő és forgalmaz a cég. Továbbá megvizsgálom, hogy valóban startupnak tekinthető-e a Royal Paté Kft.

3.1. A Royal Paté Kft. startupvállalkozásnak tekinthető-e?

Számos forrás nagyon sokféleképpen határozza meg, hogy mik a kritériumai annak, hogy egy vállalkozást startupnak tekinthessünk. Igyekeztem a lehető legbővebb szempontrendszer létrehozni ezek alapján – így állt össze az alábbi lista –, és a lehető legtöbb szempont szerint vizsgálni, hogy a Royal Paté Kft. startupnak tekinthető-e.

(1) Innovatív ötlet vagy termék

Ennek a kritériumnak egyértelműen megfelel a cég, hiszen ahogy a céget bemutató részben is olvasható, termékeik mesterséges anyagoktól, tartósítószerektől és adalékanyagoktól mentesek, valamint új, iparjogvédtett technológiával készülnek. Ennek köszönhetően szobahőmérsékleten tárolhatók 2 évig, csupán fogyasztás előtt szükséges hűteni. Az élelmiszer-kultúra fejlődésének eleget téve üveges, visszazárható termékek. Végül még egy innovatív megoldás, hogy okos hőcímkevel ellátott termékek. (Hőre változó információ mutatja, mikor áll készen a termék a fogyasztásra. Ez látható az 5. ábrán [www.royalpaté.com]).

Forrás: saját kép

5. ábra: Okos hőcímke működése

(2) *Növekedésorientáltság*

A vállalkozást növekedésorientáltság jellemzi, itt is utalnék a céget bemutató részre, ahol a kezdeti növekedés már olvasható volt. Manapság elsősorban piacdiverzifikációval, a HEPA Magyar Exportfejlesztési Ügynökség segítségével igyekeznek a külpiacon terjeszkedést minél intenzívebbé tenni. A magyar piacon leginkább organikusab próbálnak növekedni.

(3) *Korlátozott kezdeti erőforrások*

Bár a kezdeti startup fázison túl van már a cég, de a termék és technológia kitalálásánál egyértelműen igaz volt, hogy saját forrásokat használtak, majd ezt követően tudtak a Hiventures kockázati tőkealap-kezelőtől kockázati tőkét bevonni. Ez a cég megalakulásától minden évben megtörtént, tehát több körben történt tőkebevonás, ennek összegeit az 1. táblázat mutatja. Ez is a startup jellegét támasztja alá a cégnek.

Tőkebevonás ideje	Tőkebevonás összege
2019. 04. 24	9 millió Ft
2020. 09. 18	48 millió Ft
2021. 11. 11	8 millió Ft
2022. 04. 27	185 millió Ft
Összesen	250 millió Ft

Forrás: Hiventures

1. táblázat: A Royal Paté tőkebevonási köreinek összegei

(4) *Magas bizonytalanság és kockázat*

Nyilván egyszerű lenne ennél a tényezőnél is rávágni, hogy igen, hiszen mondhatjuk, hogy ma minden vállalkozás kockázatos, és az élelmiszerpiacon különösen magas a bizonytalanság, például a piacbemutatásnál is olvasható madárinfluenza-járványok miatt. Viszont azt gondolom, ha szigorúan nézzük a kérdést, akkor a jelentős tőkebevonásnak köszönhetően a cég életében a bizonytalanság és a kockázat szintje is jelentősen csökkent.

(5) *Vállalkozói kultúra*

A cégvezető tulajdonos 20 éves vállalkozói múlttal rendelkezik, így ez alapján állíthatjuk, hogy van vállalkozói kultúrája a cégnek.

(6) *A skálázhatóságra való összpontosítás*

Ezt támasztja alá a gyártás rugalmassága a meglévő üzemben. Sőt, jövőbeli terveikben szerepel saját libatenyészet kialakítása is, ami tovább erősítené a skálázhatóságukat. Ezentúl a külpiacon terjeszkedésben és a skálázhatóságban igen jelentős szerepe lesz az Üzbegisztánban készülő gyártóüzemnek. Itt azért számomra van egy de. Mégpedig a kereskedelmi hálózat építésének hiányosságai, különösen a hazai piacon, valamint szintén számomra a külpiacon terjeszkedésben ötletszerűnek tűnő országválasztások.

(7) *Rugalmasság és alkalmazkodóképesség*

Az előzőekben leírtak miatt mondhatjuk, hogy igen, de ez mindenképpen fokozható, amire törekszenek is.

(8) *A zavarásra való összpontosítás*

Ez a tényező arra vonatkozik, hogy mennyire tudja egy startup megzavarni, felkavarni az állóvizet a meglévő piaci viszonyok vonatkozásában. Azért írom azt, hogy ez a Royal Paté esetében speciális, mert a magyar piacon gyakorlatilag nincs közvetlen konkurensük. Nagyon nem szeretem, mikor ezt mondja magáról egy cég, de jelen esetben elfogadható, hiszen egy másik gyártó van jelen, aki viszont konzerv formájában állítja elő és forgalmazza a termékeit.

(9) *Erős vezetés és vízió*

A vezetés egyértelműen céltudatos, és az egész termék- és technológiai koncepció és megoldások is egy erős vízióknak köszönhetőek, így egyértelműen igen a válasz ennél a tényezőnél is a cégre vonatkozóan a startupjelleg kérdésében.

(10) *A felhasználói/vásárlói visszajelzésre való összpontosítás*

Egyszerűsítve a kérdést mondhatnánk, hogy a kis szervezet miatt adott. Viszont a megfelelés azért is erős ennél a tényezőnél is, mert erre a partnerek és végső fogyasztók

vonatkozásában is igen nagy hangsúlyt fektetnek. Rengeteg kóstolót tartanak, és személyesen mutatják be kóstoltatással is a termékeket az új partnereknek, és a kapcsolattartás fontos része a visszajelzések gyűjtése.

(NIH, 2016 alapján saját összeállítás)

A fenti tényezőket megvizsgálva kilenc szempontnak megfelel a vállalkozás, három esetben nem teljeskörűen, illetve fenntartásokkal. Ezek alapján startupcégnak minősíthetem a Royal Paté Kft.-t, ahogy a cég tulajdonosai is startupnak tekintik magukat.

Ha a tanulmány címére visszatekint a kedves olvasó, akkor még egy adósságom van, mégpedig a cég nemzetközi piacralépési kérdéseinek áttekintése. Ezt tárgyalja a következő fejezet.

3.2. A Royal Paté Kft. nemzetközi piacra lépésének kihívásai

A Royal Paté Kft. nemzetközi piaci jelenlétét illetően a cég a környező országok közül Romániában, Szlovákiában és Ausztriában rendelkezik értékesítési partnerrel. Ez Romániát leszámítva egy vagy két boltot, kiskereskedelmi egységet jelent. Romániában egy kereskedő partnerük van. Ez nagyjából tükrözi is a kereskedelmi stratégiájukat. A kiskereskedelmi partnerek jellemzően magyar származásúak, ismeretségi alapon jött létre a kapcsolat. Ahogy Romániában, a többi külpiac esetében is azt a gondolkodást követik, hogy egy kereskedelmi partneren, disztribútoron keresztül igyekeznek az adott ország piacát elérni. Véleményem szerint ez annak köszönhető, ahogy már korábban írtam, hogy a HEPA Magyar Exportfejlesztési Ügynökség segítségével próbálnak partneri kapcsolatokat kiépíteni a külpiacokkal.

Ennek az említett módszer a legolcsóbb, viszont a termék életútját tekintve a legkevésbé kontrollálható módja. Mondhatjuk, hogy az anyagi lehetőségek tekintetében a cég életgörbéjének megfelelő módszer, de megítélésem szerint rendkívül nagy kockázatot hordoz magában.

Az eddigi két legnagyobb nehézségük közül az egyik a madárinfluenza (alapanyag hiány miatt), ennek hatását láttuk a piacot bemutató részben. Ez azért is komoly gond, mert a magyar ludat nem érinti a betegség, nem úgy, mint a hibrideket, viszont ha járvány van az országban, akkor az országot zárják ki a nemzetközi kereskedelemről, nem vizsgálják, hogy az adott cég érintett-e. A másik a 3. országokba való beszállításhoz szükséges engedélyeztetés, hiszen sok helyen nincs engedélyeztetési rend, azaz nem is tud azonnali információt kapni a Royal Paté Kft., hogy minek szükséges megfelelnie egy adott piacra történő beszállításhoz, hiába rendelkeznek már vevővel, partnerrel, a hivatalos szerveknek akár évekre telhet, mire meg tudják osztani a céggel a beszállításhoz szükséges feltételeket. Jelen pillanatban ez a probléma akadályozza a piacra lépést Kanada, Izrael, Kína, Oroszország, Japán és a GCC-öbölországok esetében. Vagyis van partner a korábban vázolt forma egyikében, de az adminisztratív gátak akadályozzák a kereskedés elindítását. Van, ahol ez már években mérhető. Illetve van olyan ország

is az említettek között, ahol a várakozási idő akár 5 év is lehet (*Interjú 2, 2024*). Még egy külföldi célországról kell szót ejtenünk, bár korábban már említettem. Ez pedig Üzbegisztán, ahol a gyártás beindításán dolgoznak. Ennek a legfőbb nehézsége a projekt megvalósításának hosszú időigénye, mert a tulajdonosok elmondása alapján az országtól minden segítséget megkapnak, és nagyon nyitottak a kérdésben (*Interjú 1, 2023*).

A Royal Paté esetében még nehezíti a külpiacra jutást az is, hogy a libamájat (mérhető mennyiségben) fogyasztó és gasztroélményt kedvelő országok meghatározása a HEPA Magyar Exportfejlesztési Ügynökség segítségével, valamint a cég által végzett piackutatással történt, vagyis nem helyben mérték fel a piacokat, hanem közvetetten. A cég filozófiája szerint, ahogy a tulajdonosok mondják, ez egy igény alapú megközelítés – minőség fókusszal. Ráadásul a személyes kapcsolatépítésben és jelenlétben hisznek minden esetben. Vagyis ezeket mindig a tulajdonos, alapító házaspár maga intézi (*Interjú 1, 2023*). Megítélésem szerint ez sem tartható fenn hosszú távon, ha valóban stratupszemlélettel közelítjük meg a működést, amely a gyors növekedést, minél gyorsabb skálázódást kell hogy a fókuszba helyezze.

A nehézségek áttekintése után azt mindenképpen illendő megemlíteni, hogy a termékeik azon jellemzője, hogy hűtés nélkül 2 évig eltarthatók, mindenképp nagy segítség a külpiacokra lépés és azok kiszolgálása tekintetében. Zárógondolatként pedig a teljességre törekedve említem meg, hogy Magyarországon a Royal Paté termékei megtalálhatók a Müller drogériákban, a Liszt Ferenc Nemzetközi Repülőtér Duty Free Shopban (ezt a tulajdonosok remek teszttérnek tartják a külpiacok megítélése szempontjából), a Nagyvásárcsarnok 13 üzletében, delikát boltokban, ajándékboltokban és borszaküzletekben (*Interjú 1, 2023*).

4. Konklúzió, javaslatok

A fentiekből azt állapíthatjuk meg a Royal Paté Kft. esetében, hogy a szakirodalmi kritériumok alapján startupvállalkozásnak tekinthetjük, viszont én sem a növekedési ütemét, sem a skálázódását, sem a bevételnövekedését nem tartom elég dinamikusnak, hogy nyugodt szívvel mondhassuk róluk, hogy startup. A Hiventures Kockázati Tőkealap-kezelővel rögzített terveknek megfelelően történik az előrehaladás, fejlődés. Én egy startupcég esetében ennél gyorsabb növekedést és gyorsabb skálázódást várnék el, a befektető helyében is. Az mindenképpen pozitív, hogy elégedett alkalmazottakkal és partnerekkel rendelkeznek. Sőt, a tulajdonosok is elégedettek a cég fejlődésével és helyzetével. Viszont a leírtak alapján én gyengének ítélem a cég magyarországi piaci jelenlétét. Marketing- és kereskedelmi szempontból nem látható véleményem szerint sem a cég, sem a termékei a piacon. Ismertségük is gyakorlatilag nulla. Azt gondolom, hogy a sikeres külpiaci terjeszkedés elengedhetetlen feltétele, hogy a cég erős belföldi

piaci pozíciókkal rendelkezzen, ami referenciát jelent a külhoni potenciális partnerek szemében is. Mindez köszönhető annak, hogy nem látható átfogó stratégia és kereskedelempolitika a cég működésében. Merem ezt annak ellenére kijelenteni, hogy a tulajdonosok remek terméket alkottak egy innovatív technológia segítségével, viszont nem kereskedők, és sajnos nem vonnak be olyan képzett partnert vagy szakembert, aki ki tudná dolgozni és meg tudná valósítani a kereskedelmi politikájukat, ezáltal pedig fel tudná építeni a Royal Paté márkát.

Hivatkozások

INTERJÚ 1. (2023): Falucskai Attilával, a Royal Paté Kft. ügyvezetőjével, Miskolc.

INTERJÚ 2. (2024): Falucskai Mónikával, a Royal Paté Kft. belföldi kereskedelmi igazgatójával, Miskolc.

NEMZETI INNOVÁCIÓS HIVATAL (NIH) (2016): *Mi a startup?* nih.gov.hu/download.php?docID=30433

STATISTA RESEARCH DEPARTMENT (2024): Worldwide production of foie gras from 2013 to 2021, <https://www.statista.com/statistics/770709/foie-gras-production-worldwide/>, letöltve: 2024. 07. 27.

SZERZŐ NÉLKÜL (2021): A laborból kerülhet az asztalokra a mesterségesen hízott liba- és kacsamáj, <https://www.magro.hu/hu/agrarhirek/cikk/a-laborbol-kerulhet-az-asztalokra-a-mestersegesen-hizott-liba-es-kacsamaj/> letöltve: 2024. 07. 25.

TRENDA, E (2023A): World production of foie gras from 2013 to 2021, by country, <https://www.statista.com/statistics/1232694/evolution-world-foie-gras-production/>, letöltve: 2024. 02. 27.

TRENDA, E (2023B): Breakdown of the world production of foie gras from 2013 to 2021, <https://www.statista.com/statistics/1232606/world-production-breakdown-foie-gras/>, letöltve: 2024. 07. 27.

Royal Paté Kft. honlapja: www.royalpate.com

A Csillagvizsgáló és Tudományos Élményközpont Google-értékeléseinek hangulatelemzése Látogatói élmények online lenyomatai a Varázstoronyban

SOMODI-TÓTH ORSOLYA

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Gazdaságtudományi Intézet, Turizmus Tanszék

Egészségház u. 4., Eger 3300

toth.orsolya@uni-eszterhazy.hu

Tanulmányom célja az Eszterházy Károly Katolikus Egyetemhez tartozó Csillagvizsgáló és Tudományos Élményközponttal kapcsolatos látogatói vélemények közül az online elérhető hozzászólások nyomon követése, amihez a hangulatelemzés módszerét választottam a netnográfia eszköztárából. Az online vélemények sokaságából azt a platformot választottam vizsgálatom tárgyául, amelyen a vizsgálat időpontjában (2024. 02. 08-án) a legnagyobb számú vélemény volt megtalálható az intézményről, ez pedig a Google Maps Reviewst, azaz a Google keresőóriás térképes felületén elérhető véleményeket jelentette. Eddig az időpontig 1384 db hozzászóló értékelt ezen az internetes oldalon a Líceum épületében található élményközpontot. A hangulatelemzéshez szükséges adatok kinyerésében egy online eszköz, az exportcomments.com oldal volt a segítségemre. Ily módon a látogatói élmények online lenyomatait egy egységes Excel-táblába tudtam exportálni, ami nagyban megkönnyítette a velük való munkát.

Kulcsszavak: Csillagvizsgáló és Tudományos Élményközpont, Varázstorony, Google reviews, hangulatelemzés, online vélemények

1. Bevezetés

„A Varázstorony 2006-ban jött létre a Csillagászati Múzeum területének és tevékenységének bővítésével. A Varázstorony Eger és egyben a Líceum egyik leglátogatottabb turisztikai attrakciója és múzeumpedagógiai színtere, amely Eszterházy püspök elképzeléséhez hűen kívánja bemutatni a korábbi századok tudományos tevékenységeit történetiségében, mégis korszerű technológiák felvonultatásával.” (Vida, 2016, 1. o.)

A püspök a csillagvizsgálót 1764-ben alapította, terveinek megfelelően a jövőbeli egyetem részeként. Neki köszönhető, hogy az akkori idők legkorszerűbb és legnagyobb műszerei kaptak helyet az intézményben, oktatási és kutatási céllal egyaránt, amihez gondoskodott a megfelelő szakemberek (Madarassy János, Tittel Pál, Albert Ferenc) kiválasztásáról is. A 19. század elején azonban, amikor papnevelde és gimnázium működött az épületben, nem állt rendelkezésre sem megfelelő fejlesztési forrás, sem oktatásra nem volt használható az obszervatórium, minek következtében a műszerek elavultak, „a csillagásztorony önmaga múzeumává vált” (ECSTVA, 2024). Egy budapesti nemzetközi csillagászkonferencia alkalmával 1898-ban, ill. 1930-ban került sor az elavult berendezés felújítására. A háború pusztításait követően az emiatt Budapestre elkerült csillagászati eszközök 1966-ban kerültek vissza, ekkor nyílt meg a fent már említett Csillagászati Múzeum.

A kiállítást ma is „Európa-szerte nevezetessé teszi, hogy eredeti helyükön mutatja be az 1700-as évek csillagvizsgálóját” (ECSTVA, 2024). Rendkívül népszerű osztálykirándulás-helyszín, a vár után bizonyosan az egyik legkedveltebb a városban. „A régió abszolút kimagasló idegenforgalmi településeként” (Gyurkó–Bujdosó, 2021, 16. o.) Eger rendkívül kedvelt kirándulási célpont a fiatal generáció számára (is), oktatási intézményi és családi kereteken belül is, a vizsgált intézmény látogatókra a régió belülről és az egész országból, sőt akár külföldről is szép számmal számíthat. Utóbbit tükrözik a különböző nyelveken olvasható vélemények is a vizsgált területen.

„Magyarországon az 1970-es évek elején vette kezdetét a múzeumokban az a változás, melynek eredményeként a gyermek- és az ifjúsági korosztály kiemelt szerepet kapott. Célja a múzeumokban felhalmozott gyűjtemény és szellemi érték népszerűsítése az említett korosztályok számára” (Horváth et al., 2021, 223. o.). Az intézmény, mely ma már a Csillagvizsgáló és Tudományos Élményközpont nevet viseli, immár kevésbé szorul rá a népszerűsítésre, amely állítást többek között a közösségi oldalakon található értékelések és követések száma is alátámasztja. Ugyanakkor nem kerülheti el a figyelmét a vezetőségnek annak a jelentősége, hogy mennyire életbevágó manapság ezen online megnyilvánulások monitorozása és értékelése is. Jelen tanulmány is éppen erre tesz kísérletet, még ha a végtelen számú rendelkezésre álló platform közül csak egy is került terítékre. Mégis ez a választott felület (Google Maps Reviews), a szakirodalmi áttekintést is figyelembe véve, meglehetősen kiemelkedő jelentőségüként értékelhető a többi közt.

2. Szakirodalmi áttekintés

A témában magyarul még meglehetősen kevés tanulmány hozzáférhető, az angol nyelven elérhető szakirodalom azonban már élénken foglalkozik a turisztikai élményeiket

megosztó felhasználók online platformokon rögzült értéktételeivel, ezek között pedig muzeális intézményt érintő elemzéseket is találhatunk már szép számmal.

Egy cseh szakdolgozatban például azt vizsgálta a szerző, hogy a Google Maps Reviewson megjelent vélemények mennyire befolyásolják a prágai múzeumlátogatást vagy a nem látogatást erasmusos hallgatók körében. Eredményei szerint a felületen fellelhető értékelések alapvető szereppel bírnak a vizsgált csoport múzeumlátogatással kapcsolatos döntéshozatalában. Ráadásul úgy találták, hogy a platformon nemcsak tájékozódnak és praktikus információkat keresnek a felhasználók, hanem gyakori a felület alkalmazása új kulturális és történelmi látnivalók felfedezése céljából is (*Schröter Freitas, 2023*).

A Museum International c. folyóiratban található egy ún. témamodellzés (topic modelling) eszközével készült vizsgálat (*Alexander–Blank–Hale, 2018*) is London múzeumairól, amely módszert a szerzők a számítógépes társadalomtudomány technikájaként írják le. Ez a technika nagy mennyiségű szöveges adatot tud kezelni, hogy ún. „topikokat” azonosítson, amelyek olyan szócsoportok, amelyek gyakran együtt jelennek meg. Jól társítható módszer az online világhoz, ahol a szöveg mennyisége túl nagy ahhoz, hogy kézi kategorizálást igénylő módszerekkel lehessen kezelni. A módszert a QDA Miner szoftver segítségével kiviteleztek a szerzők.

A tanulmány kiemeli azt a tényt a közösségi média világából, hogy korábban a muzeális intézményekről, ill. általában turisztikai attrakciókról csak szakmabeliek (turisztikai szakemberek, újságírók) alkottak véleményt, akik rendszerint teljesen más megközelítéssel fordulnak a kulturális szervezetek felé, mint napjaink szakmán kívülálló online véleményezői. A cikk a tömegesen hozzáférhető online vélemények jelenségét a hátunk mögött rólunk elhangzó beszéddel azonosítja. Az ilyen pletykákkal ellentétben azonban ezen véleménymegosztó oldalak segítségével az „elhangzott” információhoz napjainkban könnyedén hozzáférhetünk mint nagyon fontos információforráshoz a muzeális intézményi önértékelésben. További tanulságként a vizsgálatból az derül ki, hogy a legtöbb hozzászóló (a tanulmányban a *tripadvisoros* vélemények kerülnek elemzésre), a múzeumokra úgy tekint, mint a hagyományos szórakoztató vagy oktató szórakoztató elfoglaltságokat kínáló létesítményekre, ahol fél-egy napot kellemesen el lehet tölteni. Ezekkel áll tehát versenyben egy múzeum a látogatók pénzéért/idejéért (London legtöbb múzeuma ingyenesen látogatható).

Egy svéd konferencián bemutatott vizsgálat (*Volček–Song–Law–Buhalis, 2018*) pedig a londoni legnépszerűbb múzeumokra leadott Google-keresések és az aktuális látogatások közötti kapcsolat kutatásával foglalkozott. Az előzetes eredmények magas korrelációt jeleztek a havi adatsorok között. A keresési lekérdezési adatokról pedig az volt látható, hogy várhatóan megbízható előrejelzéseket generálnak a londoni múzeumok látogatásairól.

Hicham Lahlou maláj szerző *Asian Journal of Research in Education and Social Sciences* folyóiratban 2023-ban megjelent cikkében a marokkói Fezben található nagy múltú egyetem, az Al-Qarawiyyin online látogatói értékeléseit vizsgálta, szintén

a Google Reviews platformon megtalálható véleményeket alapul véve, a Google Reviews Downloader eszköz segítségével. Tanulmányában egyik fontos pontként jelent meg a véleményekre adott szolgáltatói válaszok jelentősége, a cikk tanúsága szerint ugyanis az Al-Qarawiyin egyetlen véleményre vagy kifejezett kérdésre sem válaszolt a felületen. Ebben a kérdésben az nem lényeges, hogy összességében milyenek az értékelések (jelen esetben elenyésző volt a panaszos hangok száma), a reagálás ténye és gyorsasága egyaránt jelzésértékű. Úgy is mondhatjuk, hogy „meg kell ragadni minden lehetőséget arra, hogy kommunikáljunk a látogatóval” (Schultz–Somodi-Tóth, 2021, 82. o.).

A tanulmányom vizsgálati tárgyát képező intézmény népszerűségét jól kiemeli, hogy egy, a világon legrégebb óta létező és folyamatosan üzemelő, ezáltal Guinness World-rekorder, ill. UNESCO világörökségi helyszíneként nyilvántartott attrakció (Lablou, 2023), mint az Al-Qarawiyin sem ért el annyi Google-értékelési darabszámot (1154 db), mint a Csillagvizsgáló és Tudományos Élmenyközpont (1384 db). Ugyanakkor természetesen nem csupán az értékelések száma mérvadó a látogatókért folytatott online versenyben, a képlet ennél sokkal összetettebb.

3. Az alkalmazott módszer és jelentősége az online marketingben

A tanulmány eredményeihez számos eszköz került felhasználásra, melyeket speciális online jellegük és sajátos hozzáférhetőségük okán az egyes eredményeknél mutatok be. Ebben a fejezetpontban az egyik legfontosabb alkalmazott módszert mutatom be, a szakirodalomban csak Sentiment Analysisként emlegetett eljárást. A magyar szakirodalomban is egyre többször találkozhatunk a hangulatelemzés kifejezéssel az online marketing területét érintő vizsgálatokban. Ez világszerte az alkalmazott kutatásokban leggyakrabban automatizált tartalomelemzést (automated content analysis, ACA) takar. A vizsgálat során más kifejezéssel véleménybányászatnak is nevezhető módszert alkalmaztam, mellyel a cél az, hogy kiderítsük egy általában meglehetősen nagy mennyiségű szöveges tartalomról, hogy az pozitív vagy negatív, esetleg semleges érzelmi töltettel van-e ellátva (ibm.com). Számomra az Eredmények fejezetben leírt eszköz ezt egy hosszabb előkészítési (adatok exportálása Excelbe a megfelelő szoftverrel; megfelelő elemzést nyújtó alkalmazás kiválasztása; telepítése; regisztráció; alkalmazás használati díjának rendezése), majd egy rövid elemzési folyamatot követően automatikusan kivitelezte.

A vizsgált intézmény nagyszámú online értékeléssel rendelkezik, melyből kifolyólag kézenfekvő volt, hogy ilyen jellegű eszköz szükséges a később hasznosítható eredmények kinyeréséhez. Rendkívül pozitívnak tartom, hogy a vezetőség felismerte az ilyen irányú vizsgálatok szükségességét, melyek segítségével lehetővé válhat számukra a látogatóknak és aktuális igényeiknek az alaposabb megismerése, megértése,

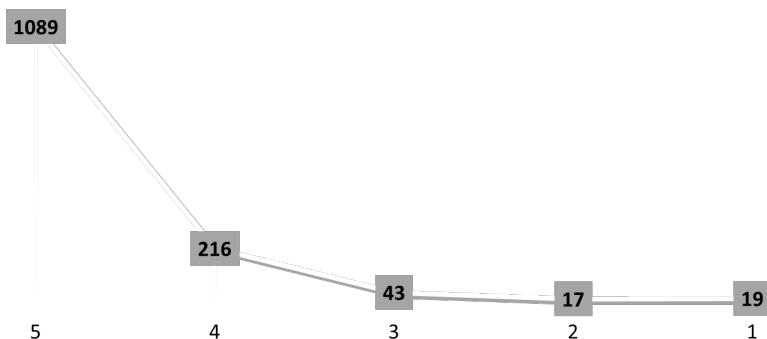
egyúttal az elvárásoknak megfelelőbb szolgáltatásélmény nyújtása, illetve az intézményi jó értelemben vett hírnév erősítése. Az elvárások a technológia fejlődésével olyannyira megnöttek egy elsősorban nem profitorientált intézmény felé is, amivel kapcsolatban az ezeknek való megfeleléshez majdhogynem valós időben kell tudni követni azt, hogy a márkánkkal, ill. szolgáltatásunkkal összefüggésben milyen véleménymintázatok rajzolódnak ki az online térben. A módszer képes lehet rávilágítani olyan sűrűlódási pontokra a látogatók és a szolgáltató között, amely korábban nem vagy csak körülményesebben volt megismerhető. Ez pedig fejleszthetővé teszi a látogatás valamennyi részfázisát (ibm.com). A turisztikai iparági szakirodalom is hangsúlyozza az idegenforgalomban megjelenő attrakciók online hozzáférhető látogatói véleményeinek minőségelvű monitorozását, az azokban megjelenő benyomások, hangulatok érzelmi alapú kontextusainak figyelembevételét a termékek és szolgáltatások fejlesztésekor. Ahogy *Bigne és munkatársai* is teszik 2023-as tanulmányukban, a turisztikai látványosságokkal kapcsolatos kritikákban megfogalmazott érzések kontextusspecifikus, implicit leírásokat kínálnak a bíráló érzéseiről és tapasztalatairól, felülmúlva a puszta számszerű értékeléseket.

Természetesen szükséges az emberi asszisztencia is a mesterséges intelligencia ilyen célú használatakor az elemzésekhez, a technológia használata abból a szempontból lehet kifejezetten előnyös, hogyha szeretnénk objektív képet kapni a hozzászólásokról. Emberi feldolgozás alkalmával ugyanis lehetséges, hogy egy pozitív és negatív véleményt is tartalmazó komment esetén az elemzést végző személy csak az egyik címkét „ragasztja rá” a véleményre, mert elkönnyveli pl. negatívnak azt, mielőtt eljutna a pozitív részhez. Míg ezzel szemben az AI¹ mindkettő címkét meg fogja jeleníteni (ibm.com).

4. Eredmények

A vizsgált időszakban (2013. 08. 15. – 2024. 01. 27.) 1384 értékelés érkezett a Google Maps Reviews felületén a Csillagvizsgáló és Tudományos Élményközpontra. A központ átlagos értékelési pontszáma 4,7 egy ötfokozatú skálán. 5-ös értékelési pontszámmal 1089-en, 4-essel 216-an, 3-assal 43-an, 2-essel 17-en, 1-essel 19-en értékelték. Az értékelési pontszámok megoszlása az 1. ábrán látható.

¹ AI: Artificial Intelligence = mesterséges intelligencia.

Forrás: saját szerkesztés

1. ábra: Az összes látogatói értékelés megoszlása (db) a Google Maps Reviewson az értékelők által adott pontok alapján

488 véleményező kommentálta is az értékelését. Az intézménytől azonban nem érkezett reakció egyikre sem, ami különösen a problémás tartományba eső értékeléssel párosuló kommentek esetében (1–3-ig) lett volna kívánatos. A nem megfelelően megválaszolt értékelésekhez hasonlóan az, amikor egyáltalán nem érkezik válasz valamely nyilvános véleményre egy szolgáltatótól, hibás online marketing-magatartásnak minősül. És persze minél később érkezik válasz, annál kevésbé tűnik fel jó színben az adott szolgáltató. Igaz, a Google Maps Reviews felületén a válaszadáshoz igazolni szükséges a vállalkozást cégprofil igénylésével, aminek a folyamata idő- és energiabefektetést igényel, nemkülönben türelmet az átfutási idők (a Google support leírás szerint akár 7 munkanap is lehet) kapcsán.

A londoni múzeumok fent említett témamodellezést alkalmazó vizsgálatához hasonló néhány „topic” is megtekinthető egyébként a Google Maps Reviews felületén a vizsgálatom tárgyát képező intézményre vonatkozóan is. Nevezetesen az alábbi tartalmakat (is) érintő véleményekhez ugorhatunk az azonos szóval megtalálható gombokra kattintva: *experience, for children, telescopes*.

Ha efféle kulcsszavak érdeklík a jövőbeli potenciális látogatót, akkor ezek segítségével jól tudja szűrni a hozzászólásokat, és könnyen orientálódhat a számára releváns vélemények irányába. A marketingkutató számára kevésbé szerencsés viszont, hogy a tematikus keresőgombok mellett jelzett véleményszámok a vizsgálatom idején (2024. 02. 15.) nem fedték a valóságot (kattintás után valójában sokkal nagyobb számban olvashat a felhasználó ilyen kulcsszóval megjelenő véleményeket).

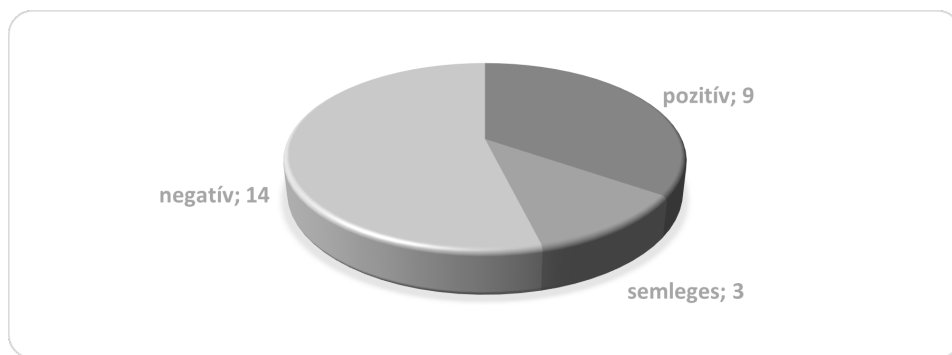
Emiatt tovább kerestem a megfelelő eszközt, amellyel a témamodellezés lefolytatható. Ingyenesen hozzáférhető eszközt erre a tanulmány leadási határidejéig nem találtam sajnos. Mindazonáltal a szolgáltató figyelmébe tudom ajánlani erre mutatózó igény esetén az AI Text Analyzer for Google Reviews szoftvert, amely rendkívül látványos, ezáltal könnyen

értelmezhető, így a fejlesztésben felhasználható adatokat és grafikonokat tud készíteni a témamodellezés kapcsán (is) pár pillanat alatt. A vizualizációs modul térítés ellenében használható, a vizsgálat idején ennek ára: 200 \$ egyéves hozzáféréssel.

Ennél jóval kedvezőbb áron (22 €, március 16-ai letöltés idején) hozzáférhető a Google Táblázatok Text Analytics and Sentiment Analysis add-on bővítése, melyet a Google Workplace Marketplace-ről letöltve alkalmaztam a következő elemzés céljából.

A vélemények meglehetősen nagy száma korlátozta a lehetőségeimet (ezzel az előfizetéssel nem biztosított korlátlan hozzászólás elemzése), ezért az online értékelések döntésre gyakorolt hatásának folyamatos elavulását² is figyelembe véve a tavalyi vélemények kerültek a vizsgálati mintába.

A 2023-ban érkezett vélemények kiválasztása után a program válaszul 26 vélemény szentimentanalízisét készítette el. Ezekről a következőket állapította meg: 54% negatív, 35% pozitív, 11% semleges – ahogyan a 2. ábrán is látható.

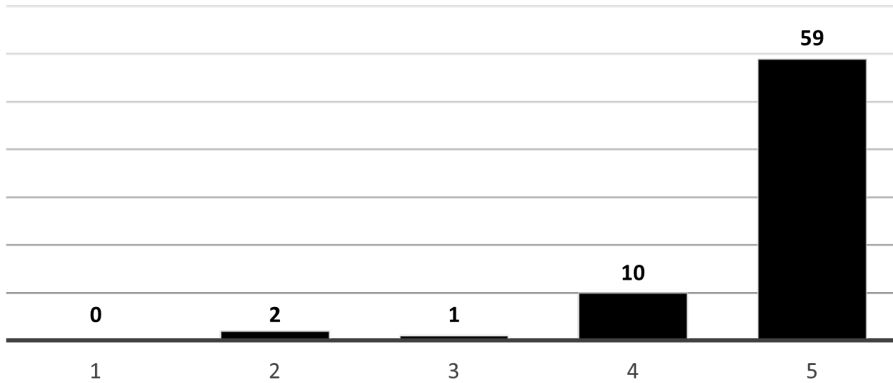

*Forrás: a Google Táblázatok Text Analytics bővítése
2. ábra: A szentimentanalízis első eredménye, a vélemények megoszlása*

Észrevettem azonban, hogy ahol képeket csatolt a felhasználó a véleményhez, illetőleg csak képet csatolt véleményként, azokat a véleményeket sajnos kihagyta az elemzésből a program. És/vagy a besorolásban is befolyásolta az algoritmust, pl. a csak képet tartalmazó vélemények semleges besorolást kaptak. Így az ezt jelölő kódokat manuálisan eltávolítottam a véleményekből, és új elemzést futtattam le. Várakozásaim között az szerepelt, hogy ezekkel együtt várhatóan pozitívabb véleménykép lesz az eredmény.

²„Hogy a TripAdvisor mindig naprakész információkat szolgáltatasson felhasználóinak, az új, frissebb értékelések nagyobb súlyozást kapnak, mint a régebbi kritikák.” Azaz a mai online véleményezésre szakosodott honlapok algoritmusa is figyelembe veszi ezt az elvet. „Ez arra ösztönzi a szállodákat, hogy igyekezzenek megfelelni a vendégek elvárásainak, illetve ösztönözzék őket a szabályoknak megfelelően, újabb értékelések kicsikarására vendégeikből. A látogatókat nem az érdekli, hogy egy hely mit nyújtott 4-5 évvel ezelőtt – azt akarják tudni, hogy mit várhatnak, ha most ellátogatnak oda.” (matebalazs.hu)

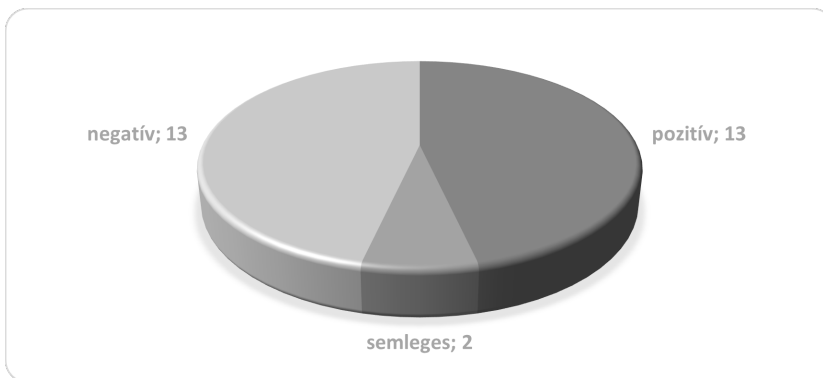
Erre a fent bemutatott pontszerű értékelések megoszlása alapján számítottam. Így készítettem a 2023-as évre vonatkozóan is a pontértékekről összesítést. Ezt a 3. ábra mutatja be.

Forrás: saját szerkesztés

3. ábra: A 2023. évi látogatói értékelések megoszlása (db) a Google Reviewson az értékelők által adott pontok alapján

Várakozásomnak megfelelően a képet is csatolók véleményeivel együtt már pozitívabb mérlegű lett a vélemények megoszlása. Az így készült szentimentanalízis eredményét mutatja a 4. ábra.

Forrás: a Google Táblázatok Text Analytics bővítése

4. ábra: A szentimentanalízis korrigált eredménye (db), a vélemények megoszlása

Az elemzés tehát azt mutatja a tavalyi évre vonatkozóan, hogy bár kimagaslóan jó a pontszerű értékelése a szolgáltatónak; ott, ahol a felhasználó csatolt véleményt

is az értékeléséhez, ugyanolyan arányban találunk pozitív és negatív véleményeket, hozzászólásokat. Erről az általánosan megfigyelhető, nehezen magyarázható jelenségről (mely bármelyik tényező, akár a szöveges, akár a pontszerű értékelés másikhoz viszonyított nem megfelelőségében érhető tetten) a szakirodalom is ír: „Nem ritka az olyan vásárlói vélemény, ahol a fogyasztó leírja, hogy mennyire elégedett a termékkel, és ezzel párhuzamosan a maximumpontszám felét adja” (sellmagazin.hu). Ezt a gyakori ambivalenciát is figyelembe véve, noha a könnyebben és gyorsabban bemutatható eredmények szempontjából logikus lehet(ne) a számszerű értékelésekre helyezni a hangsúlyt, a szakirodalomban több megfigyelés is szól ez ellen.

Az egyik érv emocionális természetű, ami a mai marketingmegfontolásokat is jól lekövetve azt emeli ki, hogy az egyén döntései során elsősorban az érzelmei által befolyásolt, még a B2B marketing alanya is, melyekkel kapcsolatos ingert a csillagok számából/pontszámokból nem kap (Hu et al., 2012). Egy másik érv pedig az lehet, hogy egész egyszerűen a szöveges véleményekben olyan, számára lényeges információkról szerezhet tudomást a felhasználó, amelyekről csupán a pontszerű értékelésekből nem (Bigne et al., 2021).

Egy másik (alapvetően ingyenes) alkalmazás segítségével folytatható az elemzés az online marketing további szempontjait figyelembe véve, a webes megjelenés tökéletesítése céljából. Erről a weboldalról: <https://www.gmbeverywhere.com/> letölthető egy Chrome böngészőre fejlesztett bővítmény, amelyet egyszerűen telepítve, majd a programba regisztrálva, illetőleg Google-fiókkal belépve lefuttatható egy elemzés, mely több alapvető forgalmi és SEO (Search Engine Optimization, keresőoptimalizálás) -adatot mutat be bármely weboldalról. A forgalmi adatokat az 5. ábra mutatja.

Traffic Overview ● : egricsillagvizsgalo.hu

*Forrás: képernyőkép a <https://app.gmbeverywhere.com/> oldalról
5. ábra: Áttekintés az egricsillagvizsgalo.hu honlap forgalmi adatairól*

Az Organic Keywords azon kulcsszavak száma, amelyek alapján ez a domain az organikus keresésben³ rangsorol; az Organic Monthly Traffic a teljes becsült forgalom, amelyet ez a domain az organikus kulcsszavakat figyelembe véve elér várhatóan havonta; a Domain Authority a Moz által készített keresőmotor-rangsorolási pontszám, amely megjósolja,

³Természetes vagy organikus találatok – a lista bal oldalán, fehér alapon szereplő honlapcímek, amiért a honlaptulajdonosok nem fizettek.

hogy egy webhely mekkora valószínűséggel fog elhelyezkedni a keresőmotorok eredményoldalain. A tartományi jogosultsági pontszám egytől 100-ig terjed, a magasabb pontszámok nagyobb rangsorolási képességnek felelnek meg; a Backlinks pedig azt mutatja meg, hogy hány darab más oldalról a weboldalunkra mutató hiperhivatkozás létezik.

A harmadik mutató jelentősége abban áll, ahogy napjainkban a PR-szakma is felismerte már, hogy amely cég, márka vagy szolgáltató nem szerepel előkelő helyen a keresők (azaz a Google) találati listáján, az lemarad a fogyasztókért/látogatókért vívott versenyben. „A proaktív hírnévmenedzsment tekintetében a hangsúly nagyrészt a keresőoptimalizáláson van, mivel az adatok azt mutatják, hogy a keresőmotorok első oldalán megjelenő cégeket tartják a legfontosabbnak (tekintélyesnek)” (Radczyk, 2022. 94. o.).

A negyedikre való odafigyelés pedig azért lényeges, mert a weboldal-értékelési eljárás legfontosabb eleme az, hogy hány hivatkozás mutat az oldalunkra. Jelen tanulmány fókuszpontját tekintve is adekvát ez a pont, ugyanis azt mondhatjuk, hogy a külső hivatkozások részben mások értékítéletét tükrözik. A kereső ugyanis azt vizsgálja, hogy mások (más weboldal-tulajdonosok) mit gondolnak a weboldalunkról, mennyire tartják azt relevánsnak a sajátjukhoz képest. A kereső pedig annál jobbra értékeli a hivatkozást, minél hasonlóbb a két oldal tartalma (Bányai–Novák, 2011).

Az alkalmazásból számos további információ nyerhető ki pl. a keresőmarketingben lényeges kulcsszavakra vonatkozóan, diagramokat nézhetünk meg a forgalomról, vagy áttekinthetjük a SEO-val kapcsolatos fejlesztendő pontokat. Nagyon hasznos, hogy szinte mindegyik ponthoz talál a felhasználó magyarázatot, ill. az is megtalálható külön leírásban, hogy mi a teendő ahhoz, hogy „kipipáljunk” egy, a rendszer által hibásnak deklarált SEO-elemet.

5. Konklúzió, javaslatok

A Varázstorony eredménye a Google Maps Reviews pontszerű értékelése alapján kimagaslóan jónak mondható, ezt némiképp árnyalja a szöveges véleményekben megtalálható pozitív hozzászólások melletti hasonló arányú negatív komment. Ez persze nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a negatív vélemények építő jellegű kritikákat is tartalmazzanak. Mindenesetre a muzeális intézmény a vélemények hangvételétől függetlenül fejlesztés céljából nagyon jól tudja őket hasznosítani. Az elemzésre választott felületen megjelent értékelési pontszám szerepének előnyben részesítését kontrázza több szakirodalmi forrás is a szöveges értékelésekkel szemben. Ugyanakkor mégis előnyt (elsődleges megjelenítést) élvezhet az értékelési pontszám bizonyos esetekben, amikor például először találkozik a szolgáltató honlapjával a látogató.

Ezen logika mentén megfontolásra ajánlom, hogy a Google-értékeléseket a weboldalán megjelenítse az élményközpont, ami a szép eddig elért pontszám alapján

különösen előnyös hatású lépés lehetne. További okot szolgáltathat erre az a tény, hogy a keresőóriásra többnyire bizalommal tekintenek a felhasználók, ennek következtében az ezen a felületen az intézményről ilyen módon könnyedén hozzáférhető vélemények tovább növelik a láthatóságot, akár nagyobb arányban országos és persze nemzetközi irányban. Illetőleg hitelességnövelő hatást is lehet remélni tőle, összevetve például a Facebook közösségi oldalon jelenleg az intézmény új nevéhez kapcsolódó mindössze 14 értékeléssel (nem kicsinyítve a Facebook mint közösségi platform jelentőségét, mindazonáltal látva, hogy annak emblémája kattintható a nyitóoldalon, tehát eljuthat a látogató az intézmény [facebookos] oldalára általa, így azzal véleményem szerint nem szükséges jelenleg foglalkozni). További előnyök és segítség a widget elhelyezéséhez a hivatkozásjegyzékben megtalálható (elfsight.com).

A szakirodalmi elemzésben említett egyik tanulmány mintájára ezenfelül javasolt a Google Trends eszköz használata is, melyből mind idősoros, mind lokációalapú elemzések is készíthetők meglehetően gyorsan arra vonatkozóan, hogy milyen irányú az érdeklődése a felhasználóknak, melyet több kulcsszóra (a hosszú és megújult név miatt hangsúlyos a több szóösszetételre történő szűrés) tesztelve időről időre érdemes megvizsgálni.

Hivatkozások

- ALEXANDER, V. – BLANK, G. – HALE, S. (2018): TripAdvisor Reviews of London Museums: A New Approach to Understanding Visitors. *Museum International*, 70. 154–165. <https://doi.org/10.1111/muse.12200>
- BÁNYAI EDIT – NOVÁK PÉTER (2011): Online üzlet és marketing. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BIGNE, E. – RUIZ, C. – CUENCA, A. – PEREZ, C. – GARCIA, A. (2021): What drives the helpfulness of online reviews? A deep learning study of sentiment analysis, pictorial content and reviewer expertise for mature destinations. *Journal of Destination Marketing & Management*, 20, June, 100570. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2021.100570>
- BIGNE, E. – RUIZ, C. – CUENCA, A. – PEREZ, C. – GARCIA, A. (2023): Are customer star ratings and sentiments aligned? A deep learning study of the customer service experience in tourism destinations. *Service Business*, 17(1), 281–314. <https://doi.org/10.1007/s11628-023-00524-0>
- GYURKÓ ÁDÁM – BUJDOSÓ ZOLTÁN (2021): turisztikai versenyképesség és a potenciál kapcsolata az Észak-Magyarország régióban. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 4(3), 4–20.

- HORVÁTH KRISZTIÁN – KELLER ZSÓFIA – ORAVECZ ZSOLT – GEDA GÁBOR – SASS-GYARMATI NORBERT (2021): Komplex informatikai megoldás természettudományos ismeretek bemutatására az egri Varázstoronyban. Networkshop 30: országos online konferencia. 2021. április 6–9. Eötvös Loránd Tudományegyetem. HUNGARNET Egyesület, Budapest, pp. 223–231. ISBN 9786150129563
- How to see my Google reviews? (elfsight.com) Letöltve: 2024. 04. 30.
- HU, N. – BOSE, I. – KOH, N. S. – LIU, L. (2012). Manipulation of online reviews: An analysis of ratings, readability, and sentiments. *Decision support systems*, 52(3), 674–684. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2011.11.002>
- Egri Csillagásztorony Védelmében Alapítvány (ECSTVA): Két évszázados csillagásztorony Egerben. Eger. https://aries.ektf.hu/~bikini/ecstva/index_ket_evszazados.htm Letöltve: 2024. 02. 09.
- LAHLOU, H. (2023) Multinational Visitors' Framing of Al-Qarawiyyin University: An Analysis of Google Reviews. *Asian Journal of Research in Education and Social Sciences*, [S.l.], 5(3), 437–447.
- RADECZKY ANDRÁS (2022): *Arculatelmélet és reputációmenedzsment*. Egyetemi jegyzet. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest.
- SCHULTZ ÉVA – SOMODI-TÓTH ORSOLYA (2021): A magyarországi múzeumok, mint attrakciók a Tripadvisor belföldi látogatói véleményeinek tükrében a koronavírus idején. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 6, 79–100.
- Schröter Freitas, F. (2023): *The impact of Google Maps' reviews and algorithms on young adults' choices of museums to visit in Prague*. Diplomová práce, vedoucí Janáč, Jiří. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin.
- Szerző nélkül (2022): A fogyasztó értékkel. <https://sellmagazin.hu/2022/06/13/a-fogyasztortekel/> Letöltve: 2024. 04. 30.
- TripAdvisor marketing – hogyan legyél te az első a találati listáján? (matebalazs.hu) Letöltve: 2024. 04. 30.
- VIDA JÓZSEF (2016): Megújult az egri Líceum varázstornya. MultiScience - XXX. microCAD International Multidisciplinary Scientific Conference University of Miskolc, Hungary, 21–22 April 2016.
- VOLCHEK, K. – SONG, H. – LAW, R. – BUHALIS, D. (2018). Forecasting London Museum Visitors Using Google Trends Data. Conference: ENTER2018 At: Jonkoping, Sweden.
- What Is Sentiment Analysis? | IBM Letöltve: 2024. 04. 30.

Nagyító alatt

A társadalmi kirekesztettség és a lakhatási szegénység Magyarországon és Nógrád vármegyében

BOGÁRDI TÜNDE

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Társadalomtudományi Intézet, Társadalomismereti Tanszék

Egészségház u. 4., Eger 3300

bogardi.tunde@uni-eszterhazy.hu

Tanulmányom egyrészt a szegénység és társadalmi kirekesztődés kockázatának kitétek arányára vonatkozó statisztikai módszertannal és európai uniós célkitűzésekkel foglalkozik, bemutatva mind Magyarország, mind annak egyes régiói esetében az elmúlt évek változásait. Másrészt, ezt követően nagyító alá veszem Észak-Magyarországot, azon belül is Nógrád vármegyét, mely kapcsán népszámlálási adatok, valamint a Felzárkózó Települések (FeTe) programba bevont településeken készült lakhatási beavatkozási tervek vonatkozó adatainak másodelemzését végzem el. Hosszú idősoron, de már a 2022. évi adatokat is felhasználva vizsgáltam Nógrád vármegye helyzetét, melyet jelentős mértékű népességvesztéssel és a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok feltorlódásával lehet leginkább jellemezni. Célom e kutatással, hogy a FeTe-be bevont nógrádi települések esetében vizsgáljam, milyen demográfiai folyamatok zajlottak/zajlanak, milyen a lakosság, valamint a lakásállomány helyzete, milyen mértékben van jelen a szegénység, a lakhatási szegénység – mit mutatnak meg ebből a statisztikák, és mit látunk, ha az elkészített lakhatási diagnózisok és beavatkozási tervek segítségével közelebbről vizsgáljuk meg.

Kulcsszavak: szegénység és társadalmi kirekesztettség, lakhatási szegénység, Felzárkózó Települések, Nógrád vármegye

1. Szegénység és társadalmi kirekesztettség az Európai Unióban és Magyarországon

Az Európa 2020 Stratégia deklarált célkitűzése a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek arányának visszaszorítása. A stratégia először az országos szegénységi küszöb alatt élők arányának 25%-os csökkentését tűzte ki, ami európai uniós szinten több mint 20 millió ember kiemelését jelentette volna a szegénységből. Azonban miután ezt nem sikerült elérni, az új célkitűzés 2030-ig 15 millió fővel csökkenteni a szegénységben élő európaiak számát, akik közül legalább 5 millió gyermek (Goodger–Makay 2024).

E célkitűzés nyomon követésének vizsgálatához használt mutató a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek aránya, az AROPE („at risk of poverty or social exclusion”) az Európai Unió szegénységet mérő statisztikai adata – lehetővé téve így a tagállamok közötti összehasonlítást éppúgy, mint egyes tagállamok szintjén az időbeli változás nyomon követését. Három komponensből tevődik össze, melyek jelentősége megegyező, részbeni átfedésük lehetséges, de a több helyzetben is érintett egyéneket is csak egyszer számítja:

- A szegénység kockázatának kitett személyek: „azon személyek aránya, akiknek a (szociális transzferek után) rendelkezésre álló jövedelme a szegénységi küszöb alatt van. Ez a küszöb az adott tagállam szociális transzferek után rendelkezésre álló nemzeti mediánjövedelmének 60%-a”. (Európai Számvevőszék, Különjelentés, 2020, 36. o.)
- Súlyos anyagi nélkülözésben élők: „Az anyagi nélkülözésben élők aránya a megfelelő életszínvonalhoz kívánatosnak vagy szükségesnek vélt, bizonyos árucikkek megfizetésére való képtelenséget jelzi. A mutató azt méri, hogy a lakosság hány százaléka nem engedhet meg magának a meghatározott háztartási cikkek vagy szolgáltatások listáján szereplő kilenc tétel közül legalább négyet. A súlyos anyagi nélkülözésben élők aránya a listán szereplő tételek közül a legalább négy megfizetésére való képtelenséget jelenti.” (Európai Számvevőszék, Különjelentés, 2020, 37. o.)
- Nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásokban élők: „Azon személyek száma, akik olyan háztartásban élnek, ahol a munkaképes korú tagok az elmúlt 12 hónapban teljes munkapotenciáljuk kevesebb, mint 20%-át töltötték munkával. A kizárólag gyermekekből, 25 évesnél fiatalabb diákokból, illetve 60 éves vagy annál idősebb személyekből álló háztartásokat a mutató számításánál teljesen figyelmen kívül hagyják.” (Európai Számvevőszék, Különjelentés, 2020, 37. o.)

Az egyes almutatók tartalmának megismerése után érdemes megvizsgálni, hogyan alakult Magyarországon a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek és annak egyes komponenseiben érintettek aránya (1. táblázat).

	Szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek aránya	Relatív jövedelmi szegénységi arány	Súlyos anyagi és szociális deprivációban élők aránya	Nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya
2015	28,6	14,5	20,6	7,7
2016	25,9	13,4	16,1	6,3
2017	20,6	12,8	11,9	5,5
2018	20,0	12,3	10,9	4,9
2019	19,4	12,3	10,7	4,9
2020	19,4	12,7	10,2	5,3
2021	18,4	12,1	9,1	4,7
2022	19,6	13,0	10,4	3,8

Forrás: KSH (megjegyzés: a 2022. évi előzetes adat)

1. táblázat: A szegénységgel vagy társadalmi kirekesztődéssel kapcsolatos fontosabb indikátorok

Az 1. táblázat adatai alapján 2015 és 2022 között 9%-os csökkenés figyelhető meg az összmutatóban, hiszen 28,6%-ról 19,6%-ra csökkent a vizsgált időszakban a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek aránya. Amennyiben az egyes részmutatókat vizsgáljuk, közel feleződés figyelhető meg a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők arányában és a súlyos anyagi és szociális deprivációban élők arányában. A relatív jövedelmi szegénységi arány ennél jóval mérsékeltbb csökkenést mutat.

Nem elegendő azonban országos statisztikai adatokat vizsgálni, hanem – a tanulmányom célkitűzése értelmében – érdemes régiós bontásban is megnézni a vizsgált mutatót.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Közép-Magyarország	22,8	22,3
Közép-Dunántúl	21,3	18,4	14,0	13,5	13,2	10,1	11,9	10,9
Nyugat-Dunántúl	18,4	20,0	12,5	16,3	17,8	12,4	15,2	11,8
Dél-Dunántúl	27,8	30,3	25,9	24,6	24,7	24,9	26,1	27,4
Észak-Magyarország	37,6	36,1	32,9	23,9	25,7	28,1	25,9	31,7
Észak-Alföld	32,1	29,2	24,9	24,2	24,1	25,0	25,4	26,0
Dél-Alföld	26,7	26,5	21,7	14,9	16,5	19,0	20,3	21,9

Forrás: KSH

2. táblázat: A szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek aránya Magyarországon régió szerint

Regionális bontásban vizsgálja a 2. táblázat a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitétek arányának változását 2015 és 2022 között. Ezen időszakban a Közép-Dunántúl esetében a legjelentősebb a csökkenés, Észak-Magyarország pedig azon régió, ahol mind 2015-ben, mind 2022-ben 30% fölötti ez a mutató. (Volt javulás a köztes években, azonban valószínűleg a Covid19 okozta gazdasági kihívások visszavetették ezt.)

Az Európai Unió közvetlenül nem foglalkozik a lakáspolitikával, ezt tagállami hatáskörbe rendeli, azonban mégis hatással van a lakhatásra, elsősorban a lakóépületek energiahatékonyságán és a marginális társadalmi csoportokhoz tartozók felzárkózására fókuszáló célkitűzéseken, beavatkozásokon keresztül (*Bajomi, 2021*).

Magyarországon a szegénység és a lakhatási szegénység csökkentését tekintve – többek közt – a legszegényebb települések felzárkózásán van a fókusz, melyet a 2019-ben indított Felzárkózó Települések program tűzött ki célként. A beavatkozás azt a hátrányos helyzetű 300 települést érinti, melyeket a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján választottak ki, és melyekről a program honlapja megállapítja: „a községekben minden statisztikai mutató a hátrányok halmozódását mutatja: a komfort nélküli házak aránya ötszöröse, az általános iskolát be nem fejezett emberek aránya háromszorosa az országos átlagnak, miközben a településeken arányaiban háromszor több gyermek születik, mint máshol” (*fete.hu*). A hátrányok csökkentése, az itt élők életkörülményeinek javítása több azonban, mint helyi érdek, jól prosperáló ország nem létezhet ilyen társadalmi és gazdasági körülményekkel.

2. Szegénység nagyító alatt – Nógrád vármegye példáján

Tanulmányom további részében a 2001., a 2011. és a 2022. évi népszámlálási adatok alapján ismertetem egyrészt Nógrád vármegye lakosságát (lakosságszám-változás, iskolázottság, foglalkoztatottság), másrészt pedig a vármegye lakásállományát (lakott és nem lakott lakások; lakott lakások komfortossága). Összesen ebben a vármegyében 24 települést érint a FeTe, azonban Csesztve, Ecseg, Egyházasgerge, Szátok, Szirák csak a 2024–2026-os időszakban csatlakozik, így jelen kutatásomból még kimaradtak. Vizsgálom azon 19 Nógrád vármegyei települést, amelyek a Felzárkózó Települések programba eddig bevonásra kerültek.

A vizsgált települések:

- Huguag (Balassagyarmati járás);
- Mátraverebély (Bátonyterenyei járás);
- Kálló (Pásztói járás);
- Ipolytarnóc, Karancsság, Litke, Lucfalva, Nagybárkány, Ságújfalu, Sóshartyán, Szilaspongony, Zabar (Salgótarjáni járás);

- Endrefalva, Magyargéc, Nagylóc, Nógrádmegyer, Nógrádszakál, Rimóc, Szalma-tercs (Szécsényi járás).

A vizsgált 19 település esetében a Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv c. települési dokumentumokban található, a lakásállomány, valamint az ott élő családok helyzetére vonatkozó adatokat ismertetek, valamint – a statisztikai elemzéseken túl – szövegrészeket is idézek, melyek a bevont településeken élők lakhatási szegénységben való érintettségét mutatják be.

2.1. Nógrád vármegye társadalma és ingatlanállománya a népszámlálási adatok alapján

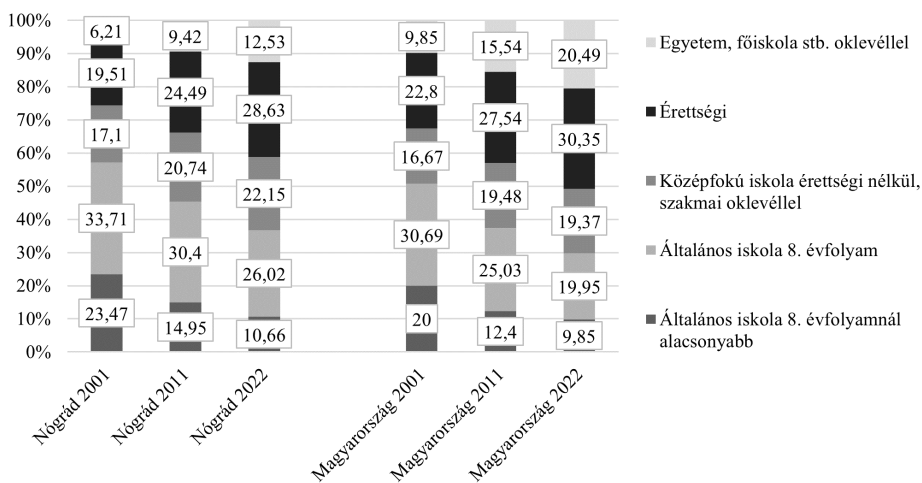
Először Nógrád vármegye lakosságszám-változását ismertetem, majd legmagasabb befejezett iskolai végzettségi és gazdasági aktivitási adatok alapján mutatom be, hogy az elmúlt három népszámlálás adatai alapján miként változott a lakosság összetétele Nógrád megyében (és Magyarországon).

Nógrád megye a demográfiai csúcstól 1980-ban érte el, ekkor több mint 240 ezren lakták, azonban a rendszerváltás már csak 227 ezer főt talált itt. Évtizedről évtizedre folyamatos csökkenés figyelhető meg a lakosság számában, az általam vizsgált két évtized alatt – a 2001. évi népszámlálás óta – jelentős, 17,18%-os lakosságszám-csökkenéssel jellemezhető. Amennyiben járásokra bontva vizsgáljuk a lakosságszám-változást, a 3. táblázatban található két évtizednyi időtartamot tekintve a legjelentősebb népességvesztést a Bátorterenyei (-22,74%) és a Salgótarjáni (-21,94%) járások szenvedték el, innen több mint a lakosság negyede „tűnt” el a húsz év alatt. Ez utóbbi miatt is kiemelendő, hiszen a vármegyeszékhely járása.

	2001	2011	2022
Nógrád vármegye	220261	202427	182459
Balassagyarmati járás	43 424	40 326	36 606
Bátorterenyei járás	24 433	21 789	18 878
Pásztói járás	34 058	31 729	29 415
Rétsági járás	25 929	24 395	24 222
Salgótarjáni járás	71 439	64 601	55 769
Szécsényi járás	20 978	19 587	17 569

*Forrás: saját összeállítás a 2001., a 2011. és a 2022. évi népszámlálási adatok alapján
3. táblázat: Lakosságszám-változás a 2001., a 2011. és a 2022. évi népszámlálási adatok alapján Nógrád megyében és a Nógrád vármegyei járásokban*

Az iskolázottsági statisztikák jobb értelmezhetősége miatt nemcsak a Nógrád vármegyei, hanem az országos népszámlálási adatokat is tartalmazza az 1. ábra.

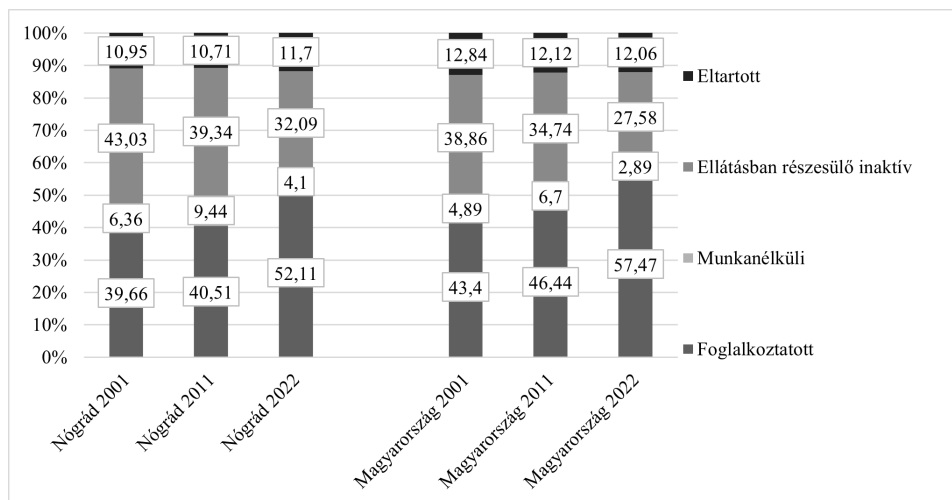

Forrás: a 2001., 2011. és 2022. évi népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés

1. ábra: A 15 éves és idősebb népesség befejezett iskolai végzettsége Nógrád megyében és Magyarországon a 2001., a 2011. és a 2022. évi népszámlálási adatok alapján

Mind Magyarország, mind Nógrád vármegye esetében nőtt a lakosság iskolai végzettsége 2001–2022 között, azonban érdemes ennek mértékét és különbözőségeit alaposabban elemezni. A mindössze 8 osztállyal rendelkező két kategória (általános iskola 8. évfolyamánál alacsonyabb, általános iskola 8. évfolyam) esetében 2001-ben nem volt jelentős különbség 2001-ben az országos és a vármegyei adatok között, utóbbiban mindössze kb. 3-3%-kal volt magasabb az arányuk. A diplomával rendelkezők arányának különbsége szintén nem haladta meg a 4%-ot (az országos adatok javára). Azonban 2022-re – valószínűleg a potenciálisan magasabb iskolai végzettségűek (és gyermekeik) elvándorlása miatt is – az ország és a vármegye adatsora „eltávolodott egymástól”. Az országos adatokat nézve 100-ból 20 ember rendelkezik befejezett 8. osztály iskolai végzettséggel, Nógrádban 26, ugyanakkor míg országosan a diplomások aránya meghaladta a 20%-ot, Nógrádban mindössze 12,53%. (E 2022. évi százalékos arány 3%-kal marad el a 2011. évi országostól!)

A népesség képzettsége és a foglalkoztatottsági mutatók szorosan összefüggenek, emiatt érdemes ez utóbbit is hosszabb idősoros adatok segítségével – szintén az elmúlt három népszámlálás adatainak felhasználásával – vizsgálni.

Forrás: a 2001., 2011. és 2022. évi népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés

2. ábra: A népesség gazdasági aktivitása Nógrád megyében és Magyarországon a 2001., a 2011. és a 2022. évi népszámlálási adatok alapján

A legmagasabb befejezett iskolai végzettség mutatóhoz hasonlóan a gazdasági aktivitás esetében is javuló tendencia figyelhető meg a vizsgált három népszámlálás adatai alapján (2. ábra). Mind országosan, mind Nógrád megyében növekedett a foglalkoztatottak aránya, és bár előbbi esetében 5%-kal magasabb az arányuk, mindkét területi egység esetén 50% fölötti arányról beszélhetünk. A többségében gyermekkorú eltartottak aránya országosan 12% fölött van – a vizsgált húsz évben sem csökkent egy százalékpontonál többet –, míg Nógrádban az utóbbi két népszámlálását tekintve növekedés figyelhető meg. Az ellátásban részesülő inaktívak aránya (jelentős hányaduk nyugdíjas) mind Nógrádban, mind országosan csökkenő tendenciát mutat, a vizsgált két évtized alatt mindkét területi egységben 10-10%-os csökkenés figyelhető meg. A munkanélküliek aránya országosan 3% alatti, Nógrádban 4% fölötti.

A lakosságra vonatkozó népszámlálási adatok mellett – főleg az megállapítva, hogy Nógrád vármegye jelentős népességvesztést szenvedett el az utóbbi évtizedekben – érdemes megvizsgálni a lakhatási kérdésekhez tartozva a lakott és nem lakott lakások számát, arányát is a megyében (4. táblázat).

	2001		2011		2022	
	lakott	nem lakott	lakott	nem lakott	lakott	nem lakott
Nógrád vármegye	79554	8 488	78 289	10 895	75 519	13 425
Balassagyarmati járás	15 034	1 512	14 999	1 934	14 749	2 091
Bátonyterenyei járás	9 252	1 156	8 885	1 454	8 257	2 000
Pásztói járás	12 246	1 377	12 000	1 767	11 718	2 055
Rétsági járás	8 841	1 102	9 004	1 485	9 519	1 337
Salgótarjáni járás	27 129	2 683	26 407	3 417	24 628	4 902
Szécsényi járás	7 052	658	6 994	838	6 648	1 040

Forrás: saját összeállítás a 2001., a 2011. és a 2022. évi népszámlálási adatok alapján
 4. táblázat: A lakott és nem lakott lakások aránya Nógrád megyében és a Nógrád vármegyei járásokban a 2001., a 2011. és a 2022. évi népszámlálási adatok alapján

Az értelmezhetőség kedvéért a számok helyett százalékos arányokként elemzem a lakott és nem lakott lakások számának változását. Nógrád megyében a 2001. évi népszámlálás adatai szerint 9,64%, a 2011. évi szerint 12,22%, a 2022. évi szerint pedig 15,09% volt a nem lakott lakások aránya, vagyis ez utóbbi esetében 100 lakásból 15-ben nem laktak.

A járási bontás megmutatja számunkra azt is, hogy bár mindegyik Nógrád vármegyei járásban 10% fölötti a nem lakott lakások aránya a 2022. évi népszámlálási adatok alapján, mégis jelentős különbségek fedezhetőek fel. Kiemelkedik a Bátonyterenyei járás, ahol közel 20%-ot ér el a nem lakott lakások aránya, ami a 2001. évi adatokhoz képest azoknak szinte a megduplázódását jelenti. Ezt a Szécsényi járás követi 16,60%-os nem lakott lakás aránnyal 2022-ben, ami szintén 7%-os növekedést jelent 2001 óta.

Amellett, hogy egy lakás lakott-e vagy sem, fontos szempont – főként a lakottak esetében – a komfortfokozata (5. táblázat).

	2001	2011	2022
Összkomfortos	30 481	36 433	43 530
Komfortos	27 286	32 465	28 110
Félkomfortos	5 656	3 036	1 089
Komfort nélküli	12 935	6 030	2 621
Szükség- vagy egyéb lakás	3 196	325	169
Összesen	79 554	78 289	75 519

Forrás: saját összeállítás a 2001., a 2011. és a 2022. évi népszámlálási adatok alapján
 5. táblázat: A lakott lakások komfortosság szerint Nógrád vármegyeében a 2001., a 2011. és a 2022. évi népszámlálási adatok alapján (db)

Czirfusz, Pósfalvi és Pósfalvi (2018) logikáját követve a komfortfokozatok szerint „kettébonthatjuk” a fenti kategóriákat: az összkomfortos, komfortos és félkomfortos lakásokat „jó” minőségűnek, míg a komfort nélküli és szükséglakásokat „rossz” minőségűnek tekintve. A lakhatási szegénység „nagyon szűkre szabott” (Czirfusz–Pósfalvi–Pósfalvi, 2018) definíciója lenne, ha a komfort nélküli lakásokat tekintenék ide tartozónak. Ez részben igaz, azonban a félkomfortos, sőt a komfortos lakásokban is megjelenhetnek igen komoly problémák a lakhatást tekintve (pl. penészes falak, fűtési problémák, túlzsúfoltság).

Vagyis azt láthatjuk, hogy – a lakosság-szám-változással összefüggésben – csökkent a lakott lakások száma is az elmúlt három népszámlálás adatait vizsgálva Nógrád megyében, azonban a teljes (lakott) lakásállományból a 2001. évi 38,31%-kal szemben 2022-ben 57,64%-ot tettek ki az összkomfortos lakások (5. táblázat). A komfortosok aránya jelentős mértékben nem változott (34,3%-ról 37,2%), azonban a félkomfortosoké visszaesett 7,1%-ról 1,4%-ra. A legjelentősebb csökkenés azonban a korábban „rossz” minőségűként meghatározott komfort nélküli és szükség- vagy egyéb lakások számában történt: 2001-ben több mint 16.000, 2011-ben 6355, 2022-ben pedig kevesebb mint 2800 ilyen lakott lakás/ingatlan volt Nógrádban.

2.2. Nógrád vármegye társadalma és ingatlanállománya a Felzárkózó Települések program diagnosztikai alapján

Feltételezhetjük azonban, hogy a lakhatási szegénységben érintettek helyzetének javítása valószínűleg épp ez utóbbi – igaz, hogy jelentős csökkenést mutató, de még mindig többezres számú – rossz minőségű ingatlanban élőket kellene hogy célozza. Ennek vizsgálatához azonban már nem a népszámlálási adatok, hanem a Felzárkózó Települések programban elkészült, települési szintű Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv című dokumentumok elemzése ad megfelelő támpontot.

Lakástípus	Járás	Lakások száma	Összesen
Életveszélyes házak	Balassagyarmati	27	70–73
	Bátonyterenyei	18–19	
	Salgótarjáni	15–17	
	Szécsényi	10	
Jelenleg nem életveszélyes, de kritikus állapotú házak, amelyeket nem érdemes felújítani	Balassagyarmati	25	121–132 (+31 rom)
	Bátonyterenyei	49–55	
	Salgótarjáni	15–20	
	Szécsényi	32 (+31 rom)	
Nem életveszélyes, de rossz állapotú házak, amelyek felújítással még egy időre lakhatóvá tehetőek (kb. 10 év)	Balassagyarmati	416–421	1354–1389
	Bátonyterenyei	816–836	
	Salgótarjáni	70–80	
	Szécsényi	52	
Jobb állapotú házak, amelyeket érdemes modernizálni	Balassagyarmati	360	1579–1634
	Bátonyterenyei	867–922	
	Salgótarjáni	105	
	Szécsényi	247	
Összesen			3124–3228

Forrás: saját összeállítás a vizsgált települések Lakhatási diagnózis és beavatkozási terve alapján (18 bevont település; Kálló kivétel, ott ezen adatok nem álltak rendelkezésre)

6. táblázat: A lakásállomány tipizálása a települési Lakhatási diagnózis és beavatkozási tervek alapján

A Felzárkózó Települések program munkatársai a Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv készítése során a vizsgált 18 Nógrád vármegyei településen összesen 70–73 lakott ingatlant minősítettek életveszélyesnek, valamint további 121–132 lakott ingatlant nem életveszélyesnek, de kritikus állapotúnak (melyeket már nem lenne érdemes felújítani). További közel 1400 lakóingatlan volt ezen településeken, melyek rossz állapotúak, de felújítással még lakhatóvá tehetőek (6. táblázat).

Nemcsak az ingatlanokra, hanem a családokra is egy sajátos tipizálást használtak a diagnózisok elkészítése során a Felzárkózó Települések munkatársai, így – szintén a programba bevont, vizsgált települések esetében – képet kaphatunk a családok anyagi helyzetéről is (7. táblázat).

Családtípus	Járás	Családok száma	Összesen
Teljes nyomorban élő családok	Balassagyarmati	80–83	104–110
	Bátonyterenyei	13	
	Salgótarjáni	1–2	
	Szécsényi	10–12	
Minimális önfenntartó képességgel rendelkező családok	Balassagyarmati	1175	1395–1410
	Bátonyterenyei	130–135	
	Salgótarjáni	40–50	
	Szécsényi	50	
Jobb helyzetű, viszonylag magasabb jövedelmű családok	Balassagyarmati	110	218–243
	Bátonyterenyei	88–108	
	Salgótarjáni	10–15	
	Szécsényi	10	
Összesen			1717–1763

Forrás: saját összeállítás a vizsgált települések Lakhatási diagnózis és beavatkozási terve alapján (12 bevont település; Kálló, Magyarág, Nagylóc, Nógrádmegyer, Rimóc, Ságújfalu és Szalmatercs kivétel, ott ezen adatok nem álltak rendelkezésre)

7. táblázat: A családok tipizálása a települési Lakhatási diagnózis és beavatkozási tervek alapján

A Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv az alábbi definíciókat használja az egyes „családtípusok” leírására:

Teljes nyomorban élő családok: „hosszabb távon is intenzív segítségre szoruló, alapvetően nincs munkaképes tagja a családnak, a család súlyos problémákkal küzd, tartós betegség/szenvedély- /mentális betegség. Teljes nyomorban élő család, akár magasfokú eladósodottság is jellemzi a családot. Ha van gyermek a családban, szülői kompetencia súlyosabb hiánya jelenik meg.” (*Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv – Rimóc, 2022, 14. o.*) E családokból összesen 104–110 került beazonosításra azon a 12 FeTe-településen, melyről a Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv c. dokumentumokban rendelkezésre állnak ezen adatok.

Minimális önfenntartó képességgel rendelkező családok: „megélhetési gondokkal küzdő család, de van olyan tagja, aki valamilyen szintű munkát végez, akár alkalmi/ idénymunkát, akár közfoglalkoztatásban vesz részt. A gyerekekről alapvetően gondoskodnak. Fejleszthető a család munkaerőpiaci részvétele.” (*Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv – Rimóc, 2022, 14. o.*) A vizsgált 12 településen összesen 1395–1410 ilyen helyzetben élő családot azonosítottak be a FeTe munkatársai, vagyis megállapítható, hogy az érintett települések családjainak jelentős hányada e kategóriába tartozik.

Jobb helyzetű, viszonylag magasabb jövedelmű családok: „viszonylag rendszeres munkával és jövedelemmel rendelkező család, ami nem feltétlenül jelent bejelentett

munkát. Kiegyensúlyozottabb, rendszeres életvitellel rendelkeznek. Gyermeknevelési kompetenciáik viszonylag jók. Munkaerőpiaci részvételre itt is szükség lehet”. (*Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv – Rimóc, 2022, 14. o.*) A hármas felosztásból a „legjobbnek” tekinthető kategória, 218–243 érintett családdal. Fontos azonban kiemelni, amit a leírás is hangsúlyoz: ez részben szubjektív, a többi ott élő családhoz viszonyított jobb életkörülményeket és családi működést jelent.

Ahhoz, hogy az ingatlanok és családok „állapotán” túl még közelebbről szemügyre vehessük a vizsgált településen élők lakhatási helyzetét, érdemes megvizsgálni, hogy a Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv hogyan ír minderről, ugyanis minden település esetében kitér a lakhatási szegénység fő problémáira is:

- „A háztartások legtöbbszörénél nincs fürdőszoba, vagy ha van, akkor sem tudják használni, mert nincs bevezetve a víz.” (*Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv – Endrefalva, 2022, 16. o.*)
- „Az egykor jó állapotú házak felújítására keveset fordítanak, így több olyan ház is van, ahol lakhatási krízishelyzet van (pl. lyukas, beázó tető, megroggyant tetőszerkezet, felvizesedett falak, rossz nyílászárók, üveg nélküli ablakok). Nagyon sok a lepusztult lakás, az udvarok elhanyagoltak. A kertet nem gondozzák. Ha a közeljövőben nem nyúlnak hozzájuk, és nem javítják az épületek tetőszerkezetét, akkor életveszélyessé fognak válni.” (*Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv – Endrefalva, 2022, 17. o.*)
- „Az eladósodottság kérdése szintén további utánjárást igényel. A statisztikai adatok szerint a mértéke magas, de az önkormányzati állaspont szerint 1 millió alatti összegek, amik adósságkezeléssel kezelhetőek lennének. Jelen van az adósságkezelés a településen, de egyelőre nem nagy az érdeklődés az irányába. A tartozások valamilyen telefonszolgáltató felé irányuló hátralékból, providentből, közműhátralékból és/vagy egyéb lakossági hitelekből fakadnak jellemzően.” (*Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv – Huguag, 2022, 11. o.*)
- „A szocpolos lakások az eltelt idő (15-20 év) alatt állagukban nagyon leromlottak ill. túlzásfolttá váltak, és ezen csak úgy tudtak enyhíteni, ha nagyon olcsón megvásárolható, rossz állapotú ingatlant vásároltak meg kockás papíron vagy részletekben. Sokan önkényes lakásfoglalóként élnek az ingatlanokban, melyet a tulajdonosok elhagytak, és nem foglalkoztak az értékesítésével, számukra már értéktelenné vált.” (*Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv – Ipolytarnóc, 2022, 9. o.*)

3. Konklúzió, javaslatok

Tanulmányomban kísérletet tettem arra, hogy a javulást mutató szegénység és társadalmi kirekesztettség kockázatának kitétek arányát mérő európai uniós statisztikai adatok mellett nagyító alá vegyem a hátrányos helyzetű térségeket, bemutassam a tartós szegénység

területi koncentrációját. Ezek azok az élethelyzetek, melyeket az egyes, főként országos statisztikai mutatók elfedhetnek – bár való igaz, hogy az AROPE is jelentős romlást mutat Észak-Magyarország esetében a 2022. évi adatokat tekintve – azonban közelebbről vizsgálva akár az országosan javuló tendenciák ellenére is évtizedek óta jelen vannak.

A bemutatott területi statisztikai adatok alapján körvonalazódik egy hátrányos helyzetű térség, mely lakosságának egy jelentős hányadát elveszítette az elmúlt évtizedek során, az ott maradó helyi társadalom iskolázottsági és foglalkoztatottsági mutatói – a javuló tendencia ellenére is – jócskán elmaradnak az országostól. Az ingatlanállomány „követte” mindezen társadalmi folyamatokat. Ugyanakkor – és ez már főként a FeTe-program települési diagnózisai alapján állapítható meg – van egy olyan réteg, mely valószínűleg évtizedek óta örökíti tovább az olykor egyre rosszabb életkörülményeket.

A diagnózis készítése az első lépés, de a Felzárkózó Települések programmal kezdetét vette egy jelentősnek szánt beavatkozás mind térben, mind a társadalomban periférián élők segítésére. Ez a leginkább rászoruló 300 településre koncentrált segítségnyújtást jelent, melynek hatásai valószínűleg évekkel később lesznek mérhetőek. Jelenleg – tanulmányomból is – a feladat nagysága látszódik: a vizsgált 19 nógrádi település jelentős mértékben érintett a szegénységben, így a lakhatási szegénységben is.

Hivatkozások

- BAJOMI ANNA ZSÓFIA (2021): *A lakhatási szegénység csökkentésének európai keretei*. In: Vankó Lili (szerk.): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2021*. 9–23. pp. https://habitat.hu/sites/wp-content/uploads/2021/12/Habitat_EvesJelentes_2021_final.pdf
- CZIRFUSZ MÁRTON – PÓSFAI ISTVÁN – PÓSFAI ZSUZSANNA (2018): *A lakhatási szegénység területi folyamatai*. In: *Éves jelentés a lakhatási szegénységről*. Habitat for Humanity. <https://habitat.hu/mivel-foglalkozunk/lakhatasi-jelentesek/lakhatasi-jelentes-2018/teruleti-folyamatok/>
- GOODGER, SAMUEL – MAKAY, MONIKA (2024): *A szegénység, a társadalmi kirekesztés és a megkülönböztetés elleni küzdelem*. https://www.europarl.europa.eu/erpl-app-public/factsheets/pdf/hu/FTU_2.3.9.pdf
- A Felzárkózó Települések programban résztvevő 300 település listája <https://fete.hu/app/uploads/2023/05/A-Fete-300-telepulese.pdf>
- Endrefalva, Huguag, Ipolytarnóc, Karancsság, Kálló, Litke, Lucfalva, Magyargéc, Mátraverebély, Nagybárkány, Nagylóc, Nógrádmegyer, Nógrádszakál, Rimóc, Ságújfalva, Sóshartyán, Szalmatercs, Szilaspogony és Zabar *Lakhatási diagnózis és beavatkozási terv* c. dokumentumai <https://fete.hu/300-lakhatasi-beavatkozas-terv/> (2023. 11. 20.)

EURÓPAI SZÁMVEVŐSZÉK (2020): Különjelentés: *A gyermekszegénység elleni küzdelem terén célirányosabbá kell tenni a Bizottság által nyújtott támogatást.* https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/sr20_20/sr_child_poverty_hu.pdf

FELZÁRKÓZÓ TELEPÜLÉSEK – A PROGRAMRÓL <https://fete.hu/a-programrol/>

NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATBÁZIS <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/> (2023. 12. 11.)

A családi nevelés hatása a gyermekvállalással kapcsolatos értékrendre: 3 generáció összehasonlító elemzése

CSORBA LÁSZLÓ, TÓTH-BOROS NIKOLETT

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Gazdaságtudományi Intézet, Vállalkozás-gazdaságtan Tanszék

Egészségház u. 4., Eger 3300

csorba.laszlo@uni-eszterhazy.hu

boros.nikolett@uni-eszterhazy.hu

A gyermekvállalási kedv olyan mértékű visszaesése, mely már a társadalom teljes reprodukálását veszélyezteti, általános jelenség a gazdaságilag fejlett országokban. Az viszont már érdekes és fontos kérdés, hogy a gyermekvállalási kedv csökkenése mögött esetlegesen milyen társadalmi értékek és normák változása húzódik meg. A primer kutatás során 201 egri közgazdászhallgató, illetve mindegyiküknek egy-egy szülője és nagyszülője került megkérdezésre a társadalmi értékek és a gyermekvállaláshoz kapcsolódó normák tekintetében. Figyelemreméltó, hogy a gyermekek és a nagyszülők között van nagyobb hasonlóság, míg a szülők náluk általában pozitívabban értékelik a gyermekvállalás melletti tényezőket. Ugyanakkor a gyermekek számára is érzelmi alapúak a fő motivációs tényezők a családalapításban, miközben a szükséges anyagi források megléte és a karrierépítés vágya jóval meghatározóbb mint szüleik esetében. Megfigyelhető a reményteljesség és a gyermekvállalásban megjelenő vallásos nézőpont közötti kapcsolat, valamint a kizárólag anyagi támogatás igénybevételének célzatára történő gyermekvállalás alacsony toleranciát a különböző generációk véleményét megvizsgálva. Általánosan elmondható, hogy mindhárom generáció leginkább azt tartja elfogadhatónak, ha valaki éretlenségére és esetlegesen rossz szülővé válására hivatkozva nem vállal gyermeket.

Kulcsszavak: gyermekvállalási kedv, társadalmi fenntarthatóság, társadalmi érték, társadalmi norma

1. Elméleti megközelítés és korábbi kutatási eredmények

A történelem különböző korszakai során folyamatosan változott a társadalom és azon belül az egyén bizonyos értékekkel és normákkal szemben tanúsított attitűdje (*Olson–Zanna*, 1993; *Rokeach*, 1971). A behaviorista felfogás szerint az attitűdöt értelmezhetjük úgy, mint egyes társas helyzetekre adott választ, melynek tanulmányozása a viselkedés megfigyelésével és a tapasztalatok értelmezésével lehetséges (*Aghbeyisi–Fishman*, 1970, 137–157. o.). A mentalista nézőpont szerint viszont az attitűd olyan belső készenléti állapotot jelent, amely összeköti a véleményt és a viselkedést (*Domonkosi*, 2007). Továbbá a normákról és szabályokról tudjuk, hogy mindenki számára megismerhetőnek kell lenniük annak érdekében, hogy a betarthatóság alapfeltétele teljesüljön. Az értékek, a hitrendszer elemei és az attitűdök pedig leginkább láthatatlanok, létükre abból tudunk visszakövetkeztetni, hogy hogyan döntenek, cselekednek, viselkednek az emberek bizonyos helyzetekben (*Samuelson*, 1938).

Kulcsár művét alapul véve a különböző generációkat 6 csoportra oszthatjuk. Az úgynevezett veteránok 1925 és 1945 között születtek, őket követik a baby boomerek, akik 1946 és 1964 között jöttek világra. Ezután születtek az X generációsok (1965–1979), majd az Y generáció tagjai (1980–1995) és a Z generációsok (1996–2009) (*Kulcsár*, 2014, 9. o.). Ezt a sort egészíti ki a 2010 után születettek korcsoportja, az alfa generáció (*Nagy–Kölcsey*, 2017), akiknek közös jellemzője a képernyő előtt töltött idő növekedése, a rövidebb ideig működő figyelem és a digitális készségek korai kialakulása (*Tari* 2010, *Tari* 2011). Minden generációnak egyedi elvárásai, tapasztalatai, generációs történelme, életvitele, értékrendszere és demográfiai tényezői vannak (*Williams–Page*, 2011). Jelen tanulmányban három generáció gyermekvállalással kapcsolatos attitűdjét, illetve az emögött meghúzódó értékek és normák szerepvállalását kívánjuk összevetni egy-egy családból származó baby boomerek (nagyszülők), X generációsok (szülők) és Z generációsok (gyerekek) vizsgálatával.

A gyermekvállalást mind egyéni, mind párkapcsolati, mind makroszinten fontosabbnak gondolják a kelet-európai, mint az észak-európai országokban, azonban az észak-európai országok mégis magasabb fertilitási rátával rendelkeznek (*Szalma*, 2014). Ennek kiváltó oka lehet, hogy a fiatalok nem tudják megvalósítani a kívánt gyermekszámot (*Szalma–Takács*, 2012), mivel mind Kelet-, mind Nyugat-Európában a gyermekvállalás jobban megterheli anyagilag a családokat, mint Észak-Európában (*Ellingsaeter–Jensen–Lie*, 2013). A magyarok pedig úgy vélik, hogy ahhoz, hogy leendő szülőként a gyermekvállaláshoz szükséges anyagi javakat előteremthessék, előbb szakmai tapasztalatot és biztos állást kell szerezniük (*Szalma* 2010, 2011).

A fenntarthatóság témakörét először a Brundtland-jelentés járta körül részletesen, amelyben megjelölték a pontos definícióját: „olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné az eljövendő generációk lehetőségét arra, hogy ők is

kielégíthessék a szükségleteiket” („Közös jövőnk”, 1987). Szlávik és Csete megfogalmazzák, hogy a fenntarthatóság témáját vizsgálva elengedhetetlen, hogy foglalkozzunk a társadalmi fenntarthatóság kérdéskörével is (Szlávik–Csete, 2004; Szlávik, 2012), amely szempontból Magyarország igencsak nehéz helyzetben van, mivel a születendő gyermekek száma jóval a korábbi évek gyermekszáma alatt jár (Központi Statisztikai Hivatal, 2024).

A második világháború utáni időszakban Európában hazánkban csökkent először a reprodukciós szint alá a termékenység. Míg 1965-ben az egy nőre jutó gyermekek száma 3 volt, addig ez az arány 1961-re 1,8 gyermekre csökkent. Manapság már jóval a reprodukciós szint alatt vagyunk: míg körülbelül 2,1 gyermek/nőre lenne szükség ahhoz, hogy a társadalom újratermelődhessen, addig mindössze 1,5 gyermek jut egy szülő nőre (KSH, 2024). Ennek következtében a népesség előregedését tapasztalhatjuk, ami további súlyos problémákat is felvet, mint például a nyugdíjrendszer helyzete, hiszen egyre kevesebb fiatalra jut az a teher, hogy kitermelje az idős korosztály nyugdíját. Bajkóék művéből megtudhatjuk, hogy az úgynevezett időskori függőségi ráta – amely a nyugdíjas korú (65 év feletti) és az elméletileg aktív korú (19–64 éves) népesség létszámainak egymáshoz viszonyított arányát adja meg – 1950-ben nagyjából 12%-ot tett ki, napjainkban 35% körüli, várhatóan 2035-re pedig a 40%-ot is elérheti (Bajkó–Maknics–Tóth–Vékás, 2015). Ez azt jelenti, hogy 10 aktív dolgozóra 4 nyugdíjas korú ember jut majd, aminek következtében – ezzel a tendenciával tovább haladva – hamarosan 2 aktív dolgozónak lesz feladata kitermelni 1 idős ember nyugdíját.

Míg 1990-ben a nők első házasságkötéséhez tartozó átlagéletkor 22 év volt, valamint az első gyermek születését átlagos 23 éves korra datálhattuk, addig napjainkban ez a két átlagéletkor már jóval magasabban jár. A nők első házasságkötése 2018-ban átlagosan a 30. életévben ment végbe, az első gyermek születése pedig 29 éves korban történt, ami még a házasságkötés átlagéletkorát is megelőzi. Tudjuk továbbá, hogy a két időszak között jelentős változás volt még a 20-as éveik első felében járó nőknél, akiknél korábban a leggyakoribb volt a gyermekvállalás. Napjainkra termékenységük kevesebb mint egyharmadára esett vissza az 1990-es évekhez viszonyítva. Azonban kétszeresére nőtt a 30–34 éves és csaknem háromszorosára a 30-as éveik második felében járó nők termékenysége (Központi Statisztikai Hivatal, 2024), ami azt bizonyítja, hogy rendkívül kitolódott a gyermekvállalási életkor. Mindez rendkívül megnehezíti a társadalmi reprodukció helyzetét, ami – ahogyan már említettük – rendkívül nagy nyomást gyakorol az idősebb korosztály nyugdíjának biztosítására. Magyarország Kormánya igyekszik különböző gyermekvállalási és családtámogatásokkal elősegíteni a népességszaporodást (Obádovics–Plöchl, 2021), aminek hatására megnőtt a gyermekvállalási kedv, azonban ezek a támogatások is számos problémát vethetnek fel, mint például a kényszerből vállalt gyermekek helyzete, valamint az esetlegesen bekövetkező válást megnehezítő körülmények, illetve kérdéses az is, hogy az értelmiségi fiatalok mennyire nyitottak a különböző családalapítási támogatások igénybe vételére.

Tudjuk tehát, hogy milyen tendenciák figyelhetők meg a gyermekvállalás terén Magyarországon, azonban érdekes lehet azon tényezők vizsgálata, amelyek emögött meghúzódhatnak a fiatal korosztály értékrendjében. Kutatásunk során célunk ezen értékek feltérképezése a fiatalok (Z generációsok) érintésével, és ennek összehasonlítása az ő szülei (X generációsok) és nagyszülei (baby boomerek) gyermekvállalással kapcsolatos értékítéletével.

2. Módszertan

Kutatásunk során az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem 201 hallgatóját, illetve mindegyikük egy-egy szülőjét és nagyszülőjét kérdeztük meg 2023 februárjában a gyermekvállalással kapcsolatos érték- és normarendszerüket vizsgálva. A megkérdezésnél kvantitatív kutatási módszert, keresztmetszeti dizájnt használtunk, egy online kérdőív segítségével szereztünk adatokat.

Összesen a minta nagysága – a 3 generációt tekintve – 603 fő volt. A megkérdezett hallgatók átlagéletkora 22, szüleié 50, nagyszüleié 74 év volt. A tanulók, azaz a Z generációsok közül 66% volt a nők, 34% a férfiak aránya. A szülők, azaz az X generáció tagjai tekintetében a nők aránya 76%, a férfiaké 24% volt, míg a nagyszülőket (baby boomerek) tekintve az arányok a következőképpen alakultak: a nők 81%-ban, a férfiak 19%-ban jelentek meg a válaszadók körében.

A kérdőívben két fő kérdéscsoport volt jelen: egy ötfokozatú Likert-skála, ahol az egyének a környezetük és saját tulajdonságaik besorolását kapták feladatul (1: egyáltalán nem jellemző, 5: nagyon jellemző), valamint egy hétfokozatú Likert-skálán kellett jelölniük, hogy mennyire értenek egyet a gyermekvállalás melletti állításokkal, illetve mennyire tudják tolerálni a gyermekvállalás elleni érveket (1: nagyon elítélem, 7: dicséretes).

Kutatási kérdéseink voltak, hogy vajon mik azok az értékek, amelyek a gyermekvállalás háttérében meghúzódhatnak a mai fiatalok esetében. Másrészt, ezek az értékek hogyan jelennek meg az ő szülei és nagyszülei felfogásában, gondolkodásában. Továbbá miként befolyásolja a hitrendszer a gyermekvállalásról alkotott képet az egyes generációk életében. Emellett milyen fő motivációs tényezők jelennek meg a gyermekvállalásban, és mik azok a tulajdonságok, amelyek a legkevésbé mozgatják meg a generációkat a témában, valamint milyen érveket tolerálnak a legkevésbé, és melyeket fogadják el a leginkább a gyermekvállalással szemben.

Előzetesen 4 hipotézist állítottunk fel:

- H1: Azok, akik alapvetően vallásos szemléletűnek vélik magukat, a gyermekvállalás témájában is fontos szerepet tulajdonítanak a vallási szempontoknak.

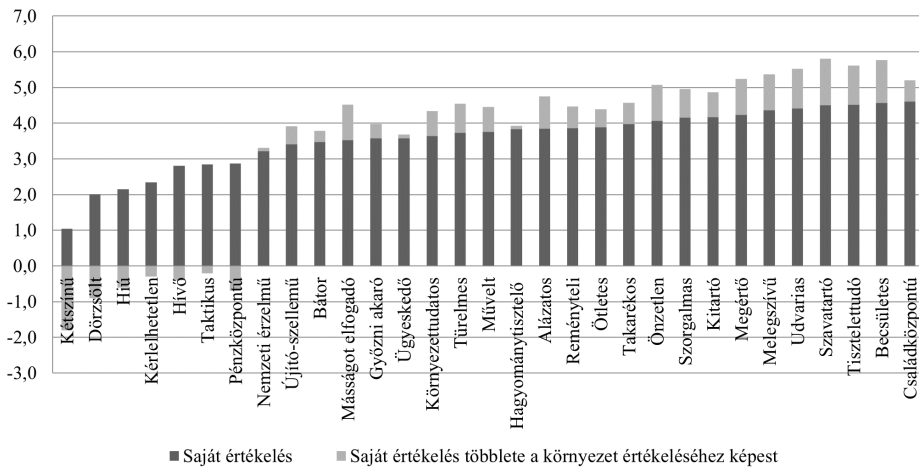
- H2: A nagyszülők és a szülők gyermekvállalást támogató érveinek átlagai meghaladják a gyerekeik gyermekvállalás melletti érveinek átlagát: minél idősebb egy generáció, annál inkább gyermekvállalás-párti.
- H3: A gyermekvállalás esetében a legfőbb motivációs tényezők érzelmi alapúak minden korosztálynál.
- H4: A leginkább elfogadott tényező a gyermekvállalás ellen szóló érvek közül a szülővé váláshoz szükséges fő személyiségjegyek hiánya.

Ezen hipotézisek bizonyíthatóságát a következő fejezetben vizsgáljuk.

3. Eredmények és következtetések

A megkérdezés során – *Schwartz* (2012) érték kategóriái alapján – 31-féle lehetséges emberi érték került a válaszadók közül értékelésre (1. ábra). Ezek között – ellenőrző jelleggel – olyan is volt, melynek egyöntetű volt az elutasítása: a kétszínűség. Voltak hagyományosan erős értékek – mint például a szorgalmasság vagy a családközpontúság –, de olyanok is, melyek általános ismert értékek, de erősségük nem olyan magától értődő. Ilyen például a kreativitás, műveltség vagy a bátorság. Voltak olyan értékek is a listában, melyek egyesek számára igen, mások számára kevésbé jelenthettek értéket, így például a pénzközpontúság vagy az ügyeskedés és taktikázás. Mivel az emberek hajlamosak magukat minden tekintetben – így az emberi értékek esetében is – felülosztályozni, így elsőként a környezetüket kellett a 31 lehetséges érték szerint 1–5-ig terjedő skálán osztályozni, az iskolai osztályzásnak megfelelően. Ezt követően került sor, hasonlóképpen, önmaguk osztályozására.

A megkérdezett által vallott és osztott értékek úgy váltak egyértelműen meghatározottá, hogy a környezet értékeléséhez lett viszonyítva az önértékelés. Ugyanis – a ritka, önkritikus válaszadóktól eltekintve – szinte minden ember jobbnak tartja magát a lakóhelye környezeténél. Hogy mit is értünk jobb és szó szerint értékesebb alatt, az az által határozódik meg, hogy milyen lehetséges emberi érték esetében ad a megkérdezett jobb osztályzatot magának, mint környezetének. Ahol ez történik, ott valódi értékről beszélhetünk. Abban az esetben viszont, ha az önértékelés – rendre – alacsonyabb, mint a környezet értékelése, akkor a szóban forgó emberi érték úgynevezett antiérték, amelynek valójában az ellentettje a valódi érték. A kétszínűség például nyilvánvalóan ilyen antiérték, amelynek az ellentettje – az egyenesség – a valódi érték. A valódi emberi értékek közötti erősségi sorrend meghatározására is fel lett használva a módszer. Így azok lettek elsődleges értékek, amelyek esetében a környezet értékelésénél legalább 0,5 osztályzattal minősítették magukat feljebb a megkérdezett személyek.

Forrás: Csorba-Bán, 2024

1. ábra: A 31 vizsgált érték önértékelése, illetve ennek a környezet értékeléséhez viszonyított többlete a három generációban

Az eredmények szerint – általában véve – azok az emberi értékek minősültek elsődlegesnek, amelyek a mindennapi, megszokott élet megkövetelte együttműködés fenntartását, a boldogulást támogatják (1. táblázat). A mögöttes értékek részben a fejlődéshez, az előrejutáshoz kapcsolódnak, részben az együttműködéstől független – de azzal nem is ellentétes – önálló létezés minőségéhez kapcsolódtak. A hagyománytisztélet sem lóg ki ebben az értelemben a sorból, hiszen itt inkább a lelki, szellemi, kulturális örökség személyes ápolásáról, tiszteletben tartásáról van szó, mintsem együttműködésről másokkal bizonyos hagyományok fenntartása érdekében. Az úgynevezett antiértékek közé lényegében azok a lehetséges emberi értékek kerültek, melyek kifejezetten romboló hatásúak lehetnek a közösségen belüli együttműködésre, és ilyen módon az egész közösségre nézve is. Meglepő, hogy a tipikusan közösségépítőnek tartott vallásosság antiérték-besorolást kapott általában véve – ezalól a nagyszülők lesznek kivételek, ahogyan majd később látni fogjuk. Ebben a tanulmányban nem kerül ugyan taglalásra, de – az áldozatvállalásra vonatkozó kérdésekre adott válaszok szerint – a két fiatalabb generáció nem ellenséges általában véve a vallásossággal, a hívőkkel szemben. Ugyanakkor a hétköznapiokban megtapasztalt, „kérkedő” és valódi hit nélküli vallásosságot valóban nem tartják vonzóknak, értékesnek, hanem éppen ellenkezőleg.

Nagyon érdekesek az eredmények abban az esetben, amennyiben a három generációt külön vizsgáljuk. A gyerekek esetében olyan értékek szorultak ki az elsődleges értékek közül – bár értékük nem sokkal maradt el a 0,5-től –, mint a családközpontúság, a szorgalmasság és a takarékoság. Ugyanakkor a gyerekeknél megjelent az elsődleges értékek között

a másság elfogadása és a győzni akarás. Ez jól tükrözi a fiatalok önállósodási törekvéseit a családi és anyagi kötöttségekkel szemben. Ezt jelzi az is, hogy az antiértékek közé került a nemzetiérzelműség és a hagyománytisztelet. Másrészt azt is tükrözik az eredmények, hogy a gyermekek gyorsabban, kisebb munkával kívánják céljaikat elérni, akár mások rovására is. Ezt az is jelzi, hogy az antiértékek közül kikerült a taktikusság.

	Elsődleges értékek ≥ 0,5	Mögöttes értékek 0,5 > 0	Anti-értékek 0 >
Mindhárom generáció együttesen (erősségi sorrendben)	Becsületes Őszinte Tisztelettudó Udvarias Melegszívű Együttérző Önzetlen Családcentrikus Szorgalmas Kitartó Alázatos Takarékos	Reményteli Türelmes Művelt Ötletes Másságot elfogadó Környezettudatos Győzni akaró Újító szellemű Bátor Hagyománytisztelő Ügyeskedő Nemzeti érzelmű	Taktikus Hívő Pénzközpontú Kérlelhetetlen Hiú Dörzsölt Kétszínű
Gyermekek (különbség)	Ki: Családcentrikus Szorgalmas Takarékos Be: Másságot elfogadó Győzni akaró		Ki: Taktikus Be: Hagyománytisztelő Nemzeti érzelmű
Szülők (különbség)	Be: Reményteli Türelmes Kreatív		-
Nagyszülők (különbség)	Be: Hagyománytisztelő Türelmes		Ki: Hívő Be: Újító szellemű

Forrás: Csorba–Bán, 2024

1. táblázat: A három generáció elsődleges, mögöttes és antiértékei

3.1. Hipotézisek értékelése

H1: Azok, akik alapvetően vallásos szemléletűnek vélik magukat, a gyermekvállalás témájában is fontos szerepet tulajdonítanak a vallási szempontoknak.

Saját vallásosságról alkotott kép / Gyermek Isten tetszésére való vállalása	1	2	3	4	5	6	7	Összesen
1	17	9	2	11	7	2	1	49
2	18	12	17	24	16	13	9	109
3	30	27	25	73	17	13	21	206
4	24	22	18	47	16	14	19	160
5	10	5	10	21	6	12	15	79
Összesen	99	75	72	176	62	54	65	603

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2024

2. táblázat: Saját vallásosságról alkotott kép és a gyermek Isten tetszésére való vállalásának kapcsolata

„Bizony, az Úr ajándéka a gyermek, az anyaméh gyümölcse jutalom” – mondja a Biblia (Zsoltárok 127:3-5) (Sík, 1955). Régen alapvető értéknek számított a gyermekvállalás. A nőknek szinte egyáltalán nem volt lehetőségük karrierépítésre, de az általános értékrend szerint erre nem is igazán törekedtek volna. A korai házasságkötést gyakran szinte azonnal követte az első, majd a többi gyermek születése. Nem igazán volt jellemző a mai értelemben vett családtervezés, a gyermeket áldásként, az élet természetes részeként fogták fel, amelynek vállalása Istennek tetsző. De vajon a mai ember számára – miközben megjelentek és elterjedtek a fogamzásgátló lehetőségek, a családtervezés –, aki vallásosnak tartja magát, még mindig fontos érték a gyermeknek Isten tetszésére való vállalása? Erre a kérdéskörre a kereszt-tábla-elemzés, a Khí-négyzet próba eredménye adott választ számunkra (lásd: 2. számú táblázat).

Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a gyermek Isten tetszésére való vállalása a gyermekvállalás mellett szóló érvek közül a negyedik legmagasabb átlagértéket produkálta, azonban egyben a legmegosztóbb téma is volt a válaszadók körében, ugyanis itt volt a legnagyobb a szórás értéke (1,862), a relatív szórás pedig 49,79% volt, ami azt jelenti, hogy az egyes válaszadók az átlagos (3,74) értékeléstől átlagosan 1,862 egységgel, azaz 49,79%-kal térnek el (lásd: 4. táblázat).

A 3. táblázat adatai szintén érdekes összefüggést tárnak fel számunkra. Kereszt-tábla-elemzést, Khí-négyzet próbát végezve azt az eredményt kaptuk, hogy az egyén reményteljessége és a gyermek Isten tetszésére való vállalása között is szignifikáns kapcsolat mutatkozik, tehát van kimutatható összefüggés a remény és a vallásosság között.

Reményteljesség / Gyermek Isten tetszésére való vállalása	1	2	3	4	5	6	7	Összesen
1	13	9	7	13	2	0	1	45
2	14	12	9	25	11	11	9	91
3	29	29	28	69	13	21	19	208
4	28	19	22	54	27	16	27	193
5	15	6	6	15	9	6	9	66
Összesen	99	75	72	176	62	54	65	603

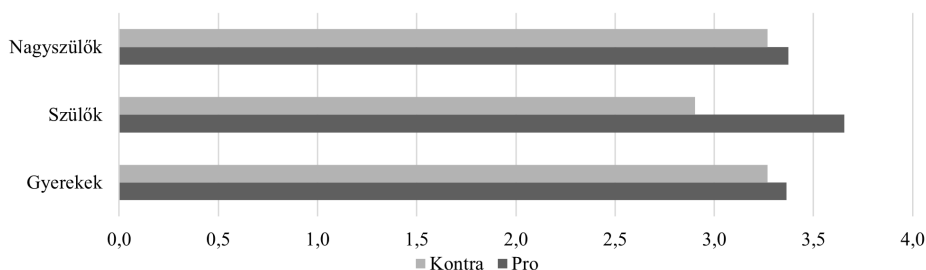
Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2024

3. táblázat: Reményteljesség és a gyermek Isten tetszésére való vállalásának kapcsolata

H2: A nagyszülők és a szülők gyermekvállalást támogató érveinek átlagai meghaladják a gyerekeik gyermekvállalás melletti érveinek átlagát: minél idősebb egy generáció, annál inkább gyermekvállalás-párti.

Feltételezésünk abból fakadt, hogy a fiatalok egyre később szeretnének gyermeket vállalni, és egyre kevesebb gyermek születik Magyarországon, amiből arra következtettünk, hogy valószínűleg a fiataloknak kevesebb a gyermekvállalás mellett szóló érveinek száma az idősebb generációkhoz képest.

Érdekes eredményekre jutottunk: egy hétfokozatú Likert-skálán 3,4 lett a fiatalok gyermekvállalás melletti érveinek átlaga, amely pontosan megegyezik a nagyszülők gyermekvállalást támogató érveinek átlagával (lásd: 2. ábra). A szülők pro érveinek átlaga 3,7, ami jóval meghaladja a másik két generáció gyermekvállalást támogató érveinek átlagát (0,4). Ebből az eredményből arra tudunk következtetni, hogy a H2-es hipotézis részben elfogadható, részben pedig elvetendő, ugyanis a fiatalok gyermekvállalás melletti érveinek számát csak a szülők pro érvei haladják meg, a nagyszülők érveinek számával pedig pontosan megegyeznek.

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2024

2. ábra: Gyermekvállalás melletti (pro) és elleni (kontra) érvek átlagai a 3 generáció tekintetében

Szeretnénk azt is kiemelni, hogy a legnagyobb eltérés a pro és kontra érvek között a szülőknél mutatkozik (0,8), a nagyszülők és a fiatalok körében ez csupán 0,1 egységet jelent a pozitív érvek javára. Mindez fakadhat abból, hogy az X generáció tagjai éppen most vannak abban a helyzetben, hogy megélhetik a szülőség szépségeit. Gyermekük eljutottak abba a korba, ahol éppen a felnőtté válás küszöbén állnak, így ebből fakadóan talán már kevesebb nehézséggel kell szüleiknek szembenézni, mint gyermekkoruk idején.

A fiatalabb generáció tagjai pedig még a gyermekvállalás előtt állnak, emiatt több lehet a félelmet keltő tényező számukra. Az idősebb generáció számára pedig a világ drasztikus gyorsasággal való változása, a digitalizáció, az információ megállíthatatlan terjedése már egy idegen világ benyomását keltheti, ami szintén félelemébresztő hatással lehet rájuk.

H3: A gyermekvállalás esetében a legfőbb motivációs tényezők érzelmi alapúak minden korosztálynál.

Visszatekintve a régmúltra, az idősebb generációk esetében az volt az általános elsődleges motiváció a gyermekvállalás terén, hogy a család bővüljön, kiteljesedjen. A fiatalok hamar megházasodtak, jöttek a gyermekek, a szülőket nem motiválta anyagi jellegű gyarapodás a gyermekvállalás tekintetében. Napjainkban számos tényező adna okot arra, hogy a gyermekvállalást anyagi gyarapodáshoz is kössük, hiszen – ha csak a gyermekvállalási támogatásokra is gondolunk – sokan azért vállalnak több gyermeket, hogy akár házat vagy lakást tudjanak vásárolni a nagyobb mértékű támogatások igénybevételeivel.

Mindez vajon hogyan hat a fiatal generáció gondolkodására, illetve az idősebb generáció tagjai hogyan vélekednek erről a mai világban? Ahogyan a 3. táblázat is mutatja, az eredmények magukért beszélnek. Egy 1-től 7-ig terjedő Likert-skálán értékelték a kitöltők, hogy mennyire tudnak azonosulni azokkal az állításokkal, amelyek azt hivatottak szemléltetni, hogy valaki miért vállal gyermeket (1: nagyon elítéli, 7: dicséretesnek tartja).

A legmeghatározóbb érvek a gyermekvállalás mellett minden generáció esetében érzelmi alapúak: a legmagasabb átlagértékeket a gyermekek szeretete (6,26), a kiteljesedés (5,71) és a szerelem (5,55) produkálták a három generáció összesített véleménye alapján. A két utóbbi tényező átlaga a szülők tekintetében kimagasló értéket mutat (kiteljesedés: 6,1; szerelem: 5,8). Fontos megjegyeznünk, hogy jelentős szereppel bír az Isten tetszésére való gyermekvállalás is, amely a negyedik legmeghatározóbb érvnek számít a gyermekvállalás mellett (átlag = 3,74), azonban itt a legmagasabb az átlagtól való átlagos eltérés, azaz a szórás értéke is (1,862). Érdekes eredmény, hogy az ott-hontámogatások (átlag = 2,3) és az adókedvezmények (átlag = 2,25) igénybevétele a legalacsonyabb átlagot eredményezte a gyermekvállalás melletti érvek esetében, tehát ezek a legkevésbé elfogadott motivációs tényezők a gyermekvállalás mellett, azonban

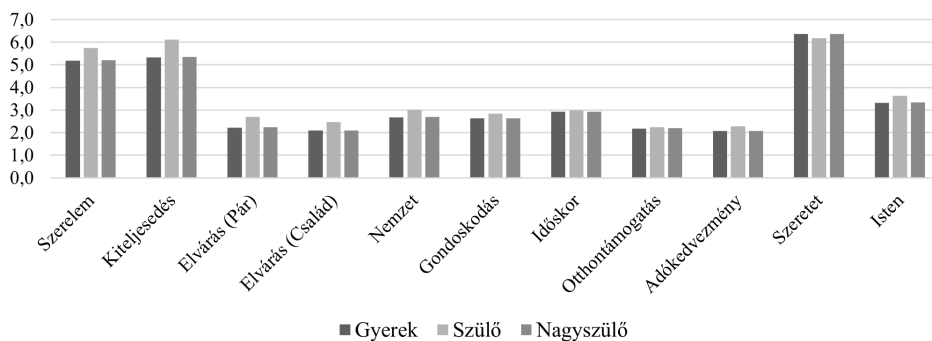
ezeknél a legmagasabb a relatív szórás (67,09%; 68,4%) is. Mindebből arra tudunk következtetni, hogy a H3 hipotézis elfogadható, miszerint a gyermekvállalás esetében a legfőbb motivációs tényezők érzelmi alapúak minden korosztálynál.

Érték/ Számítás	Szerelem	Kiteljesedés	Elvárás (Pár)	Elvárás (Család)	Nemzet	Gondoskodás	Időskor	Orthon- támogatás	Adó- kedvezmény	Szeretet	Isten
Elem- szám	603	603	603	603	603	603	603	603	603	603	603
Átlag	5,55	5,71	2,65	2,51	3,02	2,97	3,11	2,30	2,25	6,26	3,74
Medián	6,00	6,00	2,00	2,00	3,00	3,00	3,00	2,00	2,00	7,00	4,00
Módusz	7,00	7,00	1,00	1,00	4,00	1,00	1,00	1,00	1,00	7,00	4,00
Szórás	1,620	1,507	1,456	1,470	1,672	1,650	1,676	1,543	1,539	1,265	1,862
Relatív szórás (%)	29,19	26,39	54,94	58,57	55,36	55,56	53,89	67,09	68,40	20,21	49,79

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2024

4. táblázat: Leíró statisztika a gyermekvállalás mellett szóló érvek alapján 3 generáció összesítésében

Érdekes lehet továbbá megjegyezni, hogy a nagyszülők és a gyermekek átlagértékei szinte minden esetben együtt mozognak, míg a szülők válaszai magasabb átlagértékként jelennek meg a másik kettőhöz képest a családi (2,5 > 2,1) és a pár felől jövő (2,7 > 2,2) elvárás tekintetében, valamint a nemzet utánpótlása (3,0 > 2,7) és az Istennek való tetszés esetében (3,6 > 3,3). A szülők időskori gondozását mint motivációt a gyermekvállalásra minden generáció körülbelül egyformán értékelt az eredmények alapján (átlag = 3,0).

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2024

3. ábra: A 3 generáció gyermekvállalás melletti érveinek értékelése 1–7-ig terjedő skálán

H4: A leginkább elfogadott tényező a gyermekvállalás ellen szóló érvek közül a szülővé váláshoz szükséges fő személyiségjegyek hiánya.

Azt feltételeztük, hogy az emberek által leginkább tolerált tényezők, amelyek a gyermekvállalás ellen szólnak, az egyén szülővé válásához szükséges elengedhetetlen tulajdonságainak meglétéhez köthetők. Egy 1-től 7-ig terjedő Likert-skálán kértük a különböző generációkat, hogy értékeljék, mennyire tudnak azonosulni az egyes állításokkal, amelyek azt taglalják, hogy valaki milyen okból nem vállal gyermeket. Az eredmények alátámasztották előzetes feltevésünket: a három generáció összesített véleménye alapján a két leginkább elfogadott tényező abban az esetben, ha valaki nem kíván gyermeket vállalni az, ha belátja, hogy még nem elég érett a szülővé váláshoz (átlag = 5,02), illetve ha úgy érzi, nem lenne jó szülő (átlag = 3,78). Ezen feltételezések alapján a H4-es hipotézist elfogadhatjuk, miszerint a leginkább elfogadott tényező a gyermekvállalás ellen szóló érvek közül a szülővé váláshoz szükséges fő személyiségjegyek hiánya.

Antitérték/ Számítás	Anyagiak	Idő	Túlnépesedés	Rossz szülő	Kapcsolat	Éretlenség	Karrier	Munkahely	Tiszteletlenség	Hálátlanság	Nevelés
Elem- szám	603	603	603	603	603	603	602	603	603	603	603
Átlag	3,63	2,60	2,69	3,78	2,96	5,02	3,07	2,96	1,90	1,86	2,51
Medián	4,00	2,00	2,00	4,00	3,00	5,00	3,00	3,00	1,00	1,00	2,00
Módusz	4,00	1,00	1,00	4,00	1,00	7,00	4,00	4,00	1,00	1,00	1,00
Szórás	1,78	1,59	1,63	1,56	1,54	1,74	1,67	1,52	1,26	1,29	1,45
Relatív szórás (%)	61,28	60,79	41,31	52,22	34,77	54,53	51,26	66,17	69,33	57,85	61,28

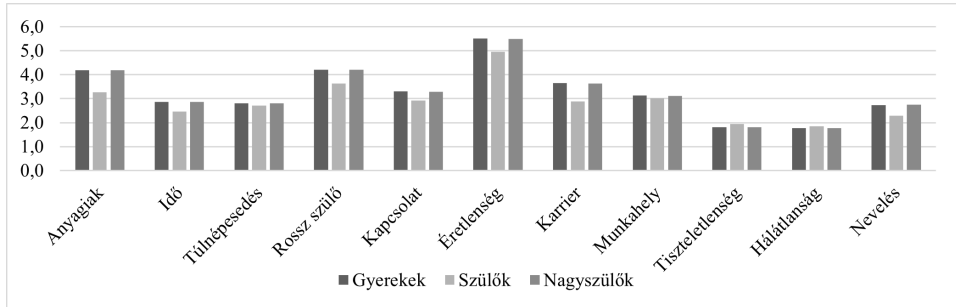
Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2024

5. táblázat: Leíró statisztika a gyermekvállalás ellen szóló érvek alapján 3 generáció összesítésében

A harmadik leginkább elfogadott ellenérv átlaga 3,63, amely a kellő anyagi források hiányához kapcsolódik. Ebben az esetben viszont a szórás értéke is kimagasló (1,78). A legmagasabb relatív szórás értéke a gyermek esetleges tiszteletlenségétől való félelemhez kapcsolódik (69,33%), azonban ez produkálta az egyik legalacsonyabb átlagértéket is (1,90), valamint a hálátlanságtól való félelem (1,86), azaz az emberek ezeket az ellenérveket tudják a legkevésbé tolerálni a gyermekvállalással szemben.

A szülők két eset kivételével minden helyzetben a nagyszülők és gyermekek átlagai alatt járnak – azaz ők kevésbé toleránsan tudják kezelni az esetleges ellenérveket

a gyermekvállalással szemben. A tiszteletlenségtől való félelmet azonban a többi generáció felett értékelték ($1,9 > 1,8$), valamint a hálátlanság tényét velük egyöntetűen ($1,8$). A kellő anyagi forrás hiányát jóval kevésbé tolerálják, mint a gyermekek és a nagyszülők ($3,3 < 4,2$), valamint a karrierépítés kifogása is kevésbé elfogadott náluk ($2,9 < 3,6$).

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2024

4. ábra: 3 generáció gyermekvállalás elleni érveinek értékelése 1–7-ig terjedő skálán

4. Konklúzió, javaslatok

Eredményeink alapján elmondható, hogy négy hipotézisünk közül 3 teljesen, 1 pedig részben teljesült. Megtudtuk, hogy a vallás ereje a gyermekvállalás területén is megjelenik, hiszen azok, akik alapvetően vallásos szemléletűnek vélik magukat, a gyermekvállalás témájában is fontos szerepet tulajdonítanak az isteni tetszésnek. Arról is tudomást szereztünk, hogy a szülők gyermekvállalást támogató érveinek átlaga a gyermekek és nagyszülők átlagai felett mozog, és ők azok, akik a legkevésbé tolerálják a gyermekvállalás elleni érveket, valamint a gyermekek és a nagyszülők pro és kontra érvei nagyjából egy szinten mozognak.

Továbbá választ kaptunk arra is, hogy a gyermekvállalás esetében a legfőbb motivációs tényezők érzelmi alapúak minden korosztály esetében, hiszen a gyermek szeretete, a kiteljesedés vágya és a szerelemből történő gyermekvállalás minden generáció esetében fő motivációs tényezőként jelentkezett. Kimagaslóan alacsony átlagértéket kapott az otthonteremtési támogatások és az adókedvezmények motivációjából történő gyermekvállalás. A leginkább elfogadott tényező a gyermekvállalás ellen szóló érvek közül a szülővé váláshoz szükséges fő személyiségjegyek hiánya, főként az érzelmi éretlenség és a rossz szülővé válás kockázatának a fennállása. A szükséges anyagiak hiánya csak a harmadik helyen végzett, amelyet a szülők kevésbé tartottak fontosnak, mint a gyermekek vagy a nagyszülők.

H1	Teljesült
H2	Részben teljesült
H3	Teljesült
H4	Teljesült

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2024

6. táblázat: Összesítés a hipotézisek elfogadhatóságával kapcsolatban

A továbbiakban érdekes lenne a kutatást nagyobb városokban is lefolytatni, mint például a fővárosban, és ajánljuk kiterjeszteni több korosztályra. Mi magunk is tervezzük a kutatás longitudinálisra való fejlesztését a tanulók nyomom követésével, illetve szeretnénk megismételni újabb feltörekvő fiatal generáció tagjaival, akiktől friss információhoz juthatunk, és megfigyelhetjük az egyes generációk gyermekvállaláshoz kapcsolódó értékeinek változását.

A Kormány számára a kutatás alapján az az ajánlás merült fel, hogy a gyermekvállalás olyan anyagi jellegű támogatásai, mint az otthonteremtési támogatás vagy a személyi jövedelemadó tekintetében a családi kedvezmény mellett célszerű lenne az oktatásban nagyobb hangsúlyt fektetni a szülői öröm felfedezésére, a szülői képességek fejlesztésére. Másrészt társadalmi szinten is átfogóan és széleskörűen lenne szükséges támogatni azt, hogy a gyermekvállalás kevésbé tűnjön, de valójában is kevésbé legyen a szülők számára nyomasztó gond, inkább örömforrás, a személyiség és a család fejlődésének egy-egy újabb fontos mérföldköve, állomása.

Hivatkozások

- BAJKÓ ATTILA – MAKNICS ANITA – TÓTH KRISZTIÁN – VÉKÁS PÉTER (2015): A magyar nyugdíjrendszer fenntarthatóságáról. *Közgazdasági Szemle*, 62(12), 1229–1257.
- COOPER, J. – CROYLE, R. T. (1984): Attitudes and attitude change. *Annual review of psychology*, 35(1), 395–426.
- CSORBA LÁSZLÓ – BÁN SZABINA (2024): A személyes értékek változása egyetemisták családjainak három generációjában: a közösségi kohézió fellazulása. *Gazdaság & Társadalom*, 16 (34) (2023) 3, 47–68. DOI: 10.21637/GT.2023.3.04
- DOMONKOSI ÁGNES (2007): Attitűd, értékítélet, minősítés: az érték szempont érvényesülése a nyelvi-nyelvhaznázati reflexiókban. Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat 34. köt.) Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica, 38–54.

- ELLINGSAETER – JENSEN – LIE (2013): The Social Meaning of Children and Fertility Change in Europe. *Social Meaning of Children and Fertility Change in Europe*. Anne Lise Ellingsaeter, An-Magritt Jensen és Merete Lie (szerk.). London – New York: Routledge, 1–11.
- FLEISCHER TAMÁS (2014): A fenntarthatóság fogalmáról. *Közszolgálat és fenntarthatóság*, 9–24.
- GHEYISI, R. – FISHMAN, J. A. (1970): Language attitude studies: A brief survey of methodological approaches. *Anthropological linguistics*, 137–157.
- Központi Statisztikai Hivatal (2024)
- „Közös jövőnk” (1987): Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. World Commission on Environment and Development, 1987. published as Annex to UN General Assembly document A/42/427, Development and International Co-operation: Environment August 2, 1987.
- KULCSÁR ZSOLT (2014): Az integratív e-learning felé. <http://bit.ly/2pa8mYF>
- NAGY ÁDÁM – KÖLCSEY ATTILA (2017): Generation alpha: Marketing or science. *Acta Educationis Generalis*, 7(1), 107–115.
- OBÁDOVICS CSILLA – PLÖCHL KATA (2022): A CSOK-támogatás addicionális gyermekvállalásra gyakorolt hatása és az újjépítendő ingatlanok családalapítást ösztönző hatása az ország nyugati és középső régióiban. In A Kriptoalutak szerepe a fenntartható gazdaságban (Konferenciakötet), XVI. *Soproni Pénzügyi Napok pénzügyi, adózási és számviteli szakmai és tudományos konferencia*. Sopron, 2022. szeptember 28–30. 418–441.
- OLSON, J. M. – ZANNA, M. P. (1993): Attitudes and attitude change. *Annual review of psychology*, 44(1), 117–154.
- ROKEACH, M. (1971): Long-range experimental modification of values, attitudes, and behavior. *American psychologist*, 26(5), 453.
- SAMUELSON, P. A. (1938): A note on the pure theory of consumer's behaviour. *Economica*, 5(17), 61–71.
- SCHWARTZ, S. H. (2012): An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1).
- SÍK SÁNDOR (1955): *Zsoltárok könyve*. Budapest, Szent István Társulat.
- SZALMA IVETT (2010): Attitűdök a házasságról és a gyermekvállalásról. *Demográfia* 53(1) 38–67.
- SZALMA IVETT (2011): *A munkaerő-piaci helyzet hatása az első tartós párkapcsolat kialakítására és a szülővé válásra Magyarországon*. PhD-disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- SZALMA IVETT – TAKÁCS JUDIT (2012): A gyermektelenség meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 55(1), 44–68.

- SZALMA IVETT (2014): A gyermekvállalás társadalmi normái és a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos attitűdök vizsgálata Magyarországon és Európában. *Replika*, 85(1-2), 35–55.
- SZLÁVIK JÁNOS – CSETE MÁRIA (2004): A fenntarthatóság érvényre juttatása és mérhetősége települési-kisregionális szinten. *Gazdálkodás: Scientific Journal on Agricultural Economics*, 48(4), 10–27.
- SZLÁVIK JÁNOS (2012): *A fenntartható fejlődés fogalma és értelmezései*. In: Összhang: Tudomány a gazdaságban és a társadalomban. Eger, Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó, 75–90.
- TARI ANNAMÁRIA (2010): *Y generáció*. Jaffa Kiadó, Budapest.
- TARI ANNAMÁRIA (2011): *Z generáció*. Jaffa Kiadó, Budapest.
- WILLIAMS, K. C. – PAGE, R. A. (2011): Marketing to the generations. *Journal of behavioral studies in business*, 3(1), 37–53.

A civil vallási dimenzió a kelet-közép-európai régióban és a 2023-as pápalátogatás

Társadalmi diskurzus mint egy régióspecifikus jegy megmutatkozása

GENG NOÉMI

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Társadalomtudományi Intézet, Társadalomismereti Tanszék

Egészségház u. 4., Eger 3300

geng.noemi@uni-eszterhazy.hu

Ebben a magyarázó jellegű kutatásban a regionalitáshoz Kelet-Közép-Európa egyik attribútuma felől közelítünk. Ez a jellemző a szociológia szakszótárából kölcsönzött civil vallás jelensége, melynek körülményeit és előfordulását a kelet-közép-európai régióban a vallásszociológia eredményei is igazolták. Erre az elméleti háttérre támaszkodva keressük a civil vallás koncepciójának megnyilvánulását egy, a közelmúltban zajlott esemény, a 2023-as magyarországi pápalátogatás körül kialakult társadalmi diskurzus részleteivel kapcsolatban. A pápalátogatásról szóló társadalmi párbeszéd civil vallás koncepciójára utaló jellegzetességeit a Magyarországon online formában megjelenő, legolvasottabb folyóiratok anyagában keressük. A feltevés szerint, ha egy aktuális társadalmi jelenségre a régióspecifikus jellemzőket szem előtt tartva reflektálunk, azzal a társadalomértelmezés világosabb összefüggéseihez juthatunk.

Kulcsszavak: régió, társadalmi diskurzus, civil vallás

1. A régió kontextusa

Amikor a kelet-közép-európai régiót akarjuk meghatározni, földrajzilag az európai kontinens közepén elhelyezkedő térségre gondolhatunk először, de még abban az esetben is hozzáfűzzük Európa regionális térfelosztásának kérdéseit, mint a társadalmi-gazdasági törésvonalakat vagy az identitás kérdését. A földrajzi megközelítés mellett ennek a régiónak több szempontból létezik körülhatárolása, mint például politikai vagy kulturális,

vallástudományi, szociológiai és más szempontok szerinti (*Pomogáts*, 2000). Sokféle értelmezésben olvashatunk a régiónak nemcsak a körülhatárolásáról, de a jellemzőinek meghatározásáról is – ahogy bizonyára ebben, a regionalitásról szóló kari tanulmánykötetben is más-más megközelítésekkel találkozhatunk.

Hogy miért olyan színes az értelmezési szempontok köre, az annak is köszönhető, hogy egészen szerteágazóak azok a jellemzők, amelyek meghatározzák az itt élő társadalmakat. Ilyen például az, hogy gazdag kulturális örökséggel rendelkeznek a közép-kelet-európai országok. Köszönhető annak is, hogy vallási sokféleség jellemzi a térséget, és az országok eltérő történelmi és kulturális háttérű sokféleségének is. Az egyes országok pedig változó politikai és gazdasági helyzettel működnek, ami befolyásolja társadalmi helyzetüket és életkörülményeiket (*Tomka*, 2009). Úgy tűnik, hogy egy pozitív, színes milióval találkozunk, de szembetűnő lehet, hogy a felsorolt szempontokban bár a különbözőség a jelenik meg, mégis egy régióról beszélünk. „Az a földrajzi egység, amit Kelet-Közép-Európának nevezünk, sem földrajzi, sem térképészeti, sem történelmi, sem politikai tekintetben nem magától értetődő egység, hanem megalkotott tér, konstruált régió” (*Máté-Tóth*, 2014, 9. o.). Így ezt a térséget nem lehet azonos kategóriákban tárgyalni, hanem inkább az ajánlott, hogy a régiót megalkotó folyamatokból és szempontokból kiindulva tekintsünk rá (*Máté-Tóth*, 2014).

Megalkotó folyamat volt az a két nagy társadalomtörténeti törés, amely után Közép-Kelet-Európa a jelenlegi helyzetébe került. A második világháború vége és a kommunista hatalomátvétel döntő változásokkal járt, a szocialista társadalmi kísérlet kezdete, majd annak a bukása pedig egy újabb törést jelentett. Ezekben a töréspontokban a társadalmi és gazdasági viszonyok alapjaikban alakultak át. Társadalmi, gazdasági, politikai szerveződésekben három különböző, többnyire sikertelen rendszer követi egymást, amely a benne élő emberek lehetőségeit folyamatosan változtatja (*Tomka*, 2009).

Más szubrégiókhöz képest ebben a régióban az utóbbi két évszázadban nagy jelentőségű politikai és földrajzi változások zajlottak le, mely alakulási folyamatnak teremtő ereje volt a régió jellegzetességeinek létrejöttében. A társadalom önértelmezésébe szorosán beépültek a történelem során elszenvedett viszontagságok, törések, ezek sérelmei pedig az áldozati szerep gondolatának kialakulását eredményezték, az úgynevezett „sebzett identitást”. Ezt a térség identitására jellemző sebzettséget szem előtt tartva értelmezhetjük csak körültekintően az itt zajló társadalmi jelenségeket (*Máté-Tóth*, 2015).

Az említett töréspontok és az ebből fakadó sebzett identitás hatással van térségben a vallásra is, „ami 1945-ig a társadalom és az államrend fő oszlopai közé tartozott, a kommunista időkben üldözötté vált és visszaszorult a magánéletbe, 1989 óta pedig újra közéleti tényező, amelynek pontos helye és szerepe azonban még nem véglegessült»” (*Tomka*, 2009). A vallás tematikája napjainkra felerősödött Kelet-Közép-Európa demokratikus államaiban, de a vallásnak a társadalomban betöltött szerepe viták tárgyát

képezi. A társadalmi változások nemcsak a vallásra vannak hatással, hanem tükröződnek a vallási és a vallásról való gondolkodásban is (*Máté-Tóth*, 2012).

A kelet-közép-európai régiót a vallástudomány tárgya felől veszi górcső alá Máté-Tóth András valláskutató, szociológus is, a régió legfőbb jellegzetességeinek megfelelő elméleteket vizsgálva, a vizsgált tárgyat az adott társadalmi-kulturális közegében értelmezve. Kutatását négy elméleti keret mentén végzi. Az első elmélet középpontjában a szekularizációs tézis áll, a második elmélet a társadalmi dráma felől közelít a vallás értelmezéséhez a régióban, harmadik a civil vallást tárgyalja, valamint a negyedik felhasznált elmélet a vallást mint a régióbeli „üres jelölőt” értelmezi (*Máté-Tóth*, 2014).

A négy említett alapállás közül a harmadikként megnevezett elméletet, a társadalmi jelenségekben megnyilvánuló civil vallási dimenzióinak az elképzelését vizsgáljuk jelen kutatás további részében egy, a közelmúltban lezajlott, kiemelkedő esemény kapcsán.

2. A civil vallás társadalmi dimenziója

A civil vallás fogalma a szociológiában honosodott meg. Alapvonása az, hogy a fejlett ipari társadalmakban, amelyek az intézményes vallásosság szempontjából szekularizáltak, egy alternatívája legyen ezeknek a vallásoknak, ugyanazokat a társadalmi igényeket kielégítve. Egy társadalmi kohéziót létrehozni törekvő jelenség, amely szimbólumok és rituálék egész rendszerét felhasználja ahhoz, hogy olyan funkciókat lásson el, amelyeket a történelmi vallások létrehoztak. Egy olyan sajátos vallási dimenzió a civil vallás, amely nem azonosítható a vallással vagy egy-egy felekezettel, hanem inkább egy azonos nemzeti hittel, amelyben a vallástörténeti és teológiai értelemben vett vallásoknak a szimbólumai kölcsönöztek, közvetett hivatkozásként (*Máté-Tóth*, 2014). Így funkcionális megközelítés szerint vallásként működik, ám szubsztanciáját illetően egyfajta valláspótlék, még akkor is, ha egyes felekezetek szimbolikájával többnyire egybeesnek.

A civil vallás Rousseu által kifejtett fogalmát először Robert N. Belah használja egy Amerikában megfigyelt jelenségre, az amerikai társadalomnak egy sajátos vallási dimenziójára, amely nem azonosítható az Amerikában nemzeti hitként jelen lévő keresztény vallással. Belah tanulmánya John Fitzgerald Kennedy beiktatási beszédében az isten fogalom használatát elemezte, és ezzel mutatta ki, hogy az országban, „a politikai életben és az amerikai identitás számára létezik egy olyan hivatkozási alap, amelyet az amerikaiak döntő többsége elfogad, s az »amerikaiság«-gal való azonosulás alapját képezi” (*Máté-Tóth*, 2014, 172. o.). Ez J. F. Kennedy beszédében azt jelenti, hogy:

„Amikor az elnök »Istent« mond, akkor nem arra alapoz, hogy a hallgatósága a keresztény vagy zsidók személyes Istenébe vetett személyes hittel hallgatja beszédét, hanem az amerikai társadalom kohéziós alapjára utal, amely az intézményrendszer és a közös

erkölcs közös minimumát megalapozza, plauzibilisen legitimálja a személyes Istenben az elkötelezetten hívők és nemhívők számára egyaránt” (*Máté-Tóth*, 2014, 172. o.).

Belah megközelítését több ízben is újragondolták értelmezői, így például Samuel Huntington az amerikai identitás kérdésénél maradva a fogalommal kapcsolatban, vagy például Will Herberg, aki az amerikai nép vallásaként definiálta és az amerikai életforma felsőbbrendűségébe vetett hitként értelmezte a civil vallás dimenzióját (*Pintér*, 2014). Az amerikai kontextuson túlmenően értelmezték a civil vallás megközelítését más országokban megjelenő tipológiáit is, így például Silvio Ferrari a fogalom szerepének amerikai és európai válfajait összehasonlító jelleggel vizsgálta, megkülönböztetve a francia, az olasz és az amerikai „nemzeti civil vallás három »ideáltípusát«” (*Pintér*, 2014, 13. o.).

A néhány felsorolt példa az értelmezésekre annak érzékeltetésére szolgált, hogy a civil vallás társadalmi dimenziójának széles körű visszhangja volt és van. De az értelmezések részletes bemutatására a továbbiakban nem kell kitérnünk, mivel az európai, regionális és néhány ország civil vallásának tipológiája rendelkezésünkre áll a már fent említett vallástudományi elemzésből *Máté-Tóth András* tollából (2014). Elemzésében a megközelítési tipológiák részletes bemutatása a fogalom kelet-közép-európai alkalmazási lehetőségeinek vizsgálatára szolgál, ami után pedig levonja a következőt: „A civil vallással kapcsolatos vizsgálódások alapján megalapozottan állíthatjuk, hogy a kelet-közép-európai sajátos kulturális régió társadalomfejlődésének utóbbi húsz esztendejében olyan politikai tendenciák figyelhetők meg, melyek – mutatis mutandis – megfelelnek a civil vallásnak.” (*Máté-Tóth*, 2014. 225. o.)

Annak a hipotézisnek az igazolásán túl, miszerint a civil vallás dimenziói a régióban meghatározó jellemvonások, az említett átfogó, vallásszociológiai vizsgálatból további két fontos eredményt is citálnunk kell. Egyrészt a meghatározott kritériumokat, amelyek szerint felismerhetjük az adott térségben a civil vallás manifesztálódását, másrészt, hogy milyen társadalomértelmezési hozadéka van, ha a regionális jelenségeket ennek a fogalomnak a kontextusában értelmezzük. Azok a kritériumok, amelyek meghatározzák és felismerhetővé teszik a fogalom regionális tipológiáját, a következők:

„Legyen átfogó az adott társadalom, kulturális régió vagy kulturális egység számára. Rendelkezzen olyan relevanciafaktorokkal, amely lehetővé teszi a társadalmi kohéziót és integrációt. Tartalmazzon olyan értékeket és ezek megalapozottságát, melyek az érintett kontextusban identitást tisztáznak, erősítenek, és megfelelő magatartásra orientálnak. Végül legyenek szimbólumai, melyek az emocionális reakciókat lehetővé teszik, elköteleződésre és cselekvésre motiválnak.” (*Máté-Tóth*, 2014. 224. o.)

Azt a „társadalomértelmezési nyereséget”, amelyre szert tehetünk, amikor jelenségeket a civil vallás koncepciója alapján tárgyalunk, a következő három pontban foglalja össze a többször említett kutatás:

- „(a) A különböző jelenségelemek közötti koherens összefüggések rendszerbe foglalása.
- (b) A különböző jelenségek közötti viszonyok és hatások világosabb kimutathatósága.

(c) A vallásfogalommal való operáció meghökkentő ereje, amely egyébként természetesnek vett és reflektálatlan jelenségeket reflexiós kényszer alá vonja.” (Máté-Tóth, 2014. 224. o.)

A civil vallás dimenzióját ebből a megközelítésből értelmezzük a 2023-as pápalátogatás eseménye körül kialakult magyarországi társadalmi diskurzus egy részletével kapcsolatban. Ferenc pápa apostoli látogatásával kapcsolatban olyan médiamegjelenések is napvilágot láttak, amelyek olyan szimbólumként értelmezték ezt a látogatást, mint amely a nemzeti álláspontot és a közös erkölcs helyességét validálja és erősíti meg, vagyis bennfoglaltan ezek a megközelítések az apostoli látogatást a civil vallás szimbólumaként törekedtek felhasználni.

3. A pápalátogatással kapcsolatos társadalmi diskurzustöredék

Mielőtt a magyarországi pápalátogatásnak egy-egy értelmezéséről szólunk, előljáróban szükséges, hogy egy bekezdés erejéig körülhatároljuk, mit nevezünk ma apostoli látogatásnak a Katolikus Egyház értelmezésében. A pápai, apostoli látogatások mai értelemben vett gyakorlatának kezdete VI. Pál pápaságának idejére vezethető vissza. Ezeket az utazásokat vallásos szándékok motiválják. Apostoli látogatáskor a mindenkori pápa azzal a céllal érkezik egy adott néphez, hogy találkozzon velük, megismerje, bátorítsa, vigasztalja és megáldja őket, tanúságot téve Jézus Krisztusról (Magyar Katolikus Lexikon, 1933). Jelenlétével megerősíteni igyekszik a Katolikus Egyház egységét, és hitükben az ott élő embereket. A látogatások célja tehát elsősorban lelki természetű. Emellett a mindenkori pápa a Vatikán államfője is, így a megfelelő diplomáciai keretek között fogadja a vendéglátó országot. Ezen túlmenően politikai céllal nem érkezik, akkor sem, ha örökös szószólója kell hogy legyen minden korban a nemzetek közötti békének és igazságosságnak.

2023. február 27-én a Szentszék hírül adja, hogy azon évben április végén Ferenc pápa Magyarországra látogat. A magyarországi médiát attól kezdve lázban tartja ez a hír, számtalan folyóirat foglalkozik a látogatással, annak jelentőségével, okát és más tényezőit fürkészik, hiszen a katolikus egyházfő látogatása jelentős esemény bármely országban. Ezek között a médiamegjelenések között napvilágot látnak olyan álláspontok is, melyek szerint ez a magyarországi látogatás különlegesebb a többi ország meglátogatásánál, és ez a nemzet kiváltságosságáról árulkodik. Ez a megközelítés viszont cáfoló ellenreakciókat váltott ki, társadalmi diskurzus alakult a média felületein a pápalátogatás okával kapcsolatban.

Ennek a vitának a szelébe keveredik például dr. Székely János szombathelyi megyéspüspöknek a pápalátogatással kapcsolatos egyik nyilatkozata, amit a Mária rádióknak adott, arról szólva, hogy a magyarokhoz különleges figyelemmel fordul a jelenlegi pápa, és amelyben elhangzik, hogy a magyarországi látogatás azért is különleges, mert csak itt járt kétszer is a világ országai közül Ferenc pápa, utalva a pápa előző, 2021-es

Eucharisztikus világtalálkozón való magyarországi tartózkodására. (Mária rádió, 2023.)¹ Az apostoli látogatásnak a lebonyolításáért felelős operatív törzs sajtótájékoztatóján hasonlóan utal erre a kiváltságos helyzetre Veres András győri megyéspüspök is, hogy csak Magyarországot keresi fel kétszer a pápa. (Baranyai, 2023) Székely János megyéspüspök ezt a kijelentését később korrigálja, és mint kiderül, ez az információ, mely szerint ez „az egyetlen ország Olaszországon kívül, amelyet Ferenc pápa kétszer is meglátogat” Michael Wallace Banach, Magyarország apostoli nunciusának beszédében hangozott el, melyet Ferenc pápa 2023. áprilisi magyarországi apostoli látogatásának kihirdetése alkalmával mondott (MKPK, 2023).

A fent említett kijelentést szalagcímként hozza több magyarországi online folyóirat, így például a Magyar Hírlap (2024. 04. 24.) vagy például az Origo (2024. 04. 24.). Ezeknek a megjelenéseknek a valóságtartalmát megkérdőjelezve cáfoló cikket jelentet meg a Telex folyóirat (2024. 04. 28.), és nemcsak tüzetesen vonja kétségbe megjelent állításokat, hanem az előzőleg a Szemlélek folyóirattal közösen indított cikksorozat részeit ajánlja az olvasók figyelmébe, mely sorozatnak célkitűzése az említett cikk szerint, hogy a pápalátogatás önös érdekekre való felhasználását megakadályozza. A Szemlélek és az Origo közös cikksorozatából két példát említve, az első rész például az apostoli látogatás politikai célú értelmezésének tévességét igyekszik bizonyítani (Hodász, 2023), egy másik rész a sorozatból pedig kiemeli a pápalátogatás privatizálhatatlan voltát, és hasonló kérdésekkel operál: „Kikhez jön a pápa? A jó katolikusokhoz? A papokhoz, a szerzetesekhez és a püspökökhöz? A keresztény kurzus politikusaihoz? A saját magunkról gyártott idealizált képzelgések megtestesítőihez?” (Török, 2023)

A társadalmi diskurzus kapcsán nem is a püspöki nyilatkozatokból kiragadott mondatrészletek adják a diskurzus tárgyát, azok csak közvetetten érintettek a vitákban, hanem azok felhasználása és az azokra való reakciók. Arra következtethetünk, hogy a pápalátogatással kapcsolatos példánk, ha röviden is, de szemléletes tud lenni abban, mi jellemzi a kelet-közép-európai régió társadalmait. A térségben a különböző társadalmak és országok rendelkeznek ugyan olyan közös civil vallási dimenzióval, amely révén ezt a térséget sajátos kulturális régióknak tekinthetjük, de elmondhatjuk, hogy „a régióban csak kevés olyan társadalom van, amelyben valamiféle általánosan érvényes, a társadalom döntő, de legalább meghatározóan széles körében osztott alapvető, orientáló értéktartomány körülhatárolható lenne. Ehelyett inkább egymással versengő s egymástól erőteljesen függő rendszereket figyelhetünk meg, melyek többé-kevésbé anómia tüneteket mutatnak. Az állami-nemzeti-társadalmi identitás és kohéziót biztosító, egyetemesen érvényes és plauzibilis értékrendszer helyett az ilyen igénnyel fellépő, ám sikertelen értékrendszerek kioltják egymást, és magának a stabil identitás

¹ Székely János megyéspüspök szóbeli közlése. Elérhető: <https://drive.google.com/file/d/1a8Uvs6zmN5DyRNtbZGm2xk-eXkZTdSyU/view?pli=1>

lehetőségének és ebből következően a szükséges és elégséges kohézió sikerének alapjait kérdőjelezzik meg” (Máté-Tóth, 2014. 225–226. o.).

4. Konklúzió, javaslatok, összefoglaló

Magán hordozva a térség jellegzetességeit, a fent tárgyalt közép-európai régióhoz tartozik Magyarország is, ahol a kutatásunk témáját adó 2023-as pápalátogatás és egy azt körülvevő társadalmi diskurzus zajlott. Ezeket vizsgáltuk egy online folyóiratokban megjelent példán keresztül. Bár a társadalmi diskurzusban a hozzászólók politikai érdekekről beszélnek a pápalátogatás értelmezésének tévessége kapcsán, de a kialakult írott párbeszéd összességében a civil vallási dimenzió társadalmi jellegzetességeit mutatja meg.

Ebben a kutatásban, szélesebb olvasóközönségük miatt, csak online folyóiratokra támaszkodtunk, azokra, amelyek az NMHH 2022-es adatai szerint a legtöbb felhasználót érik el, és megtalálhatók bennük a kutatási téma szempontjából releváns megjelenések. Az online híroldalakra, folyóiratokra nem tudományos igényességű forrásként tekintettünk a kutatásban, de azok kommunikációját, kiemelt témáit objektív felülnézetből elemezve következtetéseket vonhattunk le a társadalom jellegzetességeiről egy meghatározott eseménnyel kapcsolatban. Azaz a társadalmi párbeszéd ezen kiragadott részletében a civil vallás koncepciójának megfelelő jellegzetességre tudunk következtetni.

Hivatkozások

- BARANYAI B. (2023): Össz nemzeti, szép ünnep lesz ez a találkozás – Az operatív törzs Ferenc pápa látogatásáról, *Magyar Kurír*, április 25. Elérhető: Össz nemzeti, szép ünnep lesz ez a találkozás – Az operatív törzs Ferenc pápa látogatásáról | Magyar Kurír - katolikus hírportál (magyarkurir.hu) (Letöltve: 2023. 08. 08.).
- DIÓS I. (1933): Pápalátogatás. *Magyar Katolikus Lexikon*. Elérhető: <https://lexikon.katolikus.hu/P/p%C3%A1pal%C3%A1togat%C3%A1s.html> (Letöltve: 2024. 05. 15.)
- MÁTÉ-TÓTH A. (2012): Üres jelölő. Vallás Kelet-Közép-Európa kortárs társadalmi diskurzusában. In: Kendeff Gábor – Kopeczky Rita (szerk.) *Vallásfogalmak sokfélesége*. A Károli Gáspár Református Egyetem Szabaddölcészet Tanszékének és a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszékének közös szervezésében megrendezett konferencia (2011. november 11–13.) előadásai. Budapest 2012.
- MÁTÉ-TÓTH A. (2015): Sebzett identitás Kelet-Közép-Európában. *Vigilia* (6) 409–415.
- MÁTÉ-TÓTH A. (2014): *Vallásnézet. A kelet-közép-európai átmenet vallástudományi értelmezése*. Korunk – Komp-press, Kolozsvár.

- MKPK (2023.03.01). *Michael Wallace Banach apostoli nuncius beszéde Ferenc pápa magyarországi látogatásáról szóló sajtótájékoztatón*. Elérhető: <https://katolikus.hu/cikk/michael-wallace-banach-apostoli-nuncius-beszede-ferenc-papa-magyarorszag-latogatasarol-szolo-sajtotajekoztaton> (Letöltve: 2024. 06. 13.)
- POMOGÁTS B. (2000): Közép-Európa: Kelet és Nyugat. *Kisebbségkutatás* (1) 29–36.
- PINTÉR K. (2014): A civil vallás identitásformáló szerepének lehetőségeiről. *Civil Szemle* (1) 5–25.
- TOMKA M. (2009): Vallásosság Kelet-Közép-Európában – Tények és értelmezések –. *Szociológiai Szemle* (3) 64–79.

Online újságcikkre történt utalások (szerzővel és szerző nélkül)

- Szerző nélkül. (2023. 04. 24.). Szombathelyi megyés püspök: Magyarország az egyetlen ország, ahová Ferenc pápa másodszor is ellátogat. *Origo*. Forrás: <https://www.origo.hu/itthon/2023/04/ferenc-papa-szekely-janos-magyarorszag-latogatas>
- Szerző nélkül. (2023. 04. 24.). Székely János: Magyarország az egyetlen ország, ahová Ferenc pápa másodszor is ellátogat. *Magyar hírlap*. Forrás: <https://www.magyarhirlap.hu/belfold/20230424-szekely-janos-magyarorszag-az-egyetlen-oroszag-ahova-ferenc-papa-masodszor-is-ellatogat>
- MOLNÁR R. (2023. 04. 28.) Fact-check: „Ferenc Pápa Magyarországon kívül még sehol sem járt kétszer”. *Index*. Forrás: <https://telex.hu/ellenorzo/2023/04/28/fact-check-ferenc-papa-magyarorszag-latogatas>
- HODÁSZ A. (2023. 04. 02.) Ferenc pápa nem az ellenzék megváltója, de nem is a kormány szekértolója. *Index*. Forrás: <https://telex.hu/velemeney/2023/04/02/szemlelek-sorozat-papalatogetas-hodasz-andras>
- TÖRÖK Cs. (2023. 04. 16.) Ferenc pápa nem vállakat veregetni jön hozzánk, hanem sebeket gyógyítani. *Index*. Forrás: <https://telex.hu/velemeney/2023/04/16/szemlelek-sorozat-papalatogetas-torok-csaba>

